Suttantapiṭake Saṁyuttanikāye

Nidānavaggapāḷiyā ca Khandhavaggapāḷiyā ca

Saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Sāratthappakāsinī nāma

SAṀYUTTAṬṬHAKATHĀ

(Dutiyo bhāgo)

Ciraṁ Tiṭṭhatu Saddhammo - Marammaraṭṭhe Buddhasāsana Society - Buddhavasse 2552

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1957

Aṭṭhakathā Series 15

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　　အာ ā　　ဣ i　　ဤ ī　　ဥ u　　ဦ ū　　ဧ e　　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　　ရ ra　　လ la　　ဝ va　　သ sa　　ဟ ha　　ဠ ḷa　　ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　　ိ = i　　ီ = ī　　ု ု = u　　ူ ူ = ū　　ေ = e　　ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānavaggasaṁyuttaṭṭhakathā

Mātikā Piṭṭhaṅka

1. Nidānasaṁyutta

1. Buddhavagga

1.	Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā	...	...	1
2.	Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	10
3.	Paṭipadāsuttavaṇṇanā	...	...	18
4.	Vipassīsuttavaṇṇanā	...	...	19
5-10.	Sikhīsuttādivaṇṇanā	...	...	21

2. Āhāravagga

1.	Āhārasuttavaṇṇanā	...	...	21
2.	Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā	...	...	28
3.	Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	30
4.	Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	31
5.	Kaccānagottasuttavaṇṇanā	...	...	31
6.	Dhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	32
7.	Acelakassapasuttavaṇṇanā	...	...	33
8.	Timbarukasuttavaṇṇanā	...	...	36
9.	Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā	...	...	36
10.	Paccayasuttavaṇṇanā	...	...	38

3. Dasabalavagga

1.	Dasabalasuttavaṇṇanā	...	...	41
2.	Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā	...	...	41
3.	Upanisasuttavaṇṇanā	...	...	49

Mātikā			Piṭṭhaṅka
4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	52
5. Bhūmijasuttavaṇṇanā	...	...	53
7. Paccayasuttavaṇṇanā	...	...	55
9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	55

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā	...	...	56
2. Kaḷārasuttavaṇṇanā	...	...	57
3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā	...	...	62
4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā	...	...	63
5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	...	...	63
6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	...	...	64
7. Natumhasuttavaṇṇanā	...	...	65
8. Cetanāsuttavaṇṇanā	...	...	65
9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā	...	...	67
10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā	...	...	67

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā	...	...	67
2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā	...	...	68
3. Dukkhasuttavaṇṇanā	...	...	69
4. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	69
5. Ñātikasuttavaṇṇanā	...	...	69
6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	70
7. Jānussoṇisuttavaṇṇanā	...	...	70
8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā	...	...	70
9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	70
10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	71

Mātikā Piṭṭhaṅka

6. Dukkhavagga

1.	Parivīmaṁsanasuttavaṇṇanā	...	...	71
2.	Upādānasuttavaṇṇanā	...	...	75
3.	Saṁyojanasuttavaṇṇanā	...	...	77
4.	Dutiyasaṁyojanasuttavaṇṇanā	...	...	77
5.	Mahārukkhasuttavaṇṇanā	...	...	77
6.	Dutiyamahārukkhasuttavaṇṇanā	...	...	78
7.	Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā	...	...	79
10.	Nidānasuttavaṇṇanā	...	...	79

7. Mahāvagga

1.	Assutavāsuttavaṇṇanā	...	...	90
2.	Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā	...	...	93
3.	Puttamaṁsūpamasuttavaṇṇanā	...	...	94
4.	Atthirāgasuttavaṇṇanā	...	...	105
5.	Nagarasuttavaṇṇanā	...	...	106
6.	Sammasasuttavaṇṇanā	...	...	110
7.	Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā	...	...	112
8.	Kosambisuttavaṇṇanā	...	...	113
9.	Upayantisuttavaṇṇanā	...	...	114
10.	Susimasuttavaṇṇanā	...	...	114

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1.	Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	118

9. Antarapeyyāla

1.	Satthusuttādivaṇṇanā	...	...	118

Mātikā Piṭṭhaṅka

2. Abhisamayasaṁyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā 119
2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā 119
3. Saṁbhejja-udakasuttādivaṇṇanā 119
5. Pathavīsuttādivaṇṇanā 120

3. Dhātusaṁyutta

1. Nānattavagga

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā 121
2. Phassanānattasuttavaṇṇanā 121
3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā 121
4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā 122
5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā 122
6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā 122
7. Saññānānattasuttavaṇṇanā 122
8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā 123
9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā 123

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā 124
2. Sanidānasuttavaṇṇanā 125
3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā 128
4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā 129
5. Caṅkamasuttavaṇṇanā 129
6. Sagāthāsuttavaṇṇanā 131
7. Assaddhasaṁsandanasuttavaṇṇanā 131

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā 132

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Kammapathavagga

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā 132
3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā 133
6. Aṭṭhaṅgikasuttavaṇṇanā 140
7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā 140

4. Catutthavagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā 141
2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā 141
3. Acariṁsuttavaṇṇanā 143
4. Nocedaṁsuttavaṇṇanā 144
5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā 144
6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā 144

4. Anamataggasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā 145
2. Pathavīsuttavaṇṇanā 145
3. Assusuttavaṇṇanā 146
4. Khīrasuttavaṇṇanā 146
5. Pabbatasuttavaṇṇanā 146
6. Sāsapasuttavaṇṇanā 147
7. Sāvakasuttavaṇṇanā 147
8-9. Gaṅgāsuttādivaṇṇanā 147
10. Puggalasuttavaṇṇanā 147

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā 148
2. Sukhitasuttavaṇṇanā 148

Mātikā			Piṭṭhaṅka
3. Tiṁsamattasuttavaṇṇanā	...	...	148
4-9. Mātusuttādivaṇṇanā	...	...	148
10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā	...	...	149

5. Kassapasaṁyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	150
2. Anottappīsuttavaṇṇanā	...	...	153
3. Candūpamasuttavaṇṇanā	...	...	154
4. Kulūpakasuttavaṇṇanā	...	...	158
5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	158
6. Ovādasuttavaṇṇanā	...	...	161
7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā	...	...	162
8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā	...	...	162
9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā	...	...	162
10. Upassayasuttavaṇṇanā	...	...	163
11. Cīvarasuttavaṇṇanā	...	...	164
12. Paraṁmaraṇasuttavaṇṇanā	...	...	185
13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā	...	...	186

6. Lābhasakkārasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā	...	...	190
2. Baḷisasuttavaṇṇanā	...	...	190
3-4. Kummasuttādivaṇṇanā	...	...	190
5. Mīḷhakasuttavaṇṇanā	...	...	191
6. Asanisuttavaṇṇanā	...	...	191
7. Diddhasuttavaṇṇanā	...	...	191
8. Siṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	192

Mātikā Piṭṭhaṅka

9.	Verambhasuttavaṇṇanā	...	...	192
10.	Sagāthakasuttavaṇṇanā	...	...	192

2. Dutiyavagga

1-2.	Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā	...	...	193
3-10.	Suvaṇṇanikkhasuttādivaṇṇanā	...	...	193

3. Tatiyavagga

1-2.	Mātugāmasuttādivaṇṇanā	...	...	193
3-6.	Ekaputtakasuttādivaṇṇanā	...	...	193
7.	Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	194
8.	Chavisuttavaṇṇanā	...	...	194
9.	Rajjusuttavaṇṇanā	...	...	194
10.	Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	194

4. Catutthavagga

1-4.	Bhindisuttādivaṇṇanā	...	...	194
5.	Acirapakkantasuttavaṇṇanā	...	...	195
6.	Pañcarathasatasuttavaṇṇanā	...	...	195
7-13.	Mātusuttādivaṇṇanā	...	...	195

7. Rāhulasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1-8.	Cakkhusuttādivaṇṇanā	...	...	196
9.	Dhātusuttavaṇṇanā	...	...	196
10.	Khandhasuttavaṇṇanā	...	...	197

2. Dutiyavagga

1-10.	Cakkhusuttādivaṇṇanā	...	...	197
11.	Anusayasuttavaṇṇanā	...	...	197
12.	Apagatasuttavaṇṇanā	...	...	197

Mātikā Piṭṭhaṅka

8. Lakkhaṇasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā 199
2. Pesisuttavaṇṇanā 201
3. Piṇḍasuttavaṇṇanā 201
4. Nicchavisuttavaṇṇanā 201
5. Asilomasuttavaṇṇanā 202
6. Sattisuttavaṇṇanā 202
7. Usulomasuttavaṇṇanā 202
8. Sūcilomasuttavaṇṇanā 202
9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā 202
10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā 203

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā 203
2. Gūthakhādasuttavaṇṇanā 203
3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā 203
4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā 204
5. Okilinīsuttavaṇṇanā 204
6. Asīsakasuttavaṇṇanā 204

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā 205

9. Opammasaṁyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā 206
2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā 206
3. Kulasuttavaṇṇanā 206
4. Okkhāsuttavaṇṇanā 206
5. Sattisuttavaṇṇanā 207

Mātikā			Piṭṭhaṅka
6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā	...	...	207
7. Āṇisuttavaṇṇanā	...	...	209
8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā	...	...	211
9. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	212
10. Bilārasuttavaṇṇanā	...	...	213
11. Siṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	213
12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	213

10. Bhikkhusaṁyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā	...	...	214
2. Upatissasuttavaṇṇanā	...	...	214
3. Ghaṭasuttavaṇṇanā	...	...	215
4. Navasuttavaṇṇanā	...	...	216
5. Sujātasuttavaṇṇanā	...	...	216
6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	217
7. Visākhasuttavaṇṇanā	...	...	219
8. Nandasuttavaṇṇanā	...	...	219
9. Tissasuttavaṇṇanā	...	...	220
10. Theranāmakasuttavaṇṇanā	...	...	222
11. Mahākappinasuttavaṇṇanā	...	...	223
12. Sahāyakasuttavaṇṇanā	...	...	227

Nidānavaggasaṁyuttaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khandhavaggasaṁyuttaṭṭhakathā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Khandhasaṁyutta

1. Nakulapituvagga

1.	Nakulapitusuttavaṇṇanā	...	...	229
2.	Devadahasuttavaṇṇanā	...	...	236
3.	Hāliddikānisuttavaṇṇanā	...	...	238
4.	Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā	...	...	241
5.	Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	241
6.	Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā	...	...	241
7.	Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	...	...	241
8.	Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	...	...	242
9.	Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā	...	...	242
10-11.	Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	242

2. Aniccavagga

1-10.	Aniccasuttādivaṇṇanā	...	...	242

3. Bhāravagga

1.	Bhārasuttavaṇṇanā	...	...	243
2.	Pariññasuttavaṇṇanā	...	...	244
3.	Abhijānasuttavaṇṇanā	...	...	244
4-9.	Chandarāgasuttādivaṇṇanā	...	...	244
10.	Aghamūlasuttavaṇṇanā	...	...	244
11.	Pabhaṅgusuttavaṇṇanā	...	...	244

Mātikā Piṭṭhaṅka

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā 244
2. Dutiyanatumhākasuttavaṇṇanā 245
3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā 245
4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā 245
5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā 245
7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā 246

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā 247
2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā 247
3. Aniccasuttavaṇṇanā 248
4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā 248
5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā 248
6. Khandhasuttavaṇṇanā 249
7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā 250
9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā 250

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā 250
2. Bījasuttavaṇṇanā 250
3. Udānasuttavaṇṇanā 251
4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā 254
5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā 255
6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā 256
7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā 256
8. Mahālisuttavaṇṇanā 256
9. Ādittasuttavaṇṇanā 257
10. Niruttipathasuttavaṇṇanā 257

Mātikā Piṭṭhaṅka

(7) 2. Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā 258
2. Maññamānasuttavaṇṇanā 258
3. Abhinandamānasuttavaṇṇanā 258
4-6. Aniccasuttādivaṇṇanā 258
7. Anattaniyasuttavaṇṇanā 258
8-10. Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā 259

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā 259
4. Arahantasuttavaṇṇanā 259
5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā 261
6. Sīhasuttavaṇṇanā 261
7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā 266
8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā 274
9. Pālileyyasuttavaṇṇanā 279
10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā 282

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā 283
2. Tissasuttavaṇṇanā 284
3. Yamakasuttavaṇṇanā 284
4. Anurādhasuttavaṇṇanā 286
5. Vakkalisuttavaṇṇanā 287
6. Assajisuttavaṇṇanā 289
7. Khemakasuttavaṇṇanā 289
8. Channasuttavaṇṇanā 291
9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā 292

Mātikā				Piṭṭhaṅka

(10) 5. Pupphavagga

1.	Nadīsuttavaṇṇanā	...	...	292
2.	Pupphasuttavaṇṇanā	...	...	293
3.	Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā	...	...	293
4-6.	Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā	...	...	297
7.	Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā	...	...	298
8.	Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā	...	...	299
9.	Vāsijaṭasuttavaṇṇanā	...	...	300
10.	Aniccasaññāsuttavaṇṇanā	...	...	303

(11) 1. Antavagga

1.	Antasuttavaṇṇanā	...	...	304
2-3.	Dukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	304
4.	Pariññeyyasuttavaṇṇanā	...	...	304
5-10.	Samaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	304

(12) 2. Dhammakathikavagga

1-2.	Avijjāsuttādivaṇṇanā	...	...	305
3.	Dhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	305
4.	Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	305
5-9.	Bandhanasuttādivaṇṇanā	...	...	305
10.	Sīlavantasuttavaṇṇanā	...	...	305
11.	Sutavantasuttavaṇṇanā	...	...	306
12-13.	Kappasuttādivaṇṇanā	...	...	306

(13) 3. Avijjāvagga

1-10.	Samudayadhammasuttādivaṇṇanā	...	...	306

(14) 4. Kukkuḷavagga

1-14.	Kukkuḷasuttādivaṇṇanā	...	...	306

Mātikā Piṭṭhaṅka

(15) 5. Diṭṭhivagga

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā 307
10. Ānandasuttavaṇṇanā 307

2. Rādhasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Mārasuttavaṇṇanā 308
2-10. Sattasuttādivaṇṇanā 308

2. Dutiyavagga

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā 308

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā 309

3. Diṭṭhisaṁyutta

1. Sotāpattivagga

1. Vātasuttavaṇṇanā 310
2-4. Etaṁmamasuttādivaṇṇanā 310
5. Natthidinnasuttavaṇṇanā 311
6. Karotosuttavaṇṇanā 312
7. Hetusuttavaṇṇanā 313
8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā 313
11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā 316

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā ... 317

4. Okkantasaṁyutta

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā 317

Mātikā Piṭṭhaṅka

5. Upādasaṁyuttavaṇṇanā ... 318

6. Kilesasaṁyuttavaṇṇanā ... 318

7. Sāriputtasaṁyutta

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā 318
10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā 318

8. Nāgasaṁyutta

1. Suddhikasuttavaṇṇanā 319
2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā 320

9. Supaṇṇasaṁyuttavaṇṇanā ... 320

10. Gandhabbakāyasaṁyuttavaṇṇanā ... 321

11. Valāhakasaṁyuttavaṇṇanā ... 321

12. Vacchagottasaṁyuttavaṇṇanā ... 323

13. Jhānasaṁyutta

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā 323
2-55. Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā 323

Khandhavaggasaṁyuttaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Nidānavagga

Saṁyuttaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Nidānasaṁyutta

1. Buddhavagga

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. **Evaṁ me sutan**ti Nidānavagge paṭhamaṁ Paṭiccasamuppādasuttaṁ. Tatrāyaṁ anupubbapadavaṇṇanā—**tatra kho Bhagavā bhikkhū āmantesī**ti ettha[1] **tatrā**ti desakālaparidīpanaṁ. Taṁ hi "yaṁ samayaṁ viharati, tatra[2] samaye, yasmiñca Jetavane viharati, tatra Jetavane"ti dīpeti. Bhāsitabbayutte vā desakāle[3] dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle ca dhammaṁ bhāsati. "Akālo kho tāva bāhiyā"ti-ādi[4] cettha sādhakaṁ. **Kho**ti padapūraṇamatte, avadhāraṇe[5] ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti lokagarudīpanaṁ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacanaṁ. Apicettha "bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṁ ajjhūpagatoti bhikkhū"ti-ādinā[6] nayena vacanattho veditabbo. **Āmantesī**ti ālapi abhāsi sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi[7] hoti. Yathāha

---

1. Tattha (Sī), tatra (Syā)
2. Tasmiṁ (Sī)
3. Desakāleti (Sī)
4. Khu 1. 85 piṭṭhe.
5. Avadhāraṇatthe (Sī)
6. Vi 1. 28; Abhi 2. 254 piṭṭhesu.
7. Viññāpanepi (Syā)

"āmantayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo bhikkhave"ti. Pakkosanepi. Yathāha "ehi tvaṁ bhikkhu mama vacanena Sāriputtaṁ āmantehī"ti[1]. **Bhikkhavo**ti āmantanākāradīpanaṁ. Tañca bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhattā vuttaṁ. Bhikkhanasīlatāguṇayuttopi hi bhikkhu, bhikkhanadhammatāguṇayuttopi bhikkhane sādhukāritāguṇayuttopīti saddavidū maññanti. Tena ca tesaṁ bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitavuttiṁ pakāsento uddhatadīnabhāvaniggahaṁ karoti. "Bhikkhavo"ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadayanayananipātapubbaṅgamena vacanena[2] te attano abhimukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakena nesaṁ vacanena sotukamyataṁ janeti, teneva ca sambodhanatthena sādhukaṁ manasikārepi niyojeti. Sādhukaṁ manasikārāyattā[3] hi sāsanasampatti.

Aparesupi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce. Jeṭṭhaseṭṭhāsannasadāsannihitabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā hi Bhagavato dhammadesanā, parisāya jeṭṭhā bhikkhū paṭhamaṁ uppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṁ ādiṁ katvā Satthucariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisinnesu Satthusantikattā, sadāsannihitā Satthusantikāvacarattāti. Apica te dhammadesanāya bhājanaṁ yathānusiṭṭhaṁ paṭipattisabbhāvato. Visesato ca ekacce bhikkhūyeva sandhāya ayaṁ desanāpīti evaṁ āmantesi.

Kimatthaṁ pana Bhagavā dhammaṁ desento paṭhamaṁ bhikkhū āmantesi, na dhammameva desesīti. Satijananatthaṁ. Bhikkhū aññaṁ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṁ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṁ manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāne "ayaṁ desanā kiṁnidānā kiṁpaccayā katamāya aṭṭhuppattiyā desitā"ti sallakkhetuṁ asakkontā duggahitaṁ vā gaṇheyyuṁ, na vā gaṇheyyuṁ, tena nesaṁ satijananatthaṁ Bhagavā paṭhamaṁ āmantetvā pacchā dhammaṁ deseti.

Bhadanteti gāravavacanametaṁ, Satthuno paṭivacanadānaṁ vā. Apicettha "bhikkhavo"ti vadamāno Bhagavā bhikkhū ālapati. "Bhadante"ti vadamānā te Bhagavantaṁ paccālapanti. Tathā hi "bhikkhavo"ti Bhagavā ābhāsati,

---

1. Aṁ 3. 181 piṭṭhe.
2. ...nihitapubbaṅgamavacanena (Sī)
3. Manasikārayuttā (Syā)

"bhadante"ti paccābhāsanti. "Bhikkhavo"ti paṭivacanaṁ dāpeti, "bhadante"ti paṭivacanaṁ denti. **Te bhikkhū**ti ye[1] Bhagavā āmantesi, te. Bhagavato **paccassosun**ti Bhagavato āmantanaṁ pati-assosuṁ, abhimukhā hutvā suṇiṁsu sampaṭicchiṁsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocā**ti Bhagavā etaṁ idāni vattabbaṁ sakalasuttaṁ avoca. Ettāvatā yaṁ āyasmatā Ānandena atthabyañjanasampannassa Buddhānaṁ desanāñāṇagambhīrabhāvasaṁsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthaṁ kāladesadesakaparisāpadesappaṭimaṇḍitaṁ nidānaṁ bhāsitaṁ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Idāni **paṭiccasamuppādaṁ vo**ti-ādinā nayena Bhagavatā nikkhittassa suttassa saṁvaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṁ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṁ tāva vicāressāma. Cattāro hi suttanikkhepā—attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattikoti. Tattha yāni suttāni Bhagavā parehi anajjhiṭṭho kevalaṁ attano ajjhāsayeneva katheti, seyyathidaṁ? Dasabalasuttantahārako[2] Candopamavīṇopamasammappadhāna-iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārakoti evamādīni, tesaṁ **attajjhāsayo** nikkhepo.

Yāni pana "paripakkā kho Rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā, yaṁnūnāhaṁ Rāhulaṁ uttariṁ āsavānaṁ khaye vineyyan"ti[3] evaṁ paresaṁ ajjhāsayaṁ khantiṁ nijjhānakkhamaṁ[4] manaṁ abhinīhāraṁ bujjhanabhāvañca apekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni, seyyathidaṁ? Cūḷarāhulovādasuttaṁ Mahārāhulovādasuttaṁ Dhammacakkappavattanaṁ Anattalakkhaṇasuttaṁ Āsīvisopamasuttaṁ Dhātuvibhaṅgasuttanti evamādīni, tesaṁ **parajjhāsayo** nikkhepo.

Bhagavantaṁ pana upasaṅkamitvā catasso parisā cattāro vaṇṇā nāgā supaṇṇā gandhabbā asurā yakkhā mahārājāno Tāvatiṁsādayo devā mahābrahmāti evamādayo "bojjhaṅgā bojjhaṅgāti bhante vuccanti, nīvaraṇā nīvaraṇāti bhante vuccanti[5], ime nu kho bhante pañcupādānakkhandhā, kiṁsūdha vittaṁ purisassa seṭṭhan"ti-ādinā[6] nayena pañhaṁ pucchanti. Evaṁ puṭṭhena Bhagavatā

1. Ye ca (Sī, Ka)
2. Sakalasuttantahārako (Sī), vasalasuttantahārako (Syā)
3. Saṁ 2. 324; Ma 3. 325 piṭṭhesu.
4. Nijjhājakkhamataṁ (Sī)
5. Saṁ 3. 75 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

yāni kathitāni bojjhaṅgasaṁyuttādīni, yāni vā panaññānipi Devatāsaṁyutta Mārasaṁyutta Brahmasaṁyutta Sakkapañha Cūḷavedalla Mahāvedalla Sāmaññaphala-āḷavaka Sūciloma Kharalomasuttādīni, tesaṁ **pucchāvasiko** nikkhepo.

Yāni pana tāni uppannaṁ kāraṇaṁ paṭicca kathitāni, seyyathidaṁ? Dhammadāyādaṁ Cūḷasīhanādasuttaṁ puttamaṁsūpamaṁ dārukkhandhūpamaṁ aggikkhandhūpamaṁ pheṇapiṇḍūpamaṁ pāricchattakūpamanti evamādīni, tesaṁ **aṭṭhuppattiko** nikkhepo.

Evametesu catūsu nikkhepesu imassa paṭiccasamuppādasuttassa parajjhāsayo nikkhepo. Parapuggalajjhāsayavasena hidaṁ Bhagavatā nikkhittaṁ. Katamesaṁ puggalānaṁ ajjhāsayavasenāti? Ugghaṭitaññūnaṁ. Cattāro hi puggalā ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti. Tattha yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū.** Yassa puggalassa saṁkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti,ayaṁ vuccati puggalo **vipañcitaññū.** Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **neyyo.** Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **padaparamo.** Iti imesu catūsu puggalesu ugghaṭitaññūpuggalānaṁ[1] ajjhāsayavasena idaṁ suttaṁ nikkhittaṁ.

Tadā kira pañcasatā janapadavāsikā bhikkhū sabbeva ekacarā dvicarā ticarā catucarā pañcacarā sabhāgavuttino dhutaṅgadharā āraddhavīriyā yuttayogā vipassakā saṇhaṁ sukhumaṁ[2] suññataṁ paccayākāradesanaṁ patthayamānā sāyanhasamaye Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā vanditvā rattakambalasāṇiyā parikkhipamānā viya desanaṁ paccāsīsamānā[3] parivāretvā nisīdiṁsu. Tesaṁ ajjhāsayavasena Bhagavā idaṁ suttaṁ ārabhi. Yathā hi cheko cittakāro aparikammakatabhittiṁ labhitvā na āditova rūpaṁ samuṭṭhāpesi, mahāmattikalepādīhi pana bhittiparikammaṁ tāva katvā

1. Ugghaṭitaññūnaṁ puggalānaṁ (Sī)
2. Saṇhasukhumaṁ (Sī)
3. Paccāsiṁsamānā (Sī, Syā)

kataparikammāya bhittiyā rūpaṁ samuṭṭhāpeti, kataparikammaṁ pana bhittiṁ labhitvā bhittiparikammabyāpāraṁ akatvā raṅgajātāni yojetvā vaṭṭikaṁ vā tūlikaṁ vā ādāya rūpameva samuṭṭhāpeti, evameva Bhagavā akatābhinivesaṁ ādikammikakulaputtaṁ labhitvā nāssa āditova arahattapadaṭṭhānaṁ saṇhaṁ sukhumaṁ suññataṁ vipassanālakkhaṇaṁ ācikkhati, sīlasamādhikammassakatādiṭṭhisampadāya pana yojento pubbabhāgapaṭipadaṁ tāva ācikkhati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

> "Tasmātiha tvaṁ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ. Sīlañca suvisuddhaṁ diṭṭhi ca ujukā. Yato kho te bhikkhu sīlañca suvisuddhaṁ bhavissati diṭṭhi ca ujukā. Tato tvaṁ bhikkhu sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne tividhena bhāveyyāsi[1]. Katame cattāro, idha tvaṁ bhikkhu ajjhattaṁ vā kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṁ. Bahiddhā vā kāye -pa-. Ajjhattabahiddhā vā kāye -pa-. Dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṁ. Yato kho tvaṁ bhikkhu sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṁ tividhena bhāvessasi, tato tuyhaṁ bhikkhu yā ratti vā divaso vā āgamissati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihānī"ti[2].

Evaṁ ādikammikakulaputtassa sīlakathāya parikammaṁ kathetvā arahattapadaṭṭhānaṁ saṇhaṁ sukhumaṁ suññataṁ vipassanālakkhaṇaṁ ācikkhati.

Parisuddhasīlaṁ pana āraddhavīriyaṁ yuttayogaṁ vipassakaṁ labhitvā nāssa pubbabhāgapaṭipadaṁ ācikkhati, ujukameva pana arahattapadaṭṭhānaṁ saṇhaṁ[3] sukhumaṁ suññataṁ vipassanālakkhaṇaṁ ācikkhati. Ime pañcasatā bhikkhū pubbabhāgapaṭipadaṁ parisodhetvā ṭhitā sudhantasuvaṇṇasadisā suparimajjitamaṇikkhandhasannibhā, eko lokuttaramaggova nesaṁ anāgato, iti tassāgamanatthāya Satthā tesaṁ ajjhāsayaṁ apekkhamāno idaṁ suttaṁ ārabhi[4].

---

1. Manasikareyyāsi (Sī)
2. Saṁ 3. 124 piṭṭhe.
3. Tesaṁ ajjhāsayaṁ saṇhaṁ (Ka)
4. Āhari (Syā)

Tattha **paṭiccasamuppādan**ti paccayākāraṁ. Paccayākāro hi aññamaññaṁ paṭicca sahite dhamme uppādeti, tasmā paṭiccasamuppādoti vuccati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimaggato gahetabbo.

Voti ayaṁ vo-saddo paccatta-upayogakaraṇasampadānasāmivacanapadapūraṇesu dissati. "Kacci pana vo Anuruddhā samaggā sammodamānā"ti-ādīsu[1] hi paccatte dissati. "Gacchatha bhikkhave paṇāmemi vo"ti-ādīsu[2] upayoge. "Na vo mama santike vatthabban"ti-ādīsu[2] karaṇe. "Vanapatthapariyāyaṁ vo bhikkhave desessāmī"ti-ādīsu[3] sampadāne. "Sabbesaṁ vo Sāriputta subhāsitan"ti-ādīsu[4] sāmivacane. "Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā"ti-ādīsu[5] padapūraṇamatte. Idha panāyaṁ sampadāne daṭṭhabbo. **Bhikkhave**ti patissavena abhimukhībhūtānaṁ puna ālapanaṁ. **Desessāmī**ti desanāpaṭijānanaṁ. **Taṁ suṇāthā**ti taṁ paṭiccasamuppādaṁ taṁ desanaṁ mayā vuccamānaṁ suṇātha.

Sādhukaṁ manasi karothāti ettha pana sādhukaṁ sādhūti ekatthametaṁ. Ayañca sādhusaddo āyācanasampaṭicchanasampahaṁsanasundaradaḷhīkammādīsu dissati. "Sādhu me bhante Bhagavā saṁkhittena dhammaṁ desetū"ti-ādīsu[6] hi āyācane dissati. "Sādhu bhanteti kho so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvā"ti-ādīsu[7] sampaṭicchane. "Sādhu sādhu Sāriputtā"ti-ādīsu[8] sampahaṁsane.

"Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññāṇavā naro.
Sādhu mittānamaddubbho[9], pāpassa akaraṇaṁ sukhan"ti—

ādīsu[10] sundare. "Tena hi brāhmaṇa sādhukaṁ suṇāhī"ti-ādīsu[11] sādhukasaddoyeva daḷhīkamme, āṇattiyantipi vuccati. Idha panāyaṁ ettheva daḷhīkamme āṇattiyā ca attho veditabbo, sundaratthepi vaṭṭati. Daḷhīkaraṇatthena hi "daḷhaṁ imaṁ dhammaṁ suṇātha suggahitaṁ gaṇhantā", āṇatti-atthena "mama āṇattiyā suṇātha", sundaratthena "sundaramimaṁ bhaddakaṁ dhammaṁ

---

1. Ma 1. 266; Vi 3. 498 piṭṭhesu.
2. Ma 2. 120 piṭṭhe.
3. Ma 1. 149 piṭṭhe.
4. Ma 1. 281 piṭṭhe.
5. Ma 1. 20 piṭṭhe.
6. Aṁ 1. 571; Saṁ 2. 294; Saṁ 3. 143 piṭṭhesu.
7. Ma 3. 66 piṭṭhe.
8. Dī 3. 226 piṭṭhe.
9. Mittānamadrubbho (Syā, Ka)
10. Khu 6. 45 piṭṭhe Jātake.
11. Aṁ 2. 197 piṭṭhe.

suṇāthā"ti etaṁ dīpitaṁ hoti. **Manasi karothā**ti āvajjetha, samannāharathāti attho. Avikkhittacittā hutvā nisāmetha, citte karothāti adhippāyo.

Idānettha **taṁ suṇāthā**ti sotindriyavikkhepanivāraṇametaṁ. **Sādhukaṁ manasi karothā**ti manasikāre daḷhīkammaniyojanena manindriyavikkhepanivāraṇaṁ. Purimaṁ cettha byañjanavipallāsagāhanivāraṇaṁ, pacchimaṁ atthavipallāsagāhanivāraṇaṁ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṁ dhammānaṁ dhāraṇūpaparikkhāsu. Purimena ca "sabyañjano ayaṁ dhammo, tasmā savanīyo"ti dīpeti, pacchimena "sāttho, tasmā manasi kātabbo"ti. Sādhukapadaṁ vā ubhayapadehi yojetvā "yasmā ayaṁ dhammo dhammagambhīro ca desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhukaṁ. Yasmā atthagambhīro ca paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṁ manasi karothā"ti evaṁ yojanā veditabbā[1]. **Bhāsissāmī**ti desessāmi. "Taṁ suṇāthā"ti ettha paṭiññātaṁ desanaṁ saṁkhittatova na desessāmi, apica kho vitthāratopi naṁ bhāsissāmīti vuttaṁ hoti. Saṅkhepavitthāravācakāni hi etāni padāni. Yathāha Vaṅgīsatthero—

"Saṁkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati.
Sāḷikāyiva nigghoso, paṭibhānaṁ udīrayī"ti[2].

Evaṁ vutte ussāhajātā hutvā **evaṁ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosuṁ** Satthu vacanaṁ sampaṭicchiṁsu, paṭiggahesunti vuttaṁ hoti.

Atha nesaṁ Bhagavā **etadavoca** etaṁ idāni vattabbaṁ "katamo ca bhikkhave paṭiccasamuppādo"ti-ādiṁ sakalaṁ suttaṁ avoca. Tattha **katamo ca bhikkhave paṭiccasamuppādo**ti kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṁsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti, tāsaṁ idaṁ nānattaṁ—

Katamā **adiṭṭhajotanāpucchā**[3]. Pakatiyā lakkhaṇaṁ aññātaṁ hoti adiṭṭhaṁ atulitaṁ atīritaṁ avibhūtaṁ avibhāvitaṁ, tassa ñāṇāya

---

1. Kātabbā (Sī)
2. Saṁ 1. 191; Khu 2. 370 piṭṭhesu.
3. Khu 7. 263; Khu 8. 50 piṭṭhādīsu.

dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtāya[1] vibhāvanatthāya pañhaṁ pucchati, ayaṁ adiṭṭhajotanāpucchā.

Katamā **diṭṭhasaṁsandanā pucchā.** Pakatiyā lakkhaṇaṁ ñātaṁ hoti diṭṭhaṁ tulitaṁ tīrataṁ vibhūtaṁ vibhāvitaṁ, so aññehi paṇḍitehi saddhiṁ saṁsandanatthāya pañhaṁ pucchati, ayaṁ diṭṭhasaṁsandanāpucchā.

Katamā **vimaticchedanāpucchā.** Pakatiyā saṁsayapakkhando[2] hoti vimatipakkhando dveḷhakajāto "evaṁ nu kho, na nu kho, kathaṁ nu kho"ti, so vimaticchedanatthāya pañhaṁ pucchati, ayaṁ vimaticchedanāpucchā.

Katamā **anumatipucchā.** Bhagavā bhikkhūnaṁ anumatiyā pañhaṁ pucchati "taṁ kiṁ maññatha bhikkhave rūpaṁ niccaṁ vā aniccaṁ vā"ti, aniccaṁ bhante. Yaṁ panāniccaṁ, dukkhaṁ vā taṁ sukhaṁ vāti, dukkhaṁ bhante. Yaṁ panāniccaṁ dukkhaṁ vipariṇāmadhammaṁ, kallaṁ nu taṁ samanupassituṁ "etaṁ mama esohamasmi eso me attā"ti, no hetaṁ bhanteti[3]. Ayaṁ anumatipucchā.

Katamā **kathetukamyatāpucchā.** Bhagavā bhikkhūnaṁ kathetukamyatāya puñhaṁ pucchati "cattārome bhikkhave satipaṭṭhānā. Katame cattāro"ti[4], ayaṁ kathetukamyatāpucchāti.

Tattha Buddhānaṁ purimā tisso pucchā natthi. Kasmā? Buddhānaṁ hi tīsu addhāsu kiñci saṅkhataṁ addhāvimuttaṁ vā asaṅkhataṁ adiṭṭhaṁ ajotitaṁ atulitaṁ atīritaṁ avibhūtaṁ avibhāvitaṁ nāma natthi, tena nesaṁ adiṭṭhajotanāpucchā natthi. Yaṁ pana Bhagavatā attano ñāṇena paṭividdhaṁ, tassa aññena samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā saddhiṁ saṁsandanakiccaṁ natthi, tenassa diṭṭhasaṁsandanāpucchā natthi. Yasmā panesa akathaṁkathī tiṇṇavicikiccho sabbadhammesu vihatasaṁsayo, tenassa vimaticchedanāpucchā natthi. Itarā pana dve pucchā Bhagavato atthi, tāsu ayaṁ kathetukamyatāpucchāti veditabbā.

Idāni tāva pucchāya puṭṭhaṁ[5] paccayākāraṁ vibhajanto **avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā**ti-ādimāha. Ettha ca yathā nāma "pitaraṁ kathessāmī"ti

---

1. Vibhūtatāya (Sī), vibhūtatthāya (Khu 8. 50 piṭṭhe Cūḷaniddese.)
2. Saṁsayapakkhanto (Sī)
3. Saṁ 2. 73 piṭṭhādīsu.
4. Dī 2. 230 piṭṭhādīsu.
5. Saddhiṁ (Syā), suddhaṁ (Ka)

āraddho "Tissassa pitā Soṇassa pitā"ti paṭhamataraṁ puttampi katheti, evameva Bhagavā paccayaṁ kathetuṁ āraddho "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā nayena saṅkhārādīnaṁ paccaye avijjādidhamme kathento paccayuppannampi kathesi. Āhāravaggassa pana pariyosāne "paṭiccasamuppādañca vo bhikkhave desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme"ti[1] ubhayaṁ ārabhitvā ubhayampi kathesi. Idāni **avijjāpaccayā saṅkhārā**ti-ādīsu pana avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti iminā nayena attho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana sabbākārasampannā anulomapaṭiccasamuppādakathā Visuddhimagge kathitā, tasmā sā tattha kathitavaseneva gahetabbā.

Paṭilomakathāyaṁ pana **avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṁ anuppādanirodho hoti. Evaṁnirodhānaṁ pana saṅkhārānaṁ nirodhā viññāṇādīnañca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāniyeva hontīti dassetuṁ **saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho**ti-ādīni vatvā **evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī**ti āha. Tattha **kevalassā**ti sakalassa, suddhassa vā, sattavirahitassāti attho. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkharāsissa. **Nirodho hotī**ti anuppādo hoti. Iti Bhagavā anulomato dvādasahi padehi vaṭṭakathaṁ kathetvā tameva vaṭṭaṁ vinivaṭṭetvā paṭilomato dvādasahi padehi vivaṭṭaṁ kathento arahattena desanāya kūṭaṁ gaṇhi. Desanāpariyosāne te pañcasatā āraddhavipassakā ugghaṭitaññūpuggalā sūriyarasmisamphuṭṭhāni paripākagatāni padumāni viya[2] saccāni bujjhitvā[3] arahattaphale patiṭṭhahiṁsu.

Idamavoca Bhagavāti idaṁ vaṭṭavivaṭṭavasena sakalasuttaṁ Bhagavā avoca. **Attamanā te bhikkhū**ti tuṭṭhacittā te pañcasatā khīṇāsavā bhikkhū. Bhagavato **bhāsitaṁ abhinandun**ti karavīkarutamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṁ amatābhisekasadisena brahmassarena bhāsato

---

1. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.
2. Sūriyarasmisamphuṭṭhāni viya paripākagatāni padumāni (Sī)
3. Paṭivijjhitvā (Sī), vibujjhitvā (Syā)

Bhagavato vacanaṁ abhinandiṁsu, anumodiṁsu ceva sampaṭicchiṁsu cāti attho. Tenetaṁ vuccati—

"Subhāsitaṁ sulapitaṁ, sādhu sādhūti tādino.

Anumodamānā sirasā, sampaṭicchiṁsu bhikkhavo"ti.

Paṭhamapaṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. Dutiyepi vuttanayeneva suttanikkhepo veditabbo. Ayaṁ pana viseso—paṭhamaṁ ugghaṭitaññūpuggalānaṁ vasena saṅkhepato dassitaṁ, idaṁ vipañcitaññūnaṁ vasena vitthāratoti. Imasmiñca pana sutte catasso vallihārakapurisūpamā vattabbā, tā Visuddhimagge vuttā eva. Yathā hi vallihārako puriso valliyā aggaṁ disvā tadanusārena mūlaṁ pariyesanto taṁ disvā valliṁ mūle chetvā ādāya kamme upaneyya, evaṁ Bhagavā vitthāradesanaṁ desento paṭiccasamuppādassa aggabhūtā jarāmaraṇā[1] paṭṭhāya yāva mūlabhūtaṁ avijjāpadaṁ, tāva desanaṁ āharitvā puna vaṭṭavivaṭṭaṁ desento niṭṭhapesi.

Tatrāyaṁ jarāmaraṇādīnaṁ vitthāradesanāya atthanicchayo—jarāmaraṇaniddese tāva **tesaṁ tesan**ti[2] ayaṁ saṅkhepato anekesaṁ sattānaṁ sādhāraṇaniddesoti viññātabbo. Yā Devadattassa jarā, yā Somadattassāti evaṁ hi divasampi kathentassa neva sattā pariyādānaṁ gacchanti, imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti. Tasmā vuttaṁ "ayaṁ saṅkhepato anekesaṁ sattānaṁ sādhāraṇaniddeso"ti. **Tamhi tamhī**ti ayaṁ gatijātivasena anekesaṁ sattanikāyānaṁ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāye**ti sādhāraṇaniddesena niddiṭṭhassa sarūpanidassanaṁ. **Jarā jīraṇatā**ti-ādīsu pana **jarā**ti sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti ākāraniddeso. **Khaṇḍiccan**ti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṁ hi **jarā**ti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassāyaṁ

---

1. Aggabhūtajarāmaraṇato (Sī)
2. Yā tesaṁ tesanti (Sī)

sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti iminā ākārato, tenassāyaṁ ākāraniddeso. **Khaṇḍiccan**ti iminā kālātikkame dantanakhānaṁ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pāliccan**ti iminā kesalomānaṁ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatā**ti iminā maṁsaṁ milāpetvā tacavalibhāva[1]karaṇakiccato dīpitā. Tenassā ime khaṇḍiccanti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṁ vikārānaṁ dassanavasena pākaṭībhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṁ saṁbhaggapalibhaggatāya[2] vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṁ ummīletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṁhāni indriyānaṁ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādi-indriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṁ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā "āyuno saṁhānī"ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṁ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṁ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni, oḷārikampi attano visayaṁ gahetuṁ asamatthāni honti, tasmā "indriyānaṁ paripāko"ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panāyaṁ evaṁ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato[3] rūpadhammesu jarā **pākaṭajarā** nāma, arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṁ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṁ dantādīnaṁ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṁ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā "ime dantā jarāya pahaṭā"ti jaraṁ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṁ jānanaṁ viya.

---

1. Tace valittabhāva (Abhi-Ṭṭha 2. 92; Ma-Ṭṭha 1. 220 piṭṭhesu)
2. Sambhaggavibhaggatāya (Sī)
3. Khaṇḍabhāvādidassanato (Ka)

puna avīci savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavāḷacandasūriyādīnaṁ viya[1] mandadasakādīsu pāṇīnaṁ viya ca pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṁ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ duviññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāmāti veditabbā.

Ito paraṁ **tesaṁ tesan**ti-ādi vuttanayeneva veditabbaṁ. **Cuti cavanatā**ti-ādīsu pana **cutī**ti cavanakavasena vuccati, ekacatupañcakkhandhasāmaññavacanametaṁ[2]. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṁ. **Bhedo**ti cutikkhandhānaṁ bhaṅguppattiparidīpanaṁ. **Antaradhānan**ti ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṁ cutikkhandhānaṁ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṁ. **Maccu maraṇan**ti maccusaṅkhātaṁ maraṇaṁ, tena samucchedamaraṇādīni nisedheti. Kālo nāma antako, tassa kiriyā **kālakiriyā.** Evaṁ tena lokasammutiyā maraṇaṁ dīpeti.

Idāni paramatthena dīpetuṁ **khandhānaṁ bhedo**ti-ādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti. Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṁ bhedo, ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo. Catuvokāravasena ca khandhānaṁ bhedo, sesadvayavasena kaḷevarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sabbhāvato[3]. Atha vā yasmā Cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesaṁ vasena khandhānaṁ bhedo, manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakāraṇato[4] maraṇaṁ "kaḷevarassa nikkhepo"ti vuttanti evamattho daṭṭhabbo. **Iti ayañca jarā idañca maraṇaṁ, idaṁ vuccati bhikkhave**ti idaṁ ubhayampi ekato katvā jarāmaraṇanti kathīyati.

---

1. ...sūriyādīnaṁ (Abhi-Ṭṭha 2. 93; Ma-Ṭṭha 1. 221 piṭṭhesu)
2. Ekacatupañcakkhandhāyatanasāmaññavacanametaṁ (Syā)
3. Sambhavato (Sī)
4. Nikkhepakaraṇato (Syā)

Jātiniddese **jāti sañjātī**ti-ādīsu jayanaṭṭhena **jāti,** sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā[1]. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti,** sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanaṭṭhena **okkanti,** sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamantā[2] pavisantā viya paṭisandhiṁ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti,** sā saṁsedaja-opapātikavasena yuttā. Te hi pākaṭāyeva hutvā nibbattanti. Ayaṁ tāva vohāradesanā.

Idāni paramatthadesanā hoti. Khandhāyeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca **khandhānan**ti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṁ, pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṁ veditabbaṁ. **Pātubhāvo**ti uppatti. **Āyatanānan**ti ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. **Paṭilābho**ti santatiyaṁ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṁ vuccati bhikkheva jātī**ti iminā padena vohārato paramatthato ca desitāya jātiyā nigamanaṁ karotīti.

Bhavaniddese **kāmabhavo**ti kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha kammabhavo nāma kāmabhavūpagakammameva[3]. Taṁ hi tattha upapattibhavassa kāraṇattā "sukho Buddhānaṁ uppādo[4], dukkho pāpassa uccayo"ti-ādīni[5] viya phalavohārena bhavoti vuttaṁ. Upapattibhavo nāma tena kammena nibbattaṁ upādiṇṇakkhandhapañcakaṁ. Taṁ hi tattha bhavatīti katvā bhavoti vuttaṁ. Sabbathāpi idaṁ kammañca upapattiñca ubhayampetamidha "kāmabhavo"ti vuttaṁ. Esa nayo rūpārūpabhavesūti.

Upādānaniddese **kāmupādānan**ti-ādīsu vatthukāmaṁ upādiyanti etena, sayaṁ vā taṁ upādiyatīti **kāmupādānaṁ,** kāmo ca so upādānañcāti kāmupādānaṁ. **Upādānan**ti daḷhaggahaṇaṁ vuccati. Daḷhattho hi ettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya. Pañcakāmaguṇikarāgassetaṁ adhivacanaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ kāmupādānaṁ, yo kāmesu kāmacchando"ti[6] vuttanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Vuttā (Sī)
2. Okkamanti, okkamantā (Syā, Ka)
3. Kāmabhavūpagatakammameva (Syā)
4. Khu 1. 42 piṭṭhe.
5. Khu 1. 30 piṭṭhe.
6. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṁ.** Atha vā diṭṭhiṁ[1] upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhinti diṭṭhupādānaṁ. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṁ uttaradiṭṭhi, upādiyanti ca tāya diṭṭhiṁ[2]. Yathāha "sassato attā ca loko ca idameva saccaṁ moghamaññan"ti-ādi[3]. Sīlabbatupādāna-attavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatassetaṁ adhivacanaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ diṭṭhupādānaṁ, natthi dinnan"ti[4] vuttanayeneva veditabbaṁ.

Tathā sīlabbatamupādiyanti etena, sayaṁ vā taṁ upādiyati, sīlabbatañca taṁ upādānañcāti vā **sīlabbatupādānaṁ.** Gosīlagovatādīni hi "evaṁ suddhī"ti[4] abhinivesato sayameva upādānānīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ sīlabbatupādānaṁ, ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṁ sīlena suddhī"ti vuttanayeneva veditabbaṁ.

Idāni vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṁ, kiṁ vadanti upādiyanti vā? Attānaṁ. Attano vādupādānaṁ **attavādupādānaṁ.** Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṁ. Vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā ekaṁ adhivacanaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ attavādupādānaṁ, idha assutavā puthujjano ariyānaṁ adassāvī"ti[5] vuttanayeneva veditabbaṁ.

Taṇhāniddese **rūpataṇhā -pa- dhammataṇhā**ti etaṁ cakkhudvārādīsu javanavīthiyā pavattāya taṇhāya "seṭṭhiputto brāhmaṇaputtho"ti evamādīsu pitito nāmaṁ viya pitisadisārammaṇato nāmaṁ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā, rūpe taṇhāti **rūpataṇhā.** Sā kāmarāgabhāvena rūpaṁ assādentī pavattamānā **kāmataṇhā,** sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena "rūpaṁ niccaṁ dhuvaṁ sassatan"ti evaṁ assādentī pavattamānā **bhavataṇhā,** ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena "rūpaṁ ucchijjati vinassati pecca na bhavatī"ti[6] evaṁ assādentī pavattamānā **vibhavataṇhā**ti rūpataṇhā evaṁ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, tathā saddataṇhādayopīti evaṁ tāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti. Tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṁsa. Iti atītāni chattiṁsa, anāgatāni chattiṁsa,

---

1. Diṭṭhi (Syā)
2. Diṭṭhiyā (Ka)
3. Ma 3. 22 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 241 piṭṭhe.
5. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.
6. Na bhavissatīti (Ma-Ṭṭha 1. 224 piṭṭhe)

paccuppannāni chattiṁsāti evaṁ aṭṭhasataṁ taṇhāvicaritāni[1] honti. “Ajjhattikassa upādāya asmīti hoti[2], itthasmīti hotī”ti[3] vā evamādīni ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa, “bāhirassa upādāya iminā asmīti hoti, iminā itthasmīti hotī”ti[4] vā evamādīni bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattiṁsa, iti atītāni chattiṁsa, anāgatāni chattiṁsa, paccuppannāni chattiṁsāti evampi aṭṭhasataṁ taṇhāvicaritāni honti. Puna saṅgahe kariyamāne rūpādīsu ārammaṇesu chaḷeva taṇhākāyā tissoyeva kāmataṇhādayo hontīti. Evaṁ—

Niddesatthena niddesa, vitthārā vitthārassa ca[5].
Puna saṅgahato taṇhā, viññātabbā vibhāvināti.

Vedanāniddese **vedanākāyā**ti vedanāsamūhā. **Cakkhusamphassajāvedanā -pa- manosamphassajāvedanā**ti etaṁ “cakkhusamphassajāvedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi abyākatā”ti evaṁ Vibhaṅge[6] āgatattā cakkhudvārādīsu pavattānaṁ kusalākusalābyākatavedanānaṁ “Sāriputto Mantāṇiputto”ti evamādīsu mātito nāmaṁ viya mātisadisato vatthuto nāmaṁ. Vacanattho panettha— cakkhusamphassahetu jātā vedanā cakkhusamphassajāvedanāti. Eseva nayo sabbattha. Ayaṁ tāvettha sabbasaṅgāhikā kathā. Vipākavasena pana cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni, dve manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyoti etāhi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Eseva nayo sotadvārādīsu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttāva.

Phassaniddese **cakkhusamphasso**ti cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. **Cakkhusamphasso -pa- kāyasamphasso**ti ettāvatā ca kusalākusalavipākā pañcavatthukā dasa phassā vuttā honti. **Manosamphasso**ti iminā sesabāvīsatilokiyavipākamanasampayuttā phassā.

Saḷāyatananiddese **cakkhāyatanan**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ Visuddhimagge khandhaniddese ceva āyatananiddese ca vuttameva.

---

1. Aṭṭhasatataṇhāvicaritāni (Syā)
2. Sati (Sī, Syā, Ka)
3. Abhi 2. 406 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 410 piṭṭhe.
5. Evaṁ niddesavitthārā, vitthārassa ca sambhavā (Ka)
6. Abhi 2. 16 piṭṭhe.

Nāmarūpaniddese namanalakkhaṇaṁ **nāmaṁ.** Ruppanalakkhaṇaṁ **rūpaṁ.** Vibhajane panassa **vedanā**ti vedanākkhandho, **saññā**ti saññākkhandho, **cetanā phasso manasikāro**ti saṅkhārakkhandho veditabbo. Kamañca aññepi saṅkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesupi cittesu santi, tasmā etesaṁyeva vasenettha saṅkhārakkhandho dassito. **Cattāro ca mahābhūtā**ti ettha **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. **Mahābhūtā**ti pathavī-āpatejavāyānametaṁ adhivacanaṁ. Yena pana kāraṇena tāni mahābhūtānīti vuccanti, yo cettha añño vinicchayanayo, so sabbo Visuddhimagge rūpakkhandhaniddese vutto. **Catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyā**ti ettha pana **catunnan**ti upayogatthe sāmivacanaṁ, cattāri mahābhūtānīti vuttaṁ hoti. **Upādāyā**ti upādiyitvā, gahetvāti attho. Nissayātipi eke. "Vattamānan"ti ayañcettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṁ sāmivacanaṁ, catunnaṁ mahābhūtānaṁ samūhaṁ upādāya vattamānaṁ rūpanti ettha attho veditabbo. Evaṁ sabbathāpi yāni ca cattāri pathavī-ādīni mahābhūtāni, yañca catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya vattamānaṁ cakkhāyatanādibhedena Abhidhammapāḷiyameva vuttaṁ tevīsatividhaṁ rūpaṁ, taṁ sabbampi rūpanti veditabbaṁ.

Viññāṇaniddese **cakkhuviññāṇan**ti cakkhumhi viññāṇaṁ, cakkhuto vā jātaṁ viññāṇanti **cakkhuviññāṇaṁ.** Evaṁ sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Itaraṁ pana manoyeva viññāṇanti **manoviññāṇaṁ.** Dvipañcaviññāṇavajjitatebhūmakavipākacittassetaṁ adhivacanaṁ.

Saṅkhāraniddese abhisaṅkharaṇalakkhaṇo **saṅkhāro.** Vibhajane panassa **kāyasaṅkhāro**ti kāyato pavattasaṅkhāro. Kāyadvāre copanavasena pavattānaṁ kāmāvacarakusalato aṭṭhannaṁ, akusalato dvādasannanti vīsatiyā kāyasañcetanānametaṁ adhivacanaṁ. **Vacīsaṅkhāro**ti vacanato pavattasaṅkhāro, vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṁ vīsatiyā eva vacīsañcetanānametaṁ adhivacanaṁ. **Cittasaṅkhāro**ti cittato pavattasaṅkhāro, kāyavacīdvāre copanaṁ akatvā raho nisīditvā cintentassapavattānaṁ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṁsamanosañcetanānametaṁ adhivacanaṁ.

Avijjāniddese **dukkhe aññāṇan**ti dukkhasacce aññāṇaṁ, mohassetaṁ adhivacanaṁ. Esa nayo **dukkhasamudaye aññāṇan**ti-ādīsu. Tattha catūhi kāraṇehi dukkhe aññāṇaṁ veditabbaṁ antogadhato vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Tathā hi taṁ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṁ, dukkhasaccañcassa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṁ, dukkhasaccaṁ etaṁ paṭicchādeti tassa yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena ñāṇappavattiyā cettha appadānena.

Dukkhasamudaye aññāṇaṁ tīhi kāraṇehi veditabbaṁ vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāya ca aññāṇaṁ ekeneva kāraṇena veditabbaṁ paṭicchādanato. Nirodhapaṭipadānaṁ hi paṭicchādakameva aññāṇaṁ tesaṁ yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena, na pana taṁ tattha antogadhaṁ tasmiṁ saccadvaye apariyāpannattā, na tassa taṁ saccadvayaṁ vatthu asahajātattā, nārammaṇaṁ tadārabbha appavattanato. Pacchimaṁ hi saccadvayaṁ gambhīrattā duddasaṁ, na tattha andhabhūtaṁ aññāṇaṁ pavattati. Purimaṁ pana vacanīyattena[1] sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṁ, tattha vipallāsagāhavasena pavattati[2].

Apica "dukkhe"ti ettāvatā saṅgahato vatthuto ārammaṇato kiccato ca avijjā dīpitā. "Dukkhasamudaye"ti ettāvatā vatthuto ārammaṇato kiccato ca. "Dukkhanirodhe dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyā"ti ettāvatā kiccato. Avisesato pana "aññāṇan"ti etena sabhāvato niddiṭṭhāti ñātabbā.

Iti kho bhikkhaveti evaṁ kho bhikkhave. **Nirodho hotī**ti anuppādo hoti. Apicettha sabbeheva tehi nirodhapadehi nibbānaṁ desitaṁ. Nibbānaṁ hi āgamma te te dhammā nirujjhanti, tasmā taṁ tesaṁ tesaṁ nirodhoti vuccati. Iti Bhagavā imasmiṁ sutte dvādasahi padehi vaṭṭavivaṭṭaṁ desento arahattanikūṭeneva desanaṁ niṭṭhapesi. Desanāpariyosāne vuttanayeneva pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahiṁ sūti.

Vibhaṅgasuttaṁ dutiyaṁ.

1. Vacanīyatthena (Syā, Ka), vañcanīyatthena (Ma-Ṭṭha 1. 228 piṭṭhe)
2. Na saṁvattati (Syā)

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Tatiye **micchāpaṭipadan**ti ayaṁ tāva aniyyānikapaṭipadā. Nanu ca avijjāpaccayā puññābhisaṅkhāropi atthi āneñjābhisaṅkhāropi, so kathaṁ micchāpaṭipadā hotīti. Vaṭṭasīsattā. Yaṁ hi kiñci bhavattayasaṅkhātaṁ vaṭṭaṁ patthetvā pavattitaṁ, antamaso pañcābhiññā aṭṭha vā pana samāpattiyo, sabbaṁ taṁ vaṭṭapakkhiyaṁ vaṭṭasīsanti vaṭṭasīsattā micchāpaṭipadāva hoti. Yaṁ pana kiñci vivaṭṭaṁ nibbānaṁ patthetvā pavattitaṁ, antamaso uḷuṅkayāgumattadānampi paṇṇamuṭṭhidānamattampi, sabbaṁ taṁ vivaṭṭapakkhiyaṁ vivaṭṭanissitaṁ, vivaṭṭapakkhikattā sammāpaṭipadāva hoti. Appamattakampi hi paṇṇamuṭṭhimattadākusalaṁ vā hotu mahantaṁ velāmadānādikusalaṁ vā, sace vaṭṭasampattiṁ patthetvā vaṭṭanissitavasena micchā ṭhapitaṁ hoti, vaṭṭameva āharituṁ sakkoti, no vivaṭṭaṁ. "Idaṁ me dānaṁ āsavakkhayāvahaṁ hotū"ti evaṁ pana vivaṭṭaṁ patthentena vivaṭṭavasena sammā ṭhapitaṁ arahattampi paccekabodhiñāṇampi sabbaññutaññāṇampi dātuṁ sakkotiyeva, na arahattaṁ appatvā pariyosānaṁ gacchati. Iti anulomavasena micchāpaṭipadā, paṭilomavasena sammāpaṭipadā desitāti veditabbā. Nanu cettha paṭipadā pucchitā[1], nibbānaṁ bhājitaṁ, niyyātanepi paṭipadāva niyyātitā. Na ca nibbānassa paṭipadāti nāmaṁ, savipassanānaṁ pana catunnaṁ maggānametaṁ nāmaṁ, tasmā pucchāniyyātanehi padabhājanaṁ na sametīti. No na sameti, kasmā? Phalena paṭipadāya dassitattā. Phalena hettha paṭipadā dassitā. "Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho"ti etaṁ[2] nirodhasaṅkhātaṁ nibbānaṁ yassā paṭipadāya phalaṁ, ayaṁ vuccati bhikkhave sammāpaṭipadāti ayamettha attho. Imasmiñca atthe asesavirāganirodhāti ettha virāgo nirodhasseva vevacanaṁ, asesavirāgā asesanirodhāti ayaṁ hettha adhippāyo. Yena vā virāgasaṅkhātena maggena asesanirodho hoti, taṁ dassetuṁ etaṁ padabhājanaṁ vuttaṁ. Evaṁ hi sati sānubhāvā paṭipadā vibhattā hoti. Iti imasmimpi sutte vaṭṭavivaṭṭameva kathitanti. . Tatiyaṁ.

---

1. Pucchitvā (Sī)　　2. Evaṁ (Sī)

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. Catutthe **vipassissā**ti tassa kira bodhisattassa yathā lokiyamanussānaṁ kiñcideva passantānaṁ parittakammābhinibbattassa kammajapasādassa dubbalattā akkhīni vipphandanti, na evaṁ vipphandiṁsu. Balavakammanibbattassa pana kammajapasādassa balavattā avipphandantehi animisehi eva akkhīhi passi seyyathāpi devā Tāvatiṁsā. Tena vuttaṁ "Animisanto kumāro pekkhatīti kho bhikkhave Vipassissa kumārassa "Vipassī Vipassī'tveva samaññā udapādī"ti[1]. Ayaṁ hettha adhippāyo—antarantarā nimisajanitandhakāravirahena visuddhaṁ passati, vivaṭehi vā akkhīhi passatīti **Vipassī.** Ettha ca kiñcāpi pacchimabhavikānaṁ sabbabodhisattānaṁ balavakammanibbattassa kammajapasādassa balavattā akkhīni na vipphandanti, so pana bodhisatto eteneva nāmaṁ labhi.

Apica viceyya viceyya passatīti **Vipassī,** vicinitvā vicinitvā passatīti attho. Ekadivasaṁ kira vinicchayaṭṭhāne nisīditvā atthe anusāsantassa rañño alaṅkatapaṭiyattaṁ mahāpurisaṁ āharitvā aṅke ṭhapayiṁsu. Tassa taṁ aṅke katvā palāḷayamānasseva[2] amaccā sāmikaṁ assāmikaṁ akaṁsu. Bodhisatto anattamanasaddaṁ nicchāresi. Rājā "kimetaṁ[3] upadhārethā"ti āha. Upadhārayamānā aññaṁ adisvā "aṭṭassa[4] dubbinicchitattā evaṁ kataṁ bhavissatī"ti puna sāmikameva sāmikaṁ katvā "ñatvā nu kho kumāro evaṁ karotī"ti vīmaṁsantā puna sāmikaṁ assāmikamakaṁsu. Puna bodhisatto tatheva saddaṁ nicchāresi. Atha rājā "jānāti mahāpuriso"ti tato paṭṭhāya appamatto ahosi. Tena vuttaṁ "viceyya viceyya kumāro atthe panāyati ñāyenāti kho bhikkhave Vipassissa kumārassa bhiyyoso mattāya 'Vipassī Vipassī'tveva samaññā udapādī"ti[5].

Bhagavatoti bhāgyasampannassa. **Arahato**ti rāgādi-arīnaṁ hatattā, saṁsāracakkassa vā arānaṁ hatattā, paccayānaṁ vā arahattā arahāti evaṁ guṇato uppannanāmadheyyassa. **Sammāsambuddhassā**ti sammā nayena hetunā sāmaṁ paccattapurisakārena cattāri saccāni Buddhassa. **Pubbeva**

---

1. Dī 2. 17 piṭṭhe.
2. Upalāḷayamānasseva (Sī)
3. Kimetaṁ kimetaṁ (Syā)
4. Atthassa (Syā)
5. Dī 2. 18 piṭṭhe.

sambodhāti sambodho vuccati catūsu maggesu ñāṇaṁ, tato pubbeva. **Bodhisattasseva sato**ti ettha **bodhī**ti ñāṇaṁ, bodhimā[1] satto **bodhisatto,** ñāṇavā paññavā paṇḍitoti attho. Purimabuddhānaṁ hi pādamūle abhinīhārato paṭṭhāya paṇḍitova so satto, na andhabāloti bodhisatto. Yathā vā udakato uggantvā ṭhitaṁ paripākagataṁ padumaṁ sūriyarasmisamphassena avassaṁ bujjhissatīti bujjhanakapadumanti vuccati, evaṁ Buddhānaṁ santike byākaraṇassa laddhattā avassaṁ anantarāyena pāramiyo pūretvā bujjhissatīti bujjhanakasattotipi **bodhisatto.** Yā ca esā catumaggañāṇasaṅkhātā bodhi, taṁ patthayamāno pavattatīti bodhiyaṁ satto āsattotipi **bodhisatto.** Evaṁ guṇato uppannanāmavasena bodhisattasseva sato. **Kicchan**ti dukkhaṁ. **Āpanno**ti anuppatto. Idaṁ vuttaṁ hoti—aho ayaṁ sattaloko dukkhaṁ anuppattoti. **Cavati ca upapajjati cā**ti idaṁ aparāparaṁ cutipaṭisandhivasena vuttaṁ. **Nissaraṇan**ti nibbānaṁ. Taṁ hi jarāmaraṇadukkhato nissaṭattā tassa nissaraṇanti vuccati. **Kudāssu nāmā**ti katarasmiṁ nu kho kāle.

Yoniso manasikārāti upāyamanasikārena pathamanasikārena. **Ahu paññāya abhisamayo**ti paññāya saddhiṁ[2] jarāmaraṇakāraṇassa abhisamayo samavāyo samāyogo ahosi, "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti idaṁ tena diṭṭhanti attho. Atha vā **yoniso manasikārā ahu paññāyā**ti yoniso manasikārena ca paññāya ca abhisamayo ahu, "jātiyā kho sati jarāmaraṇan"ti evaṁ jarāmaraṇakāraṇassa paṭivedho ahosīti attho. Esa nayo sabbattha.

Iti hidanti evamidaṁ. **Samudayo samudayo**ti ekādasasu ṭhānesu saṅkhārādīnaṁ samudayaṁ sampiṇḍetvā niddisati. **Pubbe ananussutesū**ti "avijjāpaccayā saṅkhārānaṁ samudayo hotī"ti evaṁ ito pubbe ananussutesu dhammesu, catūsu vā ariyasaccadhammesu. **Cakkhun**ti-ādīni ñāṇavevacanāneva. Ñāṇameva hettha dassanaṭṭhena **cakkhu,** ñātaṭṭhena[3] **ñāṇaṁ,** pajānanaṭṭhena **paññā,** paṭivedhanaṭṭhena **vijjā,** obhāsanaṭṭhena **āloko**ti

---

1. Bodhiyā (Sī) 2. Sati (Sī)
3. Ñāṇaṭṭhena (Sī, Syā), ñātakaraṇaṭṭhena (Dī-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhe.)

vuttaṁ. Taṁ panetaṁ catūsu saccesu lokiyalokuttaramissakaṁ niddiṭṭhanti veditabbaṁ. Nirodhavārepi imināva nayena attho veditabbo. . Catutthaṁ.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. Pañcamādīsu **Sikhissa bhikkhave**ti-ādīnaṁ padānaṁ "Sikhissapi bhikkhave"ti na evaṁ yojetvā attho veditabbo. Kasmā? Ekāsane adesitattā. Nānāṭhānesu hi etāni desitāni, attho pana sabbattha sadisoyeva. Sabbabodhisattānaṁ hi Bodhipallaṅke nisinnānaṁ na añño samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā ācikkhati "atīte bodhisattā paccayākāraṁ sammasitvā Buddhā jātā"ti. Yathā pana paṭhamakappikakāle deve vuṭṭhe udakassa gatamaggeneva aparāparaṁ vuṭṭhi-udakaṁ gacchati, evaṁ tehi tehi purimabuddhehi gatamaggeneva pacchimā pacchimā gacchanti. Sabbabodhisattā hi ānāpānacatutthajjhānato vuṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṁ otāretvā taṁ anulomapaṭilomaṁ sammasitvā Buddhā hontīti paṭipāṭiyā sattasu suttesu Buddhavipassanā nāma kathitāti.

Buddhavaggo paṭhamo.

---

2. Āhāravagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. Āhāravaggassa paṭhame **āhārā**ti paccayā. Paccayā hi āharanti attano phalaṁ, tasmā āhārāti vuccanti. **Bhūtānaṁ vā sattāna**nti-ādīsu **bhūtā**ti jātā nibbattā. **Sambhavesino**ti ye sambhavaṁ jātiṁ nibbattiṁ esanti gavesanti. Tattha catūsu yonīsu aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṁ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesino nāma, aṇḍakosaṁ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṁsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma, dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṁ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino nāma, tato paraṁ bhūtā nāma. Atha vā **bhūtā**ti jātā abhinibbattā, ye bhūtā abhinibbattāyeva[1], na

---

1. Ye bhūtāyeva (Sī, Syā, Ma-Ṭṭha 1. 211 piṭṭhe ca)

puna bhavissantīti saṅkhaṁ gacchanti, tesaṁ khīṇāsavānaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Sambhavamesantīti **sambhavesino.** Appahīnabhavasaṁyojanattā āyatimpi sambhavaṁ esantānaṁ sekkhaputhujjanānametaṁ adhivacanaṁ. Evaṁ sabbathāpi imehi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyati. **Vā**saddo cettha sampiṇḍanattho, tasmā bhūtānañca sambhavesīnañcāti ayamattho veditabbo.

Ṭhitiyāti ṭhitatthaṁ. **Anuggahāyā**ti anuggahatthaṁ. Vacanabhedoyeva cesa, attho pana dvinnampi padānaṁ ekoyeva. Atha vā **ṭhitiyā**ti tassa tassa sattassa uppannadhammānaṁ anuppabandhavasena avicchedāya. **Anuggahāyā**ti anuppannānaṁ uppādāya. Ubhopi cetāni "bhūtānaṁ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya ca, sambhavesīnaṁ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya cā"ti evaṁ ubhayattha daṭṭhabbānīti.

Kabaḷīkāro āhāroti kabaḷaṁ katvā ajjhoharitabbako āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṁ adhivacanaṁ. **Oḷāriko vā sukhumo vā**ti vatthu-oḷārikatāya oḷāriko, sukhumatāya sukhumo. Sabhāvena pana sukhumarūpapariyāpannattā kabaḷīkāro āhāro sukhumova hoti. Sāpi cassa[1] vatthuto oḷārikatā sukhumatā ca upādāyupādāya veditabbā. Kumbhīlānañhi āhāraṁ upādāya morānaṁ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti, te ca nesaṁ kucchippattā vilīyanti. Morā sappavicchikādipāṇe khādanti. Morānaṁ pana āhāraṁ upādāya taracchānaṁ āhāro sukhumo. Te kira tivassachaḍḍitāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti, tāni ca nesaṁ kheḷena temitamattāneva kandamūlaṁ viya mudukāni honti. Taracchānaṁ āhāraṁ upādāya hatthīnaṁ āhāro sukhumo. Te hi nānārukkhasākhādayo khādanti. Hatthīnaṁ āhārato gavayagokaṇṇamigādīnaṁ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānārukkhapaṇṇādīni khādanti. Tesampi āhārato gunnaṁ[2] āhāro sukhumo. Te allasukkhatiṇāni khādanti. Tesaṁ āhārato sasānaṁ āhāro sukhumo. Sasānaṁ āhārato sakuṇānaṁ āhāro sukhumo. Sakuṇānaṁ āhārato paccantavāsīnaṁ āhāro sukhumo. Paccantavāsīnaṁ āhārato gāmabhojakānaṁ

---

1. Sāpi cassāyaṁ (Sī, Ka)
2. Goṇānaṁ (Sī)

āhāro sukhumo. Gāmabhojakānaṁ āhārato rājarājamahāmattānaṁ āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummānaṁ devānaṁ āhāro sukhumo. Bhummānaṁ devānaṁ āhārato Cātumahārājikānaṁ. Evaṁ yāva Paranimmitavasavattīnaṁ āhārā vitthāretabbā[1]. Tesaṁ panāhāro sukhumotveva niṭṭhaṁ patto.

Ettha ca oḷārike vatthusmiṁ ojā parittā hoti dubbalā, sukhume balavatī. Tathā hi ekapattapūrampi yāguṁ pīto[2] muhutteneva jighacchito hoti yaṁkiñcideva khāditukāmo, sappiṁ pana pasatamattaṁ pivitvā divasaṁ abhottukāmo hoti. Tattha vatthu kammajatejasaṅkhātaṁ parissayaṁ vinodeti, na pana sakkoti pāletuṁ. Ojā pana pāleti, na sakkoti parissayaṁ vinodetuṁ. Dve pana ekato hutvā parissayañceva vinodenti pālenti cāti.

Phasso dutiyoti cakkhusamphassādi chabbidhopi phasso etesu catūsu āhāresu dutiyo āhāroti veditabbo. Desanānayo eva cesa, tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo tatiyo cāti idamettha na gavesitabbaṁ. **Manosañcetanā**ti cetanāva vuccati. **Viññāṇan**ti cittaṁ. Iti Bhagavā imasmiṁ ṭhāne upādiṇṇaka-anupādiṇṇakavasena ekarāsiṁ katvā cattāro āhāre dasseti. Kabaḷīkārāhāro hi upādiṇṇakopi atthi anupādiṇṇakopi, tathā phassādayo. Tattha sappādīhi gilitānaṁ maṇḍūkādīnaṁ vasena upādiṇṇakakabaḷīkārāhāro daṭṭhabbo. Maṇḍūkādayo hi sappādīhi gilitā antokucchigatāpi kiñci kālaṁ jīvantiyeva. Te yāva upādiṇṇakapakkhe tiṭṭhanti, tāva āhāratthaṁ na sādhenti. Bhijjitvā pana anupādiṇṇakapakkhe ṭhitā sādhenti. Tadāpi upādiṇṇakāhāroti vuccantīti. Idaṁ pana ācariyānaṁ na ruccatīti Aṭṭhakathāyameva paṭikkhipitvā idaṁ vuttaṁ—imesaṁ sattānaṁ khādantānampi akhādantānampi bhuñjantānampi abhuñjantānampi paṭisandhicitteneva sahajātā kammajā ojā nāma atthi, sā yāvapi sattamā divasā[3] pāleti,

1. Āhāro vitthāretabbo (Syā) Ma-Ṭṭha 1. 212 piṭṭhe ca. 2. Pivato (Ka)
3. Yāva sattamampi divasaṁ (Sī), yāva sattamāpi divasā (Syā)

ayameva upādiṇṇakakabaḷīkārāhāroti veditabbo[1]. Tebhūmakavipākavasena pana upādiṇṇakaphassādayo veditabbā, tebhūmakakusalākusalakiriyavasena anupādiṇṇakā. Lokuttarā pana rūḷhīvasena kathitāti.

Etthāha—“yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, atha kasmā aññesupi sattānaṁ paccayesu vijjamānesu imeyeva cattāro vuttā”ti? Vuccate—ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārāhārabhakkhānaṁ sattānaṁ rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṁ. Yathāha “seyyathāpi bhikkhave ayaṁ kāyo āhāraṭṭhitiko āhāraṁ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati[2], tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti[3].

Ko panettha āhāro kiṁ āharatīti? Kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharati, phassāhāro tisso vedanā, manosañcetanāhāro tayo bhave, viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpanti.

Kathaṁ? Kabaḷīkārāhāro tāva mukhe ṭhapitamatteyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti, dantavicuṇṇitaṁ pana ajjhohariyamānaṁ ekekaṁ sitthaṁ aṭṭhaṭṭharūpāni samuṭṭhāpetiyeva. Evaṁ kabaḷīkārāharo ojaṭṭhamakarūpāni āharati. Phassāhāro pana sukhavedanīyo phasso uppajjamānoyeva sukhaṁ vedanaṁ āhārati, dukkhavedanīyo dukkhaṁ, adukkhamasukhavedanīyo adukkhamasukhanti evaṁ sabbathāpi phassāhāro tisso vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro kāmabhavūpagaṁ kammaṁ kāmabhavaṁ āharati, rūpārūpabhavūpagāni taṁ taṁ bhavaṁ. Evaṁ sabbathāpi manosañcetanāhāro tayo bhave āharati. Viññāṇāhāro pana ye ca paṭisandhikkhaṇe taṁsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantavasena tiṁsa rūpāni uppajjanti, sahajātādipaccayanayena tāni āharatīti vuccati. Evaṁ viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpaṁ āharatīti. Ettha ca “manosañcetanā tayo bhave āharatī”ti sāsavakusalākusalacetanāva vuttā.

---

1. Veditabboti (Sī)
2. Saṁ 3. 58 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 243; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

"Viññāṇaṁ paṭisandhināmarūpaṁ āhāratī"ti paṭisandhiviññāṇameva vuttaṁ. Avisesena pana taṁsampayuttataṁsamuṭṭhānadhammānaṁ[1] āharaṇatopete "āhārā"ti veditabbā.

Etesu catūsu āhāresu kabaḷīkārāhāro upatthambhento āhārakiccaṁ sādheti, phasso phusantoyeva, manosañcetanā āyūhamānāva, viññāṇaṁ vijānantameva. Kathaṁ? Kabaḷīkārāhāro hi upatthambhentoyeva kāyaṭṭhapanena sattānaṁ ṭhitiyā hoti. Kammajanitopi hi ayaṁ kāyo kabaḷīkārāhārena upatthaddho dasapi vassāni vassasatampi yāva āyuparimāṇā tiṭṭhati. Yathā kiṁ? Yathā mātuyā janitopi dārako dhātiyā thaññādīni pāyetvā posiyamāno ciraṁ tiṭṭhati, yathā ca upatthambhena upatthambhitaṁ gehaṁ. Vuttampi cetaṁ—

> "Yathā mahārāja gehe papatante aññena dārunā upatthambhitaṁ santaṁ eva taṁ gehaṁ na patati, evameva kho mahārāja ayaṁ kāyo āhāraṭṭhitiko āhāraṁ paṭicca tiṭṭhatī"ti.

Evaṁ kabaḷīkāro āhāro upatthambhento āhārakiccaṁ sādheti.

Evaṁ sādhentopi ca kabaḷīkāro āhāro dvinnaṁ rūpasantatīnaṁ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādiṇṇakassa ca. Kammajānaṁ anupālako hutvā paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānānaṁ janako hutvāti. Phasso pana sukhādivatthubhūtaṁ ārammaṇaṁ phusantoyeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṁ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena āyūhamānāyeva bhavamūlanipphādanato sattānaṁ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṁ vijānantameva nāmarūpappavattanena sattānaṁ ṭhitiyā hotīti.

Evaṁ upatthambhanādivasena āhārakiccaṁ sādhayamānesu panetesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṁ? Kabaḷīkārāhāre nikantiyeva bhayaṁ, phasse upagamanameva, manosañcetanāya āyūhanameva, viññāṇe abhinipātoyeva bhayanti. Kiṁ kāraṇā? Kabaḷīkārāhāre hi

---

1. Taṁtaṁsampayuttānaṁ taṁtaṁsamuṭṭhānadhammānaṁ (Sī, Syā)

nikantiṁ katvā sītādīnaṁ purakkhatā sattā āhāratthāya muddāgaṇanādikammāni karontā anappakaṁ dukkhaṁ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṁ sāsane pabbajitvāpi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṁ pariyesantā diṭṭheva dhamme gārayhā honti, samparāyepi "tassa saṁghāṭipi ādittā sampajjalitā"ti-ādinā Lakkhaṇasaṁyutte[1] vuttanayena samaṇapetā honti. Iminā tāva karaṇena kabaḷīkāre āhāre nikanti eva bhayanti veditabbā.

Phassaṁ upagacchantāpi phassassādino paresaṁ rakkhitagopitesu dārādīsu bhaṇḍesu aparajjhanti, te saha bhaṇḍena bhaṇḍasāmikā gahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṁ vā chinditvā saṅkārakūṭe chaḍḍenti, rañño vā niyyādenti. Tato te rājā vividhā kammakāraṇā kārāpeti, kāyassa ca bhedā duggati tesaṁ pāṭikaṅkhā hoti. Iti phassassādamūlakaṁ diṭṭhadhammikampi samparāyikampi bhayaṁ sabbamāgatameva[2] hoti. Iminā kāraṇena phassāhāre upagamanameva bhayanti veditabbaṁ.

Kusalākusalakammāyūhane pana tammūlakaṁ tīsu bhavesu bhayaṁ sabbaṁ āgatameva hoti. Iminā kāraṇena manosañcetanāhāre āyūhanameva bhayanti veditabbaṁ.

Paṭisandhiviññāṇañca yasmiṁ yasmiṁ ṭhāne abhinipatati[3], tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne paṭisandhināmarūpaṁ gahetvāva nibbattati. Tasmiñca nibbatte sabbabhayāni nibbattāniyeva honti tammūlakattāti iminā kāraṇena viññāṇāhāre abhinipātoyeva bhayanti veditabboti.

Kiṁnidānāti-ādīsu nidānādīni sabbāneva kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṁ hi yasmā phalaṁ nideti, "handa naṁ gaṇhathā"ti appeti viya, tasmā **nidānan**ti vuccati. Yasmā taṁ tato samudeti jāyati pabhavati, tasmā **samudayo jāti pabhavo**ti vuccati. Ayaṁ panettha padattho—kiṁnidānaṁ etesanti **kiṁnidānā.** Ko samudayo etesanti **kiṁsamudayā.** Kā jāti etesanti **kiṁjātikā.** Ko pabhavo etesanti **kiṁpabhavā.** Yasmā pana tesaṁ taṇhā yathāvuttena atthena nidānañceva

---

1. Saṁ 1. 451 piṭṭhe. 2. Samāgatameva (Syā, Ka) 3. Abhinibbattati (Ka)

samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā “taṇhānidānā”ti-ādimāha. Evaṁ sabbapadesu attho veditabbo.

Ettha ca ime cattāro āhārā taṇhānidānāti paṭisandhiṁ ādiṁ katvā attabhāvasaṅkhātānaṁ āhārānaṁ purimataṇhānaṁ vasena[1] nidānaṁ veditabbaṁ. Kathaṁ? Paṭisandhikkhaṇe tāva paripuṇṇāyatanānaṁ sattānaṁ sattasantativasena, sesānaṁ tato ūna-ūnasantativasena uppannarūpabbhantaraṁ jātā ojā atthi, ayaṁ taṇhānidāno upādiṇṇakakabaḷīkārāhāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṁ viññāṇanti ime taṇhānidānā upādiṇṇakaphassamanosañcetanāviññāṇāhārāti evaṁ tāva purimataṇhānidānā paṭisandhikā āhārā. Yathā ca paṭisandhikā, evaṁ tato paraṁ paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādinibbattāpi[2] veditabbā.

Yasmā pana Bhagavā na kevalaṁ āhārānameva nidānaṁ jānāti, āhāranidānabhūtāya taṇhāyapi, taṇhāya nidānānaṁ vedanādīnampi nidānaṁ jānātiyeva, tasmā **taṇhā cāyaṁ bhikkhave kiṁnidānā**ti-ādinā nayena vaṭṭaṁ dassetvā vivaṭṭaṁ dassesi. Imasmiñca pana ṭhāne Bhagavā atītābhimukhaṁ desanaṁ katvā atītena vaṭṭaṁ dasseti. Kathaṁ? Āhāravasena hi ayaṁ attabhāvo gahito.

Taṇhāti imassattabhāvassa janakaṁ kammaṁ, vedanāphassasaḷāyatananāmarūpaviññāṇāni yasmiṁ attabhāve ṭhatvā kammaṁ āyūhitaṁ, taṁ dassetuṁ vuttāni, avijjāsaṅkhārā tassattabhāvassa janakaṁ kammaṁ. Iti dvīsu ṭhānesu attabhāvo, dvīsu tassa janakaṁ kammanti saṅkhepena kammañceva kammavipākañcāti dvepi dhamme dassentena atītābhimukhaṁ desanaṁ katvā atītena vaṭṭaṁ dassitaṁ.

Tatrāyaṁ desanā anāgatassa adassitattā aparipuṇṇāti na daṭṭhabbā, nayato pana paripuṇṇātveva daṭṭhabbā. Yathā hi cakkhumā puriso udakapiṭṭhe nipannaṁ suṁsumāraṁ disvā tassa parabhāgaṁ olokento gīvaṁ passeyya, orato piṭṭhiṁ, pariyosāne naṅguṭṭhamūlaṁ, heṭṭhā kucchiṁ olokento pana udakagataṁ agganaṅguṭṭhañceva cattāro ca hatthapāde na passeyya, so na ettāvatā “aparipuṇṇo suṁsumāro”ti gaṇhāti, nayato pana paripuṇṇotveva gaṇhāti, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

---

1. Purimataṇhāvasena (Syā) 2. Paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādippattāpi (Sī)

Udakapiṭṭhe nipannasuṁsumāro viya hi tebhūmakavaṭṭaṁ. Tīre ṭhito cakkhumā puriso viya yogāvacaro. Tena purisena udakapiṭṭhe suṁsumārassa diṭṭhakālo viya yoginā āhāravasena imassattabhāvassa diṭṭhakālo. Parato gīvāya diṭṭhakālo viya imassattabhāvassa janikāya taṇhāya diṭṭhakālo piṭṭhiyā diṭṭhakālo viya yasmiṁ attabhāve taṇhāsaṅkhātaṁ kammaṁ kataṁ, vedanādivasena tassa diṭṭhakālo. Naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viya tassattabhāvassa janakānaṁ avijjāsaṅkhārānaṁ diṭṭhakālo. Heṭṭhā kucchiṁ olokentassa pana agganaṅguṭṭhañceva cattāro ca hatthapāde adisvāpi "aparipuṇṇo suṁsumāro"ti agahetvā nayato paripuṇṇotveva gahaṇaṁ viya yattha yattha paccayavaṭṭaṁ Pāḷiyaṁ na āgataṁ, tattha tattha "desanā aparipuṇṇā"ti agahetvā nayato paripuṇṇātveva gahaṇaṁ veditabbaṁ. Tattha ca āhārataṇhānaṁ antare eko sandhi, taṇhāvedanānaṁ antare eko, viññāṇasaṅkhārānaṁ antare ekoti evaṁ tisandhicatusaṅkhepameva vaṭṭaṁ dassitanti. . Paṭhamaṁ.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sambhavesīnaṁ vā anuggahāyā**ti imasmiṁ yeva ṭhāne Bhagavā desanaṁ niṭṭhāpesi. Kasmā? Diṭṭhigatikassa nisinnattā. Tassaṁ hi parisati Moḷiyaphagguno nāma bhikkhu diṭṭhigatiko nisinno, atha Satthā cintesi "ayaṁ uṭṭhahitvā maṁ pañhaṁ pucchissati, athassāhaṁ vissajjessāmī"ti pucchāya okāsadānatthaṁ desanaṁ niṭṭhāpesi. **Moḷiyaphagguno**ti moḷīti cūḷā vuccati. Yathāha—

"Chetvāna moḷiṁ varagandhavāsitaṁ,
Vehāyasaṁ ukkhipi Sakyapuṅgavo.
Ratanācaṅkoṭavarena[1] vāsavo,
sahassanetto sirasā paṭiggahī"ti.

Sā tassa gihikāle mahantā ahosi. Tenassa "moḷiyaphagguno"ti saṅkhā udapādi. Pabbajitampi naṁ teneva nāmena sañjānanti. **Etadavocā**ti desanānusandhiṁ ghaṭento etaṁ "ko nu kho bhante

1. Suvaṇṇacaṅgoṭavarena (Sī, Syā)

viññāṇāhāraṁ āhāretī”ti vacanaṁ avoca. Tassattho—bhante ko nāma so, yo etaṁ viññāṇāhāraṁ khādati vā bhuñjati vāti.

Kasmā panāyaṁ itare tayo āhāre apucchitvā imameva pucchatīti. Jānāmīti laddhiyā. So hi mahante[1] piṇḍe katvāva kabaḷīkārāhāraṁ bhuñjante passati, tenassa taṁ jānāmīti laddhi. Tittiravaṭṭakamorakukkuṭādayo pana mātusamphassena yāpente disvā “ete phassāhārena yāpentī”ti tassa laddhi. Kacchapā pana attano utusamaye mahāsamuddato nikkhamitvā samuddatīre vālikantare aṇḍāni ṭhapetvā vālikāya paṭicchādetvā mahāsamuddameva otaranti. Tāni mātu-anussaraṇavasena na pūtīni honti. Tāni manosañcetanāhārena yāpentīti tassa laddhi. Kiñcāpi therassa ayaṁ laddhi, na pana etāya laddhiyā imaṁ pañhaṁ pucchati. Diṭṭhigatiko hi ummattakasadiso. Yathā ummattako pacchiṁ gahetvā antaravīthiṁ otiṇṇo gomayampi pāsāṇampi gūthampi khajjakhaṇḍampi taṁ taṁ manāpampi amanāpampi gahetvā pacchiyaṁ pakkhipati, evameva diṭṭhigatiko yuttampi ayuttampi pucchati. So “kasmā imaṁ pucchasī”ti na niggahetabbo, pucchitapucchitaṭṭhāne pana gahaṇameva nisedhetabbaṁ. Teneva naṁ Bhagavā “kasmā evaṁ pucchasī”ti avatvā gahitagāhameva tassa mocetuṁ **no kallo pañho**ti-ādimāha.

Tattha **no kallo**ti ayutto. **Āhāretīti ahaṁ na vadāmī**ti ahaṁ koci satto vā puggalo vā āhāretīti na vadāmi. **Āhāretīti cāhaṁ vadeyyan**ti yadi ahaṁ āhāretīti vadeyyaṁ. **Tatrassa kallo pañho**ti tasmiṁ mayā evaṁ vutte ayaṁ pañho yutto bhaveyya. **Kissa nu kho bhante viññāṇāhāro**ti bhante ayaṁ viññāṇāhāro katamassa dhammassa paccayoti attho. **Tatra kallaṁ veyyākaraṇan**ti tasmiṁ evaṁ pucchite pañhe imaṁ veyyākaraṇaṁ yuttaṁ “viññāṇāhāro āyatiṁ punabbhavābhinibbattiyā paccayo”ti. Ettha ca **viññāṇāhāro**ti paṭisandhicittaṁ. **Āyatiṁ punabbhavābhinibbattī**ti teneva viññāṇena sahuppannanāmarūpaṁ. **Tasmiṁ bhūte sati saḷāyatanan**ti tasmiṁ punabbhavābhinibbattisaṅkhāte nāmarūpe jāte sati saḷāyatanaṁ hotīti attho.

1. Mahante mahante (Syā)

Saḷāyatanapaccayā phassoti idhāpi Bhagavā uttari pañhassa okāsaṁ dento desanaṁ niṭṭhāpesi. Diṭṭhigatiko hi navapucchaṁ uppādetuṁ na sakkoti, niddiṭṭhaṁ niddiṭṭhaṁyeva pana gaṇhitvā pucchati, tenassa Bhagavā okāsaṁ adāsi. Attho panassa sabbapadesu vuttanayeneva gahetabbo. "Ko nu kho bhante bhavatī"ti kasmā na pucchati? Diṭṭhigatikassa hi satto nāma bhūto nibbattoyevāti[1] laddhi, tasmā attano laddhiviruddhaṁ idanti na pucchati. Apica idappaccayā idaṁ idappaccayā idanti bahūsu ṭhānesu kathitattā saññattiṁ upagato, tenāpi na pucchati. Satthāpi "imassa bahuṁ pucchantassāpi titti natthi, tucchapucchameva[2] pucchatī"ti ito paṭṭhāya desanaṁ ekābaddhaṁ katvā desesi. **Channaṁ tvevā**ti yato paṭṭhāya desanāruḷhaṁ[3], tameva gahetvā desanaṁ vivaṭṭento[4] evamāha. Imasmiṁ pana sutte viññāṇanāmarūpānaṁ antare eko sandhi, vedanātaṇhānaṁ antare eko, bhavajātīnaṁ antare ekoti. . Dutiyaṁ.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti saccāni paṭivijjhituṁ asamatthā bāhirakasamaṇabrāhmaṇā. **Jarāmaraṇaṁ nappajānantī**ti-ādīsu jarāmaraṇaṁ na jānanti dukkhasaccavasena, jarāmaraṇasamudayaṁ na jānanti saha taṇhāya jāti jarāmaraṇassa samudayoti samudayasaccavasena, jarāmaraṇanirodhaṁ na jānanti nirodhasaccavasena, paṭipadaṁ na jānanti maggasaccavasena. Jātiṁ na jānanti dukkhasaccavasena, jātisamudayaṁ na jānanti saha taṇhāya bhavo jātisamudayoti samudayasaccavasena. Evaṁ saha taṇhāya samudayaṁ yojetvā sabbapadesu catusaccavasena attho veditabbo. **Sāmaññatthaṁ vā brahmaññatthaṁ vā**ti ettha ariyameggo sāmaññañceva brahmaññañca. Ubhayatthāpi pana attho nāma ariyaphalaṁ veditabbaṁ. Iti Bhagavā imasmiṁ sutte ekādasasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesīti. . Tatiyaṁ.

---

1. Nipphattoyevāti (Ṭīkā)
2. Tucchameva (Sī)
3. Desanāya ārūḷhaṁ (Sī, Syā)
4. Vivajjento (Ka)

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **ime dhamme katame dhamme**ti ettakaṁ papañcaṁ katvā kathitaṁ, desanaṁ paṭivijjhituṁ samatthānaṁ puggalānaṁ ajjhāsayena **ime dhamme nappajānantī**ti-ādi vuttaṁ. Sesaṁ purimasadisameva. . Catutthaṁ.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **sammādiṭṭhi sammādiṭṭhī**ti yaṁ paṇḍitā devamanussā tesu tesu ṭhānesu sammādassanaṁ vadanti, sabbampi taṁ dvīhi padehi saṅkhipitvā pucchati. **Dvayanissito**ti dve koṭṭhāse nissito. **Yebhuyyenā**ti iminā ṭhapetvā ariyapuggale sesamahājanaṁ dasseti. **Atthitan**ti sassataṁ. **Natthitan**ti ucchedaṁ. **Lokasamudayan**ti loko nāma saṅkhāraloko, tassa nibbatti. **Sammappaññāya passato**ti sammāpaññā nāma savipassanā maggapaññā, tāya passantassāti attho. **Yā loke natthitā**ti saṅkhāraloke nibbattesu dhammesu paññāyantesveva[1] yā natthīti ucchedadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hotīti attho. **Lokanirodhan**ti saṅkhārānaṁ bhaṅgaṁ. **Yā loke atthitā**ti saṅkhāraloke bhijjamānesu dhammesu paññāyantesveva yā atthīti sassatadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hotīti attho.

Apica **lokasamudayan**ti anulomapaccayākāraṁ. **Lokanirodhan**ti paṭilomapaccayākāraṁ. Lokanissaye passantassāpi hi paccayānaṁ anucchedena[2] paccayuppannassa anucchedaṁ[3] passato yā natthīti ucchedadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hoti. Paccayanirodhaṁ passantassāpi paccayanirodhena paccayuppannanirodhaṁ passato yā atthīti sassatadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hotīti ayampettha attho.

Upayupādānābhinivesavinibandhoti upayehi[4] ca upādānehi ca abhinivesehi ca vinibandho[5]. Tattha **upayā**ti dve upayā taṇhupayo ca diṭṭhupayo ca. Upādānādīsupi eseva nayo. Taṇhādiṭṭhiyo hi yasmā ahaṁ mamanti-ādīhi ākārehi tebhūmakadhamme upenti upagacchanti, tasmā

---

1. Paññāyamānesveva (Ka)
2. Anupacchedena (Sī)
3. Anupacchedaṁ (Sī)
4. Upāyehi (Sī, Syā)
5. Vinibaddho (Sī)

upayāti vuccanti. Yasmā pana te dhamme upādiyanti ceva abhinivisanti ca, tasmā upādānāti ca abhinivesāti ca vuccanti. Tāhi cāyaṁ loko vinibandho. Tenāha "upayupādānābhinivesavinibandho"ti.

Tañcāyanti tañca upayupādānaṁ ayaṁ ariyasāvako. **Cetaso adhiṭṭhānan**ti cittassa patiṭṭhānabhūtaṁ. **Abhinivesānusayan**ti abhinivesabhūtañca[1] anusayabhūtañca. Taṇhādiṭṭhīsu hi akusalacittaṁ patiṭṭhāti, tā ca tasmiṁ abhinivisanti ceva anusenti ca, tasmā tadubhayaṁ cetaso adhiṭṭhānaṁ abhinivesānusayanti ca āha. **Na upetī**ti na upagacchati. **Na upādiyatī**ti na gaṇhāti. **Nādhiṭṭhātī**ti na adhiṭṭhāti, kinti? **Attā me**ti. **Dukkhamevā**ti pañcupādānakkhandhamattameva. **Na kaṅkhatī**ti "dukkhameva uppajjati, dukkhaṁ nirujjhati, na añño ettha satto nāma atthī"ti kaṅkhaṁ na karoti. **Na vicikicchatī**ti na vicikicchaṁ uppādeti.

Aparappaccayāti na parappaccayena, aññassa apattiyāyetvā attapaccakkhañāṇamevassa ettha hotīti. **Ettāvatā kho Kaccāna sammādiṭṭhi hotī**ti evaṁ sattasaññāya pahīnattā ettakena sammādassanaṁ nāma hotīti missakasammādiṭṭhiṁ āha. **Ayameko anto**ti esa eko nikūṭanto lāmakanto paṭhamakaṁ sassataṁ. **Ayaṁ dutiyo**ti esa dutiyo sabbaṁ natthīti uppajjanakadiṭṭhisaṅkhāro nikūṭanto lāmakanto dutiyako ucchedoti attho. Sesamettha uttānamevāti. . Pañcamaṁ.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **nibbidāyā**ti nibbindanatthāya. **Virāgāyā**ti virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti nirujjhanatthāya. **Paṭipanno hotī**ti ettha sīlato paṭṭhāya yāva arahattamaggā paṭipannoti veditabbo. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti lokuttarassa nibbānadhammassa anudhammabhūtaṁ paṭipadaṁ paṭipanno. **Anudhammabhūtan**ti anurūpasabhāvabhūtaṁ. **Nibbidā virāgā nirodhā**ti nibbidāya ceva virāgena ca nirodhena ca. **Anupādā vimutto**ti catūhi upādānehi kiñci dhammaṁ anupādiyitvā vimutto. **Diṭṭhadhammanibbānappatto**ti diṭṭheva dhamme nibbānappatto. **Alaṁ vacanāyā**ti evaṁ vattabbataṁ arahati, yutto anucchavikoti

1. Nivesabhūtañca (Sī)

attho. Evamettha ekena nayena dhammakathikassa pucchā kathitā, dvīhi taṁ visesetvā sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhāti. . Chaṭṭhaṁ.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. Sattame **acelo Kassapo**ti liṅgena acelo niccelo, nāmena Kassapo. **Dūratovā**ti mahatā bhikkhusaṁghena parivutaṁ āgacchantaṁ dūrato eva addasa. **Kiñcideva desan**ti kiñcideva kāraṇaṁ. **Okāsan**ti pañhabyākaraṇassa khaṇaṁ kālaṁ. **Antaragharan**ti "na pallatthikāya antaraghare nisīdissāmī"ti ettha antonivesanaṁ antaragharaṁ. "Okkhittacakkhu antaraghare gamissāmī"ti ettha indakhīlato paṭṭhāya antogāmo. Idhāpi ayameva adhippeto. **Yadākaṅkhasī**ti yaṁ icchasi.

Kasmā pana Bhagavā kathetukāmo yāvatatiyaṁ paṭikkhipīti. Gāravajananatthaṁ. Diṭṭhigatikā hi khippaṁ kathiyamāne gāravaṁ na karonti, "samaṇaṁ Gotamaṁ upasaṅkamitumpi pucchitumpi sukaraṁ, pucchitamatteyeva kathetī"ti vacanampi na saddahanti. Dve tayo vāre paṭikkhitte pana gāravaṁ karonti, "samaṇaṁ Gotamaṁ upasaṅkamitumpi pañhaṁ pucchitumpi dukkaran"ti yāvatatiyaṁ yācite kathiyamānaṁ sussūsanti saddahanti. Iti Bhagavā "ayaṁ sussūsissati saddahissatī"ti yāvatatiyaṁ yācāpetvā kathesi. Apica yathā bhisakko telaṁ vā phāṇitaṁ vā pacanto mudupākakharapākānaṁ pākakālaṁ āgamayamāno pākakālaṁ anatikkamitvāva otāreti, evaṁ Bhagavā sattānaṁ ñāṇaparipākaṁ āgamayamāno "ettakena kālena imassa ñāṇaṁ paripākaṁ gamissatī"ti ñatvāva yāvatatiyaṁ yācāpesi.

Mā hevaṁ Kassapāti Kassapa mā evaṁ bhaṇi. "Sayaṁkataṁ dukkhan"ti hi vattuṁ na vaṭṭati, attā nāma koci dukkhassa kārako natthīti dīpeti. Paratopi eseva nayo. **Adhiccasamuppannan**ti akāraṇena yadicchāya uppannaṁ. **Iti puṭṭho samāno**ti kasmā evamāha? Evaṁ kirassa ahosi "ayaṁ 'sayaṁkataṁ dukkhan'ti-ādinā puṭṭho 'mā hevan'ti vadati, 'natthī'ti puṭṭho 'atthī'ti vadati, 'bhavaṁ Gotamo dukkhaṁ na jānāti na passatī'ti puṭṭho 'jānāmi khvāhan'ti vadati, kiñci nu kho mayā virajjhitvā pucchito"ti

mūlato paṭṭhāya attano pucchameva sodhento evamāha. **Ācikkhatu ca me bhante Bhagavā**ti idha Satthari sañjātagāravo "bhavan"ti avatvā "Bhagavā"ti vadati.

So karotīti-ādi "sayaṁkataṁ dukkhan"ti laddhiyā paṭisedhanatthaṁ vuttaṁ. Ettha ca **sato**ti idaṁ bhummatthe sāmivacanaṁ, tasmā evamattho daṭṭhabbo—so karoti so paṭisaṁvedayatīti kho Kassapa ādimhiyeva evaṁ sati pacchā sayaṁkataṁ dukkhanti ayaṁ laddhi hoti. Ettha ca **dukkhan**ti vaṭṭadukkhaṁ adhippetaṁ. **Iti vadan**ti etassa purimena ādisaddena anantarena ca sassatasaddena sambandho hoti, "dīpeti gaṇhātī"ti ayaṁ panettha pāṭhaseso. Idaṁ hi vuttaṁ hoti—iti evaṁ vadanto āditova sassataṁ dīpeti, sassataṁ gaṇhāti, kasmā? Tassa hi taṁ dassanaṁ etaṁ pareti, kārakañca vedakañca ekameva gaṇhantaṁ etaṁ sassataṁ upagacchatīti attho.

Añño karotīti-ādi pana "paraṁkataṁ dukkhan"ti laddhiyā paṭisedhanatthaṁ vuttaṁ. "Ādito sato"ti idaṁ pana idhāpi āharitabbaṁ. Ayaṁ hettha attho—añño karoti añño paṭisaṁvediyatīti kho pana kassapa ādimhiyeva evaṁ sati pacchā "kārako idheva ucchijjati, tena kataṁ añño paṭisaṁvediyatī"ti evaṁ uppannāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṁ sampayuttāya vedanāya abhitunnassa viddhassa sato "paraṁkataṁ dukkhan"ti ayaṁ laddhi hotīti. **Iti vadan**ti-ādi vuttanayeneva yojetabbaṁ. Tatrayaṁ yojanā—evañca vadanto āditova ucchedaṁ dīpeti, ucchedaṁ gaṇhāti. Kasmā? Tassa hi taṁ dassanaṁ etaṁ pareti, etaṁ ucchedaṁ upagacchatīti attho.

Ete teti ye sassatucchedasaṅkhāte ubho ante (Anupagamma Tathāgato dhammaṁ deseti, ete te Kassapa ubho ante)[1] anupagamma pahāya anallīyitvā majjhena Tathāgato dhammaṁ deseti, majjhimāya paṭipadāya ṭhito desetīti attho. Kataraṁ dhammanti ce? Yadidaṁ avijjāpaccayā saṅkhārāti. Ettha hi kāraṇato phalaṁ, kāraṇanirodhena cassa nirodho dīpito, na koci kārako vā vedako

1. ( ) Etthantare pāṭho Sīhaḷa-potthake na dissati.

vā niddiṭṭho. Ettāvatā sesapañhā paṭisedhitā honti. **Ubho ante anupagammā**ti iminā hi tatiyapañho paṭikkhitto. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**ti iminā adhiccasamuppannatā ceva ajānanañca paṭikkhittanti veditabbaṁ.

Labheyyanti idaṁ so Bhagavato santike bhikkhubhāvaṁ patthayamāno āha. Atha Bhagavā yonena[1] Khandhake[2] titthiyaparivāso paññatto, yaṁ aññatitthiyapubbo sāmaṇerabhūmiyaṁ ṭhito "ahaṁ bhante itthannāmo aññatitthiyapubbo imasmiṁ dhammavinaye ākaṅkhāmi upasampadaṁ, svāhaṁ bhante saṁghaṁ cattāro māse parivāsaṁ yācāmī"ti-ādinā nayena samādiyitvā parivasati, taṁ sandhāya **yo kho Kassapa aññatitthiyapubbo**ti-ādimāha. Tattha **pabbajjan**ti vacanasiliṭṭhatāvasena vuttaṁ. Aparivasitvāyeva hi pabbajjaṁ labhati. Upasampadatthikena pana nātikālena gāmappavesanādīni aṭṭha vattāni pūrentena parivasitabbaṁ. **Āraddhacittā**ti aṭṭhavattapūraṇena tuṭṭhacittā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesa titthiyaparivāso Samantapāsādikāya Vinayaṭṭhakathāya Pabbajjakkhandhakavaṇṇanāyaṁ[3] vuttanayeneva veditabbo.

Apica mayāti ayamettha pāṭho, aññattha pana "apica metthā"ti. **Puggalavemattatā viditā**ti puggalanānattaṁ viditaṁ. "Ayaṁ puggalo parivāsāraho, ayaṁ na parivāsāraho"ti idaṁ mayhaṁ pākaṭanti dasseti. Tato Kassapo cintesi "aho acchariyaṁ Buddhasāsanaṁ, yattha evaṁ ghaṁsitvā koṭṭetvā yuttameva gaṇhanti, ayuttaṁ cheḍḍentī"ti. Tato suṭṭhutaraṁ pabbajjaya sañjātussāho **sace bhante**ti-ādimāha. Atha Bhagavā tassa tibbacchandataṁ viditvā "na Kassapo parivāsaṁ arahatī"ti aññataraṁ bhikkhuṁ āmantesi "gaccha bhikkhu Kassapaṁ nahāpetvā pabbājetvā ānehī"ti. So tathā katvā taṁ pabbājetvā Bhagavato santikaṁ agamāsi. Bhagavā gaṇe nisīditvā upasampādesi. Tena vuttaṁ **alattha kho acelo Kassapo Bhagavato santike pabbajjaṁ, alattha upasampadan**ti. **Acirūpasampanno**ti-ādi sesaṁ brāhmaṇasaṁyutte[4] vuttamevāti. . Sattamaṁ.

---

1. Yena (Sī, Ka)
2. Vi 3. 98 piṭṭhe.
3. Vi-Ṭṭha 3. 272 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 163 piṭṭhe Dhanañjānisuttavaṇṇanāyaṁ.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **sā vedanā**ti-ādi "sayaṁkataṁ sukhadukkhan"ti laddhiyā nisedhanatthaṁ vuttaṁ. Etthāpi **sato**ti bhummattheyeva sāmivacanaṁ. Tatrāyaṁ atthadīpanā—"sā vedanā, so vediyatī"ti kho Timbaruka ādimhiyeva evaṁ sati "sayaṁkataṁ sukhadukkhan"ti ayaṁ laddhi hoti. Evaṁ hi sati vedanāya eva vedanā katā hoti. Evañca vadanto imissā vedanāya pubbepi atthitaṁ[1] anujānāti, sassataṁ dīpeti sassataṁ gaṇhāti[1]. Kasmā? Tassa hi taṁ dassanaṁ etaṁ pareti, etaṁ sassataṁ upagacchatīti attho. Purimaṁ hi atthaṁ sandhāyevetaṁ Bhagavatā vuttaṁ bhavissati, tasmā Aṭṭhakathāyaṁ taṁ yojetvāvassa attho dīpito. **Evampāhaṁ na vadāmī**ti ahaṁ "sā vedanā, so vediyatī"ti evampi na vadāmi, "sayaṁkataṁ sukhadukkhan"ti evampi na vadāmīti attho.

Aññā vedanāti-ādi "paraṁkataṁ sukhadukkhan"ti laddhiyā paṭisedhanatthaṁ vuttaṁ. Idhāpi ayaṁ atthayojanā—"aññā vedanā añño vediyatī"ti kho Timbaruka ādimhiyeva evaṁ sati pacchā yā purimapakkhe kārakavedanā, sā ucchinnā. Tāya[2] pana kataṁ añño vediyatīti evaṁ uppannāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṁ sampayuttāya vedanāya abhitunnassa sato "paraṁkataṁ sukhadukkhan"ti ayaṁ laddhi hoti. Evañca vadanto kārako ucchinno, aññena paṭisandhi gahitāti ucchedaṁ dīpeti, ucchedaṁ gaṇhāti. Kasmā? Tassa hi taṁ dassanaṁ etaṁ pareti, etaṁ ucchedaṁ upagacchatīti attho. Idhāpi hi imāni padāni Aṭṭhakathāyaṁ āharitvā yojitāneva. Imasmiṁ sutte vedanāsukhadukkhaṁ kathitaṁ, tañca kho vipākasukhadukkhameva vaṭṭatīti vuttaṁ. . Aṭṭhamaṁ.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Navame **avijjānīvaraṇassā**ti avijjāya nivāritassa. **Evamayaṁ kāyo samudāgato**ti evaṁ avijjāya nivāritattā taṇhāya ca sampayuttattāyeva ayaṁ kāyo nibbatto. **Ayañceva kāyo**ti ayañcassa attano saviññāṇako kāyo. **Bahiddhā ca nāmarūpan**ti bahiddhā ca paresaṁ saviññāṇako kāyo. Attano ca parassa ca

---

1-1. Anujānāmīti sassataṁ gaṇhāti (Sī)   2. Sayaṁ (Sī)

pañcahi khandhehi chahi āyatanehi cāpi ayaṁ attho dīpetabbova. **Itthetaṁ dvayan**ti evametaṁ dvayaṁ. **Dvayaṁ paṭicca phasso**ti aññattha cakkhurūpādīni dvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Mahādvayaṁ nāma kiretaṁ. **Saḷevāyatanānī**ti saḷeva phassāyatanāni phassakāraṇāni. **Yehi phuṭṭho**ti yehi kāraṇabhūtehi āyatanehi uppannena phassena phuṭṭho. **Aññatarenā**ti ettha paripuṇṇavasena[1] aññataratā veditabbā. **Tatrā**ti tasmiṁ bālapaṇḍitānaṁ kāyanibbattanādimhi. **Ko adhippayāso**ti ko adhikapayogo.

Bhagavaṁmūlakāti Bhagavā mūlaṁ etesanti Bhagavaṁmūlakā. Idaṁ vuttaṁ hoti—ime bhante amhākaṁ dhammā pubbe Kassapasammāsambuddhena uppāditā, tasmiṁ parinibbute ekaṁ Buddhantaraṁ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṁ samattho nāma nāhosi, Bhagavatā pana no ime dhammā uppāditā. Bhagavantaṁ hi nissāya mayaṁ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṁ Bhagavaṁmūlakā no bhante dhammāti. **Bhagavaṁnettikā**ti Bhagavā hi dhammānaṁ netā vinetā anunetā, yathāsabhāvato pāṭiyekkaṁ pāṭiyekkaṁ nāmaṁ gahetvā dassetāti dhammā Bhagavaṁnettikā nāma honti. **Bhagavaṁpaṭisaraṇā**ti catubhūmakadhammā sabbaññutaññāṇassa āpāthaṁ āgacchamānā Bhagavati paṭisaranti nāmāti Bhagavaṁpaṭisaraṇā. **Paṭisarantī**ti samosaranti. Apica Mahābodhimaṇḍe nisinnassa Bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati "ahaṁ Bhagavā kinnāmo"ti. Tvaṁ phusanaṭṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṁ āgacchati "ahaṁ Bhagavā kinnāman"ti, tvaṁ vijānanaṭṭhena viññāṇaṁ nāmāti evaṁ catubhūmakadhammānaṁ yathāsabhāvato pāṭiyekkaṁ pāṭiyekkaṁ nāmaṁ gaṇhanto Bhagavā dhamme paṭisaratīti Bhagavaṁpaṭisaraṇā. **Bhagavantaṁyeva paṭibhātū**ti Bhagavatova etassa bhāsitassa attho upaṭṭhātu, tumheyeva no kathetvā dethāti attho.

Sā ceva avijjāti ettha kiñcāpi sā avijjā ca taṇhā ca kammaṁ javāpetvā paṭisandhiṁ ākaḍḍhitvā niruddhā, yathā pana ajjāpi yaṁ hiyyo bhesajjaṁ pītaṁ, tadeva bhojanaṁ bhuñjāti sarikkhakattena[2] tadevāti vuccati, evamidhāpi sā ceva avijjā sā ca taṇhāti idampi sarikkhakattena vuttaṁ.

---

1. Paripuṇṇāparipuṇṇavasena (Sī, Syā)
2. Sarikkhakaṭṭhena (Sī, Syā)

Brahmacariyanti maggabrahmacariyaṁ. **Dukkhakkhayāyā**ti vaṭṭadukkhassa khayatthāya. **Kāyūpago hotī**ti aññaṁ paṭisandhikāyaṁ upagantā hoti. **Yadidaṁ brahmacariyavāso**ti yo ayaṁ maggabrahmacariyavāso, ayaṁ bālato paṇḍitassa visesoti dasseti. Iti imasmiṁ sutte sabbopi sapaṭisandhiko puthujjano "bālo"ti, appaṭisandhiko khīṇāsavo "paṇḍito"ti vutto. Sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino pana "paṇḍitā"ti vā "bālā"ti vā na vattabbā, bhajamānā pana paṇḍitapakkhaṁ bhajanti. . Navamaṁ.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Dasame **paṭiccasamuppādañca vo bhikkhave desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme**ti Satthā imasmiṁ sutte paccaye ca paccayanibbatte ca sabhāvadhamme desessāmīti ubhayaṁ ārabhi. **Uppādā vā Tathāgatānan**ti Tathāgatānaṁ uppādepi, Buddhesu uppannesu anuppannesupi jātipaccayā jarāmaraṇaṁ, jātiyeva jarāmaraṇassa paccayo. **Ṭhitāva sā dhātū**ti ṭhitova so paccayasabhāvo, na kadāci jāti jarāmaraṇassa paccayo na hoti. **Dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā**ti imehipi dvīhi paccayameva katheti. Paccayena hi paccayuppannā dhammā tiṭṭhanti, tasmā paccayova "dhammaṭṭhitatā"ti vuccati. Paccayo dhamme niyameti, tasmā "dhammaniyāmatā"ti vuccati. **Idappaccayatā**ti imesaṁ jarāmaraṇādīnaṁ paccayo idappaccayā, idappaccayāva idappaccayatā. **Tan**ti taṁ paccayaṁ. **Abhisambujjhatī**ti ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametī**ti ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatī**ti katheti. **Desetī**ti dasseti[1]. **Paññāpatī**ti jānāpeti. **Paṭṭhapetī**ti ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratī**ti vivaritvā dasseti. **Vibhajatī**ti vibhāgato dasseti. **Uttānīkarotī**ti pākaṭaṁ karoti. **Passathāti cāhā**ti passatha iti ca vadati. Kinti? **Jātipaccayā bhikkhave jarāmaraṇān**ti-ādi.

Iti kho bhikkhaveti evaṁ kho bhikkhave. **Yā tatrā**ti yā tesu "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti-ādīsu. **Tathatā**ti-ādīni paccayākārasseva vevacanāni. So tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa dhammassa sambhavato **tathatā**ti, sāmaggiṁ upagatesu paccayesu muhuttampi tato nibbattānaṁ dhammānaṁ[2] asambhavābhāvato **avitathatā**ti,

---

1. Desayati (Syā)
2. Nibbattanadhammānaṁ (Sī), nibbattanibbattānaṁ dhammānaṁ (Syā)

aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito **anaññathatā**ti, jarāmaraṇādīnaṁ paccayato vā paccayasamūhato vā **idappaccayatā**ti vutto. Tatrāyaṁ vacanattho—imesaṁ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṁ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṁ panettha saddasatthato veditabbaṁ.

Aniccanti hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṁ. Ettha ca aniccanti na jarāmaraṇaṁ aniccaṁ, aniccasabhāvānaṁ pana khandhānaṁ jarāmaraṇattā aniccaṁ nāma jātaṁ. **Saṅkhatā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca **saṅkhatan**ti paccayehi samāgantvā kataṁ. **Paṭiccasamuppannan**ti paccaye nissāya uppannaṁ. **Khayadhamman**ti khayasabhāvaṁ. **Vayadhamman**ti vigacchanakasabhāvaṁ. **Virāgadhamman**ti virajjanakasabhāvaṁ. **Nirodhadhamman**ti nirujjhanakasabhāvaṁ. Jātiyāpi vuttanayeneva aniccatā veditabbā. Janakapaccayānaṁ vā kiccānubhāvakkhaṇe diṭṭhattā[1] ekena pariyāyenettha aniccāti-ādīni yujjantiyeva. Bhavādayo aniccādisabhāvāyeva.

Sammappaññāyāti[2] savipassanāya maggapaññāya. **Pubbantan**ti purimaṁ atītanti[3] attho. **Ahosiṁ nukho**ti-ādīsu "ahosiṁ nu kho nanu kho"ti sassatākārañca adhiccasamuppatti-ākārañca nissāya atīte attano vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhati. Kiṁ kāraṇanti na vattabbaṁ, ummattako viya bālaputhujjano yathā vā tathā vā pavattati. **Kiṁ nu kho ahosin**ti jātiliṅgupapattiyo nissāya "khattiyo nu kho ahosiṁ brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṁ aññataro"ti kaṅkhati. **Kathaṁ nu kho**ti saṇṭhānākāraṁ nissāya "dīgho nu kho ahosiṁ rassa-odātakaṇhapamāṇika-appamāṇikādīnaṁ aññataro"ti kaṅkhati. Keci pana "issaranimmānādīni nissāya 'kena nu kho kāraṇena ahosin'ti hetuto[4] kaṅkhatī"ti vadanti. **Kiṁ hutvākiṁ ahosin**ti jāti-ādīni nissāya "khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṁ -pa- devo hutvā manusso"ti attano paramparaṁ kaṅkhati. Sabbattheva pana **addhānan**ti kālādhivacanametaṁ. **Aparantan**ti anāgataṁ antaṁ. **Bhavissāmi nu kho nanu kho**ti sassatākārañca ucchedākārañca nissāya anāgate attano vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

---

1. Niddiṭṭhattā (Sī) 2. Paññāyāti (Sī)
3. Purimaṁ antaṁ atītanti (Sī) Ṭīkāpi passitabbā. 4. Hetuṁ (Ka)

Etarahi vā paccuppannaṁ addhānanti idāni vā paṭisandhimādiṁ katvā cutipariyantaṁ sabbampi vattamānakālaṁ gahetvā. **Ajjhattaṁ kathaṁkathī bhavissatī**ti attano khandhesu vicikicchī bhavissati. **Ahaṁ nu khosmī**ti attano atthibhāvaṁ kaṅkhati. Yuttaṁ panetanti? Yuttaṁ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṁ vatthumpi udāharanti—cūḷamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo, taṁ puttaṁ muṇḍesuṁ, so uṭṭhāya "ahaṁ nu kho cūḷamātāya putto"ti cintesi. Evaṁ ahaṁ nu khosmīti kaṅkhā hoti. **No nu khosmī**ti attano natthibhāvaṁ kaṅkhati. Tatrāpi idaṁ vatthu—eko kira macche gaṇhanto udake ciraṭṭhānena sītibhūtaṁ attano ūruṁ macchoti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṁ rakkhanto bhīto saṅkuṭito[1] sayi, so paṭibujjhitvā attano jaṇṇukāni dve yakkhāti cintetvā pahari. Evaṁ no nu khosmīti kaṅkhati.

Kiṁ nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṁ kaṅkhati. Eseva nayo sesesupi. Devo pana samāno devabhāvaṁ ajānanto nāma natthi, sopi pana "ahaṁ rūpī nu kho arūpī nu kho"ti-ādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce. Apaccakkhā tesaṁ tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca potthalikādayo[2] pabbajitasaññino, pabbajitāpi "kuppaṁ nu kho me kamman"ti-ādinā nayena gahaṭṭhasaññino, manussāpi ca rājāno viya attani devasaññino honti. **Kathaṁ nu khosmī**ti vuttanayameva. Kevalaṁ hettha abbhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṇṭhānākāraṁ nissāya "dīgho nu khosmi rassacaturassachaḷaṁsa-aṭṭhaṁsasoḷasaṁsādīnaṁ aññatarappakāro"ti kaṅkhanto kathaṁ nu khosmīti kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṁ pana paccuppannaṁ ajānanto nāma natthi. **Kuto āgato so kuhiṁ gāmī bhavissatī**ti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṁ kaṅkhanto evaṁ kaṅkhati. **Ariyasāvakassā**ti idha sotāpanno adhippeto, itarepi pana tayo avāritāyevāti. . Dasamaṁ.

Āhāravaggo dutiyo.

---

1. Saṅkucito (Sī)
2. Potalikādayo (Sī), potalakādayo (Syā)

3. Dasabalavagga

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. Dasabalavaggassa paṭhamaṁ dutiyasseva saṅkhepo.

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. Dutiyaṁ Bhagavatā attano ajjhāsayassa vasena vuttaṁ. Tattha **Dasabalasamannāgato**ti dasahi balehi samannāgato. Balañca nāmetaṁ duvidhaṁ kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu Tathāgatassa kāyabalaṁ hatthikulānusārena veditabbaṁ. Vuttaṁ hetaṁ porāṇehi—

"Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṁ, paṇḍaraṁ tambapiṅgalaṁ.
Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā"ti[1]—

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **kāḷāvakan**ti pakatihatthikulaṁ daṭṭhabbaṁ. Yaṁ dasannaṁ purisānaṁ kāyabalaṁ, taṁ ekassa kāḷāvakassa hatthino. Yaṁ dasannaṁ kāḷāvakānaṁ balaṁ, taṁ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṁ dasannaṁ gaṅgeyyānaṁ, taṁ ekassa paṇḍarassa. Yaṁ dasannaṁ paṇḍarānaṁ, taṁ ekassa tambassa. Yaṁ dasannaṁ tambānaṁ, taṁ ekassa piṅgalassa. Yaṁ dasannaṁ piṅgalānaṁ, taṁ ekassa gandhahatthino. Yaṁ dasannaṁ gandhahatthīnaṁ, taṁ ekassa maṅgalassa. Yaṁ dasannaṁ maṅgalānaṁ, taṁ ekassa hemavatassa. Yaṁ dasannaṁ hemavatānaṁ, taṁ ekassa uposathassa. Yaṁ dasannaṁ uposathānaṁ, taṁ ekassa chaddantassa. Yaṁ dasannaṁ chaddantānaṁ, taṁ ekassa Tathāgatassa. Nārāyanasaṅghāta[2] balantipi idameva vuccati. Tadetaṁ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṁ[3] koṭisahassānaṁ, purisagaṇanāya dasannaṁ purisakoṭisahassānaṁ balaṁ hoti. Idaṁ tāva Tathāgatassa kāyabalaṁ. "Dasabalasamannāgato"ti ettha pana etaṁ saṅgahaṁ na gacchati. Etaṁ hi bāhirakaṁ lāmakaṁ tiracchānagatānaṁ sīhādīnampi hoti. Etaṁ hi nissāya dukkhapariññā vā samudayappahānaṁ vā maggabhāvanā vā phalasacchikiriyā vā natthi. Aññaṁ pana dasasu ṭhānesu akampanatthena upatthambhanatthena ca dasavidhaṁ ñāṇabalaṁ nāma atthi, taṁ sandhāya vuttaṁ "dasabalasamannāgato"ti.

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 331; Abhi-Ṭṭha 2. 380 piṭṭhesu.
2. Saṅkhātaṁ (Sī, Syā)
3. Pakatihatthīnaṁ (Ka)

Katamaṁ pana tanti? Ṭhānāṭṭhānādīnaṁ yathābhūtaṁ jānanaṁ. Seyyathidaṁ? Ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhanato jānanaṁ ekaṁ, atītānāgatapaccuppannānaṁ kammasamādānānaṁ ṭhānaso hetuso yathābhūtaṁ vipākajānanaṁ ekaṁ, sabbatthagāminipaṭipadājānanaṁ ekaṁ, anekadhātunānādhātulokajānanaṁ ekaṁ, parasattānaṁ parapuggalānaṁ nānādhimuttikatājānanaṁ ekaṁ, tesaṁyeva indriyaparopariyattajānanaṁ ekaṁ, jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṁ saṁkilesavodānavuṭṭhānajānanaṁ ekaṁ, pubbenivāsajānanaṁ ekaṁ, sattānaṁ cutūpapātajānanaṁ ekaṁ, āsavakkhayajānanaṁ ekanti. Abhidhamme pana—

> "Idha Tathāgato ṭhanañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānāti. Yampi Tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānāti, idampi Tathāgatassa Tathāgatabalaṁ hoti, yaṁ balaṁ āgamma Tathāgato āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṁ nadati, brahmacakkaṁ pavattetī"ti.

Ādinā[1] nayena vitthārato āgatāneva. Atthavaṇṇanāpi nesaṁ Vibhaṅgaṭṭhakathāyañceva[2] Papañcasūdaniyā ca Majjhimaṭṭhakathāya[3] sabbākārato vuttā. Sā tattha vuttanayeneva gahetabbā.

Catūhi ca vesārajjehīti ettha sārajjapaṭipakkhaṁ vesārajjaṁ, catūsu ṭhānesu vesārajjabhāvaṁ paccavekkhantassa uppannasomanassamayañāṇassetaṁ nāmaṁ. Katamesu catūsu? "Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā"ti-ādīsu codanāvatthūsu. Tatrāyaṁ Pāḷi—

> "Cattārimāni bhikkhave Tathāgatassa vesārajjāni -pa-. Katamāni cattāri? 'Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā'ti tatra vata maṁ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṁ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṁ bhikkhave na samanupassāmi. Etamahaṁ bhikkhave nimittaṁ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. 'Khīṇāsavassa te

---

1. Abhi 2. 329 piṭṭhe Ñāṇavibhaṅge.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 380 piṭṭhe.
3. Ma-Ṭṭha 1. 331 piṭṭhādīsu.

paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā'ti tatra vata maṁ -pa-. 'Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṁ antarāyāyā'ti, tatra vata maṁ -pa-. 'Yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā'ti tatra vata maṁ samaṇo vā brāhmaṇo vā -pa- vesārajjappatto viharāmī"ti[1].

Āsabhaṁ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānaṁ uttamaṭṭhānaṁ. Āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṁ ṭhānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asampakampiyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṁ. Usabhassa idanti **āsabhaṁ. Ṭhānan**ti catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā avaṭṭhānaṁ[2]. Idaṁ pana āsabhaṁ viyāti **āsabhaṁ.** Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṁ Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṁ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṁ tiṭṭhamāno ca taṁ āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṁ "āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānātī"ti.

Parisāsūti "aṭṭha kho imā Sāriputta parisā. Katamā aṭṭha? Khattiyaparisā brāhmaṇaparisā gahapatiparisā samaṇaparisā Cātumahārājikaparisā Tāvatiṁsaparisā māraparisā brahmaparisā"ti[3] imāsu aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṁ nadatī**ti seṭṭhanādaṁ abhītanādaṁ nadati, sīhanādasadisaṁ vā nādaṁ nadati. Ayamattho Sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato ceva hananato ca sīhoti vuccati, evaṁ Tathāgato lokadhammānaṁ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṁ vuttassa sīhassa nādaṁ sīhanādaṁ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṁso

---

1. Aṁ 1. 315 piṭṭhe. 2. Acalaṭṭhānaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 332 piṭṭhe.) 3. Ma 1. 104 piṭṭhe.

sīhanādaṁ nadati, evaṁ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṁso "iti rūpan"ti-ādinā nayena, nānāvidhadesanāvilāsasampannaṁ sīhanādaṁ nadati. Tena vuttaṁ "parisāsu sīhanādaṁ nadatī"ti.

Brahmacakkaṁ pavattetīti ettha **brahman**ti seṭṭhaṁ uttamaṁ, visuddhassa dhammacakkassetaṁ adhivacanaṁ. Taṁ pana dhammacakkaṁ duvidhaṁ hoti paṭivedhañāṇañca desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṁ attano ariyaphalāvahaṁ paṭivedhañāṇaṁ, karuṇāpabhāvitaṁ sāvakānaṁ ariyaphalāvahaṁ desanāñāṇaṁ. Tattha paṭivedhañāṇaṁ uppajjamānaṁ uppannanti duvidhaṁ. Taṁ hi abhinikkhamanato paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Tusitabhavanato vā yāva Mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Dīpaṅkarato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṁ pavattanti duvidhaṁ. Taṁ hi yāva Aññāsi[1]koṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṁ, phalakkhaṇe pavattaṁ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṁ lokuttaraṁ, desanāñāṇaṁ lokiyaṁ. Ubhayampi panetaṁ aññehi asādhāraṇaṁ Buddhānaṁyeva orasañāṇaṁ.

Idāni yaṁ iminā ñāṇena samannāgato sīhanādaṁ nadati, taṁ dassetuṁ **iti rūpan**ti-ādimāha. Tattha **iti rūpan**ti idaṁ rūpaṁ ettakaṁ rūpaṁ, ito uddhaṁ rūpaṁ natthīti ruppanasabhāvañceva bhūtupādāyabhedañca ādiṁ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesarūpapariggaho vutto. **Iti rūpassa samudayo**ti iminā evaṁ pariggahitassa rūpassa samudayo vutto. Tattha **itī**ti evaṁ samudayo hotīti attho. Tassa vitthāro "avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā, kammasamudayā[2], āhārasamudayā rūpasamudayoti nibbattilakkhaṇaṁ passantopi rūpakkhandhassa udayaṁ passatī"ti[3] evaṁ veditabbo. Atthaṅgamepi "avijjānirodhā rūpanirodho -pa- vipariṇāmalakkhaṇaṁ passantopi rūpakkhandhassa nirodhaṁ passatī"ti ayaṁ vitthāro.

Iti vedanāti-ādīsupi ayaṁ vedanā ettakā vedanā, ito uddhaṁ vedanā natthi, ayaṁ saññā, ime saṅkhārā, idaṁ viññāṇaṁ ettakaṁ

---

1. Aññā (Sī, Syā) 2. Kammasamudayo (Sī, Ka) 3. Khu 9. 53 piṭṭhe.

viññāṇaṁ, ito uddhaṁ viññāṇaṁ natthīti vedayitasañjānana-abhisaṅkharaṇavijānanasabhāvañceva sukhādirūpasaññādiphassādicakkhuviññāṇādibhedañca ādiṁ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇapariggaho vutto. **Iti vedanāya samudayo**ti-ādīhi pana evaṁ pariggahitānaṁ vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṁ samudayo vutto. Tatrāpi **itī**ti evaṁ samudayo hotīti attho. Tesampi vitthāro "avijjāsamudayā vedanāsamudayo"ti[1] rūpe vuttanayeneva veditabbo. Ayaṁ pana viseso—tīsu khandhesu "āhārasamudayā"ti avatvā "phassasamudayā"ti vattabbaṁ, viññāṇakkhandhe "nāmarūpasamudayā"ti, atthaṅgamapadampi tesaṁyeva vasena yojetabbaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana udayabbayavinicchayo sabbākāraparipūro Visuddhimagge vutto.

Imasmiṁ sati idaṁ hotīti ayampi aparo sīhanādo. Tassattho—imasmiṁ avijjādike paccaye sati idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ hoti. **Imassuppādā idaṁ uppajjatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ uppajjati. **Imasmiṁ asati idaṁ na hotī**ti imasmiṁ avijjādike paccaye asati idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ na hoti. **Imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ nirujjhati. Idāni yathā taṁ hoti ceva nirujjhati ca, taṁ vitthārato dassetuṁ **yadidaṁ avijjāpaccayā saṅkhārā**ti-ādimāha.

Evaṁ svākkhātoti evaṁ pañcakkhandhavibhajanādivasena suṭṭhu akkhāto kathito. **Dhammo**ti pañcakkhandhapaccayākāradhammo. **Uttāno**ti anikujjito. **Vivaṭo**ti vivaritvā ṭhapito. **Pakāsito**ti dīpito jotito. **Chinnapilotiko**ti pilotikā vuccati chinnaṁ bhinnaṁ tattha tattha sibbitagaṇṭhitaṁ jiṇṇavatthaṁ, taṁ yassa natthīti aṭṭhahatthaṁ navahatthaṁ vā ahatasāṭakaṁ nivattho, so chinnapilotiko nāma. Ayampi dhammo tādiso. Na hettha kohaññādivasena chinnabhinnasibbitagaṇṭhitabhāvo atthi. Apica khuddakasāṭakopi pilotikāti vuccati, sā yassa natthi, aṭṭhanavahattho mahāpaṭo atthi, sopi chinnapilotiko, apagatapilotikoti attho. Tādiso ayaṁ dhammo. Yathā hi catuhatthaṁ

1. Khu 9. 54 piṭṭhe.

sāṭakaṁ gahetvā[1] pariggahaṇaṁ karonto puriso ito cito ca añchanto kilamati, evaṁ bāhirakasamaye pabbajitā attano parittakaṁ dhammaṁ "evaṁ sati evaṁ bhavissatī"ti kappetvā kappetvā vaḍḍhentā kilamanti. Yathā pana aṭṭhahatthanavahatthena pariggahaṇaṁ karonto yathāruci pārupati na kilamati, natthi tattha añchitvā vaḍḍhanakiccaṁ, evaṁ imasmimpi dhamme kappetvā kappetvā vibhajanakiccaṁ natthi, tehi tehi kāraṇehi mayāva ayaṁ dhammo suvibhatto suvitthāritoti idampi sandhāya "chinnapilotiko"ti āha. Apica kacavaropi pilotikāti vuccati, imasmiñca sāsane samaṇakacavaraṁ nāma patiṭṭhātuṁ na labhati. Tenevāha—

"Kāraṇḍavaṁ niddhamatha, kasambuṁ apakassatha[2].
Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

Niddhamitvāna pāpicche, pāpa-ācāragocare.
Suddhā suddhehi saṁvāsaṁ, kappayavho patissatā.
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṁ karissathā"ti[3].

Iti samaṇakacavarassa chinnattāpi ayaṁ dhammo chinnapilotiko nāma hoti.

Alamevāti yuttameva. **Saddhāpabbajitenā**ti saddhāya pabbajitena. **Kulaputtenā**ti dve kulaputtā ācārakulaputto jātikulaputto ca. Tattha yo yato kutoci kulā pabbajitvā sīlādayo pañca dhammakkhandhe pūreti, ayaṁ **ācārakulaputto** nāma. Yo pana Yasakulaputtādayo viya jātisampannakulā pabbajito, ayaṁ **jātikulaputto** nāma. Tesu idha ācārakulaputto adhippeto. Sace pana jātikulaputto ācāravā hoti, ayaṁ uttamoyeva. Evarūpena kulaputtena. **Vīriyaṁ ārabhitun**ti caturaṅgasamannāgataṁ vīriyaṁ kātuṁ. Idānissa caturaṅgaṁ dassento **kāmaṁ taco cā**ti-ādimāha. Ettha hi taco ekaṁ aṅgaṁ, nhāru ekaṁ, aṭṭhi ekaṁ, maṁsalohitaṁ ekanti. Idañca pana caturaṅgasamannāgataṁ vīriyaṁ adhiṭṭhahantena navasu ṭhānesu samādhātabbaṁ purebhatte pacchābhatte purimayāme majjhimayāme pacchimayāme gamane ṭhāne nisajjāya sayaneti.

---

1. Labhitvā (Syā) 2. Kasambuñcāpakassatha (Sī) 3. Aṁ 3. 18 piṭṭhe.

Dukkhaṁ bhikkhave kusīto viharatīti imasmiṁ sāsane yo kusīto puggalo, so dukkhaṁ viharati. Bāhirasamaye pana yo kusīto, so sukhaṁ viharati. **Vokiṇṇo**ti missībhūto. **Sadatthan**ti sobhanaṁ vā atthaṁ sakaṁ vā atthaṁ, ubhayenāpi arahattameva adhippetaṁ. **Parihāpetī**ti hāpeti na pāpuṇāti. Kusītapuggalassa hi cha dvārāni aguttāni[1] honti, tīṇi kammāni aparisuddhāni, ājīvaṭṭhamakaṁ sīlaṁ apariyodātaṁ, bhinnājīvo kulūpako hoti. So sabrahmacārīnaṁ akkhimhi patitarajaṁ viya upaghātakaro hutvā dukkhaṁ viharati, pīṭhamaddano[2] ceva hoti laṇḍapūrako ca[3], Satthu ajjhāsayaṁ gahetuṁ na sakkoti, dullabhaṁ khaṇaṁ virādheti, tena bhutto raṭṭhapiṇḍopi na mahapphalo hoti.

Āraddhavīriyo ca kho bhikkhaveti āraddhavīriyo puggalo imasmiṁyeva sāsane sukhaṁ viharati. Bāhirasamaye pana yo āraddhavīriyo, so dukkhaṁ viharati. **Pavivitto**ti vivitto viyutto hutvā. **Sadatthaṁ paripūretī**ti Arahattaṁ pāpuṇāti. Āraddhavīriyassa hi cha dvārāni suguttāni honti, tīṇi kammāni parisuddhāni, ājīvaṭṭhamakaṁ sīlaṁ pariyodātaṁ, sabrahmacārīnaṁ akkhimhi susītalañjanaṁ viya dhātugatacandanaṁ[4] viya ca manāpo hutvā sukhaṁ viharati, Satthu ajjhāsayaṁ gahetuṁ sakkoti. Satthā hi—

Ciraṁ jīva mahāvīra, kappaṁ tiṭṭha mahāmunī"ti[5]—

Evaṁ Gotamiyā vandito "na kho Gotami Tathāgatā evaṁ vanditabbā"ti paṭikkhipitvā tāya yācito vanditabbākāraṁ ācikkhanto evamāha—

Āraddhavīriye pahitatte, niccaṁ daḷhaparakkame.
Samagge sāvake passa, esā Buddhāna vandanā"ti[5].

Evaṁ āraddhavīriyo Satthu ajjhāsayaṁ gahetuṁ sakkoti, dullataṁ khaṇaṁ na virādheti. Tassa hi Buddhuppādo dhammadesanā saṁghasuppaṭipatti saphalā hoti sa-udrayā, raṭṭhapiṇḍopi tena bhutto mahapphalo hoti.

---

1. Aguttāni arakkhitāni (Sī)
2. Sivamaddano (Sī)
3. Leḍḍupātano ca (Sī), laṇḍasādano ca (Syā)
4. Bāhugatacandanaṁ (Sī)
5. Khu 4. 212 piṭṭhe Therī-apadāne.

Hīnena aggassāti hīnāya saddhāya hīnena vīriyena hīnāya satiyā hīnena samādhinā hīnāya paññāya aggasaṅkhātassa arahattassa patti nāma na hoti. **Aggena ca kho**ti aggehi saddhādīhi aggassa arahattassa patti hoti. **Maṇḍapeyyan**ti pasannaṭṭhena maṇḍaṁ, pātabbaṭṭhena peyyaṁ. Yaṁ hi pivitvā antaravīthiyaṁ patito visaññī attano sāṭakādīnampi assāmiko hoti, taṁ pasannampi na pātabbaṁ, mayhaṁ pana sāsanaṁ evaṁ pasannañca pātabbañcāti dassento "maṇḍapeyyan"ti āha.

Tattha tividho maṇḍo desanāmaṇḍo paṭiggahamaṇḍo brahmacariyamaṇḍoti. Katamo desanāmaṇḍo? Catunnaṁ ariyasaccānaṁ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṁ, catunnaṁ satipaṭṭhānānaṁ -pa- ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa ācikkhanā -pa- uttānīkammaṁ, ayaṁ **desanāmaṇḍo.** Katamo paṭiggahamaṇḍo? Bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā ye vā panaññepi keci viññātāro, ayaṁ **paṭiggahamaṇḍo.** Katamo brahmacariyamaṇḍo? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṁ? Sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhi, ayaṁ **brahmacariyamaṇḍo.** Apica adhimokkhamaṇḍo saddhindriyaṁ, assaddhiyaṁ kasaṭo, assaddhiyaṁ kasaṭaṁ chaḍḍetvā saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍaṁ pivatīti maṇḍapeyyanti-ādināpi[1] nayenettha attho veditabbo. **Satthā sammukhībhūto**ti idamettha kāraṇavacanaṁ. Yasmā Satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyasampayogaṁ katvā pivatha etaṁ maṇḍaṁ. Bāhirakaṁ hi bhesajjamaṇḍampi vejjassa asammukhā pivantānaṁ pamāṇaṁ vā uggamanaṁ vā niggamanaṁ vā na jānāmāti āsaṅkā hoti, vejjasammukhā pana "vejjo jānissatī"ti nirāsaṅkā pivanti, evameva amhākaṁ Dhammassāmi Satthā sammukhībhūtoti vīriyaṁ katvā pivathāti maṇḍapāne nesaṁ niyojento **tasmātiha bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **saphalā**ti sānisaṁsā. **Sa-udrayā**ti savaḍḍhi. Idāni niyojanānurūpaṁ sikkhitabbataṁ niddisanto **attatthaṁ vā hi bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **attatthan**ti attano atthabhūtaṁ arahattaṁ. **Appamādena sampādetun**ti appamādena sabbakiccāni kātuṁ. **Paratthan**ti paccayadāyakānaṁ mahapphalānisaṁsaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti. . Dutiyaṁ.

---

1. Khu 9. 277 piṭṭhe.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. Tatiye "jānato ahan"ti-ādīsu **jānato**ti jānantassa. **Passato**ti passantassa. Dvepi padāni ekatthāni, byañjanameva nānaṁ. Evaṁ santepi "jānato"ti ñāṇalakkhaṇaṁ upādāya puggalaṁ niddisati. Jānanalakkhaṇaṁ hi ñāṇaṁ. "Passato"ti ñāṇappabhāvaṁ upādāya. Passanappabhāvaṁ hi ñāṇaṁ, ñāṇasamaṅgīpuggalo cakkhumā viya cakkhunā rūpāni, ñāṇena vivaṭe dhamme passati. **Āsavānaṁ khayan**ti ettha āsavānaṁ pahānaṁ asamuppādo khīṇākāro natthibhāvoti ayampi āsavakkhayoti vuccati, bhaṅgopi maggaphalanibbānānipi. "Āsavānaṁ khayā anāsavaṁ cetovimuttin"ti-ādīsu[1] hi khīṇākāro āsavakkhayoti vuccati. "Yo āsavānaṁ khayo vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhānan"ti[2] ettha bhaṅgo.

Sekkhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.
Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇaṁ, tato aññā anantarā"ti[3]—

Ettha maggo. So hi āsave khepento vūpasamento uppajjati, tasmā āsavānaṁ khayoti vutto. "Āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti ettha phalaṁ. Taṁ hi āsavānaṁ khīṇante uppajjati, tasmā āsavānaṁ khayoti vuttaṁ.

"Āsavātassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā"ti[4]—

Ettha nibbānaṁ. Taṁ hi āgamma āsavā khīyanti, tasmā āsavānaṁ khayoti vuttaṁ. Idha pana maggaphalāni adhippetāni. **No ajānato no apassato**ti yo pana na jānāti na passati, tassa no vadāmīti attho. Ete na ye ajānato apassatopi saṁsārādīhiyeva suddhiṁ vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyaṁ paṭisedheti.

Idāni yaṁ jānato āsavānaṁ khayo hoti, taṁ dassetukāmo **kiñca bhikkhave jānato**ti pucchaṁ ārabhi. Tattha jānanā bahuvidhā. Dabbajātiko[5] eva hi koci bhikkhu chattaṁ kātuṁ jānāti, koci cīvarādīnaṁ aññataraṁ, tassa īdisāni kammāni vattasīse ṭhatvā karontassa

---

1. Ma 1. 353; Abhi 2. 358 piṭṭhesu.
2. Abhi 2. 199 piṭṭhe, atthato samānaṁ.
3. Khu 1. 231 piṭṭhe.
4. Khu 1. 50 piṭṭhe Dhammapade.
5. Sippajātiko (Ka)

sā jānanā saggamaggaphalānaṁ[1] padaṭṭhānaṁ na hotīti na vattabbaṁ. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṁ jānāti, tassevaṁ jānato āsavā vaḍḍhantiyeva. Tasmā yaṁ jānato passato ca āsavānaṁ khayo hoti, tadeva dassento **iti rūpan**ti-ādimāha. **Evaṁ kho bhikkhave jānato**ti evaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ udayabbayaṁ jānantassa. **Āsavānaṁ khayo hotī**ti āsavānaṁ khayante jātattā "āsavānaṁ khayo"ti laddhanāmaṁ arahattaṁ hoti.

Evaṁ arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhapetvā idāni khīṇāsavassa āgamanīyaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ dassetuṁ **yampissa taṁ bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **khayasmiṁ khayeñāṇan**ti āsavakkhayasaṅkhāte arahattaphale paṭiladdhe sati paccavekkhaṇañāṇaṁ. Taṁ hi arahattaphalasaṅkhāte khayasmiṁ paṭhamavāraṁ uppanne pacchā uppannattā khayeñāṇanti vuccati. **Sa-upanisan**ti sakāraṇaṁ sappaccayaṁ. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti. Sā hissa upanissayapaccayena paccayo hoti. Evaṁ ito paresupi labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo.

Virāgoti maggo. So hi kilese virājento[2] khepento uppanno, tasmā virāgoti vuccati. **Nibbidā**ti nibbidāñāṇaṁ. Etena balavavipassanaṁ dasseti. **Balavavipassanā**ti bhayatūpaṭṭhāne ñāṇaṁ ādīnavānupassane ñāṇaṁ muñcitukamyatāñāṇaṁ saṅkhārupekkhāñāṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanaṁ. **Yathābhūtañāṇadassanan**ti yathāsabhāvajānanasaṅkhātaṁ dassanaṁ. Etena taruṇavipassanaṁ dasseti. Taruṇavipassanā hi balavavipassanāya paccayo hoti. **Taruṇavipassanā**ti saṅkhāraparicchede ñāṇaṁ kaṅkhāvitaraṇe ñāṇaṁ sammasane ñāṇaṁ maggāmagge ñāṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanaṁ. **Samādhī**ti pādakajjhānasamādhi. So hi taruṇavipassanāya paccayo hoti. **Sukhan**ti appanāya pubbabhāgasukhaṁ. Taṁ hi pādakajjhānassa paccayo hoti. **Passaddhī**ti darathapaṭippassaddhi. Sā hi appanāpubbabhāgassa sukhassa paccayo hoti. **Pītī**ti balavapīti. Sā hi darathapaṭippassaddhiyā paccayo hoti. **Pāmojjan**ti dubbalapīti. Sā hi balavapītiyā paccayo hoti. **Saddhā**ti aparāparaṁ uppajjanasaddhā. Sā hi dubbalapītiyā paccayo hoti. **Dukkhan**ti vaṭṭadukkhaṁ. Taṁ hi aparāparasaddhāya paccayo hoti. **Jātī**ti savikārā

---

1. Maggaphalānaṁ (Sī)
2. Virajjento (Sī)

khandhajāti. Sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo hoti. **Bhavo**ti kammabhavo. (So hi savikārāya jātiyā paccayo hoti.)[1] Etenupāyena sesapadānipi veditabbāni.

Thullaphusitaketi mahāphusitake. **Pabbatakandarapadarasākhā**ti ettha **kandaraṁ** nāma 'kan'tiladdhanāmena udakena dārito udakabhinno pabbatapadeso, yo "nitambo"tipi "nadīkuñcho"tipi vuccati. **Padaraṁ** nāma aṭṭhamāse[2] deve avassante phalito bhūmippadeso. **Sākhā**ti kusumbhagāminiyo khuddakamātikāyo. **Kusobbhā**ti khuddaka-āvāṭā. **Mahāsobbhā**ti mahā-āvāṭā. **Kunnadiyo**ti khuddakanadiyo. **Mahānadiyo**ti Gaṅgāyamunādikā mahāsaritā. **Evameva kho bhikkhave avijjūpanisā saṅkhārā**ti-ādīsu avijjā pabbatoti daṭṭhabbā, abhisaṅkhārā meghoti, viññāṇādivaṭṭaṁ kandarādayoti, vimutti sāgaroti.

Yathā pabbatamatthake devo vassitvā pabbatakandarādīni pūrento anupubbena mahāsamuddaṁ sāgaraṁ pūreti, evaṁ avijjāpabbatamatthake tāva abhisaṅkhārameghassa vassanaṁ veditabbaṁ. Assutavā hi bālaputhujjano avijjāya aññāṇī hutvā taṇhāya abhilāsaṁ katvā kusalākusalakammaṁ āyūhati, taṁ kusalākusalakammaṁ paṭisandhiviññāṇassa paccayo hoti, paṭisandhiviññāṇādīni nāmarūpādīnaṁ. Iti pabbatamatthake vuṭṭhadevassa kandarādayo pūretvā mahāsamuddaṁ āhacca ṭhitakālo viya avijjāpabbatamatthake vuṭṭhassa abhisaṅkhārameghassa paramparapaccayatāya anupubbena viññāṇādivaṭṭaṁ[3] pūretvā ṭhitakālo. Buddhavacanaṁ pana Pāḷiyaṁ agahitampi "idha Tathāgato loke uppajjati, agārasmā anagāriyaṁ pabbajatī"ti imāya Pāḷiyā vasena gahitamevāti veditabbaṁ. Yā hi tassa kulagehe nibbatti, sā kammabhavapaccayā savikārā jāti nāma. So Buddhānaṁ[4] vā Buddhasāvakānaṁ vā sammukhībhāvaṁ āgamma vaṭṭadosadīpakaṁ lakkhaṇāhaṭaṁ dhammakathaṁ sutvā vaṭṭavasena pīḷito hoti, evamassa savikārā khandhajāti vaṭṭadukkhasa paccayo hoti. So vaṭṭadukkhena pīḷito aparāparaṁ saddhaṁ janetvā agārasmā anagāriyaṁ pabbajati, evamassa vaṭṭadukkhaṁ aparāparasaddhāya paccayo hoti. So pabbajjāmatteneva asantuṭṭho ūnapañcavassakāle

---

1. ( ) Syā-Ka-potthakesu natthi. 2. Aḍḍhamāse (Syā)
3. Viññāṇādikandaravaṭṭaṁ (Sī) 4. Pubbabuddhānaṁ (Syā), sutabuddhānaṁ (Ka)

nissayaṁ gahetvā vattapaṭipattiṁ pūrento dvemātikā paguṇaṁ katvā kammākammaṁ uggahetvā yāva arahattā nijjaṭaṁ katvā kammaṭṭhānaṁ gahetvā araññe vasanto pathavīkasiṇādīsu kammaṁ ārabhati, tassa kammaṭṭhānaṁ nissāya dubbalapīti uppajjati. Tadassa saddhūpanisaṁ pāmojjaṁ, taṁ balavapītiyā paccayo hoti. Balavapīti darathapaṭippassaddhiyā, sā appanāpubbabhāgasukhassa, taṁ sukhaṁ pādakajjhānasamādhissa. So samādhinā cittakallataṁ janetvā taruṇavipassanāya kammaṁ karoti. Iccassa pādakajjhānasamādhi taruṇavipassanāya paccayo hoti, taruṇavipassanā balavavipassanāya, balavavipassanā maggassa, maggo phalavimuttiyā, phalavimutti paccavekkhaṇañāṇassāti. Evaṁ devassa anupubbena sāgaraṁ pūretvā ṭhitakālo viya khīṇāsavassa vimuttisāgaraṁ pūretvā ṭhitakālo veditabboti. . Tatiyaṁ.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **pāvisī**ti paviṭṭho. So ca na tāva paviṭṭho, "pavisissāmī"ti nikkhantattā pana evaṁ vutto. Yathā kiṁ? Yathā "gāmaṁ gamissāmī"ti nikkhantapuriso taṁ gāmaṁ appattopi "kahaṁ itthannāmo"ti vutte "gāmaṁ gato"ti vuccati, evaṁ. **Atippago**ti tadā kira therassa atippagoyeva nikkhantadivaso ahosi, atippagoyeva nikkhantabhikkhū bodhiyaṅgaṇe cetiyaṅgaṇe nivāsanapārupanaṭṭhāneti imesu ṭhānesu yāva bhikkhācāravelā hoti, tāva papañcaṁ karonti. Therassa pana "yāva bhikkhācāravelā hoti, tāva paribbājakehi saddhiṁ ekadvekathāvāre karissāmī"ti cintayato **yaṁnūnāhan**ti etadahosi. **Paribbājakānaṁ ārāmo**ti so kira ārāmo dakkhiṇadvārassa ca Veḷuvanassa ca antarā ahosi. **Idhā**ti imesu catūsu vādesu. **Kiṁvādī kimakkhāyī**ti kiṁ vadati kiṁ ācikkhati, kiṁ ettha samaṇassa Gotamassa dassananti pucchanti. **Dhammassa cānudhammaṁ byākareyyāmā**ti bhotā Gotamena yaṁ vuttaṁ kāraṇaṁ, tassa anukāraṇaṁ katheyyāma. **Sahadhammiko vādānupāto**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā samaṇassa Gotamassa vādānupāto vādappavatti viññūhi garahitabbaṁ kāraṇaṁ koci appamattakopi kathaṁ nāgaccheyya. Idaṁ vuttaṁ hoti— kathaṁ sabbākārenapi samaṇassa Gotamassa vāde gārayhaṁ kāraṇaṁ na bhaveyyāti.

Iti vadanti phassapaccayā dukkhanti evaṁ vadantoti attho. **Tatrā**ti tesu catūsu vādesu. **Te vata aññatra phassā**ti idaṁ "tadapi phassapaccayā"ti paṭiññāya sādhakavacanaṁ. Yasmā hi na vinā phassena dukkhapaṭisaṁvedanā atthi, tasmā jānitabbametaṁ yathā "tadapi phassapaccayā"ti ayamettha adhippāyo.

Sādhu sādhu Ānandāti ayaṁ sādhukāro Sāriputtattherassa dinno, Ānandattherena pana saddhiṁ Bhagavā āmantesi[1]. **Ekamidāhan**ti ettha **idhā**ti nipātamattaṁ, ekaṁ samayanti attho. Idaṁ vacanaṁ "na kevalaṁ Sāriputtova Rājagahaṁ paviṭṭho, ahampi pāvisiṁ. Na kevalañca tassevāyaṁ vitakko uppanno, mayhampi uppajji. Na kevalañca tasseva sā titthiyehi saddhiṁ kathā jātā, mayhampi jātapubbā"ti dassanatthaṁ vuttaṁ.

Acchariyaṁ abbhutanti ubhayampetaṁ vimhayadīpanameva. Vacanattho panettha accharaṁ paharituṁ yuttanti acchariyaṁ. Abhūtapubbaṁ bhūtanti abbhutaṁ. **Ekena padenā**ti "phassapaccayā dukkhan"ti iminā ekena padena. Etena hi sabbavādānaṁ paṭikkhepattho vutto. **Esevattho**ti esoyeva phassapaccayā dukkhanti paṭiccasamuppādattho. **Taññevettha paṭibhātū**ti taññevettha upaṭṭhātu. Idāni thero jarāmaraṇādikāya paṭiccasamuppādakathāya taṁ atthagambhīrañceva gambhīrāvabhāsañca karonto **sace maṁ bhante**ti-ādiṁ vatvā yaṁmūlakā kathā uppannā, tadeva padaṁ gahetvā vivaṭṭaṁ dassento **channaṁtvevā**ti-ādimāha. Sesaṁ uttānamevāti. . Catutthaṁ.

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25-26. Pañcame **Bhūmijo**ti tassa therassa nāmaṁ. Sesamidhāpi purimasutte vuttanayeneva veditabbaṁ. Ayaṁ pana viseso—yasmā idaṁ sukhadukkhaṁ na kevalaṁ phassapaccayā uppajjati, kāyenapi kariyamānaṁ karīyati, vācāyapi manasāpi, attanāpi kariyamānaṁ karīyati, parenapi kariyamānaṁ karīyati, sampajānenapi kariyamānaṁ karīyati, asampajānenapi, tasmā tassa aparampi paccayavisesaṁ dassetuṁ **kāye vā hānanda satī**ti-ādimāha. **Kāyasañcetanāhetū**ti kāyadvāre uppannacetanāhetu. Vacīsañcetanāmanosañcetanāsupi eseva nayo. Ettha ca kāyadvāre

1. Manteti (Sī)

kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti, tathā vacīdvāre. Manodvāre navahi rūpārūpacetanāhi saddhiṁ ekūnatiṁsāti tīsu dvāresu ekūnasattati cetanā honti, tappaccayaṁ vipākasukhadukkhaṁ dassitaṁ. **Avijjāpaccayā cā**ti idaṁ tāpi cetanā avijjāpaccayā hontīti dassanatthaṁ vuttaṁ. Yasmā pana taṁ yathāvuttacetanābhedaṁ kāyasaṅkhārañceva vacīsaṅkhārañca manosaṅkhārañca parehi anussāhito sāmaṁ asaṅkhārikacittena karoti, parehi kāriyamāno sasaṅkhārikacittenāpi karoti, "idaṁ nāma kammaṁ karoti, tassa evarūpo nāma vipāko bhavissatī"ti evaṁ kammañca vipākañca jānantopi karoti, mātāpitūsu cetiyavandanādīni karontesu anukarontā dārakā viya kevalaṁ kammameva jānanto "imassa pana kammassa ayaṁ vipāko"ti vipākaṁ ajānantopi karoti, tasmā taṁ dassetuṁ **sāmaṁ vā taṁ Ānanda kāyasaṅkhāraṁ abhisaṅkharotī**ti-ādi vuttaṁ.

Imesu Ānanda dhammesūti ye ime "sāmaṁ vā taṁ Ānanda kāyasaṅkhāran"ti-ādīsu catūsu ṭhānesu vuttā chasattati dvesatā cetanādhammā, imesu dhammesu avijjā upanissayakoṭiyā anupatitā. Sabbepi hi te "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti ettheva saṅgahaṁ gacchanti. Idāni vivaṭṭaṁ dassento **avijjāya tvevā**ti-ādimāha. **So kāyo na hotī**ti yasmiṁ kāye sati kāyasañcetanāpaccayaṁ ajjhattaṁ sukhadukkhaṁ uppajjati, so kāyo na hoti. Vācāmanesupi eseva nayo. Apica kāyoti cetanākāyo, vācāpi cetanāvācā, manopi kammamanoyeva. Dvārakāyo vā kāyo. Vācāmanesupi eseva nayo. Khīṇāsavo cetiyaṁ vandati, dhammaṁ bhaṇati, kammaṭṭhānaṁ manasi karoti, kathamassa kāyādayo na hontīti?[1] Avipākattā. Khīṇāsavena hi kataṁ kammaṁ neva kusalaṁ hoti nākusalaṁ, avipākaṁ hutvā kiriyāmatte tiṭṭhati, tenassa te kāyādayo na hontīti vuttaṁ.

Khettaṁ taṁ na hotīti-ādīsupi viruhanaṭṭhena taṁ khettaṁ na hoti, patiṭṭhānaṭṭhena vatthu na hoti, paccayaṭṭhena āyatanaṁ na hoti, kāraṇaṭṭhena adhikaraṇaṁ na hoti. Sañcetanāmūlakaṁ hi ajjhattaṁ

1. Athassa kāyo khettaṁ na hotīti (Sī)

sukhadukkhaṁ uppajjeyya, sā sañcetanā etesaṁ viruhanādīnaṁ atthānaṁ[1] abhāvena tassa sukhadukkhassa neva khettaṁ, na vatthu, na āyatanaṁ, na adhikaraṇaṁ hotīti. Imasmiṁ sutte vedanādīsu[2] sukhadukkhameva kathitaṁ, tañca kho vipākamevāti. . Pañcamaṁ.

Chaṭṭhaṁ upavāṇasuttaṁ uttānameva. Ettha pana vaṭṭadukkhameva kathitanti. . Chaṭṭhaṁ.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27-28. Sattame paṭipāṭiyā vuttesu pariyosānapadaṁ gahetvā **katamañca bhikkhave jarāmaraṇan**ti-ādi vuttaṁ. **Evaṁ paccayaṁ pajānātī**ti evaṁ dukkhasaccavasena paccayaṁ jānāti. Paccayasamudayādayopi samudayasaccādīnaṁyeva vasena veditabbā. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno. **Dassanasampanno**ti tasseva vevacanaṁ. **Āgato imaṁ saddhamman**ti maggasaddhammaṁ āgato. **Passatī**ti maggasaddhammameva passati. **Sekkhena ñāṇenā**ti maggañāṇeneva. **Sekkhāya vijjāyā**ti maggavijjāya eva. **Dhammasotaṁ samāpanno**ti maggasaṅkhātameva dhammasotaṁ samāpanno. **Ariyo**ti puthujjanabhūmiṁ atikkanto. **Nibbedhikapañño**ti nibbedhikapaññāya samannāgato. **Amatadvāraṁ āhacca tiṭṭhatī**ti amataṁ nāma nibbānaṁ, tassa dvāraṁ ariyamaggaṁ āhacca tiṭṭhatīti. Aṭṭhamaṁ uttānameva. . Sattama-aṭṭhamāni.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29-30. Navamaṁ akkharabhāṇakānaṁ bhikkhūnaṁ ajjhāsayena vuttaṁ. Te hi **parī**ti upasaggaṁ pakkhipitvā vuccamāne paṭivijjhituṁ sakkonti. . Navamaṁ.

Dasame sabbaṁ uttānameva. Imesu dvīsu suttesu catusaccapaṭivedhova kathito. . Dasamaṁ.

Dasabalavaggo tatiyo.

---

1. Attānaṁ (Sī)
2. Vedanādi (Sī)

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. Kaḷārakhattiyavaggassa paṭhame **Ajitapañhe**ti Ajitamāṇavena pucchitapañhe. **Saṅkhātadhammāse**ti saṅkhātadhammā vuccanti ñātadhammā tulitadhammā tīritadhammā. **Sekkhā**ti satta sekkhā. **Puthū**ti teyeva satta jane sandhāya puthūti vuttaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Nipako**ti nepakkaṁ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako[1], tvaṁ paṇḍito pabrūhīti yācati. **Iriyan**ti vuttiṁ ācāraṁ gocaraṁ vihāraṁ paṭipattiṁ. **Mārisā**ti Bhagavantaṁ ālapati. Sekkhānañca saṅkhātadhammānañca khīṇāsavānañca paṭipattiṁ mayā pucchito paṇḍita mārisa mayhaṁ kathehīti ayamettha saṅkhepattho.

Tuṇhī ahosīti kasmā yāva tatiyaṁ puṭṭho tuṇhī ahosi, kiṁ pañhe kaṅkhati, udāhu ajjhāsayeti. Ajjhāsaye kaṅkhati, no pañhe. Evaṁ kirassa ahosi "Satthā maṁ sekkhāsekkhānaṁ āgamanīyapaṭipadaṁ kathāpetukāmo, sā ca khandhavasena dhātuvasena āyatanavasena paccayākāravasenāti bahūhi kāraṇehi sakkā kathetuṁ, kathaṁ kathento nu kho Satthu ajjhāsayaṁ gahetvā kathetuṁ sakkhissāmī"ti. Atha Satthā cintesi "thapetvā maṁ añño pattaṁ ādāya caranto sāvako nāma paññāya Sāriputtasamo natthi, ayampi mayā pañhaṁ puṭṭho yāva tatiyaṁ tuṇhī eva, pañhe nu kho kaṅkhati, udāhu ajjhāsaye"ti. Atha "ajjhāsaye"ti ñatvā pañhakathanatthāya nayaṁ dadamāno **bhūtamidanti Sāriputta passasī**ti āha.

Tattha **bhūtan**ti jātaṁ nibbattaṁ, khandhapañcakassetaṁ nāmaṁ. Iti Satthā "pañcakkhandhavasena Sāriputta imaṁ pañhaṁ kathehī"ti therassa nayaṁ deti. Sahanayadānena pana therassa tīre ṭhitapurisassa vivaṭo ekaṅgaṇo mahāsamuddo viya nayasatena nayasahassena pañhabyākaraṇaṁ upaṭṭhāsi. Atha naṁ byākaronto **bhūtamidanti bhante**ti-ādimāha. Tattha **bhūtamidan**ti idaṁ nibbattaṁ khandhapañcakaṁ. **Sammappaññāya passatī**ti saha vipassanāya maggapaññāya sammā passati. **Paṭipanno hotī**ti sīlato paṭṭhāya yāva arahattamaggā

---

1. Samannāgato nipako (Syā), samannāgataṁ Tathāgataṁ nipako (Ka)

nibbidādīnaṁ atthāya paṭipanno hoti. **Tadāhārasambhavan**ti idaṁ kasmā ārabhi? Etaṁ khandhapañcakaṁ āhāraṁ paṭicca ṭhitaṁ, tasmā taṁ āhārasambhavaṁ nāma katvā dassetuṁ idaṁ ārabhi. Iti imināpi pariyāyena sekkhapaṭipadā kathitā hoti. **Tadāhāranirodhā**ti tesaṁ āhārānaṁ nirodhena. Idaṁ kasmā ārabhi? Taṁ hi khandhapañcakaṁ āhāranirodhā nirujjhati, tasmā taṁ āhāranirodhasambhavaṁ nāma katvā dassetuṁ idaṁ ārabhi. Iti imināpi pariyāyena sekkhasseva paṭipadā kathitā. **Nibbidā**ti-ādīni sabbāni kāraṇavacanānīti veditabbāni. **Anupādā vimutto**ti catūhi upādānehi kañci dhammaṁ agahetvā vimutto. **Sādhu sādhū**ti iminā therassa byākaraṇaṁ sampahaṁsetvā sayampi tatheva byākaronto puna "bhūtamidan"ti-ādimāhāti. . Paṭhamaṁ.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **Kaḷārakhattiyo**ti tassa therassa nāmaṁ. Dantā panassa kaḷārā visamasaṇṭhānā, tasmā "Kaḷāro"ti vuccati. **Hīnāyāvatto**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya nivatto. **Assāsamalatthā**ti assāsaṁ avassayaṁ patiṭṭhaṁ na hi nūna[1] alattha, tayo magge tīṇi ca phalāni nūna nālatthāti dīpeti. Yadi hi tāni labheyya, na sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvatteyyāti ayaṁ therassa adhippāyo. **Na khvāhaṁ āvuso**ti ahaṁ kho āvuso "assāsaṁ patto, na patto"ti na kaṅkhāmi. Therassa hi sāvakapāramīñāṇaṁ avassayo, tasmā so na kaṅkhati. **Āyatiṁ panāvuso**ti iminā "āyatiṁ paṭisandhi tumhākaṁ ugghāṭitā, na ugghāṭitā"ti arahattappattiṁ pucchati. **Na khvāhaṁ āvuso vicikicchāmī**ti iminā thero tattha vicikicchābhāvaṁ dīpeti.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti "imaṁ sutakāraṇaṁ Bhagavato ārocessāmī"ti upasaṅkami. **Aññā byākatā**ti arahattaṁ byākataṁ. **Khīṇā jātī**ti na therena evaṁ byākatā, ayaṁ pana thero tuṭṭho pasanno evaṁ padabyañjanāni āropetvā āha. **Aññataraṁ bhikkhuṁ āmantesī**ti taṁ sutvā Satthā cintesi "Sāriputto dhīro gambhīro, na so kenaci kāraṇena evaṁ byākarissati, saṁkhittena pana pañho

---

1. Nahanūna (Sī)

byākato bhavissati, pakkosāpetvā naṁ pañhaṁ byākarāpessāmī”ti aññataraṁ bhikkhuṁ āmantesi.

Sace taṁ Sāriputtāti idaṁ Bhagavā “na esa attano dhammatāya aññaṁ byākarissati, pañhametaṁ pucchissāmi, taṁ kathentova aññaṁ byākarissatī”ti aññaṁ byākarāpetuṁ evaṁ pucchi. **Yaṁnidānāvuso jātī**ti āvuso ayaṁ jāti nāma yaṁpaccayā, tassa paccayassa khayā khīṇasmiṁ jātiyā paccaye jātisaṅkhātaṁ phalaṁ khīṇanti viditaṁ. Idhāpi ca thero pañhe akaṅkhitvā ajjhāsaye kaṅkhati. Evaṁ kirassa ahosi “aññā nāma taṇhā khīṇā, upādānaṁ khīṇaṁ, bhavo khīṇo, paccayo khīṇo, kilesā khīṇāti-ādīhi bahūhi kāraṇehi sakkā byākātuṁ, kathaṁ kathento pana Satthu ajjhāsayaṁ gahetuṁ sakkhissāmī”ti.

Kiñcāpi evaṁ ajjhāsaye kaṅkhati, pañhaṁ pana aṭṭhapetvāva paccayākāravasena byākāsi. Satthāpi paccayākāravaseneva byākarāpetukāmo, tasmā esa byākarontova ajjhāsayaṁ gaṇhi. Tāvadeva “gahito me Satthu ajjhāsayo”ti aññāsi. Athassa nayasatena nayasahassena pañhabyākaraṇaṁ upaṭṭhāsi. Yasmā pana Bhagavā uttari pañhaṁ pucchati, tasmā tena taṁ[1] byākaraṇaṁ anumoditanti veditabbaṁ.

Kathaṁ jānato pana teti idaṁ kasmā ārabhi? Savisaye sīhanādaṁ nadāpetuṁ. Thero kira sūkaranikhātaleṇadvāre Dīghanakhaparibbājakassa Vedanāpariggahasutte kathiyamāne tālavaṇṭaṁ gahetvā Satthāraṁ bījayamāno[2] ṭhito tisso vedanā pariggahetvā sāvakapāramīñāṇaṁ adhigato, ayamassa savisayo. Imasmiṁ savisaye ṭhito sīhanādaṁ nadissatīti naṁ sandhāya Satthā idaṁ pañhaṁ pucchi. **Aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Yadaniccaṁ taṁ dukkhan**ti ettha kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā, dukkhā vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā, vipariṇāmakoṭiyā pana sabbāva dukkhā nāma jātā. **Viditan**ti yasmā evaṁ vedanāttayaṁ dukkhanti viditaṁ, tasmā yā[3] tattha taṇhā, sā na upaṭṭhāsīti dasseti.

---

1. Netaṁ (Sī) 2. Vījayamāno (Sī), vījiyamāno (Syā) 3. Maṁ yā (Sī)

Sādhu sādhūti therassa vedanāparicchedajānane sampahaṁsanaṁ. Thero hi vedanā ekāti vā dve tisso catassoti vā avuttepi vuttanayena tāsaṁ tissoti paricchedaṁ aññāsi, tena taṁ Bhagavā sampahaṁsanto evamāha. **Dukkhasminti** idaṁ Bhagavā iminā adhippāyena āha "Sāriputta yaṁ tayā 'iminā kāraṇena vedanāsu taṇhā na upaṭṭhāsī'ti byākataṁ, taṁ subyākataṁ. 'Tisso vedanā'ti vibhajantena pana te atippapañco kato, taṁ 'dukkhasmin'ti byākarontenapi hi te subyākatameva bhaveyya. Yaṁkiñci vedayitaṁ, taṁ dukkhanti ñātamattepi hi vedanāsu taṇhā na tiṭṭhati".

Kathaṁ vimokkhāti katarā vimokkhā, katarena vimokkhena tayā aññā byākatāti attho. **Ajjhattaṁ vimokkhāti**[1] ajjhattavimokkhena, ajjhattasaṅkhāre pariggahetvā patta-arahattenāti attho. Tattha catukkaṁ veditabbaṁ—ajjhattaṁ abhiniveso ajjhattaṁ vuṭṭhānaṁ, ajjhattaṁ abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṁ, bahiddhā abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṁ, bahiddhā abhiniveso ajjhattaṁ vuṭṭhānanti. Ajjhattaṁ hi abhinivesitvā bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāyeva, bahiddhā abhinivesitvā ajjhattadhammāpi. Tasmā koci bhikkhu ajjhattaṁ saṅkhāresu ñāṇaṁ otāretvā te vavatthapetvā bahiddhā otāreti, bahiddhāpi pariggahetvā puna ajjhattaṁ otāreti, tassa ajjhattasaṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṁ hoti. Iti ajjhattaṁ abhiniveso ajjhattaṁ vuṭṭhānaṁ nāma. Koci ajjhattaṁ saṅkhāresu ñāṇaṁ otāretvā te vavatthapetvā bahiddhā otāreti, tassa bahiddhā saṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṁ hoti. Iti ajjhattaṁ abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṁ nāma. Koci bahiddhā saṅkhāresu ñāṇaṁ otāretvā te vavatthapetvā ajjhattaṁ otāreti, ajjhattampi pariggahetvā puna bahiddhā otāreti, tassa bahiddhā saṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṁ hoti. Iti bahiddhā abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṁ nāma. Koci bahiddhā saṅkhāresu ñāṇaṁ otāretvā te vavatthapetvā ajjhattaṁ otāreti, tassa ajjhattasaṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṁ hoti. Iti bahiddhā abhiniveso ajjhattaṁ vuṭṭhānaṁ nāma. Tatra thero "ajjhattasaṅkhāre pariggahetvā tesaṁ vavatthānakāle maggavuṭṭhānena arahattaṁ pattosmī"ti dassento **ajjhattaṁ vimokkhā khvāhaṁ āvusoti** āha.

---

1. Ajjhattavimokkhāti (Sī, Syā)

Sabbupādānakkhayāti sabbesaṁ catunnampi upādānānaṁ khayena. **Tathā sato viharāmī**ti tenākārena satiyā samannāgato viharāmi. **Yathā sataṁ viharantan**ti yenākārena maṁ satiyā samannāgataṁ viharantaṁ. **Āsavā nānussavantī**ti cakkhuto rūpe savanti āsavanti sandanti pavattantīti evaṁ chahi dvārehi chasu ārammaṇesu savanadhammā kāmāsavādayo āsavā nānussavanti nānuppavaḍḍhanti, yathā me na uppajjantīti attho. **Attānañca nāvajānāmī**ti attānañca na avajānāmi. Iminā omānapahānaṁ[1] kathitaṁ. Evaṁ hi sati pajānanā pasannā[2] hoti.

Samaṇenāti Buddhasamaṇena. **Tesvāhaṁ na kaṅkhāmī**ti tesu ahaṁ "kataro kāmāsavo, kataro bhavāsavo, kataro diṭṭhāsavo, kataro avijjāsavo"ti evaṁ sarūpabhedatopi, "cattāro āsavā"ti evaṁ gaṇanaparicchedatopi na kaṅkhāmi. **Te me pahīnāti na vicikicchāmī**ti te mayhaṁ pahīnāti vicikicchaṁ na uppādemi. Idaṁ Bhagavā "evaṁ byākarontenapi tayā subyākataṁ bhaveyya, 'ajjhattaṁ vimokkhā khvāhaṁ āvuso'ti-ādīni pana te vadantena atippapañco kato"ti dassento āha.

Uṭṭhāyāsanā vihāraṁ pāvisīti paññattavarabuddhāsanato uṭṭhahitvā vihāraṁ antomahāgandhakuṭiṁ pāvisi asambhinnāya eva parisāya. Kasmā? Buddhā hi aniṭṭhitāya desanāya asambhinnāya parisāya uṭṭhāyāsanā Gandhakuṭiṁ pavisantā puggalathomanatthaṁ vā pavisanti dhammathomanatthaṁ vā. Tattha puggalathomanatthaṁ pavisanto Satthā evaṁ cintesi "imaṁ mayā saṁkhittena uddesaṁ uddiṭṭhaṁ vitthārena ca avibhattaṁ dhammapaṭiggāhakā bhikkhū uggahetvā Ānandaṁ vā Kaccāyanaṁ vā upasaṅkamitvā pucchissanti, te mayhaṁ ñāṇena saṁsandetvā kathessanti, tatopi dhammapaṭiggāhakā puna maṁ pucchissanti, tesamahaṁ 'sukathitaṁ bhikkhave Ānandena, sukathitaṁ Kaccāyanena, maṁ cepi tumhe etamatthaṁ puccheyyātha, ahampi naṁ evameva byākareyyan'ti evaṁ te puggale thomessāmi, tato tesu gāravaṁ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti, tepi bhikkhū atthe ca dhamme ca niyojessanti, te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūretvā dukkhassantaṁ karissantī"ti.

---

1. Osānapahānaṁ (Sī)   2. Pajānanasamannāgato (Ka)

Atha vā panassa evaṁ hoti "esa mayi pakkante attano ānubhāvaṁ karissati, atha naṁ ahampi tatheva thomessāmi, taṁ mama thomanaṁ sutvā gāravajātā bhikkhū imaṁ upasaṅkamitabbaṁ, vacanañcassa sotabbaṁ saddhātabbaṁ maññissanti, taṁ tesaṁ bhavissati dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti dhammathomanatthaṁ pavisanto evaṁ cintesi yathā Dhammadāyādasutte[1] cintesi. Tatra hissa evaṁ ahosi "mayi vihāraṁ paviṭṭhe āmisadāyādaṁ garahanto dhammadāyādañca thomento imissaṁyeva parisati nisinno Sāriputto dhammaṁ desessati, evaṁ dvinnampi amhākaṁ ekajjhāsayāya matiyā desitā ayaṁ desanā aggā ca garukā ca bhavissati pāsāṇacchattasadisā"ti.

Idha pana āyasmantaṁ Sāriputtaṁ ukkaṁsetvā[2] pakāsetvā ṭhapetukāmo[3] puggalathomanatthaṁ uṭṭhāyāsanā vihāraṁ pāvisi. Īdisesu ṭhānesu Bhagavā nisinnāsaneyeva antarahito cittagatiyā vihāraṁ pavisatīti veditabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā Bhagavantaṁ parivāretvā gaccheyya, sā ekavāraṁ bhinnā puna dussannipātā bhaveyyāti Bhagavā adissamānena kāyena cittagatiyā eva pāvisi.

Evaṁ paviṭṭhe pana Bhagavati Bhagavato adhippāyānurūpameva sīhanādaṁ naditukāmo **tatra kho āyasmā Sāriputto acirapakkantassa Bhagavato bhikkhū āmantesi. Pubbe appaṭisaṁviditan**ti idaṁ nāma pucchissatīti pubbe mayā aviditaṁ aññātaṁ. **Paṭhamaṁ pañhan**ti "sace taṁ Sāriputta evaṁ puccheyyuṁ kathaṁ jānatā pana tayā āvuso Sāriputta kathaṁ passatā aññā byākatā khīṇā jātī"ti imaṁ paṭhamaṁ pañhaṁ. **Dandhāyitattan**ti Satthu āsayajānanatthaṁ dandhabhāvo asīghatā. **Paṭhamaṁ pañhaṁ anumodī**ti "jāti panāvuso Sāriputta kiṁnidānā"ti imaṁ dutiyaṁ pañhaṁ pucchanto "yaṁnidānāvuso jātī"ti evaṁ vissajjitaṁ paṭhamaṁ pañhaṁ anumodi.

Etadahosīti Bhagavatā anumodite[4] nayasatena nayasahassena pañhassa ekaṅgaṇikabhāvena pākaṭībhūtattā etaṁ ahosi. **Divasampāhaṁ Bhagavato etamatthaṁ byākareyyan**ti sakaladivasampi ahaṁ Bhagavato[5] etaṁ

---

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.
2. Okkametvā (Ka)
3. Thometukāmo (Ka)
4. Anumoditena (Syā)
5. Bhagavatā (Sī, Syā)

paṭiccasamuppādatthaṁ puṭṭho sakaladivasampi aññamaññehi padabyañjanehi byākareyyaṁ. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamī**ti evaṁ kirassa ahosi “thero uḷārasīhanādaṁ nadati, sukāraṇaṁ etaṁ, Dasabalassa naṁ ārocessāmī”ti. Tasmā yena Bhagavā tenupasaṅkami.

Sā hi bhikkhu Sāriputtassa dhammadhātūti ettha dhammadhātūti paccayākārassa vivaṭabhāvadassanasamatthaṁ sāvakapāramīñāṇaṁ. Sāvakānaṁ hi sāvakapāramīñāṇaṁ sabbaññutaññāṇagatikameva hoti. Yathā Buddhānaṁ atītānāgatapaccuppannā dhammā sabbaññutaññāṇassa pākaṭā honti, evaṁ therassa sāvakapāramīñāṇaṁ sabbepi sāvakañāṇassa gocaradhamme jānātīti. . Dutiyaṁ.

3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā

33. Tatiye **taṁ suṇāthā**ti taṁ ñāṇavatthudesanaṁ suṇātha. **Ñāṇavatthūnī**ti cettha ñāṇameva ñāṇavatthūti veditabbaṁ. **Jarāmaraṇe ñāṇan**ti-ādīsu catūsu paṭhamaṁ savanamayañāṇaṁ sammasanañāṇaṁ paṭivedhañāṇaṁ paccavekkhaṇañāṇanti catubbidhaṁ vaṭṭati, tathā dutiyaṁ. Tatiyaṁ pana ṭhapetvā sammasanañāṇaṁ tividhameva hoti, tathā catutthaṁ. Lokuttaradhammesu hi sammasanaṁ nāma natthi. **Jātiyā ñāṇan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Iminā dhammenā**ti iminā catusaccadhammena vā maggañāṇadhammena vā.

Diṭṭhenāti-ādīsu **diṭṭhenā**ti ñāṇacakkhunā diṭṭhena. **Viditenā**ti paññāya viditena. **Akālikenā**ti kiñci kālaṁ anatikkamitvā paṭivedhānantaraṁyeva phaladāyakena. **Pattenā**ti adhigatena. **Pariyogāḷhenā**ti pariyogāhitena paññāya anupaviṭṭhena. **Atītānāgate nayaṁ netī**ti “ye kho kecī”ti-ādinā nayena atīte ca anāgate ca nayaṁ neti. Ettha ca na catusaccadhammena vā maggañāṇadhammena vā sakkā atītānāgate nayaṁ netuṁ, catusacce pana maggañāṇena paṭividdhe parato paccavekkhaṇañāṇaṁ nāma hoti, tena nayaṁ netīti veditabbā. **Abbhaññaṁsū**ti abhi-aññaṁsu jāniṁsu. **Seyyathāpāhaṁ etarahī**ti yathā ahaṁ etarahi catusaccavasena jānāmi. **Anvaye ñāṇan**ti anu-aye ñāṇaṁ, dhammañāṇassa anugamane ñāṇaṁ, paccavekkhaṇañāṇassetaṁ nāmaṁ. **Dhamme ñāṇan**ti maggañāṇaṁ. Imasmiṁ sutte khīṇāsavassa sekkhabhūmi kathitā hoti. . Tatiyaṁ.

4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. Catutthe **sattasattarī**ti satta ca sattari ca. Byañjanabhāṇakā kira te bhikkhū, bahubyañjanaṁ katvā vuccamāne paṭivijjhituṁ sakkonti, tasmā tesaṁ ajjhāsayena idaṁ suttaṁ vuttaṁ. **Dhammaṭṭhitiñāṇan**ti paccayākāre ñāṇaṁ. Paccayākāro hi dhammānaṁ pavattiṭṭhitikāraṇattā dhammaṭṭhitīti vuccati, ettha ñāṇaṁ dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, etasseva chabbidhassa ñāṇassetaṁ adhivacanaṁ. **Khayadhamman**ti khayagamanasabhāvaṁ. **Vayadhamman**ti vayagamanasabhāvaṁ. **Virāgadhamman**ti virajjanasabhāvaṁ. **Nirodhadhamman**ti nirujjhanasabhāvaṁ. **Sattasattarī**ti ekekasmiṁ satta satta katvā ekādasasu padesu sattasattari. Imasmiṁ sutte vipassanāpaṭivipassanā[1] kathitā. . Catutthaṁ.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **samudayo hotī**ti Satthā idheva desanaṁ osāpesi. Kiṁkāraṇāti? Diṭṭhigatikassa okāsadānatthaṁ. Tassaṁ hi parisati upārambhacitto diṭṭhigatiko atthi, so pañhaṁ pucchissati, athassāhaṁ vissajjessāmīti tassa okāsadānatthaṁ desanaṁ osāpesi. **No kallo pañho**ti ayutto pañho, duppañho esoti attho. Nanu ca "katamaṁ nu kho bhante jarāmaraṇan"ti idaṁ supucchitanti? Kiñcāpi supucchitaṁ, yathā pana satasahassagghanike[2] suvaṇṇathāle vaḍḍhitassa subhojanassa matthake āmalakamattepi gūthapiṇḍe ṭhapite sabbaṁ bhojanaṁ dubbhojanaṁ hoti chaḍḍetabbaṁ, evameva "kassa ca panidaṁ jarāmaraṇan"ti iminā sattūpaladdhivādapadena gūthapiṇḍena taṁ bhojanaṁ dubbhojanaṁ viya ayampi sabbo[3] duppañhova jātoti.

Brahmacariyavāsoti ariyamaggavāso. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti yassa hi ayaṁ diṭṭhi, so "jīve ucchijjamāne sarīraṁ ucchijjati, sarīre ucchijjante jīvitaṁ ucchijjatī"ti gaṇhāti. Evaṁ gaṇhato sā diṭṭhi "satto ucchijjatī"ti gahitattā ucchedadiṭṭhi nāma hoti. Sace pana saṅkhārāva uppajjanti ceva nirujjhanti cāti gaṇheyya, sāsanāvacarā sammādiṭṭhi nāma bhaveyya. Ariyamaggo ca nāmeso vaṭṭaṁ nirodhento vaṭṭaṁ samucchindanto

1. Vipassanāpattivipassanā nāma (Sī, Syā) 2. Sahassagghanake (Sī) 3. Pañho (Syā)

uppajjati, tadeva taṁ vaṭṭaṁ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa sambhave[1] sati vināva maggabhāvanāya nirujjhatīti maggabhāvanā niratthakā hoti. Tena vuttaṁ "brahmacariyavāso na hotī"ti.

Dutiyanaye **aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīran**ti yassa ayaṁ diṭṭhi, so "sarīraṁ idheva ucchijjati, na jīvitaṁ, jīvitaṁ pana pañjarato sakuṇo viya yathāsukhaṁ gacchatī"ti gaṇhāti. Evaṁ gaṇhato sā diṭṭhi "imasmā lokā jīvitaṁ paralokaṁ gatan"ti gahitattā sassatadiṭṭhi nāma hoti. Ayañca ariyamaggo tebhūmakavaṭṭaṁ vivaṭṭento uppajjati, so ekasaṅkhārepi nicce dhuve sassate sati uppannopi vaṭṭaṁ vivaṭṭetuṁ na sakkotīti maggabhāvanā niratthakā hoti. Tena vuttaṁ "aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti vā bhikkhu diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hotī"ti.

Visūkāyikānīti-ādi sabbaṁ micchādiṭṭhivevacanameva. Sā hi sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena visūkamiva[2] attānaṁ āvaraṇato[3] **visūkāyikaṁ,** sammādiṭṭhiṁ ananuvattitvā tassā virodhena pavattanato **visevitaṁ,** kadāci ucchedassa kadāci sassatassa gahaṇato virūpaṁ phanditaṁ **vipphanditan**ti vuccati. **Tālāvatthukatānī**ti tālavatthu viya katāni, puna aviruhaṇaṭṭhena matthakaccinnatālo viya samūlaṁ tālaṁ uddharitvā tassa patiṭṭhitaṭṭhānaṁ viya ca katānīti attho. **Anabhāvaṁkatānī**ti anu-abhāvaṁ katānīti[4]. . Pañcamaṁ.

6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **iti vā bhikkhave yo vadeyyā**ti tassaṁ parisati diṭṭhigatiko pañhaṁ pucchitukāmo atthi, so pana avisāradadhātuko uṭṭhāya Dasabalaṁ pucchituṁ na sakkoti, tasmā tassa ajjhāsayena sayameva pucchitvā vissajjento Satthā evamāha. . Chaṭṭhaṁ.

---

1. Sabbhāve (Sī)
2. Sūkamiva (Sī, Syā)
3. Ācaraṇato (Sī), ādhāraṇato (Syā)
4. Anabhāvakatānīti anu-abhāvakatānīti (Sī)

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. Sattame **na tumhākan**ti attani hi sati attaniyaṁ nāma hoti. Attāyeva ca natthi, tasmā "na tumhākan"ti āha. **Napi aññesan**ti añño nāma[1] paresaṁ attā, tasmiṁ sati aññesaṁ nāma siyā, sopi natthi, tasmā "napi aññesan"ti āha. **Purāṇamidaṁ bhikkhave kamman**ti nayidaṁ purāṇakammameva, purāṇakammanibbatto panesa kāyo, tasmā paccayavohārena evaṁ vutto. **Abhisaṅkhatan**ti-ādi kammavohārasseva vasena purimaliṅgasabhāgatāya vuttaṁ, ayaṁ panettha attho—**abhisaṅkhatan**ti paccayehi katoti daṭṭhabbo. **Abhisañcetayitan**ti cetanāvatthuko cetanāmūlakoti daṭṭhabbo. **Vedaniyan**ti[2] vedaniyavatthūti daṭṭhabbo. . Sattamaṁ.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **yañca bhikkhave cetetī**ti yaṁ cetanaṁ ceteti, pavattetīti attho. **Yañca pakappetī**ti yaṁ pakappanaṁ pakappeti, pavatteticceva attho. **Yañca anusetī**ti yañca anusayaṁ anuseti, pavatteticceva attho. Ettha ca **cetetī**ti tebhūmakakusalākusalacetanā[3] gahitā, **pakappetī**ti aṭṭhasu lobhasahagatacittesu taṇhādiṭṭhikappā gahitā, **anusetī**ti dvādasannaṁ cetanānaṁ sahajātakoṭiyā ceva upanissayakoṭiyā ca anusayo gahito. **Ārammaṇametaṁ hotī**ti (cetanādidhammajāte sati kammaviññāṇassa uppattiyā avāritattā)[4] etaṁ cetanādidhammajātaṁ paccayo hoti. Paccayo hi idha ārammaṇanti adhippeto. **Viññāṇassa ṭhitiyā**ti kammaviññāṇassa ṭhitatthaṁ. **Ārammaṇe satī**ti tasmiṁ paccaye sati. **Patiṭṭhā viññāṇassa hotī**ti tassa kammaviññāṇassa patiṭṭhā hoti. **Tasmiṁ patiṭṭhite viññāṇe**ti tasmiṁ kammaviññāṇe patiṭṭhite. **Virūḷhe**ti kammaṁ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya nibbattamūle jāte. **Punabbhavābhinibbattī**ti punabbhavasaṅkhātā abhinibbatti.

---

1. Aññesaṁ nāma (Ka)
2. Vedayitanti (Sī)
3. Tebhūmakakusalacetanā (Sī)
4. ( ) etthantare pāṭho Sī-Syā-potthakesu na dissati.

No ce bhikkhave cetetīti iminā tebhūmakacetanāya appavattanakkhaṇo vutto. **No ce pakappetī**ti iminā taṇhādiṭṭhikappānaṁ appavattanakkhaṇo. **Atha ce anusetī**ti iminā tebhūmakavipākesu parittakiriyāsu rūpeti ettha appahīnakoṭiyā anusayo gahito. **Ārammaṇametaṁ hotī**ti anusaye sati kammaviññāṇassa uppattiyā avāritattā etaṁ anusayajātaṁ paccayova hoti.

No ceva cetetīti-ādīsu paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā, dutiyapade aṭṭhasu cittesu taṇhādiṭṭhiyo, tatiyapade vuttappakāresu dhammesu yo appahīnakoṭiyā anusayito anusayo, so nivatto.

Apicettha asammohatthaṁ ceteti pakappeti anuseti, ceteti na pakappeti anuseti, na ceteti na pakappeti anuseti, na ceteti na pakappeti na anusetīti idampi catukkaṁ veditabbaṁ. Tattha paṭhamanaye dhammaparicchedo dassito. Dutiyanaye **cetetī**ti tebhūmakakusalacetanā ceva catasso ca akusalacetanā gahitā. **Na pakappetī**ti aṭṭhasu cittesu taṇhādiṭṭhiyo nivattā. **Anusetī**ti tebhūmakakusale upanissayakoṭiyā, catūsu akusalacetanāsu sahajātakoṭiyā ceva upanissayakoṭiyā ca anusayo gahito. Tatiyanaye **na cetetī**ti tebhūmakakusalākusalaṁ nivattaṁ, **na pakappetī**ti aṭṭhasu cittesu taṇhādiṭṭhiyo nivattā, **anusetī**ti sutte āgataṁ vāretvā tebhūmakakusalākusalavipākakiriyārūpesu appahīnakoṭiyā upanissayo gahito. Catutthanayo purimasadisova.

Tadappatiṭṭhiteti tasmiṁ appatiṭṭhite. **Avirūḷhe**ti kammaṁ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya anibbattamūle. Ettha pana kiṁ kathitanti? Arahattamaggassa kiccaṁ, khīṇāsavassa kiccakaraṇantipi navalokuttaradhammātipi vattuṁ vaṭṭati. Ettha ca viññāṇassa ceva āyatiṁ punabbhavassa ca antare eko sandhi, vedanātaṇhānamantare eko, bhavajātīnamantare ekoti. . Aṭṭhamaṁ.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. Navame viññāṇanāmarūpānaṁ antare eko sandhi, vedanātaṇhānamantare eko, bhavajātīnamantare ekoti. . Navamaṁ.

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. Dasame **natī**ti taṇhā. Sā hi piyarūpesu rūpādīsu namanaṭṭhena "natī"ti vuccati. **Āgatigati hotī**ti āgatimhi[1] gati hoti, āgate paccupaṭṭhite kamme vā kammanimitte vā gatinimitte vā paṭisandhivasena viññāṇassa gati hoti. **Cutūpapāto**ti evaṁ viññāṇassa āgate paṭisandhivisaye gatiyā sati ito cavanasaṅkhātā cuti, tatthūpapattisaṅkhāto upapātoti ayaṁ cutūpapāto nāma hoti. Evaṁ imasmiṁ sutte natiyā ca āgatigatiyā ca antare ekova sandhi kathitoti. . Dasamaṁ.

Kaḷārakhattiyavaggo catuttho.

---

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. Gahapativaggassa paṭhame **yato**ti yadā. **Bhayāni verānī**ti bhayaveracetanāyo. **Sotāpattiyaṅgehī**ti duvidhaṁ sotāpattiyā aṅgaṁ, (Sotāpattiyā ca aṅgaṁ,)[2] yaṁ pubbabhāge sotāpattipaṭilābhāya saṁvattati, "sappurisasaṁsevo saddhammassavanaṁ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattī"ti[3] evaṁ āgataṁ, paṭiladdhaguṇassa ca sotāpattiṁ patvā ṭhitassa aṅgaṁ, yaṁ sotāpannassa aṅgantipi vuccati, Buddhe aveccappasādādīnaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Idamidha adhippetaṁ. **Ariyo**ti niddoso nirupārambho. **Ñāyo**ti paṭiccasamuppannaṁ ñatvā ṭhitañāṇampi paṭiccasamuppādopi. Yathāha "ñāyo vuccati paṭiccasamuppādo, ariyopi aṭṭhaṅgiko maggo ñāyo"ti. **Paññāyā**ti aparāparaṁ uppannāya vipassanāpaññāya. **Sudiṭṭho hotī**ti aparāparaṁ uppajjitvā dassanavasena suṭṭhu diṭṭho.

---

1. Āgatamhi (Sī, Syā) 2. ( ) Sīhaḷa-potthake natthi. 3. Dī 3. 190 piṭṭhe.

Khīṇanirayoti-ādīsu āyatiṁ tattha anuppajjanatāya khīṇo nirayo mayhanti so ahaṁ khīṇanirayo. Esa nayo sabbattha. **Sotāpanno**ti maggasotaṁ āpanno. **Avinipātadhammo**ti na vinipātasabhāvo. **Niyato**ti paṭhamamaggasaṅkhātena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyano**ti uttarimaggattayasaṅkhāto sambodhi paraṁ ayanaṁ mayhanti sohaṁ sambodhiparāyano, taṁ sambodhiṁ avassaṁ abhisambujjhanakoti attho.

Pāṇātipātapaccayāti pāṇātipātakammakāraṇā. **Bhayaṁ veran**ti atthato ekaṁ. Verañca nāmetaṁ duvidhaṁ hoti bāhiraṁ ajjhattikanti. Ekena hi ekassa pitā mārito hoti, so cintesi "etena kira me pitā mārito, ahampi taṁyeva māressāmī"ti nisitaṁ satthaṁ ādāya carati. Yā tassa abbhantare uppannaveracetanā, idaṁ bāhiraṁ veraṁ nāma. Yā pana itarassa "ayaṁ kira maṁ māressāmīti carati, ahameva naṁ paṭhamataraṁ māressāmī"ti cetanā uppajjati, idaṁ ajjhattikaṁ veraṁ nāma. Idaṁ tāva ubhayampi diṭṭhadhammikameva. Yā pana taṁ niraye uppannaṁ disvā "etaṁ paharissāmī"ti jalitaṁ ayamuggaraṁ gaṇhato nirayapālassa cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṁ bāhiraveraṁ. Yā cassa "ayaṁ niddosaṁ maṁ paharissāmīti āgacchati, ahameva naṁ paṭhamataraṁ paharissāmī"ti cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṁ ajjhattaveraṁ. Yaṁ panetaṁ bāhiraveraṁ, taṁ Aṭṭhakathāyaṁ "puggalaveran"ti vuttaṁ. **Dukkhaṁ domanassan**ti atthato ekameva. Yathā cettha, evaṁ sesapadesupi "iminā mama bhaṇḍaṁ haṭaṁ, mayhaṁ dāresu cārittaṁ āpannaṁ, musā vatvā attho bhaggo, surāmadamattena idaṁ nāma katan"ti-ādinā nayena veruppatti veditabbā. **Aveccappasādenā**ti adhigatena[1] acalappasādena. **Ariyakantehī**ti pañcahi sīlehi. Tāni hi ariyānaṁ kantāni piyāni, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti, tasmā "ariyakantānī"ti vuccanti. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge[2] anussatiniddese vuttameva. . Paṭhamaṁ.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. Dutiye bhikkhūnaṁ kathitabhāvamattameva viseso. . Dutiyaṁ.

---

1. Avihatena (Sī)
2. Visuddhi 1. 215 piṭṭhe.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. **Samudayan**ti dve samudayā khaṇikasamudayo ca paccayasamudayo ca. Paccayasamudayaṁ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṁ passati, khaṇikasamudayaṁ passantopi paccayasamudayaṁ passati. Atthaṅgamopi accantatthaṅgamo bhedatthaṅgamoti[1] duvidho. Accantatthaṅgamaṁ passantopi bhedatthaṅgamaṁ passati, bhedatthaṅgamaṁ passantopi accantatthaṅgamaṁ passati. **Desessāmī**ti idaṁ vaṭṭadukkhassa[2] samudaya-atthaṅgamaṁ nibbattibhedaṁ nāma desessāmi, taṁ suṇāthāti attho. **Paṭiccā**ti nissayavasena ceva ārammaṇavasena ca paccayaṁ katvā. **Tiṇṇaṁ saṅgati phasso**ti tiṇṇaṁ saṅgatiyā phasso. **Ayaṁ kho bhikkhave dukkhassa samudayo**ti ayaṁ vaṭṭadukkhassa nibbatti nāma. **Atthaṅgamo**ti bhedo. Evaṁ hi vaṭṭadukkhaṁ bhinnaṁ hoti appaṭisandhiyaṁ. . Tatiyaṁ.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **lokassā**ti saṅkhāralokassa. Ayamettha viseso. . Catutthaṁ.

5. Ñātikasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **ñātike**ti dvinnaṁ ñātakānaṁ gāme. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde. **Dhammapariyāyan**ti dhammakāraṇaṁ. **Upassutī**ti[3] upassutiṭṭhānaṁ, yaṁ ṭhānaṁ upagatena sakkā hoti Bhagavato saddaṁ sotuṁ, tattha ṭhitoti attho. So kira gandhakuṭipariveṇasammajjanatthaṁ āgato attano kammaṁ pahāya Bhagavato dhammaghosaṁ suṇanto aṭṭhāsi. **Addasā**ti tadā kira Bhagavato āditova paccayākāraṁ manasikarontassa "idaṁ iminā paccayena hoti, idaṁ iminā"ti āvajjato yāva bhavaggā ekaṅgaṇaṁ ahosi, Satthā manasikāraṁ pahāya vacasā sajjhāyaṁ karonto yathānusandhinā desanaṁ niṭṭhapetvā "api nu kho imaṁ dhammapariyāyaṁ koci assosī"ti āvajjento taṁ bhikkhumaddasa. Tena vuttaṁ "addasā kho Bhagavā"ti.

---

1. Rodhatthaṅgamoti (Sī) 2. Vaṭṭadukkhe (Ka) 3. Upassutinti (Sī)

Assosi noti assosi nu. Atha vā **assosi no**ti amhākaṁ bhāsantānaṁ assosīti. **Uggaṇhāhī**ti-ādīsu sutvā tuṇhībhūtova paguṇaṁ karonto uggaṇhāti nāma. Padānupadaṁ ghaṭetvā vācāya paricitaṁ karonto pariyāpuṇāti nāma. Ubhayathāpi paguṇaṁ ādhārappattaṁ karonto dhāreti nāma. **Atthasaṁhito**ti kāraṇanissito. **Ādibrahmacariyako**ti maggabrahmacariyassa ādi patiṭṭhānabhūto. Iti tīsupi imesu suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ. . Pañcamaṁ.

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **aññataro**ti nāmavasena apākaṭo aññataro brāhmaṇo. . Chaṭṭhaṁ.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. Sattame **Jaṇussoṇī**ti ṭhānantaravasena evaṁladdhanāmo asītikoṭivibhavo mahāpurohito. . Sattamaṁ.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **Lokāyatiko**ti vitaṇḍasatthe lokāyate kataparicayo. **Jeṭṭhametaṁ lokāyatan**ti paṭhamaṁ lokāyataṁ. **Lokāyatan**ti ca lokasseva āyataṁ[1], bālaputhujjanalokassa āyataṁ[1], mahantaṁ gambhīranti upadhāritabbaṁ[2] parittaṁ bhāvaṁ diṭṭhigataṁ[3]. **Ekattan**ti ekasabhāvaṁ, niccasabhāvamevāti pucchati. **Puthuttan**ti purimasabhāvena nānāsabhāvaṁ, devamanussādibhāvena paṭhamaṁ hutvā pacchā na hotīti ucchedaṁ sandhāya pucchati. Evamettha "sabbamatthi, sabbamekattan"ti imā dvepi sassatadiṭṭhiyo, "sabbaṁ natthi, sabbaṁ puthuttan"ti imā dve ucchedadiṭṭhiyoti veditabbā. . Aṭṭhamaṁ.

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. Navame **kiṁ nu kho**ti saṁsayuppatti-ākāradassanaṁ[4]. **Samudayatī**ti uppajjati. . Navamaṁ.

---

1. Āyatanaṁ (Syā, Ka)
2. Upaṭṭhitaṁ (Sī), upatiṭṭhaṁ (Syā)
3. Sāsavaṁ diṭṭhigataṁ (Sī), chavadiṭṭhigataṁ (Syā)
4. Ākāranidassanaṁ (Syā)

10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. Dasame dvepi nayā ekato vuttā. Idameva purimena nānattaṁ, sesaṁ tādisamevāti. . Dasamaṁ.

Gahapativaggo pañcamo.

---

6. Dukkhavagga

1. Parivīmaṁsanasuttavaṇṇanā

51. Dukkhavaggassa paṭhame **parivīmaṁsamāno**ti upaparikkhamāno. **Jarāmaraṇan**ti kasmā jarāmaraṇaṁ ekameva "anekavidhaṁ nānappakārakan"ti vatvā gahitanti ce? Tasmiṁ gahite sabbadukkhassa gahitattā. Yathā hi cūḷāya gahite purise so puriso gahitova hoti, evaṁ jarāmaraṇe gahite sabbadukkhaṁ gahitameva hoti. Tasmā "yaṁ kho idaṁ anekavidhaṁ nānappakārakaṁ dukkhaṁ loke uppajjatī"ti nhatvā[1] ṭhitaṁ purisaṁ viya sabbadukkhaṁ dassetvā taṁ cūḷāya gaṇhanto viya jarāmaraṇaṁ gaṇhi.

Jarāmaraṇanirodhasāruppagāminīti jarāmaraṇanirodhassa sāruppabhāvena nikkilesatāya parisuddhatāya sadisāva hutvā gāminīti attho. **Tathā paṭipanno ca hotī**ti yathā taṁ paṭipannoti vuccati, evaṁ paṭipanno hoti. **Anudhammacārī**ti nibbānadhammaṁ anugataṁ paṭipattidhammaṁ carati, pūretīti attho. **Dukkhakkhayāya paṭipanno**ti sīlaṁ ādiṁ katvā jarāmaraṇadukkhassa nirodhatthāya paṭipanno. **Saṅkhāranirodhāyā**ti saṅkhāradukkhassa nirodhatthāya. Ettāvatā yāva arahattā[2] desanā kathitā.

Idāni arahattaphalapaccavekkhaṇaṁ satatavihārañca dassetvā desanā nivattetabbā siyā, tathā akatvā **avijjāgato**ti idaṁ kasmā gaṇhātīti? Khīṇāsavassa samatikkantavaṭṭadukkhadassanatthaṁ. Apica puna vaṭṭaṁ ārabhitvā vivaṭṭe kathiyamāne bujjhanakasatto cettha atthi, tassa ajjhāsayavasenāpi idaṁ gaṇhātīti veditabbo. Tattha **avijjāgato**ti

---

1. Vatvā (Ka) 2. Yāva arahattaṁ (Sī)

avijjāya gato upagato samannāgato. **Purisapuggalo**ti purisoyeva puggalo. Ubhayenāpi sammutikathaṁ katheti. Buddhānaṁ hi sammutikathā paramatthakathāti dve kathā honti. Tattha "satto naro puriso puggalo tisso nāgo"ti evaṁ pavattā sammutikathā nāma. "Khandhā dhātuyo āyatanānī"ti evaṁ pavattā paramatthakathā nāma. Paramatthaṁ kathentāpi sammutiṁ amuñcitvā kathenti. Te sammutiṁ kathentāpi paramatthaṁ kathentāpi saccameva kathenti. Teneva vuttaṁ—

"Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṁ varo.
Sammutiṁ paramatthañca, tatiyaṁ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṁ saccaṁ, lokasammutikāraṇaṁ[1].
Paramatthavacanaṁ saccaṁ, dhammānaṁ bhūtalakkhaṇan"ti[2].

Puññaṁ ce saṅkhāranti terasacetanābhedaṁ puññābhisaṅkhāraṁ. **Abhisaṅkharotī**ti karoti[3]. **Puññūpagaṁ hoti viññāṇan**ti kammaviññāṇaṁ kammapuññena upagataṁ sampayuttaṁ hoti, vipākaviññāṇaṁ vipākapuññena. **Apuññaṁ ce saṅkhāran**ti dvādasacetanābhedaṁ apuññābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkharoti. **Āneñjaṁ ce saṅkhāran**ti catucetanābhedaṁ āneñjābhisaṅkhāraṁ. **Āneñjūpagaṁ hoti viññāṇan**ti kammāneñjena kammaviññāṇaṁ, vipākāneñjena vipākaviññāṇaṁ upagataṁ hoti. Ettha ca tividhassa kammābhisaṅkhārassa gahitattā dvādasapadiko paccayākāro gahitova hoti. Ettāvatā vaṭṭaṁ dassitaṁ.

Idāni vivaṭṭaṁ dassento **yato kho bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **avijjā**ti catūsu saccesu aññāṇaṁ. **Vijjā**ti arahattamaggañāṇaṁ. Ettha ca[4] paṭhamameva avijjāya pahīnāya vijjā uppajjati. Yathā pana caturaṅgepi tame rattiṁ padīpujjalena andhakāro pahīyati, evaṁ vijjuppādā avijjāya pahānaṁ veditabbaṁ. **Na kiñci loke upādiyatī**ti loke kiñci dhammaṁ na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṁ na paritassatī**ti anupādiyanto agaṇhanto neva taṇhāparitassanāya, na bhayaparitassanāya paritassati, na taṇhāyati na bhāyatīti attho. **Paccattaññevā**ti sayameva attanāva parinibbāyati, na aññassa ānubhāvena.

---

1. Lokasammutikāraṇā (Sī, Syā)Ma-Ṭṭha 1. 143 piṭṭhe ca.
2. Bhūtalakkhaṇāti (Sī), bhūtakāraṇāti (Ma-Ṭṭha 1. 143 piṭṭhe)
3. Pakaroti (Sī)
4. Ettha ca pana (Sī)

So sukhaṁ ce vedananti idaṁ kasmā ārabhi? Khīṇāsavassa paccavekkhaṇañāṇaṁ dassetvā satatavihāraṁ dassetuṁ ārabhi. **Anajjhositā**ti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā agahitā. Atha dukkhavedanā kasmā vuttā, kiṁ tampi abhinandanto atthīti? Āma atthi. Sukhaṁ abhinandantoyeva hi dukkhaṁ abhinandati nāma dukkhaṁ patvā sukhaṁ patthanato sukhassa ca vipariṇāmadukkhatoti. **Kāyapariyantikan**ti kāyaparicchinnaṁ[1], yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattaṁ pañcadārikavedananti attho. **Jīvitapariyantikan**ti jīvitaparicchinnaṁ[2], yāva jīvitaṁ pavattati, tāva pavattaṁ manodvārikavedananti attho.

Tattha pañcadvārikavedanā pacchā uppajjitvā paṭhamaṁ nirujjhati, manodvārikavedanā paṭhamaṁ uppajjitvā pacchā nirujjhati. Sā hi paṭisandhikkhaṇe vatthurūpasmiṁyeva patiṭṭhāti. Pañcadvārikā pavatte pañcadvāravasena pavattamānā paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanadussanamuyhanavasena adhimattā balavatī hoti, paṇṇāsavassakāle ṭhitā hoti, saṭṭhivassakālato paṭṭhāya parihāyamānā asītinavutivassakāle mandā hoti. Tadā hi sattā "cirarattaṁ ekato nisīdimhā nipajjimhā"ti vadantepi "na sañjānāmā"ti vadanti. Adhimattānipi rūpādi-ārammaṇāni "na passāma na suṇāma", "sugandhaṁ duggandhaṁ vā sāduṁ asāduṁ vā thaddhaṁ mudukanti vā na jānāmā"ti vadanti. Iti nesaṁ pañcadvārikavedanā bhaggā hoti, manodvārikāva pavattati. Sāpi anupubbena parihāyamānā maraṇasamaye hadayakoṭiṁyeva nissāya pavattati. Yāva panesā pavattati, tāva satto jīvatīti vuccati. Yadā nappavattati, tadā mato niruddhoti vuccati.

Svāyamattho vāpiyā dīpetabbo—

Yathā hi puriso pañca-udakamaggasampannaṁ vāpiṁ kareyya, paṭhamaṁ deve vuṭṭhe pañcahi udakamaggehi udakaṁ pavisitvā antovāpiyaṁ āvāṭe pūreyya, punappunaṁ deve vassante udakamagge pūretvā gāvutaḍḍhayojanamattaṁ[3] ottharitvā udakaṁ tiṭṭheyya tato tato vissandamānaṁ, atha niddhamanatumbe vivaritvā khettesu kamme kariyamāne udakaṁ nikkhamantaṁ, sassapākakāle (udakaṁ nikkhamantaṁ,)[4] udakaṁ parihīnaṁ "macche gaṇhāmā"ti vattabbataṁ āpajjeyya,

---

1. Kāyantikaṁ kāyaparicchinnaṁ (Sī)
2. Jīvitantikaṁ jīvitaparicchinnaṁ (Sī)
3. Gāvutaḍḍhayojanamaggaṁ (Syā)
4. ( ) Sīhaḷa-potthake natthi.

tato[1] katipāhena āvāṭesuyeva udakaṁ saṇṭhaheyya. Yāva pana taṁ āvāṭesu hoti, tāva "mahāvāpiyaṁ udakaṁ atthī"ti saṅkhaṁ gacchati. Yadā pana tattha chijjati, tadā "vāpiyaṁ udakaṁ natthī"ti vuccati, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

Paṭhamaṁ deve vassante pañcahi maggehi udake pavisante āvāṭānaṁ[2] pūraṇakālo viya hi paṭhamameva paṭisandhikkhaṇe manodvārikavedanāya vatthurūpe patiṭṭhitakālo, punappunaṁ deve vassante pañcannaṁ maggānaṁ pūritakālo viya pavatte pañcadvārikavedanāya pavattikālo, gāvutaḍḍhayojanamattaṁ ajjhottharaṇaṁ viya paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanādivasena tassā adhimattabalavabhāvo, yāva vāpito udakaṁ na niggacchati, tāva pūrāya vāpiyā ṭhitakālo viya paññāsavassakāle tassā ṭhitakālo, niddhamanatumbesu vivaṭesu kammante kariyamāne udakassa nikkhamanakālo viya saṭṭhivassakālato paṭṭhāya tassā parihāni, udake bhaṭṭhe udakamaggesu parittodakassa ṭhitakālo viya asītinavutivassakāle pañcadvārikavedanāya mandakālo, āvāṭesuyeva udakassa patiṭṭhānakālo viya hadayavatthukoṭiṁ nissāya manodvārikavedanāya pavattikālo, āvāṭesu parittepi udake sati "vāpiyaṁ udakaṁ atthī"ti vattabbakālo viya yāva sā pavattati, tāva "satto jīvatī"ti vuccati. Yathā pana āvāṭesu udake chinne "natthi vāpiyaṁ udakan"ti vuccati, evaṁ manodvārikavedanāya appavattamānāya "satto mato"ti vuccati. Imaṁ[3] vedanaṁ sandhāya vuttaṁ "jīvitapariyantikaṁ vedanaṁ vediyamāno"ti.

Kāyassa bhedāti kāyassa bhedena. **Jīvitapariyādānā uddhan**ti jīvitakkhayato uddhaṁ. **Idhevā**ti paṭisandhivasena parato agantvā idheva. **Sītībhavissantī**ti pavattivipphandadaratharahitāni sītāni appavattanadhammāni bhavissanti. **Sarīrānī**ti dhātusarīrāni. **Avasissantī**ti avasiṭṭhāni bhavissanti.

Kumbhakārapākāti kumbhakārassa bhājanapacanaṭṭhānato. **Paṭisisseyyā**ti[4] ṭhapeyya. **Kapallānī**ti saha mukhavaṭṭiyā ekābaddhāni[5] kumbhakapallāni.

1. Tato tato (Syā, Ka) 2. Anto-āvāṭānaṁ (Sī, Ka) 3. Idaṁ (Syā)
4. Pativiseyyāti (Sī), patiṭṭhapeyyāti (Syā) 5. Ekabandhanāni (Ka)

Avasisseyyunti tiṭṭheyyuṁ. **Evameva kho**ti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—ādittakumbhakārapāko viya hi tayo bhavā daṭṭhabbā, kumbhakāro viya yogāvacaro, pākato kumbhakārabhājanānaṁ nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggañāṇaṁ, samo bhūmibhāgo viya asaṅkhataṁ nibbānatalaṁ[1], daṇḍakena uṇhakumbhaṁ ākaḍḍhitvā same bhūmibhāge kumbhassa ṭhapitakālo viya āraddhavipassakassa rūpasattakaṁ arūpasattakaṁ vipassantassa kammaṭṭhāne ca paguṇe vibhūte upaṭṭhahamāne tathārūpaṁ utusappāyādiṁ labhitvā ekāsane nisinnassa vipassanaṁ vaḍḍhetvā aggaphalaṁ arahattaṁ patvā catūhi apāyehi attabhāvaṁ uddharitvā phalasamāpattivasena asaṅkhate nibbānatale ṭhitakālo daṭṭhabbo. Khīṇāsavo pana uṇhakumbho viya arahattappattadivaseyeva na parinibbāti[2], sāsanappaveṇiṁ pana ghaṭayamāno paṇṇāsasaṭṭhivassāni ṭhatvā[3] carimakacittappattiyā[4] upādiṇṇakakkhandhabhedā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāti. Athassa kumbhassa viya kapallāni anupādiṇṇakasarīrāneva avasissantīti. **Sarīrāni avasissantīti pajānātī**ti idaṁ pana khīṇāsavassa anuyogāropanatthaṁ vuttaṁ.

Viññāṇaṁ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṁ paññāyetha. **Sādhu sādhū**ti therānaṁ byākaraṇaṁ sampahaṁsati. **Evametan**ti yadetaṁ tividhe abhisaṅkhāre asati paṭisandhiviññāṇassa appaññāṇanti-ādi, evameva etaṁ. **Adhimuccathā**ti sanniṭṭhānasaṅkhātaṁ adhimokkhaṁ paṭilabhatha. **Esevanto dukkhassā**ti ayameva vaṭṭadukkhassa anto ayaṁ paricchedo, yadidaṁ nibbānanti. . Paṭhamaṁ.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Dutiya **upādāniyesū**ti catunnaṁ upādānānaṁ paccayesu tebhūmakadhammesu. **Assādānupassino**ti assādaṁ anupassantassa. **Tatrā**ti tasmiṁ aggikkhandhe. **Tadāhāro**ti taṁpaccayo[5]. **Tadupādāno**ti tasseva vevacanaṁ. **Evameva kho**ti ettha aggikkhandho viya hi tayo bhavā, tebhūmakavaṭṭantipi etadeva, aggijaggakapuriso viya vaṭṭanissito bālaputhujjano, sukkhatiṇagomayādipakkhipanaṁ viya assādānupassino

1. Nibbānathalaṁ (Ka) 2. Na parinibbāyati (Sī, Syā) 3. Caritvā (Sī), vicaritvā (Syā)
4. Purimakacittappavattiyā (Syā) 5. Tappaccayo (Syā)

puthujjanassa taṇhādivasena chahi dvārehi kusalākusalakammakaraṇaṁ, tiṇagomayādīsu khīṇesu punappunaṁ tesaṁ pakkhipanena aggikkhandhassa vaḍḍhanaṁ viya bālaputhujjanassa uṭṭhāya samuṭṭhāya yathāvuttakammāyūhanena aparāparaṁ vaṭṭadukkhanibbattanaṁ.

Na kālena kālaṁ sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyāti taṁ hi koci atthakāmo evaṁ vadeyya—"bho[1] kasmā uṭṭhāya samuṭṭhāya kalāpe bandhitvā[2] sukkhatiṇakaṭṭhānaṁ pacchiyaṁ ca[3] pūretvā sukkhagomayāni pakkhipanto etaṁ aggiṁ jālesi, api nu te atthi itonidānaṁ kāci vaḍḍhīti[4]. Vaṁsāgatametaṁ bho amhākaṁ, itonidānaṁ pana me avaḍḍhiyeva, kuto vaḍḍhi. Ahaṁ hi imaṁ aggiṁ jagganto neva nhāyituṁ na bhuñjituṁ na nipajjituṁ labhāmīti. Tena hi bho kiṁ te iminā niratthakena aggijālanena[5], ehi tvaṁ etāni ābhatāni tiṇādīni ettha nikkhipa[6], tāni sayameva jhāyissanti, tvaṁ pana asukasmiṁ ṭhāne sītodakā pokkharaṇī atthi, tattha nhatvā mālāgandhavilepanehi attānaṁ maṇḍetvā sunivattho supārutova pādukāhi nagaraṁ pavisitvā pāsādavaramāruyha vātapānaṁ vivaritvā mahāvīthiyaṁ virocamāno nisīda ekaggo sukhasamappito hutvā, tattha te nisinnassa tiṇādīnaṁ khayena sayameva ayaṁ aggi appaṇṇattibhāvaṁ gamissatī"ti. So tathā kareyya. Tatheva ca tattha nisinnassa so aggi upādānakkhayena appaṇṇattibhāvaṁ gaccheyya. Idaṁ sandhāyetaṁ "na kālena kālan"ti-ādi vuttaṁ.

Evameva khoti ettha pana idaṁ opammasaṁsandanaṁ—cattālīsāya kaṭṭhavāhānaṁ jalamāno mahā-aggikkhandho viya hi tebhūmakavaṭṭaṁ daṭṭhabbaṁ, aggijagganakapuriso viya vaṭṭasannissitako yogāvacaro, atthakāmo puriso viya Sammāsambuddho, tena purisena tassa dinna-ovādo viya Tathāgatena "ehi tvaṁ bhikkhu tebhūmakadhammesu nibbinda, evaṁ vaṭṭadukkhā muccissasī"ti tassa tebhūmakadhammesu kammaṭṭhānassa kathitakālo, tassa purisassa yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjitvā pāsāde nisinnakālo viya

---

1. Hambho (Sī, Syā)
2. Madditvā (Syā)
3. Pacchiyā ca (Syā), pacchiyeva (Ka), pacchiyo (?)
4. Kācipi vuḍḍhīti (Syā)
5. Aggijalanena (Syā), aggiṁ jalantena (Ka)
6. Nikkhipitāni (Syā)

yogino Sugatovādaṁ sampaṭicchitvā suññāgāraṁ paviṭṭhassa tebhūmakadhammesu vipassanaṁ paṭṭhapetvā anukkamena yathānurūpaṁ āhārasappāyādiṁ labhitvā ekāsane nisinnassa aggaphale patiṭṭhitakālo, tassa nhānavilepanādīhi sudhotamaṇḍitakāyattā tasmiṁ nisinnassa ekaggasukhasamappitakālo viya yogino ariyamaggapokkharaṇiyaṁ maggañāṇodakena sunhātasudhotakilesamalassa hirottappasāṭake nivāsetvā sīlavilepanānulittassa arahattamaṇḍanena attabhāvaṁ maṇḍetvā vimuttipupphadāmaṁ piḷandhitvā iddhipādapādukā āruyha nibbānanagaraṁ pavisitvā dhammapāsādaṁ āruyha satipaṭṭhānamahāvīthiyaṁ virocamānassa nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā nisinnakālo, tassa pana purisassa tasmiṁ nisinnassa tiṇādīnaṁ khayena aggikkhandhassa appaṇṇattigamanakālo viya khīṇāsavassa yāvatāyukaṁ ṭhatvā upādiṇṇakakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa mahāvaṭṭavūpasamo daṭṭhabbo. . Dutiyaṁ.

3. Saṁyojanasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **saṁyojaniyesū**ti dasannaṁ saṁyojanānaṁ paccayesu. **Jhāyeyyā**ti jaleyya. **Telaṁ āsiñceyya vaṭṭiṁ upasaṁhareyyā**ti dīpapaṭijagganatthaṁ telabhājanañca mahantañca vaṭṭikapālaṁ gahetvā samīpe niccaṁ ṭhitova tele khīṇe telaṁ āsiñceyya, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭiṁ upasaṁhareyya. Sesamettha saddhiṁ opammasaṁsandanena purimanayeneva veditabbaṁ. . Tatiyaṁ.

4. Dutiyasaṁyojanasuttavaṇṇanā

54. Catutthe upamaṁ paṭhamaṁ katvā pacchā attho vutto. Sesaṁ tādisameva. . Catutthaṁ.

5. Mahārukkhasutavaṇṇanā

55. Pañcame **uddhaṁ ojaṁ abhiharantī**ti pathavīrasañca āporasañca upari āropenti. Ojāya āropitattā hatthasatubbedhassa rukkhassa aṅkuraggesu bindubindūni viya hutvā sineho tiṭṭhati. Idaṁ panettha

opammasaṁsandanaṁ—mahārukkho viya hi tebhūmakavaṭṭaṁ, mūlāni viya āyatanāni, mūlehi ojāya ārohanaṁ viya chahi dvārehi kammārohanaṁ, ojāya abhiruḷhattā mahārukkhassa yāvakappaṭṭhānaṁ[1] viya vaṭṭanissitabālaputhujjanassa chahi dvārehi kammaṁ āyūhantassa aparāparaṁ vaṭṭassa vaḍḍhanavasena dīgharattaṁ ṭhānaṁ.

Kuddālapiṭakanti kuddālañceva pacchibhājanañca. **Khaṇḍākhaṇḍikaṁ chindeyyā**ti khuddakamahantāni khaṇḍākhaṇḍāni karonto chindeyya. Idaṁ panettha opammasaṁsandanaṁ—idhāpi hi mahārukkho viya tebhūmakavaṭṭaṁ, rukkhaṁ nāsetukāmo puriso viya yogāvacaro, kuddālo viya ñāṇaṁ, pacchi viya samādhi, rukkhacchedanapharasu viya ñāṇaṁ, rukkhassa mūle chinnakālo viya yogino ācariyasantike kammaṭṭhānaṁ gahetvā manasikarontassa paññā, khaṇḍākhaṇḍikaṁ chindanakālo viya saṅkhepato catunnaṁ mahābhūtānaṁ manasikāro, phālanaṁ viya dvecattālīsāya koṭṭhāsesu vitthāramanasikāro, sakalikaṁ sakalikaṁ karaṇakālo viya upādārūpassa ceva rūpakkhandhārammaṇassa viññāṇassa cāti imesaṁ vasena nāmarūpapariggaho, mūlānaṁ upacchedanaṁ[2] viya tasseva nāmarūpassa paccayapariyesanaṁ, vātātape visosetvā agginā ḍahanakālo viya anupubbena vipassanaṁ vaḍḍhetvā aññataraṁ sappāyaṁ labhitvā kammaṭṭhāne vibhūte upaṭṭhahamāne ekapallaṅke nisinnassa samaṇadhammaṁ karontassa aggaphalappatti, masikaraṇaṁ[3] viya arahattappattadivaseyeva aparinibbāyantassa yāvatāyukaṁ ṭhitakālo, mahāvāte opunanaṁ nadiyā pavāhanaṁ viya ca upādiṇṇakakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo. . Pañcamaṁ.

6. Dutiyamahārukkhasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhepi upamaṁ paṭhamaṁ vatvā pacchā attho vutto, idameva nānattaṁ. . Chaṭṭhaṁ.

---

1. Yāvatakaṁ ṭhānaṁ (Sī) 2. Uddharaṇaṁ (Syā) 3. Maṁsikāro (Ka)

7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā

57-59. Sattame **taruṇo**ti ajātaphalo. **Palimajjeyyā**ti[1] sodheyya. **Paṁsuṁ dadeyyā**ti thaddhapharusapaṁsuṁ haritvā mudugomayacuṇṇamissaṁ madhurapaṁsuṁ[2] pakkhipeyya. **Vuddhin**ti vuddhiṁ āpajjitvā pupphūpago pupphaṁ, phalūpago phalaṁ gaṇheyya. Idaṁ panettha opammasaṁsandanaṁ—taruṇarukkho viya hi tebhūmakavaṭṭaṁ, rukkhajaggako puriso viya vaṭṭanissito puthujjano, mūlaphalasantānādīni[3] viya tīhi dvārehi kusalākusalakammāyūhanaṁ, rukkhassa vuḍḍhi-āpajjanaṁ viya vuthujjanassa tīhi dvārehi kammaṁ āyūhato aparāparaṁ vaṭṭappavatti. Vivaṭṭaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva. . Sattamādīni.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. Dasame **Kurūsu viharatī**ti Kurūti evaṁ bahuvacanavasena laddhavohāre janapade viharati. **Kammāsadhammaṁ**[4] **nāma Kurūnaṁ nigamo**ti evaṁnāmako Kurūnaṁ nigamo, taṁ gocaragāmaṁ katvāti attho. **Āyasmā**ti piyavacanametaṁ garuvacanametaṁ. **Ānando**ti tassa therassa nāmaṁ. **Ekamantaṁ nisīdī**ti cha nisajjadose vivajjento dakkhiṇajāṇumaṇḍalassa abhimukhaṭṭhāne chabbaṇṇānaṁ Buddharasmīnaṁ anto pavisitvā pasannalākhārasaṁ vigāhanto viya suvaṇṇapaṭaṁ pārupanto viya rattakambalavitānamajjhaṁ[5] pavisanto viya Dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā Ānando nisīdi. Tena vuttaṁ "ekamantaṁ nisīdī"ti.

Kāya pana velāya kena kāraṇena ayamāyasmā Bhagavantaṁ upasaṅkamantoti? Sāyanhavelāya paccayākārapañhaṁ pucchanakāraṇena. Taṁ divasaṁ kira ayamāyasmā kulasaṅgahatthāya gharadvāre gharadvāre sahassabhaṇḍikaṁ nikkhipanto viya kammāsadhammaṁ piṇḍāya caritvā piṇḍapātapaṭikkanto Satthu vattaṁ dassetvā Satthari gandhakuṭiṁ paviṭṭhe Satthāraṁ vanditvā attano divāṭṭhānaṁ gantvā antevāsikesu vattaṁ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṁ paṭisammajjitvā cammakkhaṇḍaṁ paññāpetvā udakatumbato udakena

---

1. Palisattheyyāti (Sī), palisajjeyyāti (Syā)
2. ... cuṇṇamayamadhurapaṁsuṁ (Ka)
3. Mūlapalisatthanādīni (Sī)
4. Kammāsadammaṁ (Ka)
5. Rattuppalavitānamajjhaṁ (Sī), rattuppalamālāvitānamajjhaṁ (Dī-Ṭṭha 2. 75 piṭṭhe)

hatthapāde sītalaṁ katvā pallaṅkaṁ ābhujitvā nisinno sotāpattiphalasamāpattiṁ samāpajjitvā. Atha paricchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṁ otāresi. So "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādito paṭṭhāya antaṁ, antato paṭṭhāya ādiṁ, ubhayantato paṭṭhāya majjhaṁ, majjhato paṭṭhāya ubho ante pāpento tikkhattuṁ dvādasapadaṁ paccayākāraṁ sammasi. Tassevaṁ sammasantassa paccayākāro vibhūto hutvā uttānakuttānako viya upaṭṭhāsi. Tato cintesi "ayaṁ paccayākāro sabbabuddhehi gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cāti kathito, mayhaṁ kho pana padesañāṇe ṭhitassa sāvakassa sato uttāno viya vibhūto pākaṭo hutvā upaṭṭhāti, mayhaṁyeva nu kho esa uttānako viya upaṭṭhāti, udāhu aññesampīti attano upaṭṭhānakāraṇaṁ Satthu ārocessāmī"ti nisinnaṭṭhānato[1] uṭṭhāya cammakkhaṇḍaṁ papphoṭetvā ādāya sāyanhasamaye Bhagavantaṁ upasaṅkami. Tena vuttaṁ "sāyanhavelāyaṁ paccayākārapañhaṁ pucchanakāraṇena upasaṅkamanto"ti.

Yāva gambhīroti ettha **yāva**saddo pamāṇātikkame. Atikkamma pamāṇaṁ gambhīro, atigambhīroti attho. **Gambhīrāvabhāso**ti gambhīrova hutvā avabhāsati, dissatīti attho. Ekaṁ hi uttānameva gambhīrāvabhāsaṁ hoti pūtipaṇṇarasavasena kāḷavaṇṇaṁ purāṇa-udakaṁ viya. Taṁ hi jāṇuppamāṇampi sataporisaṁ viya dissati. Ekaṁ gambhīraṁ uttānāvabhāsaṁ hoti maṇibhāsaṁ[2] vippasanna-udakaṁ viya. Taṁ hi sataporisampi jāṇuppamāṇaṁ viya khāyati. Ekaṁ uttānaṁ uttānāvabhāsaṁ hoti pāti-ādīsu[3] udakaṁ viya. Ekaṁ gambhīraṁ gambhīrāvabhāsaṁ hoti Sinerupādakamahāsamudde udakaṁ viya. Evaṁ udakameva cattāri nāmāni labhati. Paṭiccasamuppāde panetaṁ natthi. Ayaṁ hi gambhīro ca gambhīrāvabhāso cāti ekameva nāmaṁ labhati. Evarūpo samānopi atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati, tadidaṁ acchariyaṁ bhante, abbhutaṁ bhanteti evaṁ attano vimhayaṁ pakāsento pañhaṁ pucchitvā tuṇhībhūto nisīdi.

---

1. Nisīdanaṭṭhānato (Syā)
2. Maṇigaṅgāya (Syā)Dī-Ṭṭha 2. 76 piṭṭhe ca.
3. Cāṭi-ādīsu (Syā)

Bhagavā tassa vacanaṁ sutvā "Ānando Bhavaggagahaṇāya hatthaṁ pasārento viya Sineruṁ bhinditvā miñjaṁ nīharituṁ vāyamamāno viya vinā nāvāya mahāsamuddaṁ taritukāmo viya pathaviṁ parivattetvā pathavojaṁ gahetuṁ vāyamamāno viya Buddhavisayaṁ pañhaṁ attano uttānuttānanti vadati, handassa gambhīrabhāvaṁ ācikkhāmī"ti cintetvā **mā hevan**ti-ādimāha.

Tattha **mā hevan**ti **ha**-kāro nipātamattaṁ, evaṁ mā bhaṇīti[1] attho. "Mā hevan"ti ca idaṁ vacanaṁ Bhagavā āyasmantaṁ Ānandaṁ ussādentopi bhaṇati apasādentopi. Tattha ussādentopīti Ānanda tvaṁ mahāpañño visadañāṇo[2], tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, aññesaṁ panesa uttānakoti na sallakkhetabbo, gambhīroyeva ca so gambhīrāvabhāso ca.

Tattha catasso upamā vadanti—cha māse subhojanarasapuṭṭhassa kira katayogassa[3] Mahāmallassa samajjasamaye katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmiṁ[4] gacchantassa antarā mallapāsāṇaṁ dassesuṁ. So "kiṁ etan"ti āha. Mallapāsāṇoti. Āharatha nanti. "Ukkhipituṁ na sakkomā"ti vutte sayaṁ gantvā "kuhiṁ imassa bhāriyaṭṭhānan"ti vatvā dvīhi hatthehi dve pāsāṇe ukkhipitvā kīḷāguḷe viya khipitvā agamāsi. Tattha Mallassa mallapāsāṇo lahukoti na aññesampi lahukoti vattabbo. Cha māse subhojanarasapuṭṭho Mallo viya hi kappasatasahassaṁ abhinīhārasampanno āyasmā Ānando. Yathā Mallassa mahābalatāya mallapāsāṇo lahuko, evaṁ therassa mahāpaññatāya paṭiccasamuppādo uttānoti vattabbo, so aññesaṁ uttānoti na vattabbo.

Mahāsamudde ca[5] Timi nāma mahāmaccho dviyojanasatiko, Timiṅgalo tiyojanasatiko, Timirapiṅgalo pañcayojanasatiko, Ānando Timinando Ajjhāroho Mahātimīti ime cattāro yojanasahassikā. Tattha Timirapiṅgaleneva dīpenti. Tassa kira dakkhiṇakaṇṇaṁ cālentassa pañcayojanasate padese udakaṁ calati, tathā vāmakaṇṇaṁ, tathā naṅguṭṭhaṁ, tathā sīsaṁ. Dve pana kaṇṇe cāletvā

1. Mā bhaṇāti (Syā) 2. Visāradañāṇo (Syā) 3. Katayoggassa (Sī)
4. Katamallanepacchassa yuddhabhūmiṁ (Sī)
5. Mahāsamudde ca satta mahāmacchā honti (Sī)

naṅguṭṭhena paharitvā sīsaṁ aparāparaṁ katvā kīḷituṁ āraddhassa sattaṭṭhayojanasate ṭhāne bhājane pakkhipitvā uddhane āropitaṁ viya udakaṁ pakkuthati. Yojanasatamatte[1] padese udakaṁ piṭṭhiṁ chādetuṁ na sakkoti. So evaṁ vadeyya "ayaṁ mahāsamuddo gambhīroti[2] vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṁ piṭṭhimattacchādanampi udakaṁ na labhāmā"ti. Tattha kāyūpapannassa Timirapiṅgalassa mahāsamuddo uttānoti aññesañca khuddakamacchānaṁ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇūpapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo. Supaṇṇarājā ca diyaḍḍhayojanasatiko hoti, tassa dakkhiṇapakkho paññāsayojaniko hoti, tathā vāmapakkho, piñchavaṭṭi ca saṭṭhiyojanikā, gīvā tiṁsayojanikā[3], mukhaṁ navayojanaṁ, pādā dvādasayojanikā, tasmiṁ supaṇṇavātaṁ dassetuṁ āraddhe sattaṭṭhayojanasataṁ ṭhānaṁ nappahoti. So evaṁ vadeyya "ayaṁ ākāso anantoti[4] vadanti, kutassa anantatā, mayaṁ pakkhavātappattharaṇokāsampi[5] na labhāmā"ti. Tattha kāyūpapannassa supaṇṇarañño ākāso parittoti aññesañca khuddakapakkhīnaṁ parittoti na vattabbo, evameva ñāṇūpapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo.

Rāhu Asurindo pana pādantato yāva kesantā yojanānaṁ cattāri sahassāni aṭṭha ca satāni honti, tassa dvinnaṁ bāhānaṁ antare dvādasayojanasatikaṁ, bahalattena chayojanasatikaṁ, hatthapādatalāni tiyojanasatikāni, tathā mukhaṁ, ekaṅgulipabbaṁ paññāsayojanaṁ, tathā bhamukantaraṁ, nalāṭaṁ tiyojanasatikaṁ, sīsaṁ navayojanasatikaṁ. Tassa mahāsamuddaṁ otiṇṇassa gambhīraṁ udakaṁ jāṇuppamāṇaṁ hoti. So evaṁ vadeyya "ayaṁ mahāsamuddo gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṁ jāṇuppaṭicchādanamattampi udakaṁ na labhāmā"ti. Tattha kāyūpapannassa Rāhuno mahāsamuddo uttānoti aññesañca uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇūpapannassa therassa paṭiccasamuppādo

---

1. Tiyojanasatamatte (Syā) Dī-Ṭṭha 2. 77 piṭṭhe ca. 2. Gambhīro gambhīroti (Sī)
3. Tiyojanikā (Sī) 4. Ananto anantoti (Sī)
5. Pakkhavātappaharaṇokāsampi (Sī), pakkhavātappasāraṇokāsampi (Syā)

uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo. Etamatthaṁ sandhāya Bhagavā **mā hevaṁ Ānanda mā hevaṁ Ānandā**ti āha.

Therassa hi catūhi kāraṇehi gambhīro paṭiccasamuppādo uttānoti upaṭṭhāsi. Katamehi catūhi? Pubbūpanissayasampattiyā titthavāsena sotāpannatāya bahussutabhāvenāti.

Ito kira satasahassime kappe Padumuttaro nāma Satthā loke uppajji. Tassa Haṁsavatī nāma nagaraṁ ahosi, Ānando nāma rājā pitā, Sumedhā nāma devī mātā, bodhisatto Uttarakumāro nāma ahosi. So puttassa jātadivase mahābhinikkhamanaṁ nikkhamma pabbajitvā padhānamanuyutto anukkamena sabbaññutaṁ patvā "anekajātisaṁsāran"ti udānaṁ udānetvā sattāhaṁ Bodhipallaṅke vītināmetvā "pathaviyaṁ pādaṁ ṭhapessāmī"ti pādaṁ abhinīhari[1]. Atha pathaviṁ bhinditvā mahantaṁ padumaṁ uṭṭhāsi. Tassa dhurapattāni navutihatthāni, kesaraṁ tiṁsahatthaṁ, kaṇṇikā dvādasahatthā, navaghaṭappamāṇā reṇu ahosi.

Satthā pana ubbedhato aṭṭhapaññāsahattho ahosi, tassa ubhinnaṁ bāhānamantaraṁ aṭṭhārasahatthaṁ, nalāṭaṁ pañcahatthaṁ, hatthapādā ekādasahatthā. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahatthāya kaṇṇikāya akkantamattāya navaghaṭappamāṇā reṇu uṭṭhāya aṭṭhapaññāsahatthaṁ padesaṁ uggantvā okiṇṇamanosilācuṇṇaṁ viya paccokiṇṇaṁ. Tadupādāya Bhagavā "padumuttaro"tveva paññāyittha. Tassa Devilo ca Sujāto ca dve aggasāvakā ahesuṁ, Amitā ca Asamā ca dve aggasāvikā, Sumano nāma upaṭṭhāko. Padumuttaro Bhagavā pitusaṅgahaṁ kurumāno bhikkhusatasahassaparivāro Haṁsavatiyā rājadhāniyā vasati.

Kaniṭṭhabhātā panassa Sumanakumāro nāma. Tassa rājā Haṁsavatito vīsayojanasate bhogaṁ adāsi, so kadāci āgantvā pitarañca Satthārañca passati. Athekadivasaṁ paccanto kupito[2]. Sumano rañño sāsanaṁ pesesi. Rājā "tvaṁ mayā tāta kasmā ṭhapito"ti paṭipesesi. So core vūpasametvā "upasanto deva janapado"ti rañño pesesi. Rājā tuṭṭho "sīghaṁ mama putto āgacchatū"ti āha.

---

1. Abhinīharitvā (Syā)   2. Kuppito (Syā, Ka)

Tassa sahassamattā amaccā honti. So ( )[1] tehi saddhiṁ antarāmagge mantesi "mayhaṁ pitā tuṭṭho sace me varaṁ deti, kiṁ gaṇhāmī"ti. Atha naṁ ekacce "hatthiṁ gaṇhatha, assaṁ gaṇhatha, janapadaṁ gaṇhatha, sattaratanāni gaṇhathā"ti āhaṁsu. Apare "tumhe pathavissarassa puttā, na tumhākaṁ dhanaṁ dullabhaṁ, laddhampi cetaṁ sabbaṁ pahāya gamanīyaṁ, puññameva ekaṁ ādāya gamanīyaṁ, tasmā deve varaṁ dadamāne temāsaṁ Padumuttaraṁ Bhagavantaṁ upaṭṭhātuṁ varaṁ gaṇhathā"ti. So "tumhe mayhaṁ kalyāṇamittā nāma, mametaṁ cittaṁ natthi, tumhehi pana uppāditaṁ, evaṁ karissāmī"ti gantvā pitaraṁ vanditvā pitarā āliṅgetvā matthake cumbitvā "varaṁ te putta demī"ti vutte "icchāmahaṁ mahārāja Bhagavantaṁ temāsaṁ catūhi paccayehi upaṭṭhahanto jīvitaṁ avañjhaṁ kātuṁ, idaṁ me varaṁ dehī"ti āha. Na sakkā tāta, aññaṁ varehīti. Deva khattiyānaṁ nāma dvekathā natthi, etameva me dehi, na mamaññena atthoti. Tāta Buddhānaṁ nāma cittaṁ dujjānaṁ, sace Bhagavā na icchissati, mayā dinnampi kiṁ bhavissatīti. "Sādhu deva ahaṁ Bhagavato cittaṁ jānissāmī"ti vihāraṁ gato.

Tena ca samayena bhattakiccaṁ niṭṭhāpetvā Bhagavā Gandhakuṭiṁ paviṭṭho hoti. So maṇḍalamāḷe sannisinnānaṁ bhikkhūnaṁ santikaṁ agamāsi. Te taṁ āhaṁsu "rājaputta kasmā āgatosī"ti. Bhagavantaṁ dassanāya, dassetha me Bhagavantanti. "Na mayaṁ rājaputta icchiticchitakkhaṇe Satthāraṁ daṭṭhuṁ labhāmā"ti. Ko pana bhante labhatīti. Sumanatthero nāma rājaputtāti. So "kuhiṁ bhante thero"ti therassa nisinnaṭṭhānaṁ pucchitvā gantvā vanditvā "icchāmahaṁ bhante Bhagavantaṁ passituṁ, dassetha me Bhagavantan"ti āha. Thero "ehi rājaputtā"ti taṁ gahetvā Gandhakuṭipariveṇe ṭhapetvā Gandhakuṭiṁ āruhi. Atha naṁ Bhagavā "Sumana kasmā āgatosī"ti āha. Rājaputto bhante Bhagavantaṁ dassanāya āgatoti. Tena hi bhikkhu āsanaṁ paññapehīti. Thero āsanaṁ paññapesi. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane. Rājaputto Bhagavantaṁ vanditvā paṭisanthāraṁ akāsi "kadā āgatosi rājaputtā"ti. Bhante tumhesu Gandhakuṭiṁ paviṭṭhesu, bhikkhū pana "na mayaṁ icchiticchitakkhaṇe Bhagavantaṁ daṭṭhuṁ labhāmā"ti maṁ therassa santikaṁ pāhesuṁ, thero pana ekavacaneneva dassesi, thero bhante

1. (Tattha āgacchanto) (Sī)

tumhākaṁ sāsane vallabho maññeti. Āma rājakumāra vallabho esa bhikkhu mayhaṁ sāsaneti. Bhante Buddhānaṁ sāsane kiṁ katvā vallabho hotīti. Dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā uposathakammaṁ katvā kumārāti. Bhagavā ahampi thero viya Buddhasāsane vallabho hotukāmo, temāsaṁ me vassāvāsaṁ adhivāsethāti. Bhagavā "atthi nu kho gatena[1] attho"ti oloketvā "atthī"ti disvā "suññāgāre kho rājakumāra Tathāgatā abhiramantī"ti āha. Kumāro "aññātaṁ Bhagavā, aññātaṁ sugatā"ti vatvā "ahaṁ bhante purimataraṁ gantvā vihāraṁ kāremi, mayā pesite bhikkhusatasahassena saddhiṁ āgacchathā"ti paṭiññaṁ gahetvā pitu santikaṁ gantvā "dinnā me deva Bhagavatā paṭiññā, mayā pahite tumhe Bhagavantaṁ peseyyāthā"ti pitaraṁ vanditvā nikkhamitvā yojane yojane vihāraṁ kāretvā vīsayojanasataṁ addhānaṁ gato. Gantvā attano nagare vihāraṭṭhānaṁ vicinanto Sobhanassa nāma kuṭumbikassa uyyānaṁ disvā satasahassena kiṇitvā satasahassaṁ vissajjetvā vihāraṁ kāresi. Tattha Bhagavato Gandhakuṭiṁ, sesabhikkhūnañca rattiṭṭhānadivāṭṭhānatthāya kuṭileṇamaṇḍape kārāpetvā pākāraparikkhepaṁ dvārakoṭṭhakañca niṭṭhāpetvā pitu santikaṁ pesesi "niṭṭhitaṁ mayhaṁ kiccaṁ, Satthāraṁ pahiṇathā"ti.

Rājā Bhagavantaṁ bhojetvā "Bhagavā Sumanassa kiccaṁ niṭṭhitaṁ, tumhākaṁ āgamanaṁ paccāsīsatī"ti. Bhagavā satasahassabhikkhuparivāro yojane yojane vihāresu vasamāno agamāsi. Kumāro "Satthā āgacchatī"ti sutvā yojanaṁ paccuggantvā gandhamālādīhi pūjayamāno vihāraṁ pavesetvā—

"Satasahassena me kītaṁ, satasahassena māpitaṁ.
Sobhanaṁ nāma uyyānaṁ, paṭiggaṇha Mahāmunī"ti—

Vihāraṁ niyyātesi. So vassūpanāyikadivase dānaṁ datvā attano puttadāre ca amacce ca pakkosāpetvā āha—"Satthā amhākaṁ santikaṁ dūrato āgato, Buddhā ca nāma dhammagarunova, nāmisagarukā[2]. Tasmā ahaṁ imaṁ temāsaṁ dve sāṭake nivāsetvā dasa sīlāni samādiyitvā

1. Tattha gatena (Dī-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe)
2. Nāmisacakkhukā (Sī, Syā)

idheva vasissāmi, tumhe khīṇāsavasatasahassassa imināva nīhārena temāsaṁ dānaṁ dadeyyāthā”ti.

So Sumanattherassa vasanaṭṭhānasabhāgeyeva ṭhāne vasanto yaṁ thero Bhagavato vattaṁ karoti, taṁ sabbaṁ disvā “imasmiṁ ṭhāne ekantavallabho esa thero, etasseva ṭhānantaraṁ patthetuṁ vaṭṭatī”ti cintetvā upakaṭṭhāya pavāraṇāya gāmaṁ pavisitvā sattāhaṁ mahādānaṁ datvā sattame divase bhikkhusatasahassassa pādamūle ticīvaraṁ ṭhapetvā Bhagavantaṁ vanditvā “bhante yadetaṁ mayā magge yojanantarikavihārakārāpanato paṭṭhāya puññaṁ kataṁ, taṁ neva Sakkasampattiṁ, na mārabrahmasampattiṁ patthayantena, Buddhassa pana upaṭṭhākabhāvaṁ patthentena kataṁ. Tasmā ahampi Bhagavā anāgate Sumanatthero viya ekassa Buddhassa upaṭṭhāko homī”ti pañcapatiṭṭhitena patitvā vanditvā nipanno. Bhagavā “mahantaṁ kulaputtassa cittaṁ, ijjhissati nu kho, no”ti[1] olokento “anāgate ito satasahassime kappe Gotamo nāma Buddho uppajjissati, tasseva upaṭṭhāko bhavissatī”ti ñatvā—

“Icchitaṁ patthitaṁ tuyhaṁ, sabbameva[2] samijjhatu.
Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā”ti—

āha. Kumāro sutvā “Buddhā nāma advejjhakathā hontī”ti dutiyadivaseyeva tassa Bhagavato pattacīvaraṁ gahetvā piṭṭhito piṭṭhito gacchanto viya ahosi. So tasmiṁ Buddhuppāde vassasatasahassaṁ dānaṁ datvā sagge nibbattitvā Kassapabuddhakālepi piṇḍāya carato therassa pattaggahaṇatthaṁ uttarisāṭakaṁ datvā pūjaṁ akāsi. Puna sagge nibbattitvā tato cuto Bārāṇasirājā hutvā aṭṭhannaṁ Paccekabuddhānaṁ paṇṇasālāyo kāretvā maṇi-ādhārake upaṭṭhapetvā catūhi paccayehi dasavassasahassāni upaṭṭhānaṁ akāsi. Etāni pākaṭaṭṭhānāni.

Kappasatasahassaṁ pana dānaṁ dadamānova amhākaṁ bodhisattena saddhiṁ Tusitapure nibbattitvā tato cuto Amitodanasakkassa[3] gehe paṭisandhiṁ gahetvā anupubbena katābhinikkhamano sammāsambodhiṁ patvā paṭhamagamanena Kapilavatthuṁ āgantvā tato nikkhamante[4] Bhagavati Bhagavato

1. Na nukhoti (Sī) 2. Khippameva (Sī)
3. Amitodanasakyassa (Syā) 4. Nikkhante (Sī)

parivāratthaṁ rājakumāresu pabbajantesu Bhaddiyādīhi saddhiṁ nikkhamitvā Bhagavato santike pabbajitvā[1] nacirasseva āyasmato Puṇṇassa Mantāṇiputtassa santike dhammakathaṁ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahi. Evamesa āyasmā pubbūpanissayasampanno, tassimāya pubbūpanissayasampattiyā gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

Titthavāsoti pana garūnaṁ santike uggahaṇasavanaparipucchanadhāraṇāni vuccanti. So therassa ativiya parisuddho. Tenāpissāyaṁ gambhīropi uttānako viya upaṭṭhāsi. Sotāpannānañca nāma paccayākāro uttānako hutvā upaṭṭhāti, ayañca[2] āyasmā sotāpanno. Bahussutānaṁ catuhatthe ovarake padīpe jalamāne mañcapīṭhaṁ viya nāmarūpaparicchedo pākaṭo hoti, ayañca āyasmā bahussutānaṁ aggo. Iti **bāhusaccabhāvena**pissa gambhīropi paccayākāro uttānako viya upaṭṭhāsi. Paṭiccasamuppādo catūhi gambhīratāhi gambhīro. Sā panassa gambhīratā Visuddhimagge vitthāritāva. Sā sabbāpi[3] therassa uttānakā[4] viya upaṭṭhāsi. Tena Bhagavā āyasmantaṁ Ānandaṁ ussādento **mā hevan**ti-ādimāha. Ayaṁ hettha adhippāyo—Ānanda tvaṁ mahāpañño visadañāṇo, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, tasmā "mayhameva nu kho esa uttānako viya hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī"ti mā evaṁ avaca.

Yaṁ pana vuttaṁ "apasādento"ti, tatthāyamadhippāyo—Ānanda "atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyatī"ti mā hevaṁ avaca. Yadi hi te esa uttānakuttānako viya khāyati, kasmā tvaṁ attano dhammatāya sotāpanno nāhosi, mayā[5] dinnanaye ṭhatvā sotāpattimaggaṁ paṭivijjhi. Ānanda idaṁ nibbānameva gambhīraṁ, paccayākāro pana uttānako jāto, atha kasmā oḷārikaṁ kāmarāgasaṁyojanaṁ paṭighasaṁyojanaṁ, oḷārikaṁ kāmarāgānusayaṁ paṭighānusayanti ime cattāro kilese samugghātetvā sakadāgāmiphalaṁ na sacchi karosi, teyeva aṇusahagate cattāro kilese samugghātetvā anāgāmiphalaṁ na sacchikarosi,

---

1. Pabbajito (Sī) 2. Ayaṁ pana (Sī, Ka) 3. So sabbopi (Sī)
4. Uttānako (Sī, Syā) 5. Mayā ca (Sī, Syā, Ka)

rūparāgādīni pañca saṁyojanāni, mānānusayaṁ bhavarāgānusayaṁ avijjānusayanti ime aṭṭha kilese samugghātetvā arahattaṁ na sacchikarosi. Kasmā vā satasahassakappādhikaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ pūritapāramino Sāriputtamoggallānā viya sāvakapāramīñāṇaṁ na paṭivijjhasi, satasahassakappādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramino Paccekabuddhā viya ca paccekabodhiñāṇaṁ na paṭivijjhasi[1]. Yadi vā te sabbathāva esa uttānako hutvā upaṭṭhāsi, atha kasmā satasahassakappādhikāni cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni pūritapāramino Buddhā viya sabbaññutaññāṇaṁ na sacchikarosi, kiṁ anatthikosi etehi visesādhigamehi, passa yāva ca te aparaddhaṁ, tvaṁ nāma sāvakapadesañāṇe ṭhito atigambhīraṁ paccayākāraṁ "uttānako viya me upaṭṭhātī"ti vadasi, tassa te idaṁ vacanaṁ Buddhānaṁ kathāya paccanīkaṁ hoti, tādisena nāma bhikkhunā Buddhānaṁ kathāya paccanīkaṁ kathetabbanti na yuttametaṁ. Nanu mayhaṁ Ānanda imaṁ paccayākāraṁ paṭivijjhituṁ vāyamantasseva kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkantāni. Paccayākārapaṭivijjhanatthāya ca pana me adinnadānaṁ nāma natthi, apūritapāramī nāma natthi. "Ajja paccayākāraṁ paṭivijjhissāmī"ti pana me nirussāhaṁ viya mārabalaṁ vidhamantassa ayaṁ mahāpathavī dvaṅgulamattampi nākampi, tathā paṭhamayāme pubbenivāsaṁ, majjhimayāme dibbacakkhuṁ sampādentassa. Pacchimayāme pana me balavapaccūsasamaye "avijjā saṅkhārānaṁ navahi ākārehi paccayo hotī"ti diṭṭhamatteyeva dasasahassilokadhātu ayadaṇḍena ākoṭitakaṁsathālo viya viravasataṁ viravasahassaṁ muñcamānā vātāhate paduminipaṇṇe udakabindu viya pakampittha. Evaṁ gambhīro cāyaṁ Ānanda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca, etassa Ānanda dhammassa ananubodhā -pa- nātivattatīti.

Etassa dhammassāti etassa paccayadhammassa. **Ananubodhā**ti ñātapariññāvasena ananubujjhanā. **Appaṭivedhā**ti tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā. **Tantākulakajātā**ti tantaṁ viya ākulajātā. Yathā nāma dunnikkhittaṁ mūsikacchinnaṁ pesakārānaṁ tantaṁ tahiṁ tahiṁ ākulaṁ hoti, "idaṁ aggaṁ, idaṁ mūlan"ti aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaraṁ hoti, evameva sattā imasmiṁ paccayākāre khalitā ākulā byākulā

1. Na sacchikarosi (Ka)

honti, na sakkonti paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ. Tattha tantaṁ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhaveyya ujuṁ kātuṁ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṁ tantaṁ kañjiyaṁ datvā kocchena pahaṭaṁ tattha tattha guḷakajātaṁ hoti gaṇṭhibaddhaṁ, evamime sattā paccayesu pakkhalitvā paccaye ujuṁ kātuṁ asakkontā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena guḷakajātā honti gaṇṭhibaddhā. Ye hi keci diṭṭhiyo sannissitā, sabbe te paccayaṁ ujuṁ kātuṁ asakkontāyeva.

Kulāgaṇṭhikajātāti[1] kulāgaṇṭhikaṁ vuccati Pesakārakañjiyasuttaṁ. Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā hi tadubhayampi ākulaṁ aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṁ.

Muñjapabbajabhūtāti muñjatiṇaṁ viya pabbajatiṇaṁ[2] viya ca bhūtā tādisā jātā. Yathā hi tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṁ gahetvā tesaṁ tiṇānaṁ "idaṁ aggaṁ, idaṁ mūlan"ti aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaraṁ, tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujuṁ kātuṁ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ samattho nāma natthi, evamayaṁ pajā paccayaṁ ujuṁ kātuṁ asakkontī diṭṭhigatavasena gaṇṭhikajātā hutvā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ saṁsāraṁ nātivattati.

Tattha **apāyo**ti nirayatiracchānayonipettivisaya-asurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa ayassa abhāvato "apāyo"ti vuccati, tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati,** sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto.** Itaro pana—

Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
Abbhocchinnaṁ vattamānā, **saṁsāro**ti pavuccati.

Taṁ sabbampi nātivattati nātikkamati, atha kho cutito paṭisandhiṁ, paṭisandhito cutinti evaṁ punappunaṁ cutipaṭisandhiyo gaṇhamānā tīsu bhavesu

1. Guḷāguṇṭhikajātāti (Sī), guḷīguṇṭhikajātāti (Syā) 2. Babbajatiṇaṁ (Sī)

catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātakkhittā[1] nāvā viya yante yuttagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. Iti sabbametaṁ Bhagavā āyasmantaṁ Ānandaṁ apasādento āha. Sesamettha vuttanayamevāti. . Dasamaṁ.

Dukkhavaggo chaṭṭho.

---

7. Mahāvagga

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. Mahāvaggassa paṭhame **assutavā**ti khandhadhātu-āyatanapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayarahito. **Puthujjano**ti puthūnaṁ nānappakārānaṁ kilesādīnaṁ jananādikāraṇehi puthujjano. Vuttaṁ hetaṁ "puthu kilese janentīti puthujjanā"ti[2] sabbaṁ vitthāretabbaṁ. Apica puthūnaṁ gaṇanapathamatītānaṁ ariyadhammaparammukhānaṁ nīcadhammasamācārānaṁ janānaṁ antogadhattāpi puthujjano, puthu vā ayaṁ visuṁyeva saṅkhaṁ gato, visaṁsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janoti puthujjano. Evametehi "assutavā puthujjano"ti dvīhipi padehi ye te—

"Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano"ti—

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano gahito. **Imasmin**ti paccuppannapaccakkhakāyaṁ dasseti. **Cātumahābhūtikasmin**ti catumahābhūtakāye, catumahābhūtehi nibbatte catumahābhūtamayeti[3] attho. **Nibbindeyyā**ti ukkaṇṭheyya. **Virajjeyyā**ti na rajjeyya. **Vimucceyyā**ti muccitukāmo bhaveyya. **Ācayo**ti vuḍḍhi. **Apacayo**ti parihāni. **Ādānan**ti nibbatti. **Nikkhepanan**ti bhedo.

Tasmāti yasmā ime cattāro vuḍḍhihāninibbattibhedā paññāyanti, tasmā taṁkāraṇāti attho. Iti Bhagavā cātumahābhūtike kāye

---

1. Vātukkhittā (Syā)
2. Khu 7. 192 piṭṭhe Mahāniddese.
3. Nibbatto catumahābhūtamayoti (Syā, Ka)

rūpaṁ pariggahetuṁ ayuttarūpaṁ katvā arūpaṁ pariggahetuṁ yuttarūpaṁ karoti. Kasmā? Tesaṁ hi bhikkhūnaṁ rūpasmiṁ gāho balavā adhimatto, tena tesaṁ rūpe gāhassa pariggahetabbarūpataṁ dassetvā nikkaḍḍhanto arūpe patiṭṭhāpanatthaṁ evamāha.

Cittanti-ādi sabbaṁ manāyatanasseva nāmaṁ. Taṁ hi cittavatthutāya cittagocaratāya sampayuttadhammacittatāya ca **cittaṁ,** mananaṭṭhena **mano,** vijānanaṭṭhena **viññāṇan**ti vuccati. **Nālan**ti na samattho. **Ajjhositan**ti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā gahitaṁ. **Mamāyitan**ti taṇhāmamattena mama idanti gahitaṁ. **Parāmaṭṭhan**ti diṭṭhiyā parāmasitvā gahitaṁ. **Etaṁ mamā**ti taṇhāgāho, tena aṭṭhasatataṇhāvicaritaṁ gahitaṁ hoti. **Esohamasmī**ti mānagāho, tena nava mānā gahitā honti. **Eso me attā**ti diṭṭhigāho, tena dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo gahitā honti. **Tasmā**ti yasmā evaṁ dīgharattaṁ gahitaṁ, tasmā nibbindituṁ na samattho.

Varaṁ bhikkhaveti idaṁ kasmā āha? Paṭhamaṁ hi tena[1] rūpaṁ pariggahetuṁ ayuttarūpaṁ kataṁ, arūpaṁ yuttarūpaṁ, atha "tesaṁ bhikkhūnaṁ rūpato gāho nikkhamitvā arūpaṁ gato"ti ñatvā taṁ nikkaḍḍhituṁ imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **attato upagaccheyyā**ti attāti gaṇheyya. **Bhiyyopī**ti vassasatato uddhampi. Kasmā pana Bhagavā evamāha, kiṁ atirekavassasataṁ tiṭṭhamānaṁ rūpaṁ nāma[2] atthi, nanu paṭhamavaye pavattaṁ rūpaṁ majjhimavayaṁ na pāpuṇāti, majjhimavaye pavattaṁ pacchimavayaṁ, purebhatte pavattaṁ pacchābhattaṁ, pacchābhatte pavattaṁ paṭhamayāmaṁ, paṭhamayāme pavattaṁ majjhimayāmaṁ, majjhimayāme pavattaṁ pacchimayāmaṁ na pāpuṇāti, tathā gamane pavattaṁ ṭhānaṁ, ṭhāne pavattaṁ nisajjaṁ, nisajjāya pavattaṁ sayanaṁ na pāpuṇāti, eka-iriyāpathepi pādassa uddharaṇe pavattaṁ atiharaṇaṁ, atiharaṇe pavattaṁ vītiharaṇaṁ, vītiharaṇe pavattaṁ vossajjanaṁ, vossajjane pavattaṁ sannikkhepanaṁ, sannikkhepane pavattaṁ sannirujjhanaṁ[3] na pāpuṇāti, tattha tattheva odhi odhi pabbaṁ pabbaṁ hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya paṭapaṭāyantā[4] saṅkhārā bhijjantīti? Saccametaṁ[5]. Yathā pana padīpassa jalato[6] jālā taṁ taṁ vaṭṭippadesaṁ anatikkamitvā tattha tattheva bhijjati, atha ca pana paveṇisambandhavasena sabbarattiṁ jalito

1. Paṭhamaṁ hīnena (Syā) 2. Tiṭṭhamānaṁ nāma (Sī) 3. Sannirumbhanaṁ (Sī)
4. Taṭataṭāyantā (Sī, Syā) 5. Saccametaṁ evaṁ (Ka) 6. Padīpassujjalato (Sī)

padīpoti vuccati, evamidhāpi paveṇivasena ayampi kāyo evaṁ ciraṭṭhitiko viya katvā dassito.

Rattiyā ca divasassa cāti rattimhi ca divase ca. Bhummatthe hetaṁ sāmivacanaṁ. **Aññadeva uppajjati, aññaṁ nirujjhatī**ti yaṁ rattiṁ uppajjati ca nirujjhati ca, tato aññadeva divā uppajjati ca nirujjhati cāti attho. Aññaṁ uppajjati, anuppannameva aññaṁ nirujjhatīti evaṁ pana attho na gahetabbo. "Rattiyā ca divasassa cā"ti idaṁ purimapaveṇito parittakaṁ[1] paveṇiṁ gahetvā paveṇivaseneva vuttaṁ, ekarattiṁ pana ekadivasaṁ vā ekameva cittaṁ ṭhātuṁ samatthaṁ nāma natthi. Ekasmiṁ hi accharākkhaṇe anekāni cittakoṭisatasahassāni uppajjanti. Vuttampi cetaṁ milindapañhe—

> "Vāhasataṁ[2] kho mahārāja vīhīnaṁ, aḍḍhacūḷañca vāhā, vīhisattambaṇāni, dve ca tumbā, ekaccharākkhaṇe [3]pavattassa cittassa ettakā vīhī lakkhaṁ ṭhapīyamānā parikkhayaṁ pariyādānaṁ gaccheyyun"ti[3].

Pavaneti[4] mahāvane. **Taṁ muñcitvā aññaṁ gaṇhāti, taṁ muñcitvā aññaṁ gaṇhātī**ti iminā na so gaṇhitabbasākhaṁ alabhitvā bhūmiṁ otarati, atha kho tasmiṁ mahāvane vicaranto taṁ taṁ sākhaṁ gaṇhantoyeva caratīti ayamattho dassito.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—araññamahāvanaṁ viya hi ārammaṇavanaṁ veditabbaṁ. Tasmiṁ vane vicaraṇamakkaṭo viya ārammaṇavane uppajjanakacittaṁ. Sākhāgahaṇaṁ viya ārammaṇe lubbhanaṁ[5]. Yathā so araññe vicaranto makkaṭo taṁ taṁ sākhaṁ pahāya taṁ taṁ sākhaṁ gaṇhāti, evamidaṁ ārammaṇavane vicarantaṁ cittampi kadāci rūpārammaṇaṁ gahetvā uppajjati, kadāci saddādīsu aññataraṁ, kadāci atītaṁ, kadāci anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā, tathā kadāci ajjhattaṁ, kadāci bāhiraṁ. Yathā ca so araññe vicaranto makkaṭo sākhaṁ alabhitvā oruyha bhūmiyaṁ nisinnoti na vattabbo, ekaṁ pana

---

1. Parittataraṁ (Syā)
2. Vāhasatānaṁ (Sī, Syā, Ka)

3-3. Pavattitassa cittassa saṅkhampi na upenti, kalampi kalabhāgampi na upentīti (Sī, Syā) Khu 11. 109 piṭṭhe passitabbaṁ.

4. Brahāvaneti (Syā)
5. Ārammaṇalabhanaṁ (Syā)

paṇṇasākhaṁ gahetvāva nisīdati, evameva ārammaṇavane vicarantaṁ cittampi ekaṁ olubbhārammaṇaṁ alabhitvā uppannanti na vattabbaṁ, ekajātiyaṁ pana ārammaṇaṁ gahetvāva uppajjatīti veditabbaṁ. Ettāvatā ca pana Bhagavatā rūpato nīharitvā arūpe gāho patiṭṭhāpito, arūpato nīharitvā rūpe.

Idāni naṁ ubhayato nikkaḍḍhitukāmo **tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako**ti desanaṁ ārabhi. Ayaṁ panattho āsīvisadaṭṭhūpamāya dīpetabbo—eko kira puriso āsīvisena daṭṭho, athassa visaṁ harissāmīti cheko bhisakko āgantvā vamanaṁ kāretvā heṭṭhā garuḷo, upari nāgoti mantaṁ parivattetvā visaṁ upari āropesi. So yāva akkhippadesā āruḷhabhāvaṁ ñatvā "ito paraṁ abhiruhituṁ na dassāmi, daṭṭhaṭṭhāneyeva ṭhapessāmī"ti upari garuḷo, heṭṭhā nāgoti mantaṁ parivattetvā kaṇṇe dhumetvā[1] daṇḍakena paharitvā visaṁ otāretvā daṭṭhaṭṭhāneyeva ṭhapesi. Tatrassa ṭhitabhāvaṁ ñatvā agadalepena visaṁ nimmathetvā nhāpetvā "sukhī hohī"ti vatvā yenakāmaṁ pakkāmi.

Tattha āsīvisena daṭṭhassa kāye visapatiṭṭhānaṁ viya imesaṁ bhikkhūnaṁ rūpe adhimattagāhakālo, cheko bhisakko viya Tathāgato, mantaṁ parivattetvā upari visassa āropitakālo viya Tathāgatena tesaṁ bhikkhūnaṁ rūpato gāhaṁ nīharitvā arūpe patiṭṭhāpitakālo, yāva akkhippadesā āruḷhavisassa upari abhiruhituṁ adatvā puna mantabalena otāretvā daṭṭhaṭṭhāneyeva[2], ṭhapanaṁ viya Satthārā tesaṁ bhikkhūnaṁ arūpato gāhaṁ nīharitvā rūpe patiṭṭhāpitakālo, daṭṭhaṭṭhāne ṭhitassa visassa agadalepena nimmathanaṁ viya ubhayato gāhaṁ nīharaṇatthāya imissā desanāya āraddhakālo veditabbo. Tattha **nibbindaṁ virajjatī**ti iminā maggo kathito, **virāgā vimuccatī**ti phalaṁ, **vimuttasmin**ti-ādinā paccavekkhaṇā. . Paṭhamaṁ.

2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā

62. Dutiye **sukhavedaniyan**ti sukhavedanāya paccayaṁ. **Phassan**ti cakkhusamphassādiṁ. Nanu ca cakkhusamphasso sukhavedanāya paccayo na hotīti? Sahajātapaccayena na hoti, upanissayapaccayena pana javanavedanāya

1. Dhūmitvā (Sī), phusitvā (Syā), dhametvā (Ka) 2. Daṭṭhaṭṭhāne (Syā)

hoti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Sotasamphassādīsupi eseva nayo. **Tajjan**ti tajjātikaṁ tassāruppaṁ, tassa phassassa anurūpanti attho. **Dukkhavedaniyan**ti-ādi vuttanayeneva veditabbaṁ. **Saṁghaṭṭanasamodhānā**ti saṁghaṭṭanena ceva samodhānena ca, saṁghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho. **Usmā**ti uṇhākāro. **Tejo abhinibbattatī**ti aggicuṇṇo nikkhamatīti na gahetabbaṁ, usmākārasseva pana etaṁ vevacanaṁ. Tattha **dvinnaṁ kaṭṭhānan**ti dvinnaṁ araṇīnaṁ. Tattha adho-araṇī viya vatthu, uttarāraṇī viya ārammaṇaṁ, saṁghaṭṭanaṁ viya phasso, usmādhātu viya vedanā. . Dutiyaṁ.

3. Puttamaṁsūpamasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **cattārome bhikkhave āhārā**ti-ādi vuttanayameva. Yasmā panassa aṭṭhuppattiko[1] nikkhepo, tasmā taṁ dassetvāvettha anupubbapadavaṇṇanaṁ karissāmi. Katarāya pana idaṁ aṭṭhuppattiyā nikkhittanti? Lābhasakkārena[2]. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji, yathā taṁ cattāro asaṅkhyeyye pūritadānapāramīsañcayassa. Sabbadisāsu hissa yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṁ viya sabbapāramiyo "ekasmiṁ attabhāve vipākaṁ dassāmā"ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṁ nibbattayiṁsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā "kahaṁ Buddho, kahaṁ Bhagavā, kahaṁ Devadevo Narāsabho Purisasīho"ti Bhagavantaṁ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṁ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṁ āhacca tiṭṭhanti ceva anuppavattanti ca Andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṁ Khandhake[3] tesu tesu suttesu[4] ca āgatanayena veditabbaṁ.

Yathā Bhagavato, evaṁ bhikkhusaṁghassāpi. Vuttañcetaṁ—

> "Tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajja-parikkhārānaṁ. Bhikkhusaṁghopi kho sakkato hoti -pa- parikkhārānan"ti[4].

---

1. Aṭṭhuppattito (Ka)
2. Lābhasakkāre (Sī)
3. Vi 3. 335 piṭṭhe.
4. Khu 1. 89; Saṁ 1. 340 piṭṭhādīsu.

Tathā "yāvatā kho Cunda etarahi saṁgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṁ Cunda aññaṁ ekasaṁghampi samanupassāmi evaṁ lābhaggayasaggapattaṁ yatharivāyaṁ Cunda bhikkhusaṁgho"ti[1].

Svāyaṁ Bhagavato ca saṁghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṁ mahānadīnaṁ udakaṁ viya appameyyo ahosi. Atha Satthā rahogato cintesi "mahālābhasakkāro atītabuddhānampi evarūpo ahosi, anāgatānampi evarūpo bhavissati, kiṁ nu kho bhikkhū āhārapariggāhakena satisampajaññena samannāgatā majjhattā nicchandarāgā hutvā āhāraṁ paribhuñjituṁ sakkonti, na sakkontī"ti.

So addasa ekacce adhunā pabbajite kulaputte apaccavekkhitvā āhāraṁ paribhuñjamāne. Disvānassa etadahosi "mayā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūrentena na cīvarādihetu pūritā, uttamaphalassa pana arahattassatthāya pūritā. Imepi bhikkhū mama santike pabbajantā na cīvarādihetu pabbajitā, arahattasseva pana atthāya pabbajitā. Te idāni asārameva sāraṁ[2] anatthameva ca atthaṁ karontī"ti evamassa dhammasaṁvego udapādi. Tato cintesi "sace pañcamaṁ pārājikaṁ paññapetuṁ sakkā abhavissa, apaccavekkhitāhāraparibhogo pañcamaṁ pārājikaṁ katvā paññapetabbo bhaveyya. Na pana sakkā evaṁ kātuṁ, dhuvapaṭisevanaṭṭhānaṁ hetaṁ sattānaṁ. Yathā pana kathite[3] pañcamaṁ pārājikaṁ viya naṁ passissanti, evaṁ dhammādāsaṁ saṁvaraṁ mariyādaṁ ṭhapessāmi, yaṁ āvajjitvā āvajjitvā anāgate bhikkhū cattāro paccaye paccavekkhitvā paribhuñjissantī"ti. Imāya aṭṭhuppattiyā[4] imaṁ Puttamaṁsūpamasuttantaṁ nikkhipi. Tattha **cattārome bhikkhave āhārā**ti-ādi heṭṭhā vuttatthameva.

Cattāro pana āhāre vitthāretvā idāni tesu ādīnavaṁ dassetuṁ **kathañca bhikkhave kabaḷīkāro āhāro daṭṭhabbo**ti-ādimāha. Tattha **jāyampatikā**ti[5] jāyā ceva pati ca. **Parittaṁ sambalan**ti puṭabhattasattumodakādīnaṁ aññataraṁ appamattakaṁ pātheyyaṁ. **Kantāramaggan**ti kantārabhūtaṁ maggaṁ, kantāre vā maggaṁ. **Kantāran**ti[6] corakantāraṁ vāḷakantāraṁ amanussakantāraṁ nirudakakantāraṁ appabhakkhakantāranti pañcavidhaṁ. Tesu yattha corabhayaṁ

---

1. Dī 3. 104 piṭṭhe. 2. Assādameva sādaṁ (Ka) 3. Yathā kathañci pana (Syā)
4. Imāyaṁ aṭṭhuppattiyaṁ (Sī, Syā) 5. Jayampatikāti (Sī, Ṭīkāyaṁ ca.)
6. Kantāraṁ hi (Sī)

atthi, taṁ corakantāraṁ. Yattha sīhabyagghādayo vāḷā atthi, taṁ vāḷakantāraṁ. Yattha balavāmukhayakkhini-ādīnaṁ amanussānaṁ vasena bhayaṁ atthi, taṁ amanussakantāraṁ. Yattha pātuṁ vā nhāyituṁ vā udakaṁ natthi, taṁ nirudakakantāraṁ. Yattha khāditabbaṁ vā bhuñjitabbaṁ vā antamaso kandamūlādimattampi natthi, taṁ appabhakkhakantāraṁ nāma. Yattha panetaṁ pañcavidhampi bhayaṁ atthi, taṁ kantārameva. Taṁ panetaṁ ekāhadvīhatīhādivasena nittharitabbampi atthi, na taṁ idha adhippetaṁ. Idha pana nirudakaṁ appabhakkhaṁ yojanasatikakantāraṁ[1] adhippetaṁ. Evarūpe kantāre maggaṁ[2]. **Paṭipajjeyyun**ti chātakabhayena ceva rogabhayena ca rājabhayena ca upaddutā paṭipajjeyyuṁ "etaṁ kantāraṁ nittharitvā dhammikassa rañño nirupaddave raṭṭhe sukhaṁ vasissāmā"ti maññamānā.

Ekaputtakoti ukkhipitvā gahito anukampitabbayutto athirasarīro[3] ekaputtako. **Vallūrañca soṇḍikañcā**ti ghanaghanaṭṭhānato gahetvā vallūraṁ, aṭṭhinissitasirānissitaṭṭhānāni gahetvā sūlamaṁsañcāti[4] attho. **Paṭipiseyyun**ti pahareyyuṁ. **Kahaṁ ekaputtakā**ti ayaṁ tesaṁ paridevanākāro.

Ayaṁ panettha bhūtamatthaṁ katvā ādito paṭṭhāya saṅkhepato atthavaṇṇanā—dve kira jāyampatikā puttaṁ gahetvā parittena pātheyyena yojanasatikaṁ kantāramaggaṁ paṭipajjiṁsu. Tesaṁ[5] paññāsa yojanāni gantvā[6] pātheyyaṁ niṭṭhāsi, te[7] khuppipāsāturā viraḷacchāyāyaṁ nisīdiṁsu. Tato puriso bhariyaṁ āha "bhadde ito samantā paññāsayojanāni gāmo vā nigamo vā natthi, tasmā yaṁ taṁ purisena kātabbaṁ bahumpi kasigorakkhādikammaṁ, na dāni sakkā taṁ mayā kātuṁ, ehi maṁ māretvā upaḍḍhamaṁsaṁ khāditvā upaḍḍhaṁ pātheyyaṁ katvā puttena saddhiṁ kantāraṁ nittharāhī"ti. Puna sāpi taṁ āha "sāmi mayā dāni yaṁ taṁ itthiyā kātabbaṁ bahumpi suttakantanādikammaṁ, taṁ kātuṁ na sakkā, ehi maṁ māretvā upaḍḍhamaṁsaṁ khāditvā upaḍḍhaṁ pātheyyaṁ katvā puttena saddhiṁ kantāraṁ nittharāhī"ti. Puna sopi taṁ āha "bhadde mātugāmamaraṇena dvinnaṁ maraṇaṁ paññāyati. Na hi mando kumāro mātarā

1. Yojanasataṁ kantāraṁ (Sī, Ka)
2. Evarūpaṁ kantāramaggaṁ (Sī), evarūpe kantāre maggaṁ kantāramaggaṁ (Syā)
3. Kīsasarīro (Syā), abhisarīro (Ka)
4. Thūlamaṁsañcāti (Syā, Ka)
5. Te (Syā)
6. Gatānaṁ (Sī)
7. Pātheyye niṭṭhāpite (Syā)

vinā jīvituṁ sakkoti. Yadi pana mayaṁ jīvāma. Puna dārakaṁ labheyyāma. Handa dāni puttakaṁ māretvā maṁsaṁ gahetvā kantāraṁ nittharāmā"ti. Tato mātā puttamāha "tāta pitusantikaṁ gacchā"ti, so agamāsi. Athassa pitā "mayā 'puttakaṁ posessāmī'ti kasigorakkhādīhi anappakaṁ dukkhamanubhūtaṁ, na sakkomi ahaṁ puttaṁ māretuṁ, tvaṁyeva tava puttaṁ mārehī"ti vatvā "tāta mātusantikaṁ gacchā"ti āha. So agamāsi. Athassa mātāpi "mayā puttaṁ patthentiyā govatakukkuravatadevatāyācanādīhipi tāva anappakaṁ dukkhamanubhūtaṁ, ko pana vādo kucchinā pariharantiyā, na sakkomi ahaṁ puttaṁ māretun"ti vatvā "tāta pitusantikameva gacchā"ti āha. Evaṁ so dvinnamantarā gacchantoyeva mato. Te taṁ disvā paridevitvā vuttanayena maṁsāni gahetvā khādantā pakkamiṁsu.

Tesaṁ so puttamaṁsāhāro navahi kāraṇehi paṭikūlattā neva davāya hoti, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya, kevalaṁ kantāranittharaṇatthāyeva hoti. Katamehi navahi kāraṇehi paṭikūloti ce? Sajātimaṁsatāya ñātimaṁsatāya puttamaṁsatāya piyaputtamaṁsatāya taruṇamaṁsatāya āmakamaṁsatāya abhogamaṁsatāya[1] aloṇatāya adhūpitatāyāti. Evaṁ hi te[2] navahi kāraṇehi paṭikūlaṁ taṁ puttamaṁsaṁ khādantā na sārattā giddhamānasā[3] hutvā khādiṁsu, majjhattabhāveyeva pana nicchandarāgaparibhoge ṭhitā khādiṁsu. Na aṭṭhinhārucammanissitaṭṭhānāni apanetvā thūlathūlaṁ varamaṁsameva khādiṁsu, hatthasampattaṁ maṁsameva pana khādiṁsu. Na yāvadatthaṁ kaṇṭhappamāṇaṁ katvā khādiṁsu, thokaṁ thokaṁ pana ekadivasaṁ yāpanamattameva khādiṁsu. Na aññamaññaṁ maccharāyantā khādiṁsu, vigatamaccheramalena pana parisuddheneva cetasā khādiṁsu. Na aññaṁ kiñci migamaṁsaṁ vā moramaṁsādīnaṁ vā aññataraṁ khādāmāti sammūḷhā khādiṁsu, piyaputtamaṁsabhāvaṁ pana jānantāva khādiṁsu. Na "aho vata mayaṁ punapi evarūpaṁ puttamaṁsaṁ khādeyyāmā"ti patthanaṁ katvā khādiṁsu, patthanaṁ pana vītivattāva hutvā khādiṁsu. Na "ettakaṁ kantāre khāditvā avasiṭṭhaṁ kantāraṁ atikkamma loṇambilādīhi yojetvā khādissāmā"ti sannidhiṁ akaṁsu, kantārapariyosāne pana "pure mahājano passatī"ti bhūmiyaṁ vā nikhaṇiṁsu,

1. Agorasatāya (Syā), agorasamaṁsatāya (Ma-Ṭṭha 1. 216 piṭṭhe) 2. Tehi (Syā)
3. Bhijjamānasā (Syā)

agginā vā jhāpayiṁsu. Na "koci añño amhe viya evarūpaṁ puttamaṁsaṁ khādituṁ na labhatī"ti mānaṁ vā dappaṁ vā akaṁsu, nihatamānā pana nihatadappā hutvā khādiṁsu. "Kiṁ iminā aloṇena anambilena adhūpitena duggandhenā"ti na hīḷetvā khādiṁsu, hīḷanaṁ pana vītivattā hutvā khādiṁsu. Na "tuyhaṁ bhāgo mayhaṁ bhāgo tava putto mama putto"ti aññamaññaṁ atimaññiṁsu. Samaggā pana sammodamānā hutvā khādiṁsu. Imaṁ nesaṁ evarūpaṁ nicchandarāgādiparibhogaṁ sampassamāno Satthā bhikkhusaṁghampi taṁ kāraṇaṁ anujānāpento **taṁ kiṁ maññatha bhikkhave, api nu te davāya vā āhāraṁ āhāreyyun**ti-ādimāha. Tattha **davāya vā**ti-ādīni Visuddhimagge[1] vitthāritāneva. **Kantārassā**ti nittiṇṇāvasesassa kantārassa.

Evameva khoti navannaṁ pāṭikulyānaṁ vasena piyaputtamaṁsasadiso katvā daṭṭhabboti attho. Katamesaṁ navannaṁ? Gamanapāṭikulyatādīnaṁ. Gamanapāṭikulyataṁ paccavekkhantopi hi kabaḷīkārāhāraṁ pariggaṇhāti, pariyesanapāṭikulyataṁ paccavekkhantopi, paribhoganidhāna-āsayaparipakkāparipakkasammakkhaṇanissandapāṭikulyataṁ paccavekkhantopi. Tāni panetāni gamanapāṭikulyatādīni Visuddhimagge[2] āhārapāṭikulyatāniddese vitthāritāneva. Iti imesaṁ navannaṁ pāṭikulyānaṁ vasena puttamaṁsūpamaṁ katvā āhāro paribhuñjitabbo.

Yathā te jāyampatikā pāṭikulyaṁ piyaputtamaṁsaṁ khādantā na sārattā giddhamānasā hutvā khādiṁsu, majjhattabhāveyeva nicchandarāgaparibhoge ṭhitā khādiṁsu, evaṁ nicchandarāgaparibhogaṁ katvā paribhuñjitabbo. Yathā ca te na aṭṭhinhārucammanissitaṁ apanetvā thūlathūlaṁ varamaṁsameva khādiṁsu, hatthasampattameva pana khādiṁsu, evaṁ sukkhabhattamandabyañjanādīni[3] piṭṭhihatthena apaṭikkhipitvā[4] vaṭṭakena viya kukkuṭena viya ca odhiṁ adassetvā tato tato sappimaṁsādisaṁsaṭṭhavarabhojanaṁyeva vicinitvā abhuñjantena sīhena viya sapadānaṁ paribhuñjitabbo.

Yathā ca te na yāvadatthaṁ kaṇṭhappamāṇaṁ khādiṁsu, thokaṁ thokaṁ pana ekekadivasaṁ yāpanamattameva khādiṁsu, evameva āharahatthakādibrāhmaṇānaṁ aññatarena viya yāvadatthaṁ udarāvadehakaṁ abhuñjantena catunnaṁ pañcannaṁ

---

1. Visuddhi 1. 30 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.
3. Sukkhabhattabaddhabyañjanādīni (Sī), sukkhabhattathaddhabyañjanādīni (Syā)
4. Apakkhipitvā (Ka)

vā ālopānaṁ okāsaṁ ṭhapetvāva Dhammasenāpatinā viya paribhuñjitabbo. So kira pañcacattālīsa vassāni tiṭṭhamāno "pacchābhatte ambiluggārasamuṭṭhāpakaṁ katvā ekadivasampi āhāraṁ na āhāresin"ti vatvā sīhanādaṁ nadanto imaṁ gāthamāha—

"Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṁ pive.
Alaṁ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno"ti[1].

Yathā ca te na aññamaññaṁ maccharāyantā khādiṁsu, vigatamalamaccherena pana parisuddheneva cetasā khādiṁsu, evameva piṇḍapātaṁ labhitvā amaccharāyitvā "imaṁ sabbaṁ gaṇhantassa sabbaṁ dassāmi, upaḍḍhaṁ gaṇhantassa upaḍḍhaṁ, sace gahitāvaseso bhavissati, attanā paribhuñjissāmī"ti sāraṇīyadhamme[2] ṭhiteneva paribhuñjitabbo. Yathā ca te na "aññaṁ kiñci mayaṁ migamaṁsaṁ vā moramaṁsādīnaṁ vā aññataraṁ khādāmā"ti sammūḷhā khādiṁsu, piyaputtamaṁsabhāvaṁ pana jānantāva khādiṁsu, evameva piṇḍapātaṁ labhitvā "ahaṁ khādāmi bhuñjāmī"ti attūpaladdhisammohaṁ anuppādetvā "kabaḷīkārāhāro na jānāti 'cātumahābhūtikakāyaṁ vaḍḍhemī'ti, kāyopi na jānāti 'kabaḷīkārāhāro maṁ vaḍḍhetī'ti", evaṁ sammohaṁ pahāya paribhuñjitabbo. Satisampajaññavasenāpi cesa asammūḷheneva hutvā paribhuñjitabbo.

Yathā ca te na "aho vata mayaṁ punapi evarūpaṁ puttamaṁsaṁ khādeyyāmā"ti patthanaṁ katvā khādiṁsu, patthanaṁ pana vītivattāva hutvā khādiṁsu, evameva paṇītabhojanaṁ laddhā "aho vatāhaṁ svepi punadivasepi evarūpaṁ labheyyaṁ", lūkhaṁ vā pana laddhā "hiyyo viya me ajja paṇītabhojanaṁ na laddhan"ti patthanaṁ vā anusocanaṁ vā akatvā nittaṇhena—

"Atītaṁ nānusocāmi, nappajappāmināgataṁ[3].
Paccuppannena yāpemi, tena vaṇṇo pasīdatī"ti[4]—

Imaṁ ovādaṁ anussarantena "paccuppanneneva yāpessāmī"ti paribhuñjitabbo.

Yathā ca te na "ettakaṁ kantāre khāditvā avasiṭṭhaṁ kantāraṁ atikkamma loṇambilādīhi yojetvā khādissāmā"ti sannidhiṁ akaṁsu,

---

1. Khu 2. 343 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.
2. Sārāṇīyadhamme (Sī, Syā)
3. Nappajappāmanāgataṁ (Sī)
4. Khu 6. 156 piṭṭhe Jātake.

kantārapariyosāne pana "pure mahājano passatī"ti bhūmiyaṁ vā nikhaṇiṁsu, agginā vā jhāpayiṁsu, evameva—

"Annānamatho pānānaṁ,
Khādanīyānaṁ athopi vatthānaṁ.
Laddhā na sannidhiṁ kayirā,
Na ca parittase tāni alabhamāno"ti[1]—

Imaṁ ovādaṁ anussarantena catūsu paccayesu yaṁ yaṁ labhati, tato tato attano yāpanamattaṁ gahetvā sesaṁ sabrahmacārīnaṁ vissajjetvā sannidhiṁ parivajjantena paribhuñjitabbo. Yathā ca te na "koci añño amhe viya evarūpaṁ puttamaṁsaṁ khādituṁ na labhatī"ti mānaṁ vā dappaṁ vā akaṁsu, nihatamānā pana nihatadappā hutvā khādiṁsu, evameva paṇītabhojanaṁ labhitvā "ahamasmi lābhī cīvarapiṇḍapātādīnan"ti na māno vā dappo vā kātabbo. "Nāyaṁ pabbajjā cīvarādihetu, arahattahetu panāyaṁ pabbajjā"ti paccavekkhitvā nihatamānadappeneva paribhuñjitabbo.

Yathā ca te "kiṁ iminā aloṇena anambilena adhūpitena duggandhenā"ti hīḷetvā na khādiṁsu, hīḷanaṁ pana vītivattā hutvā khādiṁsu, evameva piṇḍapātaṁ labhitvā "kiṁ iminā assagoṇabhattasadisena lūkhena nirasena, suvānadoṇiyaṁ taṁ pakkhipathā"ti evaṁ piṇḍapātaṁ vā, "ko imaṁ bhuñjissati, kākasunakhādīnaṁ dehī"ti evaṁ dāyakaṁ vā ahīḷentena—

"Sa pattapāṇi vicaranto, amūgo mūgasammato.
Appaṁ dānaṁ na hīḷeyya, dātāraṁ nāvajāniyā"ti[2]—

Imaṁ ovādaṁ anussarantena paribhuñjitabbo. Yathā ca te na "tuyhaṁ bhāgo, mayhaṁ bhāgo, tava putto, mama putto"ti aññamaññaṁ atimaññiṁsu, samaggā pana sammodamānā hutvā khādiṁsu, evamevaṁ piṇḍapātaṁ labhitvā yathā ekacco "ko tumhādisānaṁ dassati nikkāraṇā ummāresu pakkhalantānaṁ āhiṇḍantānaṁ[3], vijātamātāpi vo dātabbaṁ na maññati, mayaṁ

1. Khu 1. 422 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Khu 1. 389 piṭṭhe.
3. Pakkhalantā āhiṇḍatha (Sī, Syā)

pana gatagataṭṭhāne paṇītāni cīvarādīni labhāmā"ti sīlavante sabrahmacārī atimaññati, yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"So tena lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto aññe pesale bhikkhū atimaññati. Taṁ hi tassa bhikkhave moghapurisassa hoti dīgharattaṁ ahitāya dukkhāyā"ti[1].

Evaṁ kañci anatimaññitvā sabbehi sabrahmacārīhi saddhiṁ samaggena sammodamānena hutvā paribhuñjitabbaṁ.

Pariññāteti ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti imāhi tīhi pariññāhi pariññāte. Kathaṁ? Idha bhikkhu "kabaḷīkārāhāro nāma ayaṁ savatthukavasena ojaṭṭhamakarūpaṁ hoti, ojaṭṭhamakarūpaṁ kattha paṭihaññati? Jivhāpasāde, jivhāpasādo kinnissito? Catumahābhūtanissito. Iti ojaṭṭhamakaṁ jivhāpasādo tassa paccayāni mahābhūtānīti ime dhammā rūpakkhandho nāma, taṁ pariggaṇhato uppannā phassapañcamakā dhammā cattāro arūpakkhandhā. Iti sabbepime pañcakkhandhā saṅkhepato nāmarūpamattaṁ hotī"ti pajānāti. So te dhamme sarasalakkhaṇato vavatthapetvā tesaṁ paccayaṁ pariyesanto anulomapaṭilomaṁ[2] paṭiccasamuppādaṁ passati. Ettāvatānena kabaḷīkārāhāramukhena sappaccayassa nāmarūpassa yāthāvato diṭṭhattā kabaḷīkārāhāro ñātapariññāya pariññāto hoti. So tadeva sappaccayaṁ nāmarūpaṁ aniccaṁ dukkhaṁ anattāti tīṇi lakkhaṇāni āropetvā sattannaṁ anupassanānaṁ vasena sammasati. Ettāvatānena so tilakkhaṇapaṭivedhasammasanañāṇasaṅkhātāya tīraṇapariññāya pariññāto hoti. Tasmiṁyeva[3] nāmarūpe chandarāgāvakaḍḍhanena anāgāmimaggena parijānatā pahānapariññāya pariññāto hotīti.

Pañcakāmaguṇikoti pañcakāmaguṇasambhavo rāgo pariññāto hoti. Ettha pana tisso pariññā ekapariññā sabbapariññā mūlapariññāti. Katamā **ekapariññā?** Yo bhikkhu jivhādvāre ekarasataṇhaṁ parijānāti, tena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññātova hotīti. Kasmā? Tassāyeva tattha uppajjanato. Sāyeva hi taṇhā cakkhudvāre uppannā

1. Saṁ 1. 426 piṭṭhe. 2. Anulomaṁ (Syā, Ka) 3. Tasmiṁyeva pana (Syā)

rūparāgo nāma hoti, sotadvārādīsu uppannā saddarāgādayo. Iti yathā ekasseva corassa pañcamagge hanato ekasmiṁ magge gahetvā sīse chinne pañcapi maggā khemā honti, evaṁ jivhādvāre rasataṇhāya pariññātāya pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto hotīti ayaṁ ekapariññā nāma.

Katamā **sabbapariññā?** Patte pakkhittapiṇḍapātasmiṁ hi ekasmiṁyeva pañcakāmaguṇikarāgo labbhati. Kathaṁ? Parisuddhaṁ tāvassa vaṇṇaṁ olokayato rūparāgo hoti, uṇhe sappimhi tattha āsiñcante paṭapaṭāti saddo uṭṭhahati, tathārūpaṁ khādanīyaṁ vā khādantassa murumurūti saddo uppajjati, taṁ assādayato saddarāgo. Jīrakādivasagandhaṁ[1] assādentassa gandharāgo, sādurasavasena rasarāgo. Mudubhojanaṁ phassavantanti assādayato phoṭṭhabbarāgo. Iti imasmiṁ āhāre satisampajaññena pariggahetvā nicchandarāgaparibhogena paribhutte sabbopi so pariññāto hotīti ayaṁ sabbapariññā nāma.

Katamā **mūlapariññā?** Pañcakāmaguṇikarāgassa hi kabaḷīkārāhāro mūlaṁ. Kasmā? Tasmiṁ sati tassuppattito. Brāhmaṇatissabhaye kira dvādasa vassāni jāyampatikānaṁ upanijjhānacittaṁ nāma nāhosi. Kasmā? Āhāramandatāya. Bhaye pana vūpasante yojanasatiko Tambapaṇṇidīpo dārakānaṁ jātamaṅgalehi ekamaṅgalo ahosi. Iti mūlabhūte āhāre pariññāte pañcakāmaguṇiko rāgo pariññātova hotīti ayaṁ mūlapariññā nāma.

Natthi taṁ saṁyojananti tena rāgena saddhiṁ pahānekaṭṭhatāya pahīnattā natthi. Evamayaṁ desanā yāva anāgāmimaggā kathitā. "Ettakena pana mā vosānaṁ āpajjiṁsū"ti etesaṁyeva rūpādīnaṁ vasena pañcasu khandhesu vipassanaṁ vaḍḍhetvā yāva arahattā kathetuṁ vaṭṭatīti. .
Paṭhamāhāro niṭṭhito.

---

1. Jirakādisambhāragandhaṁ (Sī, Syā)

Dutiye **niccammā**ti khurato paṭṭhāya yāva siṅgamūlā sakalasarīrato uddālitacammā kiṁsukarāsivaṇṇā. Kasmā pana aññaṁ hatthi-assagoṇādi-upamaṁ agahetvā niccammagāvūpamā gahitāti? Titikkhituṁ asamatthabhāvadīpanatthaṁ. Mātugāmo hi uppannaṁ dukkhavedanaṁ titikkhituṁ adhivāsetuṁ na sakkoti, evameva phassāhāro abalo dubbaloti dassanatthaṁ sadisameva upamaṁ āhari. **Kuṭṭan**ti silākuṭṭādīnaṁ aññataraṁ. **Kuṭṭanissitā** pāṇā nāma uṇṇanābhisarabūmūsikādayo. **Rukkhanissitā**ti uccāliṅgapāṇakādayo. **Udakanissitā**ti macchasuṁsumārādayo. **Ākāsanissitā**ti ḍaṁsamakasakākakulalādayo. **Khādeyyun**ti luñcitvā khādeyyuṁ. Sā tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne taṁtaṁṭhānasannissayamūlikaṁ pāṇakhādanabhayaṁ sampassamānā neva attano sakkārasammānaṁ, na piṭṭhiparikammasarīrasambāhana-uṇhodakāni icchati, evameva bhikkhu phassāhāramūlakaṁ kilesapāṇakakhādanabhayaṁ sampassamāno tebhūmakaphassena anatthiko hoti.

Phasse bhikkhave āhāre pariññāteti tīhi pariññāhi pariññāte. Idhāpi tisso pariññā. Tattha "phasso saṅkhārakkhandho, taṁsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, cittaṁ viññāṇakkhandho, tesaṁ vatthārammaṇāni rūpakkhandho"ti evaṁ sappaccayassa nāmarūpassa yāthāvato dassanaṁ[1] ñātapariññā. Tattheva tilakkhaṇaṁ āropetvā sattannaṁ anupassanānaṁ vasena aniccādito tulanaṁ tīraṇapariññā. Tasmiṁyeva pana nāmarūpe chandarāganikkaḍḍhano arahattamaggo pahānapariññā. **Tisso vedanā**ti evaṁ phassāhāre tīhi pariññāhi pariññāte tisso vedanā pariññātāva honti tammūlakattā taṁsampayuttattā ca. Iti phassāhāravasena desanā yāva arahattā kathitā. . Dutiyāhāro.

Tatiye **aṅgārakāsū**ti aṅgārānaṁ kāsu. **Kāsū**ti rāsipi vuccati āvāṭopi.

---

1. Yathāvasarasadassanaṁ (Syā)

"Aṅgārakāsuṁ apare phuṇanti[1],
Narā rudantā paridaḍḍhagattā.
Bhayaṁ hi maṁ vindati sūta disvā,
Pucchāmi taṁ Mātali devasārathī"ti[2]—

Ettha rāsi "kāsū"ti vutto.

"Kinnu santaramānova, kāsuṁ khanasi sārathī"ti[3]—

Ettha āvāṭo. Idhāpi ayameva adhippeto. **Sādhikaporisā**ti atirekaporisā pañcaratanappamāṇā. **Vītaccikānaṁ vītadhūmānan**ti etenassa mahāpariḷāhataṁ dasseti. Jālāya vā hi dhūme vā sati vāto[4] samuṭṭhāti, pariḷāho mahā na hoti, tadabhāve vātābhāvato pariḷāho mahā hoti. **Ārakāvassā**ti dūreyeva bhaveyya.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—aṅgārakāsu viya hi tebhūmakavaṭṭaṁ daṭṭhabbaṁ. Jīvitukāmo puriso viya vaṭṭanissito bālaputhujjano. Dve balavanto purisā viya kusalākusalakammaṁ. Tesaṁ taṁ purisaṁ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuṁ upakaḍḍhanakālo viya puthujjanassa kammāyūhanakālo. Kammaṁ hi āyūhiyamānameva paṭisandhiṁ ākaḍḍhati nāma. Aṅgārakāsunidānaṁ dukkhaṁ viya kammanidānaṁ vaṭṭadukkhaṁ veditabbaṁ.

Pariññāteti tīhi pariññāhi pariññāte. Pariññāyojanā panettha phasse vuttanayeneva veditabbā. **Tisso taṇhā**ti kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhāti imā pariññātā honti. Kasmā? Taṇhāmūlakattā manosañcetanāya. Na hi hetumhi appahīne phalaṁ pahīyati. Iti manosañcetanāhāravasenapi yāva arahattā desanā kathitā. . Tatiyāhāro.

Catutthe **āgucārin**ti pāpacāriṁ dosakārakaṁ. **Kathaṁ so puriso**ti so puriso kathaṁbhūto, kiṁ yāpeti, na yāpetīti pucchati. **Tatheva deva jīvatī**ti yathā pubbe, idānipi tatheva jīvati.

---

1. Thunanti (Syā), punanti (Ka)
2. Khu 6. 189 piṭṭhe Jātake.
3. Khu 6. 149 piṭṭhe.
4. Pariḷāho mahāvāto (Syā)

Evameva khoti idhāpi idaṁ opammasaṁsandanaṁ—rājā viya hi kammaṁ daṭṭhabbaṁ, āgucārī puriso viya vaṭṭasannissito bālaputhujjano, tīṇi sattisatāni viya paṭisandhiviññāṇaṁ, āgucāriṁ purisaṁ "tīhi sattisatehi hanathā"ti raññā āṇattakālo viya kammaraññā vaṭṭasannissitaputhujjanaṁ gahetvā paṭisandhiyaṁ pakkhipanakālo. Tattha kiñcāpi tīṇi sattisatāni viya paṭisandhiviññāṇaṁ, sattīsu pana dukkhaṁ natthi, sattīhi pahaṭavaṇamūlakaṁ[1] dukkhaṁ, evameva paṭisandhiyampi dukkhaṁ natthi, dinnāya pana paṭisandhiyā pavatte vipākadukkhaṁ sattipahaṭavaṇamūlakaṁ dukkhaṁ[2] viya hoti.

Pariññāteti tīheva pariññāhi pariññāte. Idhāpi pariññāyojanā phassāhāre vuttanayeneva veditabbā. **Nāmarūpan**ti viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ. Viññāṇasmiṁ hi pariññāte taṁ pariññātameva hoti tammūlakattā sahuppannattā ca. Iti viññāṇāhāravasenapi yāva arahattā desanā kathitāti. . Catutthāhāro. . Tatiyaṁ.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **rāgo**ti-ādīni lobhasseva nāmāni. So hi rañjanavasena rāgo, nandanavasena nandī, taṇhāyanavasena taṇhāti vuccati. **Patiṭṭhitaṁ tattha viññāṇaṁ virūḷhan**ti kammaṁ javāpetvā[3] paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya patiṭṭhitañceva virūḷhañca. **Yatthā**ti tebhūmakavaṭṭe bhummaṁ, sabbattha vā purimapurimapade etaṁ bhummaṁ. **Atthi tattha saṅkhārānaṁ vuddhī**ti idaṁ imasmiṁ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyativaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṁ. **Yattha atthi āyatiṁ punabbhavābhinibbattī**ti yasmiṁ ṭhāne āyatiṁ punabbhavābhinibbatti atthi.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—rajakacittakārā viya hi sahakammasambhāraṁ kammaṁ, phalakabhittidussapaṭā viya tebhūmakavaṭṭaṁ. Yathā rajakacittakārā parisuddhesu phalakādīsu rūpaṁ samuṭṭhāpenti, evameva sasambhārakakammaṁ bhavesu rūpaṁ samuṭṭhāpeti. Tattha yathā akusalena cittakārena samuṭṭhāpitaṁ rūpaṁ virūpaṁ hoti dussaṇṭhitaṁ amanāpaṁ, evameva

1. Pahaṭavaṇamukhamūlaṁ (Syā)
2. Sattīhi pahatavaṇamukhamūladukkhaṁ (Syā), sattipahaṭavaṇamūlaṁ khedaṁ dukkhaṁ (Ka)
3. Jirāpetvā (Syā)

ekacco kammaṁ karonto ñāṇavippayuttena cittena karoti, taṁ kammaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpentaṁ cakkhādīnaṁ sampattiṁ adatvā dubbaṇṇaṁ dussaṇṭhitaṁ[1] mātāpitūnampi amanāpaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpeti. Yathā pana kusalena cittakārena samuṭṭhāpitaṁ rūpaṁ surūpaṁ hoti susaṇṭhitaṁ manāpaṁ, evameva ekacco kammaṁ karonto ñāṇasampayuttena cittena karoti, taṁ kammaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpentaṁ cakkhādīnaṁ sampattiṁ datvā suvaṇṇaṁ susaṇṭhitaṁ alaṅkatapaṭiyattaṁ viya rūpaṁ samuṭṭhāpeti.

Ettha ca āhāraṁ viññāṇena saddhiṁ saṅkhipitvā āhāranāmarūpānaṁ antare eko sandhi, vipākavidhiṁ nāmarūpena saṅkhipitvā nāmarūpasaṅkhārānaṁ antare eko sandhi, saṅkhārānañca āyatibhavassa ca antare eko sandhīti veditabbo.

Kūṭāgāranti ekakaṇṇikaṁ gāhāpetvā[2] kataṁ agāraṁ. **Kūṭāgārasālā**ti dve kaṇṇike gahetvā katasālā. **Evameva kho**ti ettha khīṇāsavassa kammaṁ sūriyarasmisamaṁ veditabbaṁ. Sūriyarasmi pana atthi, sā kevalaṁ patiṭṭhāya abhāvena appatiṭṭhā nāma jātā, khīṇāsavassa kammaṁ natthitāya eva appatiṭṭhaṁ. Tassa hi kāyādayo atthi, tehi pana katakammaṁ kusalākusalaṁ nāma na hoti, kiriyamatte ṭhatvā avipākaṁ hoti. Evamassa kammaṁ natthitāya eva appatiṭṭhaṁ nāma jātanti. . Catutthaṁ.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **nāmarūpe kho sati viññāṇan**ti ettha "saṅkhāresu sati viññāṇan"ti ca "avijjāya sati saṅkhārā"ti ca vattabbaṁ bhaveyya, tadubhayampi na vuttaṁ. Kasmā? Avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo, tehi saddhiṁ ayaṁ vipassanā na ghaṭīyati. Mahāpuriso hi paccuppannapañcavokāravasena abhiniviṭṭhoti.

Nanu ca avijjāsaṅkhāresu adiṭṭhesu na sakkā Buddhena bhavitunti. Saccaṁ na sakkā, iminā pana te bhava-upādānataṇhāvasena diṭṭhāva. Tasmā yathā nāma godhaṁ anubandhanto puriso taṁ kūpaṁ paviṭṭhaṁ disvā otāretvā[3] paviṭṭhaṭṭhānaṁ khaṇitvā godhaṁ gahetvā pakkameyya, na parabhāgaṁ

1. Dussaṇṭhānaṁ (Sī) 2. Gahetvā (Syā) 3. Otaritvā (Sī)

khaneyya, kasmā? Kassaci natthitāya. Evaṁ mahāpurisopi godhaṁ anubandhanto puriso viya Bodhipallaṅke nisinno jarāmaraṇato paṭṭhāya "imassa ayaṁ paccayo, imassa ayaṁ paccayo"ti pariyesanto yāva nāmarūpadhammānaṁ paccayaṁ disvā tassapi paccayaṁ pariyesanto viññāṇameva addasa. Tato "ettako[1] pañcavokārabhavavasena sammasanacāro"ti[2] vipassanaṁ paṭinivattesi, parato tucchakūpassa abhinnaṭṭhānaṁ[3] viya avijjāsaṅkhāradvayaṁ atthi, tadetaṁ heṭṭhā vipassanāya gahitattā pāṭiyekkaṁ sammasanūpagaṁ na hotīti na aggahesi.

Paccudāvattatīti paṭinivattati. Katamaṁ panettha viññāṇaṁ paccudāvattatīti? Paṭisandhiviññāṇampi vipassanāviññāṇampi[4]. Tattha paṭisandhiviññāṇaṁ paccayato paṭinivattati, vipassanāviññāṇaṁ[5] ārammaṇato. Ubhayampi nāmarūpaṁ nātikkamati, nāmarūpato paraṁ na gacchati. **Ettāvatā jāyetha vā**ti-ādīsu viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesu ettakena jāyetha vā upapajjetha vā. Ito hi paraṁ kimaññaṁ jāyetha vā upapajjetha vā, nanu etadeva jāyati ca upapajjati cāti.

Evaṁ saddhiṁ aparāparacutipaṭisandhīhi pañca padāni dassetvā puna taṁ ettāvatāti vuttamatthaṁ niyyātento **yadidaṁ nāmarūpapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpan**ti vatvā tato paraṁ anulomapaccayākāravasena viññāṇapaccayā nāmarūpamūlakaṁ āyatijarāmaraṇaṁ dassetuṁ **nāmarūpapaccayā saḷāyatanan**ti-ādimāha.

Añjasanti maggasseva vevacanaṁ. **Uddhāpavantan**ti āpato uggatattā uddhāpanti[6] laddhavohārena pākāravatthunā samannāgataṁ. **Ramaṇīyan**ti samantā catunnaṁ dvārānaṁ abbhantare ca nānābhaṇḍānaṁ sampattiyā ramaṇīyaṁ. **Māpehī**ti mahājanaṁ pesetvā vāsaṁ kārehi. **Māpeyyā**ti vāsaṁ kāreyya. Kārento ca paṭhamaṁ aṭṭhārasa manussakoṭiyo pesetvā "sampuṇṇan"ti pucchitvā "na tāva sampuṇṇan"ti vutte aparāni pañcakulāni peseyya. Puna pucchitvā "na tāva sampuṇṇan"ti vutte aparāni pañcapaññāsakulāni peseyya. Puna pucchitvā "na tāva sampuṇṇan"ti vutte aparāni

---

1. Ettake (Ka)
2. Sammasanaṁ karoti (Ka)
3. Abhindanaṭṭhānaṁ (Sī), abhindaṭṭhānaṁ (Syā)
4. Vipassanāñāṇampi (Sī)
5. Vipassanāñāṇaṁ (Sī)
6. Uddāpanti (Sī)

tiṁsa kulāni peseyya. Puna pucchitvā “na tāva sampuṇṇan”ti vutte aparaṁ kulasahassaṁ peseyya. Puna pucchitvā “na tāva sampuṇṇan”ti vutte aparāni ekādasanahutāni kulāni peseyya. Puna pucchitvā “na tāva sampuṇṇan”ti vutte aparāni caturāsītikulasahassāni peseyya. Puna “sampuṇṇan”ti pucchite “mahārāja kiṁ vadesi, mahantaṁ nagaraṁ asambādhaṁ, iminā nayena kulāni pesetvā na sakkā pūretuṁ, bheriṁ pana carāpetvā ‘amhākaṁ nagaraṁ imāya ca imāya ca sampattiyā sampannaṁ, ye tattha vasitukāmā, yathāsukhaṁ gacchantu, imañcimañca parihāraṁ labhissantī’ti nagarassa ceva vaṇṇaṁ lokassa ca parihāralābhaṁ ghosāpethā”ti vadeyya. So evaṁ kareyya. Tato manussā nagaraguṇañceva parihāralābhañca sutvā sabbadisāhi samosaritvā nagaraṁ pūreyyuṁ. Taṁ aparena samayena iddhañceva assa phītañca. Taṁ sandhāya **tadassa nagaraṁ aparena samayena iddhañceva phītañcā**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **iddhan**ti samiddhaṁ subhikkhaṁ. **Phītan**ti sabbasampattīhi pupphitaṁ[1]. **Bāhujaññan**ti bahūhi ñātabbaṁ, bahujanānaṁ hitaṁ vā. “Bahujanan”tipi pāṭho. **Ākiṇṇamanussan**ti manussehi ākiṇṇaṁ nirantaraṁ phuṭṭhaṁ. **Vuḍḍhivepullappattan**ti vuḍḍhippattañceva vepullappattañca, seṭṭhabhāvañceva vipulabhāvañca pattaṁ, dasasahassacakkavāḷe agganagaraṁ jātanti attho.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—araññapavane caramānapuriso viya hi Dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya pāramiyo pūrayamāno mahāpuriso daṭṭhabbo, tassa purisassa pubbakehi manussehi anuyātamaggadassanaṁ viya mahāsattassa anupubbena Bodhipallaṅke nisinnassa pubbabhāge aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassa dassanaṁ, purisassa taṁ ekapadikamaggaṁ anugacchato aparabhāge mahāmaggadassanaṁ viya mahāsattassa uparivipassanāya ciṇṇante lokuttaramaggadassanaṁ, purisassa teneva maggena gacchato purato nagaradassanaṁ viya Thathāgatassa nibbānanagaradassanaṁ, bahinagaraṁ panettha aññena diṭṭhaṁ, aññena manussavāsaṁ kataṁ, nibbānanagaraṁ Satthā sayameva passi, sayaṁ vāsamakāsi. Tassa purisassa catunnaṁ dvārānaṁ diṭṭhakālo viya Tathāgatassa catunnaṁ maggānaṁ diṭṭhakālo, tassa catūhi dvārehi nagaraṁ paviṭṭhakālo viya Tathāgatassa catūhi

1. Vaḍḍhitaṁ (Syā)

maggehi nibbānaṁ paviṭṭhakālo, tassa nagarabbhantare bhaṇḍavavatthānakālo viya Tathāgatassa paccavekkhaṇañāṇena paropaṇṇāsakusaladhammavavatthānakālo. Nagarassa agārakaraṇatthaṁ[1] kulapariyesanakālo viya Satthu phalasmāpattito vuṭṭhāya veneyyasatte volokanakālo, tena purisena yācitassa rañño ekaṁ mahākuṭumbikaṁ diṭṭhākālo viya mahābrahmunā yācitassa Bhagavato Aññāsikoṇḍaññattheraṁ diṭṭhakālo, rañño mahākuṭumbikaṁ pakkosāpetvā "nagaravāsaṁ karohī"ti pahitakālo viya Bhagavato ekasmiṁ pacchābhatte aṭṭhārasayojanamaggaṁ gantvā āsāḷhipuṇṇamadivase Bārāṇasiyaṁ Isipatanaṁ pavisitvā theraṁ kāyasakkhiṁ katvā dhammaṁ desitakālo, mahākuṭumbikena aṭṭhārasa purisakoṭiyo gehetvā nagaraṁ ajjhāvuṭṭhakālo viya Tathāgatena dhammacakke pavattite therassa aṭṭharasahi brahmakoṭīhi saddhiṁ sotāpattiphale patiṭṭhitakālo, evaṁ nibbānanagaraṁ paṭhamaṁ āvāsitaṁ, tato sampuṇṇaṁ nagaranti pucchitvā na tāvāti vutte pañca kulāni ādiṁ katvā yāva caturāsītikulasahassapesanaṁ viya Tathāgatassa pañcamadivasato paṭṭhāya Anattalakkhaṇasuttādīni desetvā pañcavaggiye ādiṁ katvā Yasapamukhā pañcapaṇṇāsa kulaputtā, tiṁsa Bhaddavaggiyā, sahassapurāṇajaṭilā, Bimbisārapamukhāni ekādasapurisanahutāni, tirokuṭṭānumodane caturāsītisahassānīti ettakassa janassa ariyamaggṁ otāretvā nibbānanagaraṁ pesitakālo, atha tena nayena nagare apūriyamāne bheriṁ carāpetvā nagarassa vaṇṇaghosanaṁ kulānaṁ parihāralābhaghosanaṁ viya ca māsassa aṭṭha divase tattha tattha nisīditvā dhammakathikānaṁ nibbānavaṇṇassa ceva nibbānappattānaṁ jātikantārādinittharaṇānisaṁsassa ca ghosanaṁ, tato sabbadisāhi āgantvā manussānaṁ nagarasamosaraṇaṁ viya tattha tattha dhammakathaṁ sutvā tato tato nikkhamitvā pabbajjaṁ ādiṁ katvā anulomapaṭipadaṁ paṭipannānaṁ aparimāṇānaṁ kulaputtānaṁ nibbānasamosaraṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Purāṇaṁ magganti ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ. Ayaṁ hi ariyamaggo pavāraṇasutte[2] avattamānakaṭṭhena "anuppannamaggo"ti vutto, imasmiṁ sutte avaḷañjaṭṭhena "purāṇamaggo"ti. **Brahmacariyan**ti sikkhattayasaṅgahaṁ sakalasāsanaṁ. **Iddhan**ti

1. Āvāsakaraṇatthaṁ (Syā)
2. Saṁ 1. 192 piṭṭhe.

jhānassādena samiddhaṁ subhikkhaṁ. **Phītan**ti abhiññābharaṇehi[1] pupphitaṁ. **Vitthārikan**ti vitthiṇṇaṁ. **Bāhujaññan**ti bahujanaviññeyyaṁ. **Yāva devamanussehi suppakāsitan**ti yāva dasasahassacakkavāḷe devamanussehi paricchedo atthi, etasmiṁ antare suppakāsitaṁ sudesitaṁ Tathāgatenāti. . Pañcamaṁ.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **āmantesī**ti kasmā āmantesi? Yasmāssa sukhumā tilakkhaṇāhatā dhammadesanā upaṭṭhāsi. Tasmiṁ kira janapade manussā sahetukā paññavanto. Siniddhāni kirettha bhojanāni, tānisevato janassa paññā vaḍḍhiti, te gambhīraṁ tilakkhaṇāhataṁ dhammakathaṁ paṭivijjhituṁ samatthā honti. Teneva Bhagavā dīghamajjhimesu Mahāsatipaṭṭhānāni[2], Mahānidānaṁ[3], Āneñjasappāyaṁ[4], Saṁyuttake Cūḷanidānādisuttanti[5] evamādīni aññāni gambhīrāni suttāni tattheva kathesi. **Sammasatha no**ti sammasatha nu. **Antaraṁ sammasan**ti[6] abbhantaraṁ paccayasammasanaṁ. **Na so bhikkhu Bhagavato cittaṁ ārādhesī**ti paccayākāravasena byākārāpetukāmassa Bhagavato tathā abyākaritvā dvattiṁsākāravasena byākaronto ajjhāsayaṁ gahetuṁ nāsakkhi.

Etadavocāti desanā yathānusandhiṁ na gatā, desanāya yathānusandhigamanatthaṁ etadavoca. **Tenahānanda suṇāthā**ti idaṁ Tepiṭake Buddhavacane asambhinnapadaṁ[7]. Aññattha hi evaṁ vuttaṁ nāma natthi. **Upadhinidānan**ti khandhupadhinidānaṁ. Khandhapañcakaṁ hettha upadhīti adhippetaṁ. **Uppajjatī**ti jāyati. **Nivisatī**ti punappunaṁ pavattivasena patiṭṭhahati.

Yaṁ kho loke piyarūpaṁ sātarūpanti yaṁ lokasmiṁ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhuṁ loke**ti-ādīsu lokasmiṁ hi cakkhādīsu mamattena[8] abhiniviṭṭhā sattā sampattiyaṁ patiṭṭhitā attano cakkhuṁ ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannapañcapasādaṁ[9] suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṁ viya maññanti, sotaṁ rajatapanāḷikaṁ viya pāmaṅgasuttaṁ[10]

---

1. Abhiññākāraṇehi (Syā)
2. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 47 piṭṭhe.
4. Ma 3. 48 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 317 piṭṭhe.
6. Sammasananti (Sī)
7. Abhinnakapadaṁ (Syā)
8. Pamattā (Sī), mamattā (Ka)
9. ...pañcapasādā (Ka)
10. Pāmaṅgasuttakaṁ (Syā)

viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṁ ghānaṁ vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭiṁ viya maññanti, jivhaṁ rattakambalapaṭalaṁ viya mudusiniddhamadhurarasadaṁ[1] maññanti, kāyaṁ sālalaṭṭhiṁ viya suvaṇṇatoraṇaṁ viya ca maññanti, manaṁ aññesaṁ manena asadisaṁ uḷāraṁ maññanti.

Niccato addakkhunti niccanti addasaṁsu. Sesapadesupi eseva nayo. **Na parimucciṁsu dukkhasmā**ti sakalasmāpi vaṭṭadukkhā na parimucciṁsu. **Dakkhissantī**ti passissanti. **Āpānīyakaṁso**ti sarakassa nāmaṁ. Yasmā panettha āpaṁ pivanti, tasmā "āpānīyo"ti vuccati. Apānīyo ca so kaṁso cāti āpānīyakaṁso. Surāmaṇḍasarakassetaṁ nāmaṁ. "Vaṇṇasampanno"ti-ādivacanato pana kaṁse ṭhitapānameva evaṁ vuttaṁ. **Ghammābhitatto**ti ghammena abhitatto. **Ghammapareto**ti ghammena phuṭṭho, anugatoti attho. **Pivato hi kho taṁ chādessatī**ti pivantassa taṁ pānīyaṁ vaṇṇādisampattiyā ruccissati, sakalasarīraṁ vā pharitvā tuṭṭhiṁ uppādayamānaṁ ṭhassati. **Appaṭisaṅkhā**ti apaccavekkhitvā.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—āpānīyakaṁso viya hi loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ ārammaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, ghammābhitattapuriso viya voṭṭanissito puthujjano, āpānīyakaṁsena nimantanapuriso viya loke piyarūpena sātarūpena ārammaṇena nimantakajano, āpānīyakaṁse sampattiñca ādīnavañca ārocento āpānakamanusso viya ācariyupajjhāyādiko kalyāṇamitto. Yatheva hi tassa purisassa apalokitamanusso āpānīyakaṁse guṇañca ādīnavañca āroceti, evameva ācariyo vā upajjhāyo vā bhikkhuno pañcasu kāmaguṇesu assādañca nissaraṇañca katheti.

Tattha yathā āpānīyakaṁsamhi guṇe ca ādīnave ca ārocite so puriso piyavaṇṇādisampadāyameva sañjātavego "sace maraṇaṁ bhavissati, pacchā jānissāmī"ti sahasā appaṭisaṅkhāya taṁ pivitvā maraṇaṁ vā maraṇamattaṁ vā dukkhaṁ nigacchati, evameva bhikkhu "pañcasu kāmaguṇesu dassanādivasena uppannasomanassamattameva assādo, ādīnavo pana diṭṭhadhammikasamparāyiko bahu nānappakāro, appassādā kāmā bahudukkhā

---

1. ...madhurassaraṁ (Sī, Syā)

bahupāyāsā"ti evaṁ ācariyupajjhāyehi ānisaṁsañca ādīnavañca kathetvā "samaṇapaṭipadaṁ paṭipajja, indriyesu guttadvāro bhava bhojane mattaññū jāgariyaṁ anuyutto"ti evaṁ ovaditopi assādabaddhacittatāya "sace vuttappakāro ādīnavo bhavissati, pacchā jānissāmī"ti ācariyupajjhāye apasādetvā uddesaparipucchādīni ceva vattapaṭipattiñca pahāya lokāmisakathaṁ kathento kāme paribhuñjitukāmatāya sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattati. Tato duccaritāni pūrento sandhicchedanādikāle "coro ayan"ti gahetvā rañño dassito idheva hatthapādādichedanaṁ patvā samparāye catūsu apāyesu mahādukkhaṁ anubhoti.

Pānīyena vā vinetunti sītena vārinā harituṁ. **Dadhimaṇḍakenā**ti dadhimaṇḍanamattena[1]. **Bhaṭṭhaloṇikāyā**ti saloṇena sattupānīyena. **Loṇasovīrakenā**ti sabbadhaññaphalakaḷīrādīni pakkhipitvā loṇasovīrakaṁ nāma karonti, tena.

Opammasaṁsandanaṁ panettha—ghammābhitattapuriso viya vaṭṭasannitakāle yogāvacaro daṭṭhabbo, tassa purisassa paṭisaṅkhā āpānīyakaṁsaṁ pahāya pānīyādīhi pipāsassa vinodanaṁ viya bhikkhuno ācariyupajjhāyānaṁ ovāde ṭhatvā chadvārādīni pariggahetvā anukkamena vipassanaṁ vaḍḍhentassa arahattaphalādhigamo, pānīyādīni cattāri pānāni viya hi cattāro maggā, tesu aññataraṁ pivitvā surāpipāsitaṁ vinodetvā sukhino yenakāmaṁ gamanaṁ viya khīṇāsavassa catumaggapānaṁ pivitvā taṇhaṁ vinodetvā agatapubbaṁ nibbānadisaṁ gamanakālo veditabbo. . Chaṭṭhaṁ.

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame **kiṁ nu kho āvuso**ti kasmā pucchati? "Evaṁ puṭṭho kathaṁ nu kho byākareyyā"ti therassa ajjhāsayajānanatthaṁ. Apica atīte dve aggasāvakā imaṁ pañhaṁ vinicchayiṁsūti anāgate bhikkhū jānissantītipi pucchati. **Idāneva kho mayan**ti idaṁ thero yassa nāmarūpassa viññāṇaṁ paccayoti vuttaṁ, tadeva nāmarūpaṁ viññāṇassa

1. Dadhimatthunā (Sī), dadhimaṭṭhanā (Syā)

paccayoti vuttattā āha. **Naḷakalāpiyo**ti idha pana ayakalāpādivasena upamaṁ anāharitvā viññāṇanāmarūpānaṁ abaladubbalabhāvadassanatthaṁ ayaṁ upamā ābhatā.

Nirodho hotīti ettake ṭhāne paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā. **Chattiṁsāya vatthūhī**ti heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesu ekekasmiṁ tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ vasena chattiṁ sāya kāraṇehi. Ettha ca paṭhamo dhammakathikaguṇo, dutiyā paṭipatti, tatiyaṁ paṭipattiphalaṁ. Tattha paṭhamanayena desanāsampatti kathitā, dutiyena sekkhabhūmi, tatiyena asekkhabhūmīti. . Sattamaṁ.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **aññatrevā**ti ekacco hi parassa saddahitvā yaṁ esa bhaṇati, taṁ bhūtanti gaṇhāti. Aparassa nisīditvā cintentassa yaṁ kāraṇaṁ ruccati, so "atthi etan"ti ruciyā gaṇhāti. Eko "cirakālato paṭṭhāya evaṁ anussavo atthi, bhūtametan"ti anussavena gaṇhāti. Aññassa vitakkayato ekaṁ kāraṇaṁ upaṭṭhāti, so "atthetan"ti ākāraparivitakkena gaṇhāti. Aparassa cintayato ekā diṭṭhi uppajjati, yāyassa taṁ kāraṇaṁ nijjhāyantassa khamati, so "atthetan"ti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gaṇhāti. Thero pana pañcapi etāni kāraṇāni paṭikkhipitvā paccakkhañāṇena[1] paṭividdhabhāvaṁ pucchanto **aññatreva āvuso Musila saddhāyā**ti-ādimāha. Tattha **aññatrevā**ti saddhādīni kāraṇāni ṭhapetvā, vinā etehi kāraṇehīti attho. **Bhavanirodho nibbānan**ti pañcakkhandhanirodho nibbānaṁ.

Tuṇhī ahosīti thero khīṇāsavo, ahaṁ pana khīṇāsavoti vā na vāti vā avatvā tuṇhīyeva ahosi. **Āyasmā Nārado āyasmantaṁ Paviṭṭhaṁ etadavocā**ti kasmā avoca? So kira cintesi "bhavanirodho nibbānaṁ nāmāti sekhehipi[2] jānitabbo pañho esa, ayaṁ pana thero imaṁ theraṁ asekhabhūmiyā kāreti[3], imaṁ ṭhānaṁ jānāpessāmī"ti etaṁ avoca.

---

1. Sapaccakkhañāṇena (Ka) 2. Sekhehipi asekhehipi (Syā) 3. Karoti (Sī)

Sammappaññāya sudiṭṭhanti saha vipassanāya maggapaññāya suṭṭhu diṭṭhaṁ. **Na camhi arahan**ti anāgāmimagge ṭhitattā arahaṁ na homīti dīpeti. Yaṁ panassa idāni[1] "bhavanirodho nibbānan"ti ñāṇaṁ, taṁ ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇañāṇehi vimuttaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. **Udapāno**ti vīsatiṁsahatthagambhīro pānīyakupo. **Udakavārako**ti udaka-ussiñcanavārako. **Udakanti hi kho ñāṇaṁ assā**ti tīre ṭhitassa olokayato evaṁ ñāṇaṁ bhaveyya. **Na ca kāyena phusitvā**ti udakaṁ pana nīharitvā kāyena phusitvā viharituṁ na sakkuṇeyya. Udapāne udakadassanaṁ viya hi anāgāmino nibbānadassanaṁ, ghammābhitattapuriso viya anāgāmī, udakavārako viya arahattamaggo, yathā ghammābhitattapuriso udapāne udakaṁ passati, evaṁ anāgāmī paccavekkhaṇañāṇena "upari arahattaphalasamayo[2] nāma atthī"ti jānāti. Yathā pana so puriso udakavārakassa natthitāya udakaṁ, nīharitvā kāyena phusituṁ na labhati, evaṁ anāgāmī arahattamaggassa natthitāya nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā arahattaphalasamāpattiṁ appetvā nisīdituṁ na labhati. . Aṭṭhamaṁ.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **upayanto**ti udakavaḍḍhanasamaye upari gacchanto. **Mahānadiyo**ti Gaṅgāyamunādikā mahāsaritāyo. **Upayāpetī**ti upari yāpeti, vaḍḍheti pūretīti attho. **Avijjā upayantī**ti avijjā upari gacchantī saṅkhārānaṁ paccayo bhavituṁ sakkuṇantī. **Saṅkhāre upayāpetī**ti saṅkhāre upari yāpeti vaḍḍheti. Evaṁ sabbapadesu attho veditabbo. **Apayanto**ti apagacchanto osaranto. **Avijjā apayantī**ti avijjā apagacchamānā osaramānā upari saṅkhārānaṁ paccayo bhavituṁ na sakkuṇantīti attho. **Saṅkhāre apayāpetī**ti saṅkhāre apagacchāpeti. Esa nayo sabbapadesu. . Navamaṁ.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukato**ti sabbehi devamanussehi pāsāṇacchattaṁ viya cittena garukato. **Mānito**ti manena piyāyito. **Pūjito**ti

---

1. Idaṁ (Sī)   2. Arahattaphalābhisamayo (Sī)

catupaccayapūjāya pūjito. **Apacito**ti nīcavuttikaraṇena apacito. Satthāraṁ hi disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti maggaṁ denti, aṁsakūṭato sāṭakaṁ apanenti, āsanato vuṭṭhahanti vandanti. Evaṁ so tehi apacito nāma hoti. **Susimo**ti evaṁnāmako vedaṅgesu kusalo paṇḍitaparibbājako. **Ehi tvan**ti tesaṁ kira etadahosi "samaṇo Gotamo na jātigottādīni āgamma lābhaggappatto jāto, kaviseṭṭho panesa uttamakavitāya sāvakānaṁ ganthaṁ bandhitvā deti, taṁ te uggaṇhitvā upaṭṭhākānaṁ upanisinnakathampi anumodanampi sarabhaññampīti evamādīni kathenti, te tesaṁ pasannā lābhaṁ upasaṁharanti. Sace mayaṁ yaṁ samaṇo Gotamo jānāti, tato thokaṁ jāneyyāma, attano samayaṁ tattha pakkhipitvā mayampi upaṭṭhākānaṁ katheyyāma, tato etehi lābhitarā bhaveyyāma. Ko nu kho samaṇassa Gotamassa santike pabbajitvā khippameva uggaṇhituṁ sakkhissatī"ti. Te evaṁ cintetvā "Susimo paṭibalo"ti disvā taṁ upasaṅkamitvā evamāhaṁsu.

Yenāyasmā Ānando tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Evaṁ kirassa ahosi "kassa nu kho santikaṁ gantvā ahaṁ imaṁ dhammaṁ khippaṁ laddhuṁ sakkhissāmī"ti. Tato cintesi "samaṇo Gotamo garu tejussado niyamamanuyutto, na sakkā akāle upasaṅkamituṁ, aññepi bahū khattiyādayo samaṇaṁ Gotamaṁ upasaṅkamanti, tasmimpi samaye na sakkā upasaṅkamituṁ. Sāvakesupissa Sāriputto mahāpañño vipassanālakkhaṇamhi etadagge ṭhapito, Mahāmoggallāno samādhilakkhaṇasmiṁ etadagge ṭhapito, Mahākassapo dhutaṅgadharesu, Anuruddho dibbacakkhukesu, Puṇṇo Mantāṇiputto dhammakathikesu, Upālitthero vinayadharesu etadagge ṭhapito, ayaṁ pana Ānando bahussuto Tipiṭakadharo, Satthāpissa tattha tattha kathitaṁ dhammaṁ āharitvā katheti, pañcasu ṭhānesu etadagge ṭhapito, aṭṭhannaṁ varānaṁ lābhī, catūhi acchariyabbhutadhammehi samannāgato, tassa samīpaṁ gato[1] khippaṁ dhammaṁ laddhuṁ sakkhissāmī"ti. Tasmā yenāyasmā Ānando tenupasaṅkami.

---

1. Gate (Sī)

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā sayaṁ apabbājetvā upasaṅkami? Evaṁ kirassa ahosi "ayaṁ titthiyasamaye pāṭiyekko 'ahaṁ Satthā'ti paṭijānanto carati, pabbajitvā sāsanassa alābhāyapi parisakkeyya. Na kho panassāhaṁ ajjhāsayaṁ ājānāmi, Satthā jānissatī"ti. Tasmā taṁ ādāya Bhagavā tenupasaṅkami. **Tenahānanda susimaṁ pabbājethā**ti[1] Satthā kira cintesi "ayaṁ paribbājako titthiyasamaye 'ahaṁ pāṭiyekko Satthā'ti paṭijānamāno carati, 'idha maggabrahmacariyaṁ carituṁ icchāmī'ti kira vadati, kiṁ nu kho mayi pasanno, udāhu mayhaṁ sāvakesu, udāhu mayhaṁ vā mama sāvakānaṁ vā dhammakathāya pasanno"ti. Athassa ekaṭṭhānepi pasādābhāvaṁ ñatvā "ayaṁ mama sāsane dhammaṁ thenessāmīti pabbajati, itissa āgamanaṁ aparisuddhaṁ, nipphatti nu kho kīdisā"ti olokento "kiñcāpi 'dhammaṁ thenessāmī"ti pabbajati, katipāheneva pana ghaṭetvā arahattaṁ gaṇhissatī"ti ñatvā "tenahānanda Susimaṁ pabbājethā"ti[1] āha.

Aññā byākatā hotīti te kirabhikkhū Satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā temāsaṁ vassaṁ vasantā tasmiṁyeva antotemāse ghaṭentā vāyamantā arahattaṁ paṭilabhiṁsu. Te "paṭiladdhaguṇaṁ Satthu ārocessāmā"ti pavāritapavāraṇā[2] senāsanaṁ saṁsāmetvā Satthu santikaṁ āgantvā attano paṭiladdhaguṇaṁ ārocesuṁ. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Aññā**ti arahattassa nāmaṁ. **Byākatā**ti ārocitā. **Assosī**ti so kira ohitasoto[3] hutvā tesaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ ṭhitaṭṭhānaṁ gacchati taṁ taṁ kathaṁ suṇitukāmo. **Yena te bhikkhū tenupasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? Taṁ kirassa pavattiṁ sutvā etadahosi "aññā nāma imasmiṁ sāsane paramappamāṇaṁ[4] sārabhūtā ācariyamuṭṭhi maññe bhavissati, pucchitvā naṁ jānissāmī"ti. Tasmā upasaṅkami.

Anekavihitanti anekavidhaṁ. **Iddhividhan**ti iddhikoṭṭhāsaṁ. **Āvibhāvaṁ tirobhāvan**ti āvibhāvaṁ gahetvā tirobhāvaṁ, tirobhāvaṁ gahetvā āvibhāvaṁ kātuṁ sakkothāti pucchati. **Tirokuṭṭan**ti parakuṭṭaṁ.

---

1. Pabbājehīti (Sī)
2. Parisuddhapavāraṇā (Syā)
3. Ohitasotova (Syā)
4. Parimāṇaṁ (Syā)

Itarapadadvayepi eseva nayo. **Ummujjanimujjan**ti ummujjanañca nimujjanañca. **Pallaṅkenā**ti, pallaṅkabandhanena. **Kamathā**ti nisīdituṁ vā gantuṁ vā[1] sakkothāti pucchati. **Pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana imassa iddhividhassa, ito paresaṁ dibbasotādīnañca vaṇṇanānayo Visuddhimagge vuttanayena veditabboti.

Santā vimokkhāti aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca santā āruppavimokkhā. **Kāyena phusitvā**ti nāmakāyena phusitvā paṭilabhitvā. **Paññāvimuttā kho mayaṁ āvuso**ti āvuso mayaṁ nijjhānakā sukkhavipassakā paññāmatteneva vimuttāti dasseti. **Ājāneyyāsi vā tvaṁ āvuso Susima, na vā tvaṁ ājāneyyāsī**ti kasmā evamāhaṁsu? Evaṁ kira nesaṁ ahosi "mayaṁ imassa ajjhāsayaṁ gahetvā kathetuṁ na sakkhissāma, Dasabalaṁ pana pucchitvā nikkaṅkho bhavissatī"ti. **Dhammaṭṭhitiñāṇan**ti vipassanāñāṇaṁ, taṁ paṭhamataraṁ uppajjati. **Nibbāne ñāṇan**ti vipassanāya ciṇṇante pavattamaggañāṇaṁ, taṁ pacchā uppajjati. Tasmā Bhagavā evamāha.

Ājāneyyāsi vāti-ādi kasmā vuttaṁ? Vināpi samādhiṁ evaṁ ñāṇuppattidassanatthaṁ. Idaṁ hi vuttaṁ hoti—Susima maggo vā phalaṁ vā na samādhinissando, na samādhi-ānisaṁso, na samādhissa nipphatti, vipassanāya paneso nissando, vipassanāya ānisaṁso, vipassanāya nipphatti, tasmā jāneyyāsi vā tvaṁ, na vā tvaṁ jāneyyāsi, atha kho dhammaṭṭhitiñāṇaṁ pubbe, pacchā nibbāne ñāṇanti.

Idānissa paṭivedhabhabbataṁ ñatvā teparivaṭṭaṁ dhammadesanaṁ desento[2] **taṁ kiṁ maññasi Susima, rūpaṁ niccaṁ vā aniccaṁ vā**ti-ādimāha. Teparivaṭṭadesanāvasāne pana thero arahattaṁ patto. Idānissa anuyogaṁ āropento **jātipaccayā jarāmaraṇanti Susima passasī**ti-ādimāha. **Api pana tvaṁ Susimā**ti idaṁ kasmā ārabhi? Nijjhānakānaṁ sukkhavipassakabhikkhūnaṁ pākaṭakaraṇatthaṁ. Ayaṁ hettha adhippāyo—na kevalaṁ tvameva nijjhānako sukkhavipassako, etepi bhikkhū evarūpāyevāti. Sesaṁ sabbattha pākaṭamevāti. . Dasamaṁ.

Mahāvaggo sattamo.

---

1. Gahetuṁ vā (Syā)
2. Dassento (Sī)

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā

71-72. Samaṇabrāhmaṇavagge jarāmaraṇādīsu ekekapadavasena ekekaṁ katvā ekādasa suttāni vuttāni, tāni uttānatthānevāti.

Samaṇabrāhmaṇavaggo aṭṭhamo.

---

9. Antarapeyyāla

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. Ito paraṁ "Satthā pariyesitabbo"ti ādinayappavattā dvādasa antarapeyyālavaggā nāma honti, te sabbepi tathā tathā bujjhanakānaṁ veneyyapuggalānaṁ ajjhāsayavasena vuttā. Tattha **satthā**ti Buddho vā hotu sāvako vā, yaṁ nissāya maggañāṇaṁ labhati, ayaṁ satthā nāma, so pariyesitabbo. **Sikkhā karaṇīyā**ti tividhāpi sikkhā kātabbā. Yogādīsu **yogo**ti payogo. **Chando**ti kattukamyatākusalacchando. **Ussoḷī**ti sabbasahaṁ adhimattavīriyaṁ. **Appaṭivānī**ti anivattanā. **Ātappan**ti kilesatāpanavīriyameva. **Sātaccan**ti satatakiriyaṁ. **Satī**ti jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhikā sati. **Sampajaññan**ti tādisameva ñāṇaṁ. **Appamādo**ti saccabhāvanāya appamādo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Antarapeyyālo navamo.

Nidānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhisamayasaṁyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. Abhisamayasaṁyuttassa[1] paṭhame **nakhasikhāyan**ti maṁsaṭṭhānena vimutte nakhagge. Nakhasikhā ca nāma lokiyānaṁ mahatīpi hoti, Satthu pana rattuppalapattakoṭi viya sukhumā. Kathaṁ panettha paṁsu patiṭṭhitoti? Adhiṭṭhānabalena. Bhagavatā hi atthaṁ ñāpetukāmena adhiṭṭhānabalena tattha patiṭṭhāpito. **Satimaṁ kalan**ti mahāpathaviyā paṁsuṁ satakoṭṭhāse katvā tato ekekoṭṭhāsaṁ. Paratopi eseva nayo. **Abhisametāvino**ti paññāya ariyasaccāni abhisametvā ṭhitassa. **Purimaṁ dukkhakkhandhaṁ parikkhīṇaṁ pariyādiṇṇaṁ upanidhāyā**ti etadeva bahutaraṁ dukkhaṁ, yadidaṁ parikkhīṇanti evaṁ paṭhamaṁ vuttaṁ dukkhakkhandhaṁ upanidhāya, ñāṇena taṁ tassa santike ṭhepetvā upaparikkhiyamāneti attho. Katamaṁ panettha purimadukkhaṁ nāma? Yaṁ parikkhīṇaṁ. Katamaṁ pana parikkhīṇaṁ? Yaṁ paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyya. Katamaṁ pana upanidhāya? Yaṁ sattasu attabhāvesu apāye aṭṭhamañca paṭisandhiṁ ādiṁ katvā yattha katthaci uppajjeyya, sabbaṁ taṁ parikkhīṇanti veditabbaṁ. **Sattakkhattun**ti satta vāre, sattasu attabhāvesūti attho. **Paramatā**ti idamassa paraṁ pamāṇanti[2] dasseti. **Mahatthiyo**ti mahato atthassa nipphādako. . Paṭhamaṁ.

2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā

75. Dutiye **pokkharaṇī**ti vāpī. **Ubbedhenā**ti gambhīratāya. **Samatittikā**ti mukhavaṭṭisamā. **Kākapeyyā**ti sakkā hoti tīre ṭhitena kākena pakatiyāpi mukhatuṇḍikaṁ otāretvā pātuṁ. . Dutiyaṁ.

3. Saṁbhejja-udakasuttādivaṇṇanā

76-77. Tatiye **yatthimā**ti yasmiṁ sambhijjaṭṭhāne imā. **Saṁsandandhī**ti samāgantvā sandanti. **Samentī**ti samāgacchanti. **Dve vāti vā**ti dve vā tīṇi vā. **Udakaphusitānī**ti udakabindūni. **Saṁbhejja-udakan**ti aññāhi nadīhi saddhiṁ sambhinnaṭṭhāne udakaṁ. Catutthaṁ uttānatthameva. . Tatiyacatutthāni.

---

1. Abhisamayavaggassa (Sī, Syā)

2. Parimāṇanti (Sī)

5. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. Pañcame **mahāpathaviyā**ti cakkavāḷabbhantarāya mahāpathaviyā uddharitvā. **Kolaṭṭhimattiyo**ti padaraṭṭhipamāṇā. **Guḷikā**ti mattikaguḷikā. **Upanikkhipeyyā**ti ekasmiṁ ṭhāne ṭhapeyya. Chaṭṭhādīsu vuttanayeneva attho veditabbo. Pariyosāne pana **aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṁ adhigamo**ti bāhirakānaṁ sabbopi guṇādhigamo paṭhamamaggena adhigataguṇānaṁ satabhāgampi sahassabhāgampi satasahassabhāgampi na upagacchatīti. . Pañcamādīni.

Abhisamayasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātusaṁyutta

1. Nānattavagga

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. Dhātusaṁyuttassa[1] paṭhame nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātena sabhāvaṭṭhena dhātūti laddhanāmānaṁ dhammānaṁ nānāsabhāvo **dhātunānattaṁ. Cakkhudhātū**ti-ādīsu cakkhupasādo cakkhudhātu, rūpārammaṇaṁ rūpadhātu, cakkhupassadavatthukaṁ cittaṁ cakkhuviññāṇadhātu. Sotapasādo sotadhātu, saddārammaṇaṁ saddadhātu, sotapasādavatthukaṁ cittaṁ sotaviññāṇadhātu. Ghānapasādo ghānadhātu, gandhārammaṇaṁ gandhadhātu, ghānapasādavatthukaṁ cittaṁ ghānaviññāṇadhātu. Jivhāpasādo jivhādhātu, rasārammaṇaṁ rasadhātu, jivhāpasādavatthūkaṁ cittaṁ jivhāviññāṇadhātu. Kāyapasādo kāyadhātu, phoṭṭhabbārammaṇaṁ phoṭṭhabbadhātu, kāyapasādavatthukaṁ cittaṁ kāyaviññāṇadhātu. Tisso manodhātuyo manodhātu, vedanādayo tayo khandhā sukhumarūpāni nibbānañca dhammadhātu, sabbampi manoviññāṇaṁ manoviññāṇadhātūti. Ettha ca soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, avasāne dve catubhūmikāti. . Paṭhamaṁ.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Dutiye **uppajjati phassanānattan**ti nānāsabhāvo phasso uppajjati. Tattha cakkhusamphassādayo cakkhuviññāṇādisampayuttā, manosamphasso manodvāre paṭhamajavanasampayutto, tasmā **manodhātuṁ paṭiccā**ti manodvārāvajjanaṁ kiriyāmanoviññāṇadhātuṁ paṭicca paṭhamajavanasamphasso uppajjatīti ayamettha attho. . Dutiyaṁ.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. Tatiye **no manosamphassaṁ paṭicca uppajjati manodhātū**ti manodvāre paṭhamajavanasampayuttaṁ phassaṁ paṭicca āvajjanakiriyāmanoviññāṇadhātu no uppajjatīti evamattho daṭṭhabbo. . Tatiyaṁ.

---

1. Nānattavaggassa (Syā, Ka)

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. Catutthe **cakkhusamphassajā vedanā**ti sampaṭicchanamanodhātuto paṭṭhāya sabbāpi tasmiṁ dvāre vedanā vatteyyuṁ, nibbattiphāsukatthaṁ[1] pana anantaraṁ sampaṭicchanavedanameva gahetuṁ vaṭṭatīti vuttaṁ. **Manosamphassaṁ paṭiccā**ti manodvāre āvajjanasamphassaṁ paṭicca paṭhamajavanavedanā, paṭhamajavanasamphassaṁ paṭicca dutiyajavanavedanāti ayamadhippāyo. . Catutthaṁ.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. Pañcame tatiyacatutthesu vuttanayāva ekato katvā desitāti. Iti dutiyādīsu catūsu suttesu manodhātuṁ manodhātūti agahetvā manodvārāvajjanaṁ manodhātūti gahitaṁ. Sabbāni cetāni tathā tathā kathite bujjhanakānaṁ ajjhāsayena desitāni. Ito paresupi eseva nayo. . Pañcamaṁ.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. Cheṭṭhe pana pañca dhātuyo kāmāvacarā, dhammadhātu catubhūmikāti. . Chaṭṭhaṁ.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. Sattame **rūpadhātū**ti āpāthe patitaṁ[2] attano vā parassa vā sāṭakaveṭhanādivatthukaṁ rūpārammaṇaṁ. **Rūpasaññā**ti cakkhuviññāṇasampayuttā saññā[3]. **Rūpasaṅkappo**ti sampaṭicchānādīhi tīhi cittehi[4] sampayutto saṅkappo. **Rūpacchando**ti rūpe chandikataṭṭhena chando. **Rūpapariḷāho**ti rūpe anuḍahanaṭṭhena pariḷāho. **Rūpapariyesanā**ti pariḷāhe uppanne sandiṭṭhasambhatte gahetvā tassa rūpassa paṭilābhatthāya pariyesanā. Ettha ca saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti, pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhantīti. **Evaṁ kho bhikkhave dhātunānattan**ti ettha ca evaṁ rūpādinānāsabhāvaṁ dhātuṁ paṭicca rūpasaññādinānāsabhāvasaññā uppajjatīti iminā nayena attho veditabbo. . Sattamaṁ.

---

1. Nipphattiphāsukatthaṁ (Sī)
2. Ṭhitaṁ (Sī, Syā)
3. Rūpasaññā (Syā)
4. Tīhi (Sī)

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. Aṭṭhame **no dhammapariyesanaṁ paṭicca uppajjati dhammapariḷāho**ti evaṁ āgataṁ paṭisedhamattameva nānaṁ. . Aṭṭhamaṁ.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93-94. Navame **uppajjati rūpasaññā**ti vuttappakāre ārammaṇe uppajjati saññā. **Rūpasaṅkappo**ti tasmiṁ yeva ārammaṇe tīhi cittehi sampayuttasaṅkappo. **Rūpasamphasso**ti tadevārammaṇaṁ phusamāno **phasso. Vedanā**ti tadeva ārammaṇaṁ anubhavamānā vedanā. Chandādayo vuttanayāva. **Rūpalābho**ti pariyesitvā laddhaṁ saha taṇhāya ārammaṇaṁ "rūpalābho"ti vuttaṁ. Ayaṁ tāva sabbasaṅgāhikanayo ekasmiṁ yevārammaṇe sabbadhammānaṁ uppattivasena vutto. Aparo āgantukārammaṇamissako hoti—rūpasaññā rūpasaṅkappo phasso vedanāti ime tāva cattāro dhammā dhuvaparibhoge nibaddhārammaṇe honti. Nibaddhārammaṇaṁ hi iṭṭhaṁ kantaṁ manāpaṁ piyaṁ yaṁkiñci viya upaṭṭhāti, āgantukārammaṇaṁ pana yaṁkiñci samānampi khobhetvā tiṭṭhati.

Tatridaṁ vatthu—eko kira amaccaputto gāmiyehi parivārito gāmamajjhe ṭhatvā kammaṁ karoti. Tasmiñcassa samaye upāsikā nadiṁ gantvā nhatvā alaṅkatapaṭiyattā dhātigaṇaparivutā gehaṁ gacchati. So dūrato disvā "āgantukamātugāmo bhavissatī"ti saññaṁ uppādetvā "gaccha bhaṇe jānāhi, kā esā"ti purisaṁ peseti. So gantvā taṁ disvā paccāgato "kā esā"ti puṭṭho yathāsabhāvaṁ ārocesi. Evaṁ āgantukārammaṇaṁ khobheti. Tasmiṁ uppanno chando rūpacchando nāma, tadeva ārammaṇaṁ katvā uppanno pariḷāho rūpapariḷāho nāma, sahāye gaṇhitvā tassa pariyesanaṁ rūpapariyesanā nāma, pariyesitvā laddhaṁ saha taṇhāya ārammaṇaṁ rūpalābho nāma.

Uruvalliyavāsī[1] Cūḷatissatthero panāha—"kiñcāpi Bhagavatā phassavedanā Pāḷiyā majjhe gahitā, Pāḷiṁ pana parivaṭṭetvā vuttappakāre ārammaṇe uppannā saññā rūpasaññā, tasmiṁyeva saṅkappo rūpasaṅkappo

1. Uruvelāyavāsī (Sī, Syā, Ka)

tasmiṁ chando rūpacchando, tasmiṁ pariḷāho rūpapariḷāho, tasmiṁ pariyesanā rūpapariyesanā, pariyesitvā laddhaṁ saha taṇhāya ārammaṇaṁ rūpalābho. Evaṁ laddhārammaṇe pana phusanaṁ phasso, anubhavanaṁ vedanā. Rūpasamphasso rūpasamphassajā vedanāti idaṁ dvayaṁ labbhatī"ti. Aparampi avibhūtavāraṁ nāma gaṇhanti. Ārammaṇaṁ hi sāṇipākārehi vā parikkhittaṁ tiṇapaṇṇādīhi vā paṭicchannaṁ hoti, taṁ "upaḍḍhaṁ diṭṭhaṁ me ārammaṇaṁ, suṭṭhu naṁ passissāmī"ti olokayato tasmiṁ ārammaṇe uppannā saññā rūpasaññā nāma, tasmiṁ yeva uppannā saṅkappādayo rūpasaṅkappādayo nāmāti veditabbā. Etthāpi ca saññāsaṅkappaphassavedanāchandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti, pariḷāhapariyesanālābhā nānājavanavāreyevāti. Dasamaṁ uttānamevāti. . Navamadasamāni.

Nānattavaggo paṭhamo.

---

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Dutiyavaggassa paṭhame **ābhādhātūti** ālokadhātu. Ālokassapi ālokakasiṇe parikammaṁ katvā uppannajjhāssāpīti sahārammaṇassa jhānassa etaṁ nāmaṁ. **Subhadhātūti** subhakasiṇe uppannajjhānavasena sahārammaṇajjhānameva. Ākāsānañcāyatanameva **ākāsānañcāyatanadhātu.** Saññāvedayitanirodhova **saññāvedayitanirodhadhātu.** Iti Bhagavā anusandhikusalassa bhikkhuno tattha nisīditvā pañhaṁ pucchitukāmassa okāsaṁ dento desanaṁ niṭṭhāpesi.

Andhikāraṁ paṭiccāti andhakāro hi ālokena paricchinno, ālokopi andhākārena. Andhakārena hi so pākaṭo hoti, tasmā "andhakāraṁ paṭicca paññāyatī"ti āha. **Asubhaṁ paṭiccāti** etthāpi eseva nayo. Asubhaṁ hi subhena, subhañca asubhena paricchinnaṁ, asubhe sati subhaṁ paññāyati, tasmā evamāha. **Rūpaṁ paṭiccāti** rūpāvacarasamāpattiṁ paṭicca. Rūpāvacarasamāpattiyā hi sati ākāsānañcāyatanasamāpatti

nāma hoti rūpasamatikkamo vā, tasmā evamāha. **Viññāṇañcāyatanadhātu-ādī**supi eseva nayo. **Nirodhaṁ paṭiccā**ti catunnaṁ khandhānaṁ paṭisaṅkhā-appavattiṁ paṭicca. Khandhanirodhaṁ hi paṭicca nirodhasamāpatti nāma paññāyati, na khandhapavattiṁ, tasmā evamāha. Ettha ca catunnaṁ khandhānaṁ nirodhova nirodhasamāpattīti veditabbo.

Kathaṁ samāpatti pattabbāti kathaṁ samāpattiyo kīdisā samāpattiyo nāma hutvā pattabbāti. **Saññāsamāpatti pattabbā**ti saññāya atthibhāvena saññāsamāpattiyo saññāsamāpattiyo nāma hutvā pattabbā. **Saṅkhārāvasesasamāpatti pattabbā**ti sukhumasaṅkhārānaṁ avasiṭṭhatāya saṅkhārāvasesasamāpatti nāma hutvā pattabbā. **Nirodhasamāpatti pattabbā**ti nirodhova nirodhasamāpatti noridhasamāpatti nāma hutvā pattabbāti attho. . Paṭhamaṁ.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. Dutiye **sanidānan**ti bhāvanapuṁsakametaṁ, sanidāno sapaccayo hutvā uppajjatīti attho. **Kāmadhātuṁ bhikkhave paṭiccā**ti ettha kāmavitakkopi kāmadhātu kāmāvacaradhammāpi, visesato sabbākusalampi. Yathāha—

> "Tattha katamā kāmadhātu? Kāmapaṭisaṁyutto takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā micchasaṅkappo, ayaṁ vuccati kāmadhātu. Heṭṭhato Avīcinirayaṁ pariyantaṁ karitvā uparito Paranimmitavasavattī deve antokaritvā yaṁ etasmiṁ antare etthāvacarā etthapariyāpannā khandhadhātu-āyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṁ, ayaṁ vuccati kāmadhātu. Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū"ti[1].

Ettha sabbasaṅgāhikā asambhinnāti dve kathā honti. Kathaṁ? Kāmadhātuggahaṇena hi byāpādadhātuvihiṁsādhātuyo gahitā hontīti ayaṁ sabbasaṅgāhikā. Tāsaṁ pana dvinnaṁ dhātūnaṁ visuṁ āgatattā sesadhammā kāmadhātūti ayaṁ asambhinnakathā. Ayamidha gahetabbā. Imaṁ kāmadhātuṁ ārammaṇavasena vā sampayogavasena vā paṭicca kāmasaññā nāma uppajjati.

---

1. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

kāmasaññaṁ paṭiccāti kāmasaññaṁ pana sampayogavasena vā upanissayavasena vā paṭicca kāmasaṅkappo nāma uppajjati. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Tīhi ṭhānehī**ti tīhi kāraṇehi. **Micchā paṭipajjatī**ti ayāthāvapaṭipadaṁ aniyyānikapaṭipadaṁ paṭipajjati.

Byāpādadhātuṁ bhikkhaveti ettha byāpādavitakkopi byāpādadhātu byāpādopi. Yathāha—

> "Tattha katamā byāpādadhātu? Byāpādapaṭisaṁyutto takko vitakko -pa-. Ayaṁ vuccati byāpādadhātu. Dasasu āghātavatthūsu cittassa āghāto paṭivirodho kopo pakopo -pa- anattamanatā cittassa, ayaṁ vuccati byāpādadhātū"ti[1].

Imaṁ byāpādadhātuṁ sahajātapaccayādivasena paṭicca byāpādasaññā nāma uppajjati. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

Vihiṁsādhātuṁ bhikkhaveti ettha vihiṁsāvitakkopi vihiṁsādhātu vihiṁsāpi. Yathāha—

> "Tattha katamā vihiṁsādhātu? Vihiṁsāpaṭisaṁyutto takko vitakko -pa-. Ayaṁ vuccati vihiṁsādhātu. Idhekacco pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā rajjuyā vā aññataraññatarena vā satte viheṭheti. Yā evarūpā heṭhanā viheṭhanā hiṁsanā vihiṁsanā rosanā parūpaghāto, ayaṁ vuccati vihiṁsādhātū"ti[1].

Imaṁ vihiṁsādhātuṁ sahajātapaccayādivasena paṭicca vihiṁsāsaññā nāma uppajjati. Sesamidhāpi purimanayeneva veditabbaṁ.

Tiṇadāyeti tiṇagahane araññe. **Anayabyasanan**ti avuḍḍhiṁ vināsaṁ. **Evameva kho**ti sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, tiṇukkā viya akusalasaññā, tiṇakaṭṭhanissitā pāṇā viya ime sattā. Yathā sukkhatiṇadāye ṭhapiyaṁ tiṇukkaṁ khippaṁ vāyamitvā anibbāpentassa te pāṇā anayabyasanaṁ pāpuṇanti, evameva ye samaṇā vā brāhmaṇā

---

1. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

vā uppannaṁ akusalasaññaṁ vikkhambhanatadaṅgasamucchedappahānehi nappajahanti, te dukkhaṁ viharanti.

Visamagatanti rāgavisamādīni anugataṁ akusalasaññaṁ. **Na khippameva pajahatī**ti vikkhambhanādivasena sīghaṁ nappajahati. **Na vinodetī**ti na nīharati. **Na byantīkarotī**ti bhaṅgamattampi anavasesento na vigatantaṁ karoti. **Na anabhāvaṁ gametī**ti na anu-abhāvaṁ gameti. Evaṁ sabbapadesu na-kāro āharitabbo. **Pāṭikaṅkhā**ti pāṭikaṅkhitabbā icchitabbā.

Nekkhammadhātuṁ bhikkhaveti ettha nekkhammavitakkopi nekkhammadhātu sabbepi kusalā dhammā. Yathāha—

> "Tattha katamā nekkhammadhātu? Nekkhammapaṭisaṁyutto takko vitakko -pa- sammāsaṅkappo, ayaṁ vuccati nekkhammadhātū"ti[1].

Idhāpi duvidhā kathā. Nekkhammadhātuggahaṇena hi itarāpi dve dhātuyo gahaṇaṁ gacchanti kusaladhammapariyāpannattā, ayaṁ sabbasaṅgāhikā. Tā pana dhātuyo visuṁ dīpetabbāti tā ṭhapetvā sesā sabbakusalā nekkhammadhātūti ayaṁ asambhinnā. Imaṁ nekkhammadhātuṁ sahajātādipaccayavasena paṭicca nekkhammasaññā nāma uppajjati, saññādīni paṭicca vitakkādayo yathānurūpaṁ.

Abyāpādadhātuṁ bhikkhaveti ettha abyāpādavitakkopi abyāpādadhātu abyāpādopi. Yathāha—

> "Tattha katamā abyāpādadhātu? Abyāpādapaṭisaṁyutto takko -pa-. Ayaṁ vuccati abyāpādadhātu. Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṁ mettācetovimutti, ayaṁ vuccati abyāpādadhātū"ti[2].

Imaṁ abyāpādadhātuṁ paṭicca vuttanayeneva abyāpādasaññā nāma uppajjati.

Avihiṁsādhātuṁ bhikkhaveti etthāpi avihiṁsāvitakkopi avihiṁsādhātu karuṇāpi. Yathāha—

---

1. Abhi 2. 88 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 89 piṭṭhe.

"Tattha katamā avihiṁsādhātu? Avihiṁsāpaṭisaṁyutto takko -pa-. Ayaṁ vuccati avihiṁsādhātu. Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṁ karuṇācetovimutti, ayaṁ vuccati avihiṁsādhātū"ti[1].

Imaṁ avihiṁsādhātuṁ paṭicca vuttanayeneva avihiṁsāsaññā nāma uppajjati. Sesaṁ sabbattha vuttānusāreneva veditabbaṁ. . Dutiyaṁ.

3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā

97. Tatiye **dhātuṁ bhikkhave**ti ito paṭṭhāya ajjhāsayaṁ dhātūti dīpeti. **Uppajjati saññā**ti ajjhāsayaṁ paṭicca saññā uppajjati, diṭṭhi uppajjati, vitakko uppajjatīti. Idhāpi "kaccāno pañhaṁ pucchissatī"ti tassa okāsadānatthaṁ ettāvatāva desanaṁ niṭṭhāpesi. **Asammāsambuddhesū**ti chasu satthāresu. **Sammāsambuddhā**ti mayamasma Sammāsambuddhāti. **Kiṁ paṭicca paññāyatī**ti kismiṁ sati hotīti Satthārānaṁ uppannaṁ diṭṭhiṁ pucchati. Asammāsambuddhesu tesu Sammāsambuddhā eteti evaṁ uppannaṁ titthiyasāvakānampi diṭṭhiṁ pucchatiyeva.

Idāni yasmā tesaṁ avijjādhātuṁ paṭicca sā diṭṭhi hoti, avijjādhātu ca nāma mahatī dhātu, tasmā mahatiṁ dhātuṁ paṭicca tassā uppattiṁ dīpento **mahatī kho esā**ti-ādimāha. **Hīnaṁ kaccāna dhātuṁ paṭiccā**ti hīnaṁ ajjhāsayaṁ paṭicca. **Paṇidhī**ti cittaṭṭhapanaṁ. Sā panesā itthibhāvaṁ vā makkaṭāditiracchānabhāvaṁ vā patthentassa uppajjati. **Hīno puggalo**ti yassete hīnā dhammā uppajjanti, sabbo so puggalopi hīno nāma. **Hīnā vācā**ti yā tassa vācā, sāpi hīnā. **Hīnaṁ ācikkhatī**ti so ācikkhantopi hīnameva ācikkhati, desentopi hīnameva desetīti sabbapadāni yojetabbāni. **Upapattī**ti dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti ca. Nibbatti hīnakulādivasena veditabbā, paṭilābho cittuppādakkhaṇe hīnattikavasena. Kathaṁ? Tassa hi pañcasu nīcakulesu uppajjanato hīnā nibbatti, vessasuddakulesu uppajjanato majjhimā, khattiyabrāhmaṇakulesu uppajjanato paṇītā. Dvādasākusalacittuppādānaṁ pana

---

1. Abhi 2. 89 piṭṭhe.

paṭilābhato hīno paṭilābho, tebhūmakadhammānaṁ paṭilābhato majjhimo, navalokuttaradhammānaṁ paṭilābhato paṇīto. Imasmiṁ pana ṭhāne nibbattiyeva adhippetāti. . Tatiyaṁ.

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. Catutthe **saṁsandantī**ti ekato honti. **Samentī**ti samāgacchanti, nirantarā honti. **Hīnādhimuttikā**ti hīnajjhāsayā. **Kalyāṇādhimuttikā**ti kalyāṇajjhāsayā. . Catutthaṁ.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. Pañcame **passatha no**ti passatha nu. **Sabbe kho ete**ti Sāriputtatthero Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Sāriputto"ti[1] mahāpaññesu etadagge ṭhapito. Iti naṁ "khandhantaraṁ dhātvantaraṁ āyatanantaraṁ satipaṭṭhānabodhipakkhiyadhammantaraṁ tilakkhaṇāhataṁ gambhīraṁ pañhaṁ pucchissāmā"ti mahāpaññāva parivārenti. Sopi tesaṁ pathaviṁ pattharento viya Sinerupādato vālikaṁ uddharanto viya cakkāvāḷapabbataṁ bhindanto viya Sineruṁ ukkhipanto viya ākāsaṁ vitthārento viya candimasūriye uṭṭhāpento viya ca pucchitapucchitaṁ katheti. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahāpaññā"ti.

Mahāmoggallānopi Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ iddhimantānaṁ yadidaṁ Mahāmoggallāno"ti[1] iddhimantesu etadagge ṭhapito. Iti naṁ "parikammaṁ ānisaṁsaṁ adhiṭṭhānaṁ vikubbanaṁ pucchissāmā"ti iddhimantova parivārenti. Sopi tesaṁ vuttanayeneva pucchitapucchitaṁ katheti. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahiddhikā"ti.

Mahākassapopi Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dhutavādānaṁ[2] yadidaṁ Mahākassapo"ti[1] dhutavādesu etadagge ṭhapito. Iti naṁ "ehutaṅgaparihāraṁ ānisaṁsaṁ samodhānaṁ adhiṭṭhānaṁ bhedaṁ pucchissāmā"ti dhutavādāva[3] parivārenti. Sopi tesaṁ tatheva pucchitapucchitaṁ byākaroti. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū dhutavādā"ti.

---

1. Aṁ 1. 23 piṭṭhe. 2. Dhutaṅgadharānaṁ (Ka) 3. Dhutadharāva (Sī)

Anuruddhattheropi Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dibbacakkhukānaṁ yadidaṁ Anuruddho"ti[1] dibbacakkhukesu etadagge ṭhapito. Iti naṁ "dibbacakkhussa parikammaṁ ānisaṁsaṁ upakkilesaṁ pucchissāmā"ti dibbacakkhukāva parivārenti. Sopi tesaṁ tatheva pucchitapucchitaṁ katheti. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū dibbacakkhukā"ti.

Puṇṇattheropi Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dhammakathikānaṁ yadidaṁ Puṇṇo Mantāṇiputto"ti[2] dhammakathikesu etadagge ṭhapito. Iti naṁ "dhammakathāya saṅkhepavitthāragambhīruttānavicitrakathādīsu taṁ taṁ ākāraṁ pucchissāmā"ti dhammakathikāva parivārenti. Sopi tesaṁ "āvuso dhammakathikena nāma ādito parisaṁ vaṇṇetuṁ vaṭṭati, majjhe suññataṁ pakāsetuṁ, ante catusaccavasena kūṭaṁ gaṇhitun"ti evaṁ taṁ taṁ dhammakathānayaṁ ācikkhati. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū dhammakathikā"ti.

Upālittheropi Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ vinayadharānaṁ yadidaṁ Upālī"ti[3] vinayadharesu etedagge ṭhapito. Iti naṁ "garukalahukaṁ satekiccha-atekicchaṁ āpattānāpattiṁ pucchissāmā"ti vinayadharāva parivārenti. Sopi tesaṁ pucchitapucchitaṁ tatheva katheti. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū vinayadharā"ti.

Ānandattheropi Bhagavatā "etedaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ bahussutānaṁ yadidaṁ Ānando"ti[3] bahussutesu etedagge ṭhapito. Iti naṁ "dasavidhaṁ byañjanabuddhiṁ aṭṭhuppattiṁ anusandhiṁ pubbāparaṁ pucchissāmā"ti bahussutāva parivārenti. Sopi tesaṁ "idaṁ evaṁ vattabbaṁ, idaṁ evaṁ gahetabban"ti sabbaṁ katheti. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū bahussutā"ti.

Devadatto pana pāpiccho icchāpakato, tena naṁ "kulasaṅgaṇhanaparihāraṁ nānappakārakaṁ kohaññataṁ pucchissāmā"ti pāpicchāva parivārenti. Sopi tesaṁ taṁ taṁ niyāmaṁ ācikkhati. Tena vuttaṁ "sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū pāpicchā"ti.

---

1. Aṁ 1. 23 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 24 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.

Kasmā panete avidūre caṅkamiṁ sūti. "Devadatto Satthari paduṭṭhacitto anatthampi kātuṁ upakkameyyā"ti ārakkhaggahaṇatthaṁ. Atha Devadatto kasmā caṅkamīti. "Akārako ayaṁ, yadi kārako bhaveyya, na idha āgaccheyyā"ti attanā katadosapaṭicchādanatthaṁ. Kiṁ pana Devadatto Bhagavato anatthaṁ kātuṁ samattho, Bhagavato vā ārakkhakiccaṁ atthīti. Natthi. Tena vuttaṁ "aṭṭhānametaṁ Ānanda anavakāso, yaṁ Tathāgato parūpakkamena parinibbāyeyyā"ti[1]. Bhikkhū pana Satthari gāravena āgatā. Teneva Bhagavā evaṁ vatvā "vissajjehi Ānanda bhikkhusaṁghan"ti vissajjāpesi. . Pañcamaṁ.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. Chaṭṭhe **gūtho gūthena saṁsandati sametī**ti samuddantare janapadantare cakkavāḷantare ṭhitopi vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi nānattaṁ anupagacchanto saṁsandati sameti, ekasadisova hoti nirantaro[2]. Sesesupi eseva nayo. Ayaṁ pana aniṭṭha-upamā hīnajjhāsayānaṁ hīna-ajjhāsayassa sarikkhabhāvadassanatthaṁ āhaṭā, khīrādivisiṭṭhopamā[3] kalyāṇajjhāsayānaṁ ajjhāsayassa sarikkhabhāvadassanatthaṁ.

Saṁsaggāti dassanasavanasaṁsaggādivatthukena taṇhāsnehena. **Vanatho jāto**ti kilesavanaṁ jātaṁ. **Asaṁsaggena chijjatī**ti ekato ṭhānanisajjādīni akarontassa asaṁsaggena adassanena chijjati. **Sādhujīvī**ti parisuddhajīvitaṁ jīvamāno. **Sahāvase**ti sahavāsaṁ vaseyya. . Chaṭṭhaṁ.

7. Assaddhasaṁsandanasuttavaṇṇanā

101. Sattame **assaddhā assaddhehī**ti-ādīsu Buddhe vā dhamme vā saṁghe vā saddhāvirahitā nirojā nirasā puggalā[4] samuddassa orimatīre ṭhitā pārimatīrepi ṭhitehi assaddhehi saddhiṁ tāya assaddhatāya ekasadisā nirantarā honti. Tathā ahirikā bhinnamariyādā alajjipuggalā ahirikehi, anottappino pāpakiriyāya abhāyamānā anottappīhi, appassutā sutavirahitā appassutehi, kusītā

---

1. Vi 4. 355 piṭṭhe.
2. Ekasadiso ceva hoti nirantaro ca (Syā)
3. Khīrādiviṭṭhopamā (Syā), saṅkhārānaṁ iṭṭhopamā (Ka)
4. Nissārapuggalā (Syā)

ālasiyapuggalā kusītehi, muṭṭhassatino bhattanikkhittakākamaṁsanikkhittasiṅgālasadisā muṭṭhassatīti, duppaññā khandhādiparicchedikāya paññāya abhāvena nippaññā tādiseheva duppaññehi, saddhāsampannā cetiyavandanādikiccapasutā saddhehi, hirimanā lajjipuggalā hirimanehi, ottappino pāpabhīrukā ottappīhi, bahussutā sutadharā āgamadharā tantipālakā vaṁsānurakkhakā bahussutehi, āraddhavīriyā paripuṇṇaparakkamā āraddhavīriyehi, upaṭṭhitassatī sabbakiccapariggāhikāya satiyā samannāgatā upaṭṭhitassatīhi, paññavanto mahāpaññehi vajirūpamañāṇehi paññavantehi saddhiṁ dūre ṭhitāpi tāya paññāsampattiyā saṁsandanti samenti. . Sattamaṁ.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. Aṭṭhamādīni teyeva assaddhādidhamme tikavasena katvā desitāni. Tattha aṭṭhame assaddhādimūlakā kaṇhapakkhasukkapakkhavasena pañca tikā vuttā, navame ahirikamūlakā cattāro, dasame anottappamūlakā tayo, ekādasame appassutamūlakā dve, dvādasame kusītamūlako eko tiko vuttoti sabbepi pañcasu suttantesu pannarasa tikā honti. Pannarasa cete suttantātipi vadanti. Ayaṁ tikapeyyālo nāma. Aṭṭhamādīni.

Dutiyo vaggo.

---

3. Kammapathavagga

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. Ito paresu paṭhamaṁ assaddhādipañcakavasena vuttaṁ, tathā dutiyaṁ. Paṭhame pana asamāhitapadaṁ catutthaṁ, dutiye dussīlapadaṁ. Evaṁ vuccamāne bujjhanakapuggalānaṁ ajjhāsayena hi etāni vuttāni. Ettha **asamāhitā**ti upacārappanāsamādhirahitā. **Dussīlā**ti nissīlā. . Paṭhamadutiyāni.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. Tatiyaṁ pañcakammapathavasena bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttaṁ, catutthaṁ sattakammapathavasena, pañcamaṁ dasakammapathavasena. Tattha tatiye **surāmerayamajjappamādaṭṭhāyino**ti surāmerayasaṅkhātaṁ majjaṁ yāya pamādacetanāya pivanti, sā "surāmerayamajjappamādo"ti vuccati, tasmiṁ tiṭṭhantīti surāmerayamajjappamādaṭṭhāyino. Ayaṁ tāvettha asādhāraṇapadassa attho.

Pañcame pāṇaṁ atipātentīti **pāṇātipātino,** pāṇaghātikāti attho. Adinnaṁ ādiyantīti **adinnādāyino,** parassahārinoti attho. Vatthukāmesu kilesakāmena micchā carantīti **kāmesumicchācārino.** Musā vadantīti **musāvādino,** paresaṁ atthabhañjakaṁ tucchaṁ alikaṁ vācaṁ bhāsitāroti attho. Pisuṇā vācā etesanti **pisuṇavācā.** Mammacchedikā pharusā vācā etesanti **pharusavācā.** Samphaṁ niratthakaṁ vacanaṁ palapantīti **samphappalāpino.** Abhijjhāyantīti **abhijjhāluno,** parabhaṇḍe lubbhanasīlāti attho. Byāpannaṁ pūtibhūtaṁ cittametesanti **byāpannacittā.** Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṁ diṭṭhīti **micchādiṭṭhikā,** kammapathapariyāpannāya "natthi dinnan"ti-ādivatthukāya micchattapariyāpannāya aniyyānikadiṭṭhiyā samannāgatāti attho. Sammā sobhanā viññupasatthā etesaṁ diṭṭhīti **sammādiṭṭhikā,** kammapathapariyāpannāya "atthi dinnan"ti-ādikāya kammassakatadiṭṭhiyā sammattapariyāpannāya maggadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho. Idaṁ tāvettha anuttānānaṁ padānaṁ padavaṇṇanāmattaṁ.

Yo pana tesaṁ pāṇātipāto adinnādānaṁ kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpo abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti kaṇhapakkhe dasavidho attho hoti, tattha pāṇassa atipāto **pāṇātipāto,** pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṁ hoti. **Pāṇo**ti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṁ. Tasmiṁ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṁ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā?

payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṁ pana samabhāve sati kilesānaṁ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṁ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmiṁ panatthe vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṁ na vitthārayāma aññañca evarūpaṁ. Atthikehi pana Samantapāsādikaṁ Vinayaṭṭhakathaṁ[1] oloketvā gahetabbo.

Adinnassa ādānaṁ **adinnādānaṁ,** parassaharaṇaṁ theyyaṁ corikāti vuttaṁ hoti. Tattha **adinnan**ti parapariggahitaṁ, yattha paro yathākāmakāritaṁ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo hoti. Tasmiṁ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṁ. Taṁ hīne parasantake appasāvajjaṁ, paṇīte mahāsāvajjaṁ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṁ santake vatthusmiṁ mahāsāvajjaṁ, taṁ taṁ guṇādhikaṁ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṁ appasāvajjaṁ.

Tassa pañca sambhārā honti parapariggahitaṁ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṁ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṁ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṁ avahārānaṁ vasena pavattāti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Samantapāsādikāyaṁ[2] vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro. Tattha **agamanīyaṭṭhānaṁ** nāma purisānaṁ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā

---

1. Vi-Ṭṭha 2. 39 piṭṭhe.
2. Vi-Ṭṭha 1. 263 piṭṭhe.

ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītā chandavāsinī bhogavāsinī paṭavāsinī odapattakinī obhatacumbaṭā[1] dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā muhuttikāti etā dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnaṁ sārakkhasaparidaṇḍānaṁ, dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṁ itthīnaṁ aññe purisā. Idaṁ agamanīyaṭṭhānaṁ nāma. So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā—agamanīyavatthu, tasmiṁ sevanacittaṁ, sevanappayogo, maggenamaggapaṭipatti-adhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visaṁvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyappayogo vā, visaṁvādanādhippāyena panassa[2] paravisaṁvādanakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo—**musā**ti abhūtaṁ atacchaṁ vatthu. **Vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṁ. Lakkhaṇato pana atathaṁ vatthuṁ tathato paraṁ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṁ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṁ attano santakaṁ adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṁ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṁ appakampi telaṁ vā sappiṁ vā labhitvā hasādhippāyena "ajja gāme telaṁ nadī maññe sandatī"ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṁyeva pana "diṭṭhan"ti-ādinā nayena vadantānaṁ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti—atathaṁ vatthu, visaṁvādanacittaṁ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṁvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṁ jānāti, ayaṁ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇavācāti-ādīsu yāya vācāya, yassa taṁ vācaṁ[3] bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṁ, parassa ca suññabhāvaṁ karoti, sā

1. Obhatacumbitā (Syā)   2. Parassa (Syā)   3. Parassa vācaṁ (Sī, Syā, Ka)

pisuṇavācā. Yāya pana attānampi parampi pharusaṁ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā[1], ayaṁ **pharusavācā.** Yena pana samphaṁ palapati niratthakaṁ, so **samphappalāpo.** Tesaṁ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmameva labhati. Sā eva ca idha adhippetāti.

Tattha saṁkiliṭṭhacittassa paresaṁ vā bhedāya, attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇavācā. Sā yassa bhedaṁ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā—bhinditabbo paro, iti ime nānā bhavissanti, vinā bhavissantīti bhedapurekkhāratā, iti ahaṁ piyo bhavissāmi vissāsikoti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusavācā. Tassā āvibhāvatthamidaṁ vatthu—eko kira dārako mātu vacanaṁ anādiyitvā araññaṁ gacchati. Mātā taṁ nivattetuṁ asakkontī "caṇḍā taṁ mahiṁsī anubandhatū"ti akkosi. Athassa tatheva araññe mahiṁsī uṭṭhāsi. Dārako "yaṁ mama mātā mukhena kathesi, taṁ mā hotu, yaṁ cittena cintesi, taṁ hotū"ti saccakiriyaṁ akāsi. Mahiṁsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṁ mammacchedakopi payogo[2] cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evaṁ vadanti "corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṁ karontū"ti, uppalapattampi ca nesaṁ upari patantaṁ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṁ vadanti "kiṁ ime ahirikā anottappino caranti[3], niddhamatha ne"ti, atha ca nesaṁ āgamādhigamasampattiṁ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṁ vacanasaṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa "imaṁ sukhaṁ sayāpethā"ti vacanaṁ apharusavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva. Sā yaṁ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositabbo paro, kupitacittaṁ, akkosanāti.

---

1. Na hadayasukhā vācā (Syā), na hadayasukhā vā (Ma-Ṭṭha 1. 203 piṭṭhe)
2. Vacīpayogo (Syā)
3. Vadanti (Syā)

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā—bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā, tathārūpīkathākathanañcāti.

Abhijjhāyatīti **abhijjhā.** Parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā "aho vata idaṁ mamassā"ti evaṁ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṁ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā—parabhaṇḍaṁ attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva na "aho vatidaṁ mamassā"ti attano pariṇāmetīti.

Hitasukhaṁ byāpādayatīti **byāpādo.** So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā—parasatto ca, tassa ca vināsacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva na "aho vatāyaṁ ucchijjeyya vinasseyyā"ti tassa vināsaṁ cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi.** Sā "natthi dinnan"ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā—vatthuno ca gahitākāraviparītatā, yathā ca naṁ gaṇhāti, tathābhāvena tassā upaṭṭhānanti.

Imesaṁ pana dasannaṁ akusalakammapathānaṁ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha **dhammato**ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammāva honti, abhijjhādayo tisso cetanāsampayuttā. **Koṭṭhāsato**ti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammapathā eva honti, no mūlāni, abhijjhābyāpādā kammapathā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṁ patvā lobho akusalamūlaṁ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṁ.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti, adinnādānaṁ sattārammaṇaṁ vā saṅkhārārammaṇaṁ vā, micchācāro

phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇova, sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā pisuṇavācā. Pharusavācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṁ disvā hasamānāpi "gacchatha naṁ ghātethā"ti vadanti, sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṁ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṁ tivedanaṁ, micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sanniṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo tivedano, tathā pisuṇavācā. Pharusavācā dukkhavedanā, samphappalāpo tivedano, abhijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā, tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti, adinnādānaṁ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, tathā pisuṇavācā samphappalāpo ca. Pharusavācā dosamohavasena, abhijjhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Pāṇātipātā paṭiviratāti-ādīsu pāṇātipātādayo vuttattā eva. Yāya pana viratiyā ete[1] paṭiviratā nāma honti, sā bhedato tividhā hoti sampattavirati samādānavirati samucchedaviratīti. Tattha asamādinnasikkhāpadānaṁ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā "ayuttaṁ amhākaṁ evarūpaṁ kātun"ti sampattaṁ vatthuṁ avītikkamantānaṁ uppajjamānā virati **sampattaviratī**ti veditabbā Sīhaḷadīpe **Cakkana-upāsakassa** viya. Tassa kira daharakāleyeva mātu rogo uppajji. Vejjena ca "allasasakamaṁsaṁ laddhuṁ vaṭṭatī"ti vuttaṁ. Tato Cakkanassa bhātā "gaccha tāta khettaṁ āhiṇḍāhī"ti Cakkanaṁ pesesi. So tattha gato. Tasmiñca samaye eko saso taruṇasassaṁ khādituṁ āgato hoti. So taṁ disvā vegena dhāvanto valliyā baddho "kiri kirī"ti

1. Etehi (Sī)

saddamakāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṁ gahetvā cintesi "mātu bhesajjaṁ karomī"ti. Puna cintesi "na metaṁ patirūpaṁ, yvāhaṁ mātu jīvitakāraṇā paraṁ jīvitā voropeyyan"ti. Atha naṁ "gaccha araññe sasehi saddhiṁ tiṇodakaṁ paribhuñjā"ti muñci[1]. Bhātarā ca "kiṁ tāta saso laddho"ti pucchito taṁ pavattiṁ ācikkhi. Tato naṁ bhātā paribhāsi. So mātu santikaṁ gantvā "yatohaṁ jāto, nābhijānāmi sañcicca pāṇaṁ jīvitā voropetā"ti saccaṁ vatvā aṭṭhāsi, tāvadeva cassa mātā arogā ahosi.

Samādinnasikkhāpadānaṁ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttari[2]ca attano jīvitaṁ pariccajitvā vatthuṁ avītikkamantānaṁ uppajjamānā virati **samādānaviratī**ti veditabbā **Uttara[3]vaḍḍhamānapabbatavāsī-upāsakassa** viya. So kira Ambariyavihāravāsīpiṅgalabuddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṁ kasati. Athassa goṇo naṭṭho, so taṁ gavesanto Uttara[3]vaḍḍhamānapabbataṁ āruhi, tatra naṁ mahāsappo aggahesi. So cintesi "imāya tikhiṇāya vāsiyā sīsaṁ chindāmī"ti. Puna cintesi "na metaṁ patirūpaṁ, yvāhaṁ bhāvanīyassa garuno santike sikkhāpadaṁ gahetvā bhindeyyan"ti. Evaṁ yāvatatiyaṁ cintetvā "jīvitaṁ pariccajāmi, na sikkhāpadan"ti aṁse ṭhapitaṁ tikhiṇadaṇḍavāsiṁ araññe chaḍḍesi. Tāvadeva mahāvāḷo naṁ muñcitvā agamāsīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchedaviratī**ti veditabbā, yassā uppattito pabhuti pāṇaṁ ghātessāmīti ariyapuggalānaṁ cittampi na uppajjatīti.

Yathā ca akusalānaṁ, evaṁ imesampi kusalakammapathānaṁ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha **dhammato**ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi, ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, na mūlāni, ante tayo kammapathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṁ[4] patvā

1. Paribhuñjāhīti muñcitvā gehamāgato (Sī)
2. Tatuttariṁ (Sī), taduttariṁ (Syā)
3. Antara... (Sī, Ka)
4. Kammapathaṁ (Syā, Ka)

alobho kusalamūlaṁ hoti, abyāpādo adoso kusalamūlaṁ, sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṁ.

Ārammaṇatoti pāṇātipātādīnaṁ ārammaṇāneva etesaṁ ārammaṇāni. Vītikkamitabbavatthutoyeva hi virati nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṁ jīvitindriyādi-ārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātoti sabbe sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. Kusalaṁ patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti, ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṁ na hoti. Abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobha-adosavasena dvimulāvāti. . Tatiyādīni.

6. Aṭṭhaṅgikasuttavaṇṇanā

112. Chaṭṭhaṁ aṭṭhamaggaṅgavasena bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttaṁ. . Chaṭṭhaṁ.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. Sattamaṁ dasamicchattasammattavasena. Tattha **micchāñāṇino**ti micchāpaccavekkhaṇena[1] samannāgatāti attho. **Micchāvimuttino**ti aniyyānikavimuttino kusalavimuttīti[2] gahetvā ṭhitā. **Sammāñāṇino**ti sammāpaccavekkhaṇā. **Sammāvimuttino**ti niyyānikāya phalavimuttiyā samannāgatāti. . Sattamaṁ.

Kammapathavaggo tatiyo.

1. Micchāviññāṇā micchāpaccavekkhaṇena (Sī)
2. Akusalaṁ vimuttīti (Sī, Syā) Ṭīkā passitabbā.

4. Catutthavagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. Catutthavaggassa paṭhame **pathavīdhātū**ti patiṭṭhādhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu[1]. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu[2]. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana vīsatikoṭṭhāsādivasena etā kathetabbā. . Paṭhamaṁ.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Dutiye **ayaṁ pathavīdhātuyā assādo**ti ayaṁ pathavīdhātunissayo assādo. Svāyaṁ kāyaṁ abbhunnāmetvā udaraṁ pasāretvā "idha me aṅgulaṁ pavesituṁ vāyamathā"ti vā hatthaṁ pasāretvā "imaṁ nāmetuṁ vāyamathā"ti vā vadati, evaṁ pavattānaṁ vasena veditabbo. **Aniccā**ti-ādīsu hutvā abhāvākārena aniccā, paṭipīḷanākārena dukkhā, sabhāvavigamākārena vipariṇāmadhammā. **Ayaṁ pathavīdhātuyā ādīnavo**ti yena ākārena sā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayamākāro pathavīdhātuyā ādīnavoti attho. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānan**ti nibbānaṁ āgamma pathavīdhātuyā chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca, tasmā nibbānamassā nissaraṇaṁ.

Ayaṁ āpodhātuyā assādoti ayaṁ āpodhātunissayo assādo. Svāyaṁ aññaṁ āpodhātuyā upaddutaṁ disvā "kiṁ ayaṁ nipannakālato paṭṭhāya passāvaṭṭhānābhimukho nikkhamati ceva pavisati ca, appamattakampissa kammaṁ karontassa sedatintaṁ vatthaṁ[3] pīḷetabbatākāraṁ pāpuṇāti, anumodanamattampi kathentassa tālavaṇṭaṁ[4] gaṇhitabbaṁ hoti, mayaṁ pana sāyaṁ nipannā pātova uṭṭhahāma, māsapuṇṇaghaṭo[5] viya no sarīraṁ, mahākammaṁ karontānaṁ sedamattampi no na uppajjati, asanisaddena viya dhammaṁ kathentānaṁ sarīre usumākāramattampi no natthī"ti evaṁ pavattānaṁ vasena veditabbo.

---

1. Paripācanīyadhātu (Sī) 2. Upatthambhadhātu (Syā)
3. Sede sati taṁ vatthampi (Syā) 4. Tālapaṇṇaṁ (Sī) 5. Sampuṇṇaghaṭo (Sī)

Ayaṁ tejodhātuyā assādoti ayaṁ tejodhātunissayo assādo. Svāyaṁ sītagahaṇike disvā "kiṁ ime kiñcideva yāgubhattakhajjamattaṁ ajjhoharitvā thaddhakucchino nisīditvā sabbarattiṁ aṅgārakaṭāhaṁ pariyesanti, phusitamattesupi sarīre patitesu aṅgārakaṭāhaṁ ottharitvā[1] pārupitvāva nipajjanti, mayaṁ pana atithaddhampi maṁsaṁ vā pūvaṁ vā khādāma, kucchipūraṁ bhattaṁ bhuñjāma, tāvadeva no sabbaṁ pheṇapiṇḍo[2] viya vilīyati, sattāhavaddalikāya[3] vattamānāya sarīre sītānudahanamattampi[4] no natthī"ti evaṁ pavattānaṁ vasena veditabbo.

Ayaṁ vāyodhātuyā assādoti ayaṁ vāyodhātunissayo assādo. Svāyaṁ aññe vātabhīruke disvā "imesaṁ appamattakampi kammaṁ karontānaṁ anumodanamattampi kathentānaṁ sarīraṁ vāto vijjhati, gāvutamattampi addhānaṁ gatānaṁ hatthapādā sīdanti, piṭṭhi rujjati, kucchivātasīsavātakaṇṇavātādīhi niccupaddutā telaphāṇitādīni vātabhesajjāneva karontā atināmenti, amhākaṁ pana mahākammaṁ karontānampi tiyāmarattiṁ dhammaṁ kathentānampi ekadivaseneva dasa yojanāni gacchantānampi hatthapādasaṁsīdanamattaṁ vā piṭṭhirujjanamattaṁ vā na hotī"ti evaṁ pavattānaṁ vasena veditabbo. Evaṁ pavattā hi etā dhātuyo assādenti nāma.

Abbhaññāsinti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsiṁ. **Anuttaraṁ sammāsambodhin**ti uttaravirahitaṁ sabbaseṭṭhaṁ sammā sāmañca bodhiṁ, atha vā pasatthaṁ sundarañca bodhiṁ. **Bodhī**ti rukkhopi maggopi sabbaññutaññāṇampi nibbānampi. "Bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho"ti[5] ca "antarā ca bodhiṁ antarā ca gayan"ti[6] ca āgataṭṭhānesu hi rukkho bodhīti vuccati. "Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇan"ti[7] āgataṭṭhāne maggo. "Pappoti bodhiṁ varabhūrimedhaso"ti[8] āgataṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṁ. "Patvāna bodhiṁ amataṁ asaṅkhatan"ti āgataṭṭhāne nibbānaṁ. Idha pana Bhagavato arahattamaggo adhippeto.

---

1. Otaritvā (Sī)
2. Kheḷapiṇḍo (Sī), pheṇupiṇḍo (Syā)
3. Sattāhavaddhalikāya (Syā)
4. Sītamattampi (Sī)
5. Vi 3. 1; Khu 1. 77 piṭṭhesu.
6. Vi 3. 11; Ma 1. 227 piṭṭhesu.
7. Khu 8. 231 piṭṭhe Cūḷaniddese.
8. Dī 3. 129 piṭṭhe.

Sāvakānaṁ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti, na hotīti? Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesaṁ hi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakapāramīñāṇaṁ. Paccekabuddhānampi paccekabodhiñāṇameva deti. Buddhānaṁ pana sabbaguṇasampattiṁ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṁ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hoti.

Abhisambuddhoti[1] **paccaññāsin**ti "abhisambuddho ahaṁ patto[2] paṭivijjhitvā ṭhito"ti evaṁ paṭijāniṁ. **Ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādī**ti adhigataguṇadassanasamatthaṁ paccavekkhaṇañāṇañca me udapādi. **Akuppā me vimuttī**ti "ayaṁ mayhaṁ arahattaphalavimutti akuppā"ti evaṁ ñāṇaṁ udapādi. Tattha dvīhākārehi akuppatā veditabbā kāraṇato ca ārammaṇato ca. Sā hi catūhi maggehi samucchinnakilesānaṁ puna anivattanatāya kāraṇatopi akuppā, akuppadhammaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattatāya ārammaṇatopi akuppā. **Antimā**ti pacchimā. **Natthi dāni punabbhavo**ti idāni puna añño bhavo nāma natthīti.

Imasmiṁ sutte cattāri saccāni kathitāni. Kathaṁ? Catūsu hi dhātūsu assādo samudayasaccaṁ, ādīnavo dukkhasaccaṁ, nissaraṇaṁ nirodhasaccaṁ, nirodhappajānano maggo maggasaccaṁ. Vitthāravasenapi kathetuṁ vaṭṭatiyeva. Ettha hi yaṁ pathavīdhātuṁ paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ pathavīdhātuyā assādoti mahānapaṭivedho samudayasaccaṁ. Yā pathavīdhātu aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṁ pathavīdhātuyā ādīnavoti pariññāpaṭivedho dukkhasaccaṁ. Yo pathavīdhātuyā chandarāgavinayo chandarāgappahānaṁ, idaṁ pathavīdhātuyā nissaraṇanti sacchikiriyāpaṭivedho nirodhasaccaṁ. Yā imesu tīsu ṭhānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājīvo vāyāmo sati samādhi, ayaṁ[3] bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti. . Dutiyaṁ.

3. Acariṁsuttavaṇṇanā

116. Tatiye **acarin**ti ñāṇacārena acariṁ, anubhavanacārenāti attho. **Yāvatā**ti yattako. . Tatiyaṁ.

---

1. Abhisambuddho (Sī, Syā) 2. Abhisampatto (Sī) 3. Ayaṁ maggoti (Sī)

4. Nocedaṁsuttavaṇṇanā

117. Catutthe **nissaṭā**ti-ādīni ādito vutapaṭisedhena yojetvā "na nissaṭā, na visaṁyuttā, na vippamuttā, na vimariyādikatena cetasā vihariṁsū"ti evaṁ veditabbāni. Dutiyanaye **vimariyādikatenā**ti nimmariyādikatena[1]. Tattha duvidhā mariyādā kilesamariyādā vaṭṭamariyādāti. Tattha ca yassa upaḍḍhā kilesā pahīnā, upaḍḍhā appahīnā, vaṭṭaṁ vā pana upaḍḍhaṁ pahīnaṁ, upaḍḍhaṁ appahīnaṁ, tassa cittaṁ pahīnakilese vā vaṭṭaṁ vā sandhāya vimariyādikataṁ, appahīnakilese vā vaṭṭaṁ vā sandhāya na vimariyādikataṁ. Idha pana ubhayassāpi pahīnattā "vimariyādikatena cetasā"ti vuttaṁ, mariyādaṁ akatvā ṭhitena atikkantamariyādena cetasāti attho. Iti tīsupi imesu suttesu catusaccameva kathitaṁ. . Catutthaṁ.

5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā

118. Pañcame **ekantadukkhā**ti atikkamitvā ṭhitassa tattakāro[2] viya ekanteneva dukkhā. **Dukkhānupatitā**ti dukkhena anupatitā. **Dukkhāvakkantā**ti dukkhena okkantā otiṇṇā. **Sukhā**ti sukhavedanāya paccayabhūtā. Evaṁ sabbattha attho veditabbo. Imasmiṁ sutte dukkhalakkhaṇaṁ kathitaṁ. . Pañcamaṁ.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vivaṭṭaṁ, avasāne tīsu catusaccamevāti. . Chaṭṭhādīni.

Catuttho vaggo.

Dhātusaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Nimmariyādena katena (Sī, Syā)
2. Vītassa suttabhāro (Sī), vītassa tantabhāvo (Syā)

4. Anamataggasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Anamataggasaṁyuttassa paṭhame **anamataggo**ti anu amataggo, vassasataṁ vassasahassaṁ ñāṇena anugantvāpi amataggo aviditaggo, nāssa sakkā ito vā etto vā aggaṁ jānituṁ, aparicchinnapubbāparakoṭikoti attho. **Saṁsāro**ti khandhādīnaṁ avicchinnappavattā paṭipāṭi. **Pubbā koṭi na paññāyatī**ti purimamariyādā na dissati. Yadaggena cassa purimā koṭi na paññāyati, pacchimāpi tadaggeneva na paññāyati, vemajjheyeva pana sattā saṁsaranti[1]. **Pariyādānaṁ gaccheyyā**ti idaṁ upamāya khuddakattā vuttaṁ. Bāhirasamayasmiṁ hi attho paritto hoti, upamā mahatī. "Hatthī viya ayaṁ goṇo, goṇo viya sūkaro, samuddo viya taḷākan"ti hi vutte na tesaṁ tādisaṁ pamāṇaṁ hoti. Buddhasamaye pana upamā parittā, attho mahā. Pāḷiyaṁ hi eko Jambudīpo gahito, evarūpānaṁ pana Jambudīpānaṁ satepi sahassepi satasahassepi tiṇādīni tena upakkamena pariyādānaṁ gaccheyyuṁ, na tveva purisassa mātu mātaroti. **Dukkhaṁ paccanubhūtan**ti tumhehi dikkhaṁ anubhūtaṁ. **Tibban**ti tasseva vevacanaṁ. **Byasanan**ti ñātibyasanādi-anekavidhaṁ. **Kaṭasī**ti susānaṁ, pathavīyeva vā. Sā hi[2] punappunaṁ marantehi sarīranikkhepena vaḍḍhitā. **Alamevā**ti yuttameva. . Paṭhamaṁ.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. Dutiye **mahāpathavin**ti cakkavāḷapariyantaṁ mahāpathaviṁ. **Nikkhipeyyā**ti taṁ pathaviṁ bhinditvā vuttappamāṇaṁ guḷikaṁ karitvā ekamantaṁ[3] ṭhapeyya. . Dutiyaṁ.

---

1. Saṅkamanti (Sī) 2. Sā hi tehi (Syā) 3. Ekamante (Syā)

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Tatiye **kandantānan**ti sasaddaṁ rudamānānaṁ[1]. **Passannan**ti sanditaṁ pavattaṁ[2]. **Catūsu mahāsamuddesū**ti Sinerurasmīhi paricchinnesu catūsu mahāsamuddesu. Sinerussa hi pācīnapassaṁ rajatamayaṁ, dakkhiṇapassaṁ maṇimayaṁ, pacchimapassaṁ phalikamayaṁ, uttarapassaṁ suvaṇṇamayaṁ. Pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṁ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmiyo, pacchimuttarapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṁ āhacca tiṭṭhanti. Tāsaṁ rasmīnaṁ antaresu cattāro mahāsamuddā honti. Te sandhāya vuttaṁ "catūsu mahāsamuddesū"ti. **Ñātibyasanan**ti-ādīsu **byasanan**ti vi-asanaṁ[3], vināsoti attho. Ñātīnaṁ byasanaṁ **ñātibyasanaṁ,** bhogānaṁ byasanaṁ **bhogabyasanaṁ.** Rogo pana sayameva ārogyaṁ viyasati[4] vināsetīti byasanaṁ, rogova byasanaṁ **rogabyasanaṁ**. . Tatiyaṁ.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **mātuthaññan**ti ekanāmikāya manussamātu khīraṁ. Imesaṁ hi sattānaṁ gaṇḍuppādakipillikādīsu vā macchakacchapādīsu vā pakkhijātesu vā nibbattakāle mātukhīrameva natthi, ajapasumahiṁsādīsu nibbattakāle khīraṁ atthi, tathā manussesu. Tattha ajādikāle ca manussesu cāpi "devī Sumanā Tissā"ti evaṁ nānānāmikānaṁ kucchiyaṁ nibbattakāle aggahetvā Tissāti[5] ekanāmikāya eva mātu kucchiyaṁ nibbattakāle pītaṁ thaññaṁ catūsu mahāsamuddesu udakato bahutaranti veditabbaṁ. . Catutthaṁ.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **sakkā pana bhante**ti so kira bhikkhu cintesi "Satthā anamataggassa saṁsārassa dīghatamattā 'na sukaraṁ na sukaran'ti katheti-

---

1. Rudamānānaṁ (Sī), sattaṁ rudamānānaṁ (Syā)
2. Passandanti sanditaṁ pavattaṁ (Sī), pasandanti sandantaṁ pavattaṁ (Syā)
3. Viyasanaṁ (Ka)
4. Viyassati (Sī), byasati (Vi-Ṭṭha 1. 193 piṭṭhe.)
5. Tissa tissāti (Syā)

yeva, kathaṁ nacchindati, sakkā nu kho upamaṁ kārāpetun"ti. Tasmā evamāha. **Kāsikenā**ti tayo kappāsaṁsū ekato gahetvā kantitasuttamayena atisukhumavatthena. Tena pana parimaṭṭhe[1] kittakaṁ khīyeyyāti. Sāsapamattaṁ. . Pañcamaṁ.

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **āyasaṁ nagaran**ti āyasena pākārena parikkhittaṁ nagaraṁ, na pana anto āyaseti ekabhūmikādipāsādehi ākiṇṇanti daṭṭhabbaṁ. . Chaṭṭhaṁ.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. Sattame **anussareyyun**ti ekena kappasatasahasse anussarite aparo tassa ṭhitaṭṭhānato aññaṁ satasahassaṁ, aññopi aññanti evaṁ cattāropi cattārisatasahassāni anussareyyuṁ. . Sattamaṁ.

8-9. Gaṅgāsuttādivaṇṇanā

131-132. Aṭṭhame **yā etasmiṁ antare vālikā**ti yā etasmiṁ āyāmato pañcayojanasatike antare vālikā. Navame vattabbaṁ natthi. . Aṭṭhamanavamāni.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. Dasame **aṭṭhikaṅkalo**ti-ādīni tīṇipi rāsivevacanāneva. Imesaṁ pana sattānaṁ sa-aṭṭhikālato anaṭṭhikālova bahutaro. Gaṇḍuppādakādipāṇabhūtānaṁ hi etesaṁ aṭṭhimeva natthi, macchakacchapādibhūtānaṁ pana aṭṭhimeva bahutaraṁ, tasmā anaṭṭhikālañca bahu-aṭṭhikālañca[2] aggahetvā samaṭṭhikālova[3] gahetabbo. **Uttaro Gijjhakūṭassā**ti Gijjhakūṭassa uttarapasse ṭhito. **Magadhānaṁ Giribbaje**ti Magadharaṭṭhassa Giribbaje, giriparikkhepe ṭhitoti attho. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti. . Dasamaṁ.

Paṭhamo vaggo.

---

1. Parimaṭṭhena (Syā), parimajje (Ka)
2. Atibahu-aṭṭhikālañca (Syā)
3. Appaṭṭhikālova (Sī)

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. Dutiyavaggassa paṭhame **duggatan**ti daliddaṁ kapaṇaṁ. **Durūpetan**ti dussaṇṭhānehi hatthapādehi upetaṁ. . Paṭhamaṁ.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. Dutiye **sukhitan**ti sukhasamappitaṁ mahaddhanaṁ mahābhogaṁ. **Susajjitan**ti alaṅkatapaṭiyattaṁ hatthikkhandhagataṁ mahāparivāraṁ. . Dutiyaṁ.

3. Tiṁsamattasuttavaṇṇanā

136. Tatiye **pāveyyakā**ti pāveyyadesavāsino. **Sabbe āraññikā**ti-ādīsu dhutaṅgasamādānavasena tesaṁ āraññikādibhāvo veditabbo. **Sabbe sasaṁyojanā**ti sabbe sabandhanā, keci sotāpannā, kece sadāgāmino, keci anāgāmino. Tesu hi puthujjano vā khīṇāsavo vā natthi. **Gunnan**ti-ādīsu setakāḷādivaṇṇesu ekekavaṇṇakālova gahetabbo. **Pāripantakā**ti paripanthe tiṭṭhanakā panthaghātacorā[1]. **Pāradārikā**ti paradāracārittaṁ āpajjanakā. . Tatiyaṁ.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. Catutthādīsu liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena ca attho veditabbo. Purisānaṁ hi mātugāmakālo, mātugāmānañca purisakāloti evamettha liṅganiyamo. Imamhā cakkavāḷā sattā paracakkavāḷaṁ, paracakkavāḷā ca imaṁ cakkavāḷaṁ saṁsaranti. Tesu imasmiṁ cakkavāḷe mātugāmakāle mātubhūtaññeva dassento **yo namātābhūtapubbo**ti āha. **Yo napitābhūtapubbo**ti-ādīsupi eseva nayo. . Catutthādīni.

---

1. Sandhighātacorā (Syā)

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. Dasame **bhūtapubban**ti atītakāle ekaṁ apadānaṁ āharitvā dasseti. **Samaññā udapādī**ti paṇṇatti ahosi. **Catūhena ārohantī**ti idaṁ thāmamajjhime sandhāya vuttaṁ. **Aggan**ti uttamaṁ. **Bhaddayugan**ti sundarayugalaṁ. **Tīhena ārohantī**ti ettāvatā kira dvinnaṁ Buddhānaṁ antare yojanaṁ pathavī ussannā, so pabbato tiyojanubbedho jāto.

Appaṁ vā bhiyyoti vassasatato uttariṁ appaṁ dasa vā vīsaṁ vā vassāni. Puna vassasatameva jīvanako nāma natthi, uttamakoṭiyā pana saṭṭhi vā asīti vā vassāni jīvanti. Vassasataṁ pana appatvā pañcavassadasavassādikāle mīyamānāva bahukā. Ettha ca Kakusandho Bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle, Koṇāgamano tiṁsavassasahassāyukakāle nibbattoti[1] idaṁ anupubbena parihīnasadisaṁ kataṁ, na pana evaṁ parihīnaṁ, vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṁ. Kathaṁ? Kakusandho tāva Bhagavā imasmiṁyeva kappe cattālīsavassasahassāyukakāle nibbatto āyuppamāṇaṁ pañca koṭṭhāse katvā cattāro ṭhatvā[2] pañcame vijjamāneyeva parinibbuto. Taṁ āyu parihāyamānaṁ dasavassakālaṁ patvā puna vaḍḍhamānaṁ asaṅkheyyaṁ hutvā tato[3] parihāyamānaṁ tiṁsavassasahassāyukakāle ṭhitaṁ, tadā Koṇāgamano nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṁ āyu dasavassakālaṁ patvā puna vaḍḍhamānaṁ asaṅkheyyaṁ hutvā parihāyitvā vīsavassasahassakāle ṭhitaṁ, tadā Kassapo Bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṁ āyu dasavassakālaṁ patvā puna vaḍḍhamānaṁ asaṅkheyyaṁ hutvā parihāyitvā[4] vassasatakālaṁ pattaṁ, atha amhākaṁ Sammāsambuddho nibbatto. Evaṁ anupubbena parihāyitvā vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṁ. Tattha ca yaṁ āyuparimāṇesu mandesu Buddhā nibbattanti, tesampi tadeva āyuparimāṇaṁ hotīti. . Dasamaṁ.

Dutiyo vaggo.

Anamataggasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. ...kāleti (Sī, Syā) 2. Khepetvā (Sī) 3. Taṁ (Syā) 4. Parihāyamānaṁ (Syā)

5. Kassapasaṁyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā

144. Kassapasaṁyuttassa paṭhame **santuṭṭhāyan**ti santuṭṭho ayaṁ. **Itarītarenā**ti na thūlasukhumalūkhapaṇītathirajiṇṇānaṁ yena kenaci, atha kho yathāladdhādīnaṁ itarītarena yena kenaci santuṭṭhoti attho. Cīvarasmiṁ hi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo.

Tesaṁ ayaṁ pabhedasaṁvaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaraṁ labhati sundaraṁ vā asundaraṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa cīvare yathālābhasantoso. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṁ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṁ taṁ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare yathābalasantoso. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṁ[1] aññataraṁ mahagghacīvaraṁ bahūni vā cīvarāni labhitvā "idaṁ therānaṁ cirapabbajitānaṁ[2], idaṁ bahussutānaṁ anurūpaṁ, idaṁ gilānānaṁ, idaṁ appalābhīnaṁ hotū"ti datvā tesaṁ purāṇacīvaraṁ vā saṅkārakūṭādito vā pana nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṁ katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāpi. Ayamassa piṇḍapāte yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṁ vā byādhiviruddhaṁ vā piṇḍapātaṁ labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṁ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṁ bhutvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte yathābalasantoso. Aparo bahuṁ paṇītaṁ piṇḍapātaṁ labhati, so taṁ cīvaraṁ viya cirapabbajitabahussuta-appalābhagilānānaṁ

---

1. Pattacīvarādīnaṁ (Syā, Ka)
2. Cirapabbajitānaṁ anurūpaṁ (Syā)

datvā tesaṁ vā sekakaṁ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṁ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu senāsanaṁ labhati manāpaṁ vā amanāpaṁ vā, so tena neva somanassaṁ na paṭighaṁ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati. Ayamassa senāsane yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṁ vā byādhiviruddhaṁ vā senāsanaṁ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitabahussuta-appalābhagilānānaṁ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane yathāsāruppasantoso. Yopi "uttamasenāsanaṁ nāma pamādaṭṭhānaṁ, tattha nisinnassa thinamiddhaṁ okkamati, niddābhibhūtassa paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī"ti paṭisañcikkhitvā tādisaṁ senāsanaṁ pattampi na sampaṭicchati, so taṁ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamūlādīsu vasanto santuṭṭhova hoti. Ayampi senāsane yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṁ labhatilūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so yaṁ labhati, teneva tussati, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa gilānapaccaye yathālābhasantoso. Yo pana telenatthiko phāṇitaṁ labhati, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṁ gahetvā vā aññadeva vā pariyesitvā bhesajjaṁ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño bahuṁ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṁ labhati, so taṁ cīvaraṁ viya cirapabbajitabahussuta-appalābhagilānānaṁ datvā tesaṁ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṁ bhājane muttaharītakaṁ ṭhapetvā ekasmiṁ catumadhuraṁ "gaṇha bhante yadicchasī"ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha "muttaharītakaṁ nāma Buddhādīhi vaṇṇitan"ti catumadhuraṁ paṭikkhipitvā muttaharītakena bhesajjaṁ karonto

paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye yathāsāruppasantoso. Iti ime tayo santose sandhāya "santuṭṭhāyaṁ bhikkhave Kassapo itarītarena cīvarenā"ti vuttaṁ.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ na katheti. Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ katheti. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṁ katheti. Eko santuṭṭho ca hoti, santosassa ca vaṇṇaṁ katheti. Ayaṁ tādisoti dassetuṁ **itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī**ti vuttaṁ. **Anesanan**ti dūteyyapahiṇagamanānuyogappabhedaṁ nānappakāraṁ anesanaṁ. **Aladdhā**ti alabhitvā. Yathā ca ekacco "kathaṁ nu kho cīvaraṁ labhissāmī"ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṁ ekato hutvā kohaññaṁ karonto uttasati paritassati, ayaṁ evaṁ aladdhā ca cīvaraṁ na paritassati. **Laddhā cā**ti dhammena samena labhitvā[1]. **Agadhito**ti vigatalobhagedho. **Amucchito**ti adhimattataṇhāya mucchaṁ anāpanno. **Anajjhāpanno**ti taṇhāya anotthaṭo[2] apariyonaddho. **Ādīnavadassāvī**ti anesanāpattiyañca gadhitaparibhoge ca ādīnavaṁ passamāno. **Nissaraṇapañño**ti "yāvadeva sītassa paṭighātāyā"ti vuttanissaraṇameva jānanto[3] paribhuñjatīti attho. **Itarītarena piṇḍapātenā**ti-ādīsupi yathāladdhādīnaṁ yena kenaci piṇḍapātena, yena kenaci senāsanena, yena kenaci gilānapaccayabhesajjaparikkhārenāti evamattho daṭṭhabbo.

Kassapena vā hi vo bhikkhave ovadissāmīti ettha yathā Mahākassapatthero catūsu paccayesu tīhi santosehi santuṭṭho, tumhepi tathārūpā bhavathāti ovadanto Kassapena ovadati nāma. **Yo vā panassa Kassapasadiso**ti etthāpi yo vā panaññopi Kassapasadiso Mahākassapatthero viya catūsu paccayesu tīhi santosehi santuṭṭho bhaveyya, tumhepi tathārūpā bhavathāti ovadanto Kassapasadisena[4] ovadati nāma. **Tathattāya paṭipajjitabban**ti "Sammāsambuddhassa imāya imasmiṁ santuṭṭhisutte vuttasallekhācārapaṭipattiyā kathanaṁ nāma bhāro, amhā

---

1. Dhammena labhitvā (Sī, Syā)
2. Anottharito (Ka)
3. Paṭijānanto (Syā)
4. Kassapādisena (Sī, Syā)

kampi imaṁ paṭipattiṁ paripūraṁ katvā pūraṇaṁ bhāroyeva, āgato kho pana bhāro gahetabbo"ti cintetvā yathā mayā kathitaṁ, tathattāya tathābhāvāya tumhehipi paṭipajjitabbanti. . Paṭhamaṁ.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. Dutiye **anātāpī**ti yaṁ vīriyaṁ kilese ātapati, tena rahito. **Anottappī**ti nibbhayo kilesuppattito kusalānuppattito ca bhayarahito. **Sambodhāyā**ti sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyāya. **Anuttarassa yogakkhemassā**ti arahattassa taṁ hi anuttarañceva catūhi ca yogehi khemaṁ.

Anuppannāti-ādīsu ye pubbe appaṭiladdhapubbaṁ cīvarādiṁ vā paccayaṁ upaṭṭhākasaddhivihārika-antevāsīnaṁ vā aññatarato manuññavatthuṁ[1] paṭilabhitvā taṁ subhaṁ sukhanti ayoniso gaṇhantassa aññataraṁ vā pana ananubhūtapubbaṁ ārammaṇaṁ yathā vā tathā vā ayoniso āvajjentassa lobhādayo pāpakā akusalā dhammā uppajjanti, te anuppannāti veditabbā. Aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā nāma pāpakā dhammā natthi. Anubhūtapubbepi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatibuddhiyā vā uddesaparipucchāya vā pariyattinavakammayonisomanasikārānaṁ vā aññataravasena pubbe anuppajjitvā pacchā tādisena paccayena sahasā uppajjanti, imepi "anuppannā uppajjamānā anatthāya saṁvatteyyun"ti veditabbā. Tesuyeva pana vatthārammaṇesu punappunaṁ uppajjamānā nappahīyanti nāma, te "uppannā appahīyamānā anatthāya saṁvatteyyun"ti veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana uppannānuppannabhedo ca pahānappahānavidhānañca sabbaṁ Visuddhimagge ñāṇadassanavisuddhiniddese kathitaṁ.

Anuppannā me kusalā dhammāti appaṭiladdhāpi[2] sīlasamādhimaggaphalasaṅkhātā anavajjadhammā. **Uppannā**ti teyeva paṭiladdhā. **Nirujjhamānā anatthāya saṁvatteyyun**ti tesīlādidhammā parihānivasena puna anuppattiyā nirujjhamānā anatthāya saṁvatteyyunti veditabbā. Ettha ca lokiyā parihāyanti, lokuttarānaṁ parihāni natthīti. "Uppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ ṭhitiyā"ti

---

1. Aññataramanuññavatthuṁ (Sī), aññataraṁ manuññavatthuṁ (Syā)
2. Appaṭiladdhā (Syā)

imassa pana sammappadhānassa vasenāyaṁ desanā katā. Dutiyamaggo vā sīghaṁ anuppajjamāno, paṭhamamaggo nirujjhamāno anatthāya saṁvatteyyāti evampettha attho daṭṭhabbo. Iti imasmiṁ sutte ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitāti. . Dutiyaṁ.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Tatiye **candūpamā**ti candasadisā hutvā. Kiṁ parimaṇḍalatāya? No, apica kho yathā cando gaganatalaṁ pakkhandamāno na kenaci saddhiṁ santhavaṁ vā sinehaṁ vā ālayaṁ vā nikantiṁ vā patthanaṁ vā pariyuṭṭhānaṁ vā karoti, na ca na[1] hoti mahājanassa piyo manāpo, tumhepi evaṁ kenaci saddhaṁ santhavādīnaṁ akaraṇena bahujanassa piyā manāpā candūpamā hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamathāti attho. Apica yathā cando andhakāraṁ vidhamati, ālokaṁ pharati, evaṁ kilesandhakāravidhamanena ñāṇālokapharaṇena cāpi candūpamā hutvāti evamādīhipi nayehi ettha attho daṭṭhabbo.

Apakasseva kāyaṁ apakassa cittanti teneva santhavādīnaṁ akaraṇena kāyañca cittañca apakassitvā[2], apanetvāti attho. Yo hi bhikkhu araññepi na vasati, kāmavitakkādayopi vitakketi, ayaṁ neva kāyaṁ apakassati, na cittaṁ. Yo hi araññepi kho viharati, kāmavitakkādayo pana vitakketi, ayaṁ kāyameva apakasati, na cittaṁ. Yo gāmante vasati, kāmavitakkādayopi kho na ca vitakketi, ayaṁ cittameva apakassati, na kāyaṁ. Yo pana arañña ceva vasati, kāmavitakkādayo ca na vitakketi, ayaṁ ubhayampi apakassati. Evarūpā hutvā kulāni upasaṅkamathāti dīpento "apakasseva kāyaṁ apakassa cittan"ti āha.

Niccanavakāti niccaṁ navakāva, āganthukasadisā eva hutvāti attho. Āgantuko hi paṭipāṭiyā sampattagehaṁ pavisitvā sace naṁ[3] gharasāmikā disvā "amhākaṁ puttabhātaro vippavāsaṁ gatā evaṁ vicariṁsū"ti anukampamāno nisīdāpetvā bhojenti, bhuttamattoyeva "tumhākaṁ

---

1. Apica (Sī) 2. Apakassitvā ākaḍḍhitvā (Syā) 3. Yaṁ (Sī), maṁ (Syā)

bhājanaṁ gaṇhathā"ti uṭṭhāya pakkamati, na tehi saddhiṁ santhavaṁ vā karoti, na kiccakaraṇīyāni vā saṁvidahati, evaṁ tumhepi paṭipāṭiyā sampattagharaṁ pavisitvā yaṁ iriyāpathesu pasannā manussā denti, taṁ gahetvā chinnasanthavā tesaṁ kiccakaraṇīye abyāvaṭā hutvā nikkhamathāti dīpeti.

Imassa pana niccanavakabhāvassa āvibhāvatthaṁ dvebhātikavatthu kathetabbaṁ—Vasāḷanagaragāmato[1] kira dve bhātikā nikkhamitvā pabbajitā, te Cūḷanāgatthero ca Mahānāgatthero cāti paññāyiṁsu. Te Cittalapabbate tiṁsa vassāni vasitvā arahattaṁ pattā "mātaraṁ passissāmā"ti āgantvā Vasāḷanagaravihāre vasitvā punadivase mātu gāmaṁ piṇḍāya pavisiṁsu. Mātāpi tesaṁ uḷuṅkena yāguṁ nīharitvā ekassa patte ākiri. Tassā taṁ olokayamānāya puttasineho uppajji. Atha naṁ āha "tvaṁ tāta mayhaṁ putto Mahānāgo"ti. Thero "pacchimaṁ theraṁ puccha upāsike"ti vatvā pakkāmi. Pacchimatherassapi yāguṁ datvā "tāta tvaṁ mayhaṁ putto Cūḷanāgo"ti pucchi. Thero "kiṁ upāsike purimaṁ theraṁ na pucchasī"ti vatvā pakkāmi. Evaṁ mātarāpi saddhiṁ chinnasanthavo bhikkhu niccanavako nāma hoti.

Appagabbhāti na pagabbhā, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitāti attho. **Aṭṭhaṭṭhānaṁ kāyapāgabbhiyaṁ** nāma saṁghagaṇapuggalabhojanasālājantāgharanahānatitthabhikkhācāramagga-antaragharappavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṁ. Seyyathidaṁ? Idhekacco saṁghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati pāde pādaṁ ādhāyitvā[2] vāti evamādi[3]. Tathā gaṇamajjhe. **Gaṇamajjhe**ti[4] catuparisasannipāte vā suttantikagaṇādisannipāte vā. Tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāya pana vuḍḍhānaṁ āsanaṁ na deti, navānaṁ āsanaṁ paṭibāhati. Tathā jantāghare. Vuḍḍhe cettha anāpucchā aggijalanādīni karoti. Nhānatitthe ca yadidaṁ "daharo vuḍḍhoti pamāṇaṁ akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabban"ti vuttaṁ, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakaṁ otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādhati. Bhikkhācāramagge pana aggāsana

1. Vasoḷana garagāmato (Syā)
2. Accādhāyitvā (Sī), ādiyitvā (Syā)
3. Khu 7. 305 piṭṭhe tannissitapāḷi.
4. Tathā gaṇamajjhepi (Sī)

aggodaka-aggapiṇḍānaṁ atthāya purato[1] gacchati bāhāya bāhaṁ paharanto. Antaragharappavesane vuḍḍhehi paṭhamataraṁ pavisati, daharehi saddhiṁ kāyakīḷanakaṁ karotīti evamādi.

Catuṭṭhānaṁ vacīpāgabbhiyaṁ nāma saṁghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṁ. Seyyathidaṁ? Idhekacco saṁghamajjhe anāpucchā dhammaṁ bhāsati. Tattha pubbe vuttappakārassa gaṇassa majjhe puggalassa ca santike tattheva manussehi pañhaṁ puṭṭho vuḍḍhataraṁ anāpucchā vissajjeti. Antaraghare pana "itthannāme kiṁ atthi, kiṁ yāgu, udāhu khādanīyaṁ bhojanīyaṁ, kiṁ me dassasi, kiṁ ajja khādissāma, kiṁ bhuñjissāma, kiṁ pivissāmā"ti-ādīni bhāsati.

Anekaṭṭhānaṁ manopāgabbhiyaṁ nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṁ anāpajjitvāpi manasāva kāmavitakkādīnaṁ vitakkanaṁ. Apica dussīlasseva sato "sīlavāti maṁ janojānātū"ti evaṁ pavattā pāpicchatāpi manopāgabbhiyaṁ. Iti sabbesampi imesaṁ pāgabbhiyānaṁ abhāvena appagabbhā hutvā upasaṅkamathāti vadati.

Jarudapānanti jiṇṇakūpaṁ. **Pabbatavisaman**ti pabbate visamaṁ papātaṭṭhānaṁ. **Nadīviduggan**ti nadiyā viduggaṁ chinnataṭaṭṭhānaṁ[2]. **Apakasseva kāyan**ti tādisāni ṭhānāni yo khiḍḍādipasuto kāyaṁ anapakassa ekatobhāriyaṁ akatvāva vāyupatthambhakaṁ[3] aggāhāpetvā cittampi anapakassa "ettha patito hatthapādabhañjanādīni pāpuṇātī"ti anādīnavadassāvitāya anubbejetvā sampiyāyamāno oloketi, so patitvā hatthapādabhañjanādi-anatthaṁ pāpuṇāti. Yo pana udakatthiko vā aññena vā kenaci kiccena oloketukāmo kāyaṁ apakassa ekatobhāriyaṁ katvā vāyupatthambhakaṁ gāhāpetvā cittampi apakassa ādīnavadassanena saṁvejetvā oloketi, so na patati, yathāruciṁ oloketvā sukhī yenakāmaṁ pakkamati.

---

1. Purato purato (Syā)
2. Chinnakaṭṭhānaṁ (Syā)
3. Dhātupatthambhakaṁ (Sī, Syā)
4. Ādīnava-adassāvitāya (Sī)

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—jarudapānādayo viya hi cattāri kulāni, olokanapuriso viya bhikkhu. Yathā anapakaṭṭhakāyacitto tāni olokento puriso tattha patati, evaṁ arakkhitehi kāyādīhi kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu bajjhati, tato nānappakāraṁ sīlapādabhañjanādi-anatthaṁ pāpuṇāti. Yathā pana apakaṭṭhakāyacitto puriso tattha na patati, evaṁ rakkhiteneva kāyena rakkhitehi cittehi rakkhitāya vācāya suppaṭṭhitāya satiyā apakaṭṭhakāyacitto hutvā kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu na bajjhati. Athassa yathā tattha apatitassa purisassa na pādā bhañjanti, evaṁ sīlapādo na bhijjati. Yathā hatthā na bhañjanti, evaṁ saddhāhattho na bhijjati. Yathā kucchi na bhijjati, evaṁ samādhikucchi na bhijjati. Yathā sīsaṁ na bhijjati, evaṁ ñāṇasīsaṁ na bhijjati. Yathā ca taṁ khāṇukaṇṭakādayo na vijjhanti, evamimaṁ rāgakaṇṭakādayo na vijjhanti. Yathā so nirupaddavo yathāruci oloketvā sukhī yenakāmaṁ pakkamati, evaṁ bhikkhu kulāni nissāya cīvarādayo paccaye paṭisevanto kammaṭṭhānaṁ vaḍḍhetvā saṅkhāre[1] sammasanto arahattaṁ patvā lokuttarasukhena sukhito yenakāmaṁ agatapubbaṁ nibbānadisaṁ gacchati.

Idāni yo hīnādhimuttiko micchāpaṭipanno evaṁ vadeyya "Sammāsambuddho 'tividhaṁ pāgabbhiyaṁ pahāya niccanavakattena candūpamā kulāni upasaṅkamathā'ti vadanto aṭṭhāne ṭhapeti, asayhaṁ bhāraṁ āropeti, yaṁ na sakkā kātuṁ, taṁ kāretī"ti, tassa vādapathaṁ pacchinditvā "sakkā evaṁ kātuṁ, atthi evarūpo bhikkhū"ti dassento **Kassapo bhikkhave**ti-ādimāha.

Ākāse pāṇiṁ cālesīti nīle gaganantare yamakavijjutaṁ cārayamāno[2] viya heṭṭhābhāgaṁ uparibhāgaṁ ubhatopassesu pāṇiṁ sañcāresi. Idañca pana Tepiṭake Buddhavacane asambhinnapadaṁ nāma. **Attamano**ti tuṭṭhacitto sakamano, na domanassena pacchinditvā[3] gahitamano. **Kassapassa bhikkhave**ti idampi purimanayeneva paravādaṁ pacchinditvā atthi evarūpo bhikkhūti dassanatthaṁ vuttaṁ.

---

1. Saṅkhāresu (Syā) 2. Haramāno (Syā) 3. Acchinditvā (Sī)

Pasannākāraṁ kareyyunti cīvarādayo paccaye dadeyyuṁ. **Tathattāya paṭipajjeyyun**ti sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṁ pūrayamānā, samādhivipassanāmaggaphalānaṁ āgataṭṭhāne tāni tāni sampādayamānā tathābhāvāya paṭipajjeyyuṁ. **Anudayan**ti rakkhaṇabhāvaṁ[1]. **Anukampan**ti muducittataṁ. Ubhayañcetaṁ kāruññasseva vevacanaṁ. **Kassapo bhikkhave**ti idampi purimanayeneva paravādaṁ pacchinditvā atthi evarūpo bhikkhuti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Kassapena vā**ti ettha candopamādivasena yojanaṁ katvā purimanayeneva attho veditabbo. . Tatiyaṁ.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Catutthe **kulūpako**ti kulagharānaṁ upagantā. **Dentuyeva me**ti dadantuyeva mayhaṁ. **Sandīyatī**ti aṭṭīyati pīḷiyati. Sesamettha vuttanayānusāreneva veditabbaṁ. . Catutthaṁ.

5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā

148. Pañcame **jiṇṇo**ti thero mahallako. **Garukānī**ti taṁ Satthu santikā laddhakālato paṭṭhāya chinnabhinnaṭṭhāne suttasaṁsibbanena ceva aggaḷadānena ca anekāni paṭalāni[2] hutvā garukāni jātāni. **Nibbasanānī**ti pubbe Bhagavatā nivāsetvā apanītatāya evaṁladdhanāmāni. **Tasmā**ti yasmā tvaṁ jiṇṇo ceva garupaṁsukūlo ca. **Gahapatānī**ti paṁsukūlikaṅgaṁ vissajjetvā gahapatīhi dinnacīvarāni dhāretīti vadati. **Nimantanānī**ti piṇḍapātikaṅgaṁ vissajetvā salākabhattādīni nimantanāni bhuñjāhīti vadati. **Mama ca santike**ti āraññikaṅgaṁ vissajjetvā gāmantasenāsaneyeva vasāhīti vadati.

Nanu ca yathā rājā senāpatiṁ senāpatiṭṭhāne ṭhapetvā tassa rājūpaṭṭhānādinā attano kammena ārādhentasseva taṁṭhānantaraṁ gahetvā aññassa dadamāno ayuttaṁ nāma karoti, evaṁ Satthā Mahākassapattherassa paccuggamanatthāya tigāvutaṁ maggaṁ gantvā Rājagahassa ca Nāḷandāya ca antare Bahuputtakarukkhamūle nisinno tīhi ovādehi upasampādetvā tena saddhṁ attano cīvaraṁ parivattetvā theraṁ jāti-āraññikaṅgañceva

---

1. Rakkhamānabhāvaṁ (Sī)
2. Anekasatāni (Sī), anekapaṭāni (Syā)

jātipaṁsukūlikaṅgañca akāsi, so tasmiṁ kattukamyatāchandena Satthu cittaṁ ārādhentasseva paṁsukūlādīni vissajjāpetvā gahapaticīvarapaṭiggahaṇādīsu niyojento ayuttaṁ nāma karotīti. Na karoti. Kasmā? Attajjhāsayattā. Na hi Satthā dhutaṅgāni vissajjāpetukāmo, yathā pana aghaṭṭitā bheri-ādayo saddaṁ na vissajjenti, evaṁ aghaṭṭitā evarūpā puggalā na sīhanādaṁ nadantīti nadāpetukāmo sīhanādajjhāsayena evamāha. Theropi Satthu ajjhāsayānurūpeneva "ahaṁ kho bhante dīgharattaṁ āraññiko cevā"ti-ādinā nayena sīhanādaṁ nadati.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti diṭṭhadhammasukhavihāro nāma āraññikasseva labbhati, no gāmantavāsino. Gāmantasmiṁ hi vasanto dārakasaddaṁ suṇāti, asappāyarūpāni passati, asappāye sadde suṇāti, tenassa anabhirati uppajjati. Āraññiko pana gāvutaṁ vā aḍḍhayojanaṁ vā atikkamitvā araññaṁ ajjhogāhetvā vasanto dīpibyagghasīhādīnaṁ sadde suṇāti, yesaṁ savanapaccayā amānusikāsavanarati[1] uppajjati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Suññāgāraṁ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī rati hoti, sammā dhammaṁ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānataṁ.

Purato pacchato vāpi, aparo ce na vijjati.
Tattheva[3] phāsu bhavati, ekassa ramato[4] vane"ti.

Tathā piṇḍapātikasseva labbhati, no apiṇḍapātikassa. Apiṇḍapātiko hi akālacārī hoti, turitacāraṁ[5] gacchati, parivatteti, palibuddhova gacchati, tattha ca bahusaṁsayo hoti. Piṇḍapātiko pana na akālacārī hoti, na turitacāraṁ gacchati, na parivatteti, apalibuddhova gacchati, tattha ca na bahusaṁsayo hoti.

Kathaṁ? Apiṇḍapātiko hi gāmato dūravihāre vasamāno kālasseva "yāguṁ vā pārivāsikabhattaṁ vā lacchāmi, āsanasālāya vā

---

1. Amānusikābhirati (Sī)
2. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.
3. Atī va (Khu 2. 301 piṭṭhe)
4. Vasato (Khu 2. 301 piṭṭhe)
5. Turitacārī (Syā)

pana uddesabhattādīsu kiñcideva mayhaṁ pāpuṇissatī”ti makkaṭakasuttāni chindanto sayitagorūpāni uṭṭhāpento pātova gacchanto akālacārī hoti. Manusse khettakammādīnaṁ atthāya gehā nikkhanteyeva sampāpuṇituṁ migaṁ[1] anubandhanto viya vegena gacchanto turitacārī hoti. Antarā kiñcideva disvā “asuka-upāsako vā asuka-upāsikā vā gehe, no gehe”ti pucchati, “no gehe”ti sutvā “idāni kuto labhissāmī”ti aggidaḍḍho viya pavedhati, sayaṁ pacchimadisaṁ gantukāmo pācīnadisāya salākaṁ labhitvā aññaṁ pacchimadisāya laddhasalākaṁ upasaṅkamitvā “bhante ahaṁ pacchimadisaṁ gamissāmi, mama salākaṁ tumhe gaṇhatha, tumhākaṁ salākaṁ mayhaṁ dethā”ti salākaṁ parivatteti. Ekaṁ vā pana salākabhattaṁ āharitvā paribhuñjanto “aparassāpi salākabhattassa pattaṁ dethā”ti manussehi vutte “bhante tumhākaṁ pattaṁ detha, ahaṁ mayhaṁ patte bhattaṁ pakkhipitvā[2] tumhākaṁ pattaṁ dassāmī”ti aññassa pattaṁ dāpetvā bhatte āhaṭe[3] attano patte pakkhipitvā pattaṁ paṭidento pattaṁ parivatteti nāma. Vihāre rājarājamahāmattādayo mahādānaṁ denti, iminā ca bhiyyo dūragāme salākā laddhā, tattha agacchanto puna sattāhaṁ salākaṁ na labhatīti alābhabhayena gacchati, evaṁ gacchanto palibuddho hutvā gacchati nāma. Yassa cesa salākabhattādino atthāya gacchati, “taṁ dassanti nu kho me, udāhu na dassanti, paṇītaṁ nu kho dassanti, udāhu lūkhaṁ, thokaṁ nu kho, udāhu bahukaṁ, sītalaṁ nu kho, udāhu uṇhan”ti evaṁ tattha ca bahusaṁsayo hoti.

Piṇḍapātiko pana kālasseva vuṭṭhāya vattapaṭivattaṁ katvā sarīraṁ paṭijaggitvā vasanaṭṭhānaṁ pavisitvā kammaṭṭhānaṁ manasikatvā kālaṁ sallakkhetvā mahājanassa uḷuṅkabhikkhādīni dātuṁ pahonakakāle gacchatīti na akālacārī hoti, ekekaṁ padavāraṁ cha koṭṭhāse katvā vipassanto gacchatīti na turitacārī hoti, attano garubhāvena “asuko gehe, na gehe”ti na pucchati, salākabhattādīniyeva na gaṇhāti, agaṇhānto kiṁ parivattessati, na aññassa vasena palibuddhova

---

1. Migavaṁ (Ka)
2. Ahaṁ bhattaṁ mayhaṁ patte pakkhipitvā (Sī), ahaṁ bhante mayhaṁ patte bhatte pakkhipitvā (Ka)
3. Āharetaṁ (Syā), āharitvā (Ka)

hoti, kammaṭṭhānaṁ manasikaronto yathāruci gacchati, itaro viya na bahusaṁsayo hoti. Ekasmiṁ gāme vā vīthiyā vā alabhitvā aññattha carati. Tasmimpi alabhitvā aññattha caranto missakodanaṁ saṁkaḍḍhitvā amataṁ viya paribhuñjitvā gacchati.

Paṁsukūlikasseva labbhati, no apaṁsukūlikassa. Apaṁsukūliko hi vassāvāsikaṁ pariyesanto carati, na senāsanasappāyaṁ pariyesati. Paṁsukūliko pana na vassāvāsikaṁ pariyesanto carati, senāsanasappāyameva pariyesati. Tecīvarikasseva labbhati, na itarassa. Atecīvariko hi bahubhaṇḍo bahuparikkhāro hoti, tenassa phāsuvihāro natthi. Appicchādīnañceva labbhati, na itaresanti. Tena vuttaṁ—"attano ca diṭṭhadhammasukhavihāraṁ sampassamāno"ti. . Pañcamaṁ.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. Chaṭṭhe **ahaṁ vā**ti kasmā āha? Theraṁ attano ṭhāne ṭhapanatthaṁ. Kiṁ Sāriputtamoggallānā natthīti. Atthi. Evaṁ panassa ahosi "ime na ciraṁ ṭhassanti, Kassapo pana vīsavassasatāyuko, so mayi parinibbute Sattapaṇṇiguhāyaṁ nisīditvā dhammavinayasaṅgahaṁ katvā mama sāsanaṁ pañcavassasahassaparimāṇakālapavattanakaṁ karissati, attano taṁ ṭhāne ṭhapemi, evaṁ bhikkhū Kassapassa sussūsitabbaṁ[1] maññissantī"ti. Tasmā evamāha. **Dubbacā**ti dukkhena vattabbā. **Dovacassakaraṇehī**ti dubbacabhāvakaraṇehi. **Appadakkhiṇaggāhino**ti anusāsaniṁ sutvā padakkhiṇaṁ na gaṇhanti yathānusiṭṭhaṁ na paṭipajjanti, appaṭipajjantā vāmagāhino nāma jātāti dasseti. **Accāvadante**ti atikkamma vadante, sutapariyattiṁ nissāya ativiya vādaṁ karonteti attho. **Ko bahutaraṁ bhāsissatī**ti dhammaṁ kathento ko bahuṁ bhāsissati, kiṁ tvaṁ, udāhu ahanti. **Ko sundarataran**ti eko bahuṁ bhāsanto asahitaṁ amadhuraṁ bhāsati, eko sahitaṁ madhuraṁ, taṁ sandhāyāha "ko sundarataran"ti. Eko pana bahuñca sundarañca kathento ciraṁ na bhāsati, lahuññeva uṭṭhāti, eko addhānaṁ pāpeti, taṁ sandhāyāha "ko cirataran"ti. . Chaṭṭhaṁ.

---

1. Sussūyitabbaṁ (Sī)

7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā

150. Sattame **saddhā**ti okappanasaddhā. **Vīriyan**ti kāyikacetasikaṁ vīriyaṁ. **Paññā**ti kusaladhammajānanapaññā. **Na santi bhikkhū ovādakā**ti imassa puggalassa ovādakā anusāsakā kalyāṇamittā natthīti idaṁ[1] bhante parihānanti dasseti. . Sattamaṁ.

8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā

151. Aṭṭhame **tathā hi panā**ti pubbe sovacassatāya, etarahi ca dovacassatāya kāraṇapaṭṭhapane nipāto. **Tatrā**ti tesu theresu. **Ko nāmāyaṁ bhikkhū**ti ko nāmo ayaṁ bhikkhu, kiṁ Tissatthero kiṁ Nāgattheroti. **Tatrā**ti tasmiṁ evaṁ sakkāre kayiramāne. **Tathattāyā**ti tathābhāvāya, āraññikādibhāvāyāti attho. **Sabrahmacārikāmo**ti "ime maṁ parivāretvā carantū"ti evaṁ kāmeti icchati patthetīti sabrahmacārikāmo. **Tathattāyā**ti lābhasakkāranibbattanatthāya. **Brahmacārupaddavenā**ti yo sabrahmacārīnaṁ catūsu paccayesu adhimattacchandarāgo upaddavoti vuccati, tena upaddutā. **Abhipatthanā**ti adhimattapatthanā. **Brahmacāri-abhipatthanenā**ti brahmacārīnaṁ adhimattapatthanāsaṅkhātena catupaccayabhāvena. . Aṭṭhamaṁ.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. Navame **yāvadeva ākaṅkhāmī**ti yāvadeva icchāmi. Yāni pana ito paraṁ **vivicceva kāmehī**ti-ādinā nayena cattāri rūpāvacarajjhānāni, **sabbaso rūpasaññānaṁ samatikkamā**ti-ādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, **sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṁ samatikkamma saññāvedayitanirodhan**ti evaṁ nirodhasamāpatti, **anekavihitaṁ iddhividhan**ti-ādinā nayena pañca lokikābhiññā ca vuttā. Tattha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvidhānena ca saddhiṁ Visuddhimagge[2] vitthāritameva. Chaḷabhiññāya pana **āsavānaṁ khayā**ti āsavānaṁ khayena. **Anāsavan**ti āsavānaṁ apaccayabhūtaṁ. **Cetovimuttin**ti arahattaphalasamādhiṁ. **Paññāvimuttin**ti arahattaphalapaññaṁ. . Navamaṁ.

---

1. Idaṁ vatthuṁ (Sī)

2. Visuddhi 1. 135 piṭṭhe.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Dasame **āyāma bhante**ti kasmā bhikkhunī-upassayagamanaṁ yācati? Na lābhasakkārahetu, kammaṭṭhānatthikā panettha bhikkhuniyo atthi, tā ussukkāpetvā kammaṭṭhānaṁ kathāpessāmīti yācati. Nanu ca so sayampi[1] Tepiṭako bahussuto, kiṁ sayaṁ kathetuṁ na sakkotīti? No na sakkoti. Buddhapaṭibhāgassa pana sāvakassa kathaṁ saddhātabbaṁ maññissāntīti yācati. **Bahukicco tvaṁ bahukaraṇīyo**ti kiṁ thero navakammādipasuto, yena naṁ evamāhāti? No, Satthari pana parinibbute catasso parisā Ānandattheraṁ upasaṅkamitvā "bhante idāni kassa pattacīvaraṁ gahetvā caratha, kassa pariveṇaṁ sammajjatha, kassa mukhodakaṁ dethā"ti rodanti paridevanti. Thero "aniccā saṅkhārā, vuddhasarīrepi nillajjova maccurājā pahari, esā saṅkhārānaṁ dhammatā, mā socittha mā paridevitthā"ti parisaṁ saññāpeti. Idamassa bahukiccaṁ. Taṁ sandhāya thero evamāha. **Sandassesī**ti paṭipattiguṇaṁ dasseti. **Samādapesī**ti gaṇhāpesi. **Samuttejesī**ti samussāhesi. **Sampahaṁsesī**ti paṭiladdhaguṇena modāpesi.

Thullatissāti sarīrena thūlā, nāmena Tissā. **Vedehamunino**ti paṇḍitamunino. Paṇḍito hi ñāṇasaṅkhātena vedena īhati sabbakiccāni karoti, tasmā "Vedeho"ti vuccati. Vedeho ca so muni cāti vedehamuni. **Dhammaṁ bhāsitabbaṁ maññatī**ti Tipiṭakadharassa Dhammabhaṇḍāgārikassa sammukhe sayaṁ araññavāsī paṁsukūliko samāno "dhammakathiko ahan"ti dhammaṁ bhāsitabbaṁ maññati, idaṁ kiṁ pana, kathaṁ panāti avajānamānā bhaṇati. **Assosī**ti aññena āgantvā ārocitavasena assosi. **Āgamehi tvaṁ āvuso**ti tiṭṭha tvaṁ āvuso. **Mā te saṁgho uttari upaparikkhī**ti mā bhikkhusaṁgho[2] atireka-okāse taṁ upaparikkhīti. Idaṁ vuttaṁ hoti—"Ānandena Buddhapaṭibhāgo sāvako vārito, ekā bhikkhunī na vāritā, tāya saddhiṁ santhavo vā sineho vā bhavissatī"ti mā taṁ saṁgho evaṁ amaññīti[3].

---

1. Nanu sayampi (Syā), nanu ca tesaṁ sayampi (Ka)
2. Bhikkhusaṁgho uttariṁ (Sī)
3. Maññasīti (Ka)

Idāni attano Buddhapaṭibhāgabhāvaṁ dīpento **taṁ kiṁ maññasi āvuso**ti-ādimāha. **Sattaratanan**ti sattahatthappamāṇaṁ. **Nāgan**ti hatthiṁ. **Aḍḍhaṭṭharatanaṁ vā**ti aḍḍharatanena ūna-aṭṭharatanaṁ, purimapādato paṭṭhāya yāva kumbhā vidatthādhikasattahatthubbedhanti attho. **Tālapattikāyā**ti taruṇatālapaṇṇena. **Cavitthā**ti cutā, na matā vā naṭṭhā vā, Buddhapaṭibhāgassa pana sāvakassa upavādaṁ vatvā Mahākassapatthere chahi abhiññāhi sīhanādaṁ nadante tassā kāsāvāni kaṇṭakasākhā viya kacchusākhā[1] viya ca sarīraṁ khādituṁ āraddhāni, tāni hāretvā setakāni nivatthakkhaṇeyevassā cittassādo udapādīti. . Dasmaṁ.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Ekādasame **Dakkhiṇāgirismin**ti Rājagahaṁ parivāretvā ṭhitassa girino dakkhiṇabhāge janapado Dakkhiṇāgiri nāma, tasmiṁ cārikaṁ caratīti attho. Cārikā ca nāma duvidhā hoti turitacārikā ca aturitacārikā ca. Tattha yaṁ ekacco ekaṁ kāsāvaṁ nivāsetvā ekaṁ pārupitvā pattacīvaraṁ aṁse laggetvā chattaṁ ādāya sarīrato sedehi paggharantehi divasena sattaṭṭhayojanāni gacchati, yaṁ vā pana Buddhā kiñcideva bodhaneyyasattaṁ disvā yojanasatampi yojanasahassampi khaṇena gacchanti, esā **turitacārikā** nāma. Devasikaṁ pana gāvutaṁ aḍḍhayojanaṁ tigāvutaṁ yojananti ettakaṁ addhānaṁ ajjatanāya nimantanaṁ adhivāsayato janasaṅgahaṁ karoto gamanaṁ, esā **aturitacārikā** nāma. Ayaṁ idha adhippetā.

Nanu ca thero pañcavīsati vassāni chāyā viya Dasabalassa pacchato pacchato gacchantova ahosi, "kahaṁ Ānando"ti vacanassa okāsameva na adāsi, so kismiṁ kāle bhikkhusaṁghena saddhiṁ cārikaṁ carituṁ okāsaṁ labhatīti? Satthu parinibbānasaṁvacchare. Parinibbute kira Satthari Mahākassapatthero Satthu parinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṁghassa majjhe nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ pañcasate bhikkhū uccinitvā "āvuso mayaṁ Rājagahe vassaṁ vasantā dhammavinayaṁ saṅgāyissāma, tumhe

---

1. Kacchusaṅkhā (Ka)

pure vassūpanāyikāya attano palibodhaṁ ucchinditvā[1] Rājagahe sannipatathā"ti vatvā attanā Rājagahaṁ gato. Ānandattheropi Bhagavato pattacīvaraṁ ādāya mahājanaṁ saññāpento Sāvatthiṁ gantvā tato nikkhamma Rājagahaṁ gacchanto Dakkhiṇāgirismiṁ cārikaṁ cari. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Yebhuyyena kumārabhūtāti ye te hīnāyāvattā nāma, te yebhuyyena kumārakā[2] daharā taruṇā ekavassikadvevassikā bhikkhū ceva anupasampannakumārakā ca. Kasmā panete pabbajitā, kasmā hīnāyāvattāti? Tesaṁ kira mātāpitaro cintesuṁ "Ānandatthero Satthu vissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṁ Satthāraṁ gahetvā gantuṁ sakkoti, amhākaṁ dārake etassa santike pabbājema, so Satthāraṁ gahetvā āgamissati, tasmiṁ āgate mayaṁ mahāsakkāraṁ kātuṁ labhissāmā"ti. Iminā tāva kāraṇena nesaṁ ñātakā te pabbājesuṁ. Satthari pana parinibbute tesaṁ sā patthanā upacchinnā, atha te ekadivaseneva uppabbājesuṁ.

Yathābhirantanti yathāruciyā yathā-ajjhāsayena. **Tikabhojanaṁ paññattan**ti idaṁ "gaṇabhojane aññatra samayā pācittiyan"ti[3] idaṁ sandhāya vuttaṁ. Tattha hi tiṇṇaṁ janānaṁ akappiyanimantanaṁ sādiyitvā ekato paṭiggaṇhantānampi anāpatti, tasmā "tikabhojanan"ti vuttaṁ.

Dummaṅkūnaṁ puggalānaṁ niggahāyāti dussīlapuggalānaṁ niggaṇhanatthaṁ. **Pesalānaṁ bhikkhūnaṁ phāsuvihārāyā**ti dummaṅkūnaṁ niggaheneva pesalānaṁ uposathapavāraṇā vattanti, samaggavāso hoti, ayaṁ tesaṁ phāsuvihāro hoti, imassa phāsuvihārassa atthāya. **Mā pāpicchā pakkhaṁ nissāya saṁghaṁ bhindeyyun**ti yathā Devadatto sapariso kulesu viññāpetvā bhuñjanto pāpicche nissāya saṁghaṁ bhindi, evaṁ aññepi pāpicchā gaṇabandhena kulesu viññāpetvā bhuñjamānā gaṇaṁ vaḍḍhetvā taṁ pakkhaṁ nissāya mā saṁghaṁ bhindeyyunti, iti iminā kāraṇena paññattanti attho. **Kulānuddayatāya cā**ti bhikkhusaṁghe uposathapavāraṇaṁ katvā samaggavāsaṁ

1. Upacchinditvā (Sī), pacchinditvā (Syā)
2. Kumārabhūtā (Sī, Syā)
3. Vi 2. 98 piṭṭhe.

vasante manussā salākabhattādīni datvā saggaparāyaṇā bhavanti, iti imāya kulānuddayatāya ca paññattanti attho.

Sassaghātaṁ maññe carasīti sassaṁ ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṁ maññe carasī**ti kulāni upaghātento viya hananto viya āhiṇḍasi. **Olujjatī**ti visesena palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyā**ti āvuso ete tayhaṁ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikā daharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti bhijjanti. **Na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī**ti ayaṁ kumārako attano pamāṇaṁ na jānātīti theraṁ tajjento āha.

Kumārakavādā na muccāmāti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvan**ti idamassa evaṁ vattabbatāya kāraṇadassanatthaṁ vuttaṁ. Ayaṁ hettha adhippāyo—yasmā tvaṁ imehi navehi bhikkhuhi indriyasaṁvararahitehi saddhiṁ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṁ vicaranto kumārakoti vattabbataṁ arahasīti.

Aññatitthiyapubbo samānoti idaṁ yasmā[1] therassa imasmiṁ sāsane neva ācariyo na upajjhāyo paññāyati, sayaṁ kāsāyāni gahetvā nikkhanto, tasmā anattamanatāya aññatitthiyapubbataṁ āropayamāno āha.

Sahasāti ettha rāgamohacāropi sahasācāro, idaṁ pana dosacāravasena vuttaṁ. **Appaṭisaṅkhā**ti appaccavekkhitvā. Idāni attano pabbajjaṁ sodhento **yatvāhaṁ āvuso**ti-ādimāha. Tattha **aññaṁ satthāraṁ uddisitun**ti ṭhapetvā Bhagavantaṁ aññaṁ mayhaṁ satthāti evaṁ uddisituṁ na jānāmi. **Sambādho gharāvāso**ti-ādīsu sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi tesaṁ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajāpatho**ti rāgarajādīnaṁ uṭṭhānaṭṭhānanti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. "Āgamanapatho"tipi vatthuṁ vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso.** Pabbajito hi Kūṭāgāraratanamayapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati, tena

1. Āyasmato (Sī)

vuttaṁ "abbhokāso pabbajjā"ti. Apica **sambādho gharāvāso** kusalakiriyāya okāsābhāvato, **rajāpatho** asaṁvutasaṅkāraṭṭhānaṁ viya rajānaṁ, kilesarajānaṁ sannipātaṭṭhānato, **abbhokāso pabbajjā** kusalakiriyāya yathāsukhaṁ okāsasabbhāvato.

Nayidaṁ sukaraṁ -pa- pabbajeyyanti ettha ayaṁ saṅkhepakathā—yadetaṁ sikkhattayabrahmacariyaṁ ekampi divasaṁ akhaṇḍaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṁ** caritabbaṁ, ekadivasampi ca kilesamalena amalīnaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṁ, saṅkhalikhitaṁ** likhitasaṅkhasadisaṁ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṁ caritabbaṁ, idaṁ na sukaraṁ agāraṁ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṁ -pa- carituṁ, yaṁnūnāhaṁ kesamassuṁ ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṁ carantānaṁ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṁ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṁ kasivaṇijjādikammaṁ **agāriyan**ti vuccati, taṁ pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyāti ñātabbā, taṁ anagāriyaṁ. **Pabbajeyyan**ti paṭipajjeyyaṁ[1].

Paṭapilotikānanti jiṇṇapilotikānaṁ. Terasahatthopi hi navasāṭako dasānaṁ chinnakālato paṭṭhāya pilotikāti vuccati. Iti mahārahāni vatthāni chinditvā kataṁ saṅghāṭiṁ sandhāya "paṭapilotikānaṁ saṅghāṭin"ti vuttaṁ. **Addhānamaggappaṭipanno**ti aḍḍhayojanato paṭṭhaya maggo addhānanti vuccati, taṁ addhānamaggaṁ paṭipanno, dīghamaggaṁ paṭipannoti attho.

Idāni yathā esa pabbajito, yathā ca addhānamaggaṁ paṭipanno, imassatthassa āvibhāvatthaṁ abhinīhārato paṭṭhāya anupubbikathā kathetabbā—atīte kira kappasatasahassamatthake Padumuttaro nāma Satthā udapādi, tasmiṁ Haṁsavatīnagaraṁ upanissāya Kheme migadāye viharante Vedeho nāma kuṭumbiko asītikoṭidhanavibhavo pātova subhojanaṁ bhuñjitvā uposathaṅgāni[2] adhiṭṭhāya gandhapupphādīni gahetvā vihāraṁ gantvā Satthāraṁ pūjetvā vanditvā ekamantaṁ nisīdi. Tasmiṁ Khaṇe Satthā Mahānisabhattheraṁ nāma tatiyasāvakaṁ "etadaggaṁ bhikkhave mama

1. Parivajeyyaṁ (Ka) 2. Uposathaṅgaṁ (Syā), uposathaṁ (Ka)

sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ dhutavādānaṁ yadidaṁ Nisabho”ti etadagge ṭhapesi. Upāsako taṁ sutvā pasanno dhammakathāvasāne mahājane uṭṭhāya gate Satthāraṁ vanditvā “bhante sve mayhaṁ bhikkhaṁ adhivāsethā”ti āha. Mahā kho upāsaka bhikkhusaṁghoti. Kittako Bhagavāti. Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassanti. Bhante ekaṁ sāmaṇerampi vihāre asesetvā bhikkhaṁ adhivāsethāti. Satthā adhivāsesi. Upāsako Satthu adhivāsanaṁ viditvā gehaṁ gantvā mahādānaṁ sajjetvā punadivase Satthu kālaṁ ārocāpesi. Satthā pattacīvaramādāya bhikkhusaṁghaparivuto upāsakassa gharaṁ gantvā paññattāsane nisinno dakkhiṇodakāvasāne yāgubhattādīni sampaṭicchanto bhattavissaggaṁ akāsi. Upāsakopi Satthu santike nisīdi.

Tasmiṁ antare Mahānisabhatthero piṇḍāya caranto tameva vīthiṁ paṭipajji. Upāsako disvā uṭṭhāya gantvā theraṁ vanditvā “pattaṁ bhante no dethā”ti āha. Thero pattaṁ adāsi. Bhante idheva pavisatha, Satthāpi gehe nisinnoti. Na vaṭṭissati upāsakāti. Upāsako therassa pattaṁ gahetvā piṇḍapātassa pūretvā nīharitvā adāsi. Tato[1] theraṁ anugantvā nivatto Satthu santike nisīditvā evamāha “bhante Mahānisabhatthero ‘satthā gehe nisinno’ti vuttepi pavisituṁ na icchi, atthi nu kho etassa tumhākaṁ guṇehi atireko guṇo”ti. Buddhānañca vaṇṇamaccheraṁ nāma natthi. Atha Satthā evamāha “upāsaka mayaṁ bhikkhaṁ āgamayamānā gehe nisīdāma, so bhikkhu na evaṁ nisīditvā bhikkhaṁ udikkhati. Mayaṁ gāmantasenāsane vasāma, so araññasmiṁ yeva vasati. Mayaṁ channe vasāma, so abbhokāsamhiyeva vasati. Iti tassa ayañca ayañca guṇo”ti mahāsamuddaṁ pūrayamānova kathesi. Upāsako pakatiyāpi jalamānapadīpo telena āsitto viya suṭṭhutaraṁ[2] pasanno hutvā cintesi “kiṁ mayhaṁ aññāya sampattiyā, anāgate ekassa Buddhassa santike dhutavādānaṁ[3] aggabhāvatthāya patthanaṁ karissāmī”ti.

So punapi Satthāraṁ nimantetvā teneva niyāmena satta divasāni dānaṁ datvā sattame divase aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassassa ticīvarāni datvā Satthu pādamūle nipajjitvā evamāha “yaṁ me bhante satta divasāni dānaṁ

---

1. Taṁ (Ka) 2. Suṭṭhu (Sī) 3. Dhutaṅgadharānaṁ (Sī)

dentassa mettaṁ kāyakammaṁ mettaṁ vacīkammaṁ mettaṁ manokammaṁ, imināhaṁ na aññaṁ devasampattiṁ vā Sakkamārabrahmasampattiṁ vā patthemi, idaṁ pana me kammaṁ anāgate ekassa Buddhassa santike Mahānisabhattherena pattaṭṭhānantaraṁ pāpuṇanatthāya terasadhutaṅgadharānaṁ aggabhāvassa paccayo hotū"ti. Satthā "mahantaṁ ṭhānaṁ iminā patthitaṁ, samijjhissati nu kho"ti olokento samijjhanabhāvaṁ disvā āha "manāpaṁ te ṭhānaṁ patthitaṁ, anāgate satasahassakappamatthake Gotamo nāma Buddho uppajjissati, tassa tvaṁ tatiyasāvako Mahākassapatthero nāma bhavissatī"ti. Taṁ sutvā upāsako "Buddhānaṁ dve kathā nāma natthī"ti punadivase pattabbaṁ viya taṁ sampattiṁ amaññittha. So yāvatāyukaṁ sīlaṁ rakkhitvā tattha kālaṅkato sagge nibbatti.

Tato paṭṭhāya devamanussesu sampattiṁ anubhavanto ito ekanavutikappe vipassimhi Sammāsambuddhe Bandhumatīnagaraṁ nissāya kheme migadāye viharante devalokā cavitvā aññatarasmiṁ parijiṇṇe brāhmaṇakule nibbatti. Tasmiñca kāle "Vipassī Bhagavā sattame sattame saṁvacchare dhammaṁ kathetī"ti mahantaṁ kolāhalaṁ hoti. Sakalajambudīpe devatā "Satthā dhammaṁ kathessatī"ti ārocenti, brāhmaṇo taṁ sāsanaṁ assosi. Tassa ca nivāsanasāṭako eko hoti, tathā brāhmaṇiyā, pārupanaṁ pana dvinnampi ekameva. Sakalanagare "Ekasāṭakabrāhmaṇo"ti paññāyati. Brāhmaṇānaṁ kenacideva kiccena sannipāte sati brāhmaṇiṁ gehe ṭhapetvā sayaṁ gacchati, brāhmaṇīnaṁ sannipāte sati sayaṁ gehe tiṭṭhati, brāhmaṇī taṁ vatthaṁ pārupitvā gacchati. Tasmiṁ pana divase brāhmaṇo brāhmaṇiṁ āha "bhoti kiṁ rattiṁ dhammassavanaṁ suṇissasi, divā"ti. "Mayaṁ mātugāmajātikā nāma rattiṁ sotuṁ na sakkoma, divā sossāmī"ti brāhmaṇaṁ gehe ṭhapetvā vatthaṁ pārupitvā upāsikāhi saddhiṁ divā gantvā Satthāraṁ vanditvā ekamante nisinnā dhammaṁ sutvā upāsikāhiyeva saddhiṁ āgamāsi. Atha brahmaṇo brāhmaṇiṁ gehe ṭhepetvā vatthaṁ pārupitvā vihāraṁ gato.

Tasmiṁ ca samaye Satthā parisamajjhe alaṅkatadhammāsane sannisinno cittabījaniṁ ādāya ākāsagaṅgaṁ otārento viya Sineruṁ matthaṁ[1]

1. Sinerumatthakaṁ (Syā), Sineruṁ matthakaṁ (Ka)

katvā sāgaraṁ nimmathento viya dhammakathaṁ katheti. Brāhmaṇassa parisante[1] nisinnassa dhammaṁ suṇantassa paṭhamayāmasmiṁ yeva sakalasarīraṁ pūrayamānā pañcavaṇṇā pīti uppajji. So pārutavatthaṁ saṁgharitvā[2] "Dasabalassa dassāmī"ti cintesi. Athassa ādīnavasahassaṁ dassayamānaṁ maccheraṁ uppajji, so "brāhmaṇiyā ca mayhañca ekameva vatthaṁ, aññaṁ kiñci pārupanaṁ natthi, apārupitvā ca nāma bahi carituṁ na sakkā"ti sabbathāpi adātukāmo ahosi. Athassa nikkhante paṭhamayāme majjhimayāmepi tatheva pīti uppajji, so tatheva ca cintetvā tatheva adātukāmo ahosi. Athassa majjhimayāme nikkhante pacchimayāmepi tatheva pīti uppajji, so "taraṇaṁ vā hotu maraṇaṁ vā[3], pacchāpi jānissāmī"ti vatthaṁ saṁgharitvā Satthu pādamūle ṭhapesi. Tato vāmahatthaṁ ābhujitvā dakkhiṇena hatthena tikkhattuṁ apphoṭetvā "jitaṁ me, jitaṁ me"ti tayo vāre nadi.

Tasmiṁ ca samaye Bandhumarājā dhammāsanassa pacchato antosāṇiyaṁ nisinno dhammaṁ suṇāti. Rañño ca nāma "jitaṁ me"ti saddo amanāpo hoti. So purisaṁ pesesi "gaccha etaṁ puccha kiṁ vadesī"ti, so tena gantvā pucchito āha "avasesā hatthiyānādīni āruyha asicammādīni gahetvā parasenaṁ jinanti, na taṁ acchariyaṁ, ahaṁ pana pacchato āgacchantassa kūṭagoṇassa muggarena sīsaṁ bhinditvā taṁ palāpento viya maccheracittaṁ madditvā[4] pārutavatthaṁ Dasabalassa adāsiṁ, taṁ me macchariyaṁ jitan"ti āha. Puriso gantvā taṁ pavattiṁ rañño ārocesi. Rājā āha "amhe bhaṇe Dasabalassa anurūpaṁ na jānimhā, brāhmaṇo pana jānī"ti[5] vatthayugampi pesesi. Taṁ disvā brāhmaṇo cintesi "ayaṁ mayhaṁ tuṇhī nisinnassa paṭhamaṁ kiñci adatvā Satthu guṇe kathentassa adāsi, Satthu guṇe paṭicca uppannena mayhaṁ ko attho"ti tampi vatthayugaṁ Dasabalasseva adāsi. Rājā "kiṁ brāhmaṇena katan"ti pucchitvā "tampi tena[6] vatthayugaṁ Tathāgatasseva dinnan"ti sutvā aññāni dve vatthayugāni pesesi. So tānipi adāsi. Rājā aññānipi cattārīti evaṁ yāva dvattiṁsavatthayugāni pesesi. Atha

1. Pariyante (Syā) 2. Saṁharitvā (Sī) 3. Maraṇaṁ vā hotu amaraṇaṁ vā (Syā, Ka)
4. Cajetvā (Syā) 5. Jānātīti (Sī, Ka) 6. Tampi dinnaṁ (Sī)

brāhmaṇo "idaṁ vaḍḍhetvā gahaṇaṁ viya hotī"ti attano atthāya ekaṁ, brāhmaṇiyā atthāya ekanti dve vatthayugāni gahetvā tiṁsa yugāni Tathāgatasseva adāsi. Tato paṭṭhāya ca Satthu vissāsiko jāto.

Atha naṁ rājā ekadivasaṁ sītasamaye Satthu santike dhammaṁ suṇantaṁ disvā satasahassagghanikaṁ attano pārutaṁ rattakambalaṁ datvā āha "ito paṭṭhāya imaṁ pārupitvā dhammaṁ suṇāhī"ti. So "kiṁ me iminā kambalena imasmiṁ pūtikāye upanītenā"ti cintetvā antogandhakuṭiyaṁ Tathāgatamañcassa upari vitānaṁ katvā agamāsi. Atha ekadivasaṁ rājā pātova vihāraṁ gantvā antogandhakuṭiyaṁ Satthu santike nisīdi. Tasmiñca samaye chabbaṇṇā Buddharasmiyo kambalaṁ paṭihaññanti, kambalo ativiya virocati. Rājā uddhaṁ olokento sañjānitvā āha "bhante amhākaṁ esa kambalo, amhehi Ekasāṭakabrāhmaṇassa dinno"ti. Tumhehi mahārāja brāhmaṇo pūjito, brāhmaṇena ahaṁ pūjitoti. Rājā "brāhmaṇo yuttakaṁ aññāsi, na mayan"ti pasīditvā yaṁ manussānaṁ upakārabhūtaṁ, taṁ sabbaṁ aṭṭhaṭṭhakaṁ katvā sabbaṭṭhakaṁ nāma dānaṁ datvā purohitaṭṭhāne ṭhapesi. Sopi "aṭṭhaṭṭhakaṁ nāma catusaṭṭhi hotī"ti catusaṭṭhi salākabhattāni upanibandhāpetvā[1] yāvajīvaṁ dānaṁ datvā sīlaṁ rakkhitvā tato cuto sagge nibbatti.

Puna tato cuto imasmiṁ kappe Koṇāgamanassa ca Bhagavato Kassapadasabalassa cāti dvinnaṁ Buddhānaṁ antare Bārāṇasiyaṁ kuṭumbiyaghare nibbatto, so vuddhimanvāya gharāvāsaṁ vasanto ekadivasaṁ araññe jaṅghavihāraṁ carati. Tasmiñca samaye Paccekabuddho nadītīre cīvarakammaṁ karonto anuvāte appahonte saṁgharitvā ṭhapetuṁ āraddho. So disvā "kasmā bhante saṁgharitvā ṭhapethā"ti āha. Anuvāto nappahotīti. "Iminā bhante karothā"ti sāṭakaṁ datvā "nibbattanibbattaṭṭhāne me kenaci parihāni mā hotū"ti patthanaṁ paṭṭhapesi. Gharepissa bhaginiyā saddhiṁ bhariyāya kalahaṁ karontiyā Paccekabuddho piṇḍāya pāvisi.

---

1. Upanāmetvā (Syā)

Athassa bhaginī Paccekabuddhassa piṇḍapātaṁ datvā tassa bhariyaṁ sandhāya[1] "evarūpaṁ bālaṁ yojanasatena parivajjeyyan"ti patthanaṁ paṭṭhapesi. Sā gehadvāre ṭhitā taṁ sutvā "imāya dinnaṁ bhattaṁ esa mā bhuñjatū"ti pattaṁ gahetvā piṇḍapātaṁ chaḍḍetvā kalalassa pūretvā adāsi. Itarā disvā "bāle maṁ tāva akkosa vā pahara vā, evarūpassa pana dve asaṅkheyyāni pūritapāramissa pattato bhattaṁ chaḍḍetvā kalalaṁ dātuṁ na yuttan"ti āha. Athassa bhariyāya paṭisaṅkhānaṁ uppajji. Sā "tiṭṭhatha bhante"ti kalalaṁ chaḍḍetvā pattaṁ dhovitvā gandhacuṇṇena ubbaṭṭetvā pavarassa catumadhurassa pūretvā upari āsittena padumagabbhavaṇṇena sappinā vijjotamānaṁ Paccekabuddhassa hatthe ṭhapetvā "yathā ayaṁ piṇḍapāto obhāsajāto, evaṁ obhāsajātaṁ me sarīraṁ hotū"ti patthanaṁ paṭṭhapesi. Paccekabuddho anumoditvā ākāsaṁ pakkhandi[2]. Tepi jāyampatikā[3] yāvatāyukaṁ kusalaṁ katvā sagge nibbattitvā puna tato cavitvā upāsako Bārāṇasiyaṁ asītikoṭivibhavassa seṭṭhino putto hutvā nibbatti, itarā tādisasseva dhītā hutvā nibbatti.

Tassa vuddhippattassa tameva seṭṭhidhītaraṁ ānayiṁsu. Tassā pubbe adinnavipākassa tassa kammassa ānubhāvena patikulaṁ paviṭṭhamattāya ummārabbhantare sakalasarīraṁ ugghāṭitavaccakuṭi viya duggandhaṁ jātaṁ. Seṭṭhikumāro "kassāyaṁ gandho"ti pucchitvā "seṭṭhikaññāyā"ti sutvā "nīharatha nīharathā"ti ābhataniyāmeneva[4] kulagharaṁ pesesi. Sā eteneva nīhārena sattasu ṭhānesu paṭinivattitā cintesi "ahaṁ sattasu ṭhānesu paṭinivattā, kiṁ me jīvitenā"ti attano ābhāraṇabhaṇḍaṁ bhāñjāpetvā suvaṇṇiṭṭhakaṁ kāresi ratanāyataṁ vidatthivitthataṁ caturaṅgulubbedhaṁ. Tato haritālamanosilāpiṇḍaṁ gahetvā aṭṭha uppalahatthake ādāya Kassapadasabalassa cetiyakaraṇaṭṭhānaṁ gatā. Tasmiñca khaṇe ekā iṭṭhakapanti parikkhipitvā āgacchamānā ghaṭaniṭṭhakāya ūnā hoti. Seṭṭhidhītā vaḍḍhakiṁ āha "imaṁ iṭṭhakaṁ ettha ṭhapethā"ti. Amma bhaddake kāle āgatāsi, sayameva ṭhapehīti. Sā āruyha telena haritālamanosilaṁ yojetvā tena bandhanena iṭṭhakaṁ patiṭṭhapetvā

1. Sandhāya evamāha (Syā)
2. Pakkhando (Sī, Ka)
3. Jāyapatikā (Syā)
4. Āgatanayeneva (Ka)

upari aṭṭhahi uppalahatthakehi pūjaṁ katvā vanditvā "nibbattanibbattaṭṭhāne me kāyato candanagandho vāyatu, mukhato uppalagandho"ti patthanaṁ katvā cetiyaṁ vanditvā padakkhiṇaṁ katvā agamāsi.

Atha tasmiṁyeva khaṇe yassa seṭṭhiputtassa paṭhamaṁ gehaṁ nītā, tassa taṁ ārabbha sati udapādi. Nagarepi nakkhattaṁ saṁghuṭṭhaṁ hoti. So upaṭṭhāke āha "tadā idha ānītā seṭṭhidhītā atthi, kahaṁ sā"ti. Kulagehe sāmīti[1]. Ānetha naṁ, nakkhattaṁ kīḷissāmāti. Te gantvā taṁ vanditvā ṭhitā "kiṁ tātā āgatatthā"ti tāya puṭṭhā taṁ pavattiṁ ācikkhiṁsu. Tātā mayā ābharaṇabhaṇḍena cetiyaṁ pūjitaṁ, ābharaṇaṁ me natthīti. Te gantvā seṭṭhiputtassa ārocesuṁ. Ānetha naṁ, piḷandhanaṁ labhissāmāti. Te ānayiṁsu. Tassā saha gharappavesena sakalagehaṁ candanagandhañceva nīluppalagandhañca vāyi.

Seṭṭhiputto taṁ pucchi "paṭhamaṁ tava sarīrato duggandho vāyi, idāni pana te sarīrato candanagandho, mukhato uppalagandho vāyati, kiṁ etan"ti. Sā ādito paṭṭhāya attano katakammaṁ ārocesi. Seṭṭhiputto "niyyānikaṁ vata Buddhānaṁ sāsanan"ti pasīditvā yojanikaṁ suvaṇṇacetiyaṁ kambalakañcukena parikkhipitvā tattha tattha rathacakkappamāṇehi suvaṇṇapadumehi alaṅkari. Tesaṁ dvādasahatthā olambakā honti. So tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā sagge nibbattitvā tato cuto Bārāṇasito yojanamatte ṭhāne aññatarasmiṁ amaccakule nibbatti. Seṭṭhikaññā devalokato cavitvā rājakule jeṭṭhadhītā hutvā nibbatti.

Tesu vayappattesu kumārassa vasanagāme nakkhattaṁ saṁghuṭṭhaṁ, so mātaraṁ āha "sāṭakaṁ me amma dehi, nakkhattaṁ kīḷissāmī"ti. Sā dhotavatthaṁ nīharitvā adāsi. Amma thūlaṁ idanti. Aññaṁ nīharitvā adāsi, tampi paṭikkhipi. Aññaṁ nīharitvā adāsi, tampi paṭikkhipi. Atha naṁ mātā āha "tāta yādise gehe mayaṁ jātā, natthi no ito sukhumatarassa paṭilābhāya puññan"ti. Labhanaṭṭhānaṁ gacchāmi ammāti. Putta ahaṁ ajjeva tuyhaṁ Bārāṇasinagare rajjapaṭilābhampi icchāmīti. So mātaraṁ vanditvā āha "gacchāmi ammā"ti. Gaccha tātāti. Evaṁ kirassā cittaṁ

1. Vasati sāmīti (Sī)

ahosi "kahaṁ gamissati, idha vā ettha vā gehe nisīdissatī"ti. So pana puññaniyāmena nikkhamitvā Bārāṇasiṁ gantvā uyyāne maṅgalasilāpaṭṭe sasīsaṁ pārupitvā nipajji. So ca Bārāṇasirañño kālaṅkatassa sattamo divaso hoti.

Amaccā rañño sarīrakiccaṁ katvā rājaṅgaṇe nisīditvā mantayiṁsu "rañño ekā dhītāva atthi, putto natthi, arājakaṁ rajjaṁ na tiṭṭhati, ko rājā hotī"ti mantetvā "tvaṁ hohi, tvaṁ hohī"ti. Purohito āha "bahuṁ oloketuṁ na vaṭṭati, phussarathaṁ[1] vissajjemā"ti. Te kumudavaṇṇe cattāro sindhave yojetvā pañcavidhaṁ rājakakudhabhaṇḍaṁ setacchattañca rathasmiṁyeva ṭhapetvā rathaṁ vissajjetvā pacchato tūriyāni paggaṇhāpesuṁ. Ratho pācīnadvārena nikkhamitvā uyyānābhimukho ahosi, "paricayena uyyānābhimukho gacchati, nivattemā"ti keci āhaṁsu. Purohito "mā nivattayitthā"ti āha. Ratho kumāraṁ padakkhiṇaṁ katvā ārohanasajjo hutvā aṭṭhāsi. Purohito pārupanakaṇṇaṁ apanetvā pādatalāni olokento "tiṭṭhatu ayaṁ dīpo, dvisahassadīpaparivāresu catūsu dīpesu esa rajjaṁ kātuṁ yutto"ti vatvā "punapi tūriyāni paggaṇhātha punapi paggaṇhāthā"ti tikkhattuṁ tūriyāni paggaṇhāpesi.

Atha kumāro mukhaṁ vivaritvā oloketvā "kena kammena āgatatthā"ti āha. Deva tumhākaṁ rajjaṁ pāpuṇātīti. Rājā kahanti. Devattaṁ gato[2] sāmīti. Kati divasā atikkantāti. Ajja sattamo divasoti. Putto vā dhītā vā natthīti. Dhītā atthi deva, putto natthīti. Tena hi karissāmi rajjanti. Te tāvadeva abhisekamaṇḍapaṁ katvā rājadhītaraṁ sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā uyyānaṁ ānetvā kumārassa abhisekaṁ akaṁsu.

Athassa katābhisekassa satasahassagghanikaṁ vatthaṁ upahariṁsu. So "kimidaṁ tātā"ti āha. Nivāsanavatthaṁ devāti. Nanu tātā thūlanti. Manussānaṁ paribhogavatthesu ito sukhumataraṁ natthi devāti. Tumhākaṁ rājā evarūpaṁ nivāsesīti. Āma devāti. Na maññe puññavā

1. Pussarathaṁ (Syā) 2. Divaṁgato (Syā)

tumhākaṁ rājā, suvaṇṇabhiṅgāraṁ[1] āharatha, labhissāma vatthanti. Suvaṇṇabhiṅgāraṁ āhariṁsu. So uṭṭhāya hatthe dhovitvā mukhaṁ vikkhāletvā hatthena udakaṁ ādāya puratthimadisāya abbhukkiri, ghanapathaviṁ bhinditvā aṭṭha kapparukkhā uṭṭhahiṁsu. Puna udakaṁ gahetvā dakkhiṇaṁ pacchimaṁ uttaranti evaṁ catasso disā abbhukkiri, sabbadisāsu aṭṭha aṭṭha katvā dvattiṁsa kapparukkhā uṭṭhahiṁsu. So ekaṁ dibbadussaṁ nivāsetvā ekaṁ pārupitvā "Nandarañño vijite suttakantikā itthiyo mā suttaṁ kantiṁsūti evaṁ bheriṁ cārāpethā"ti vatvā chattaṁ ussāpetvā alaṅkatapaṭiyatto hatthikkhandhavaragato nagaraṁ pavisitvā pāsādaṁ āruyha mahāsampattiṁ anubhavi.

Evaṁ kāle gacchante ekadivasaṁ devī rañño sampattiṁ disvā "aho tapassī"ti[2] kāruññākāraṁ dassesi. "Kimidaṁ devī"ti ca puṭṭhā "atimahatī deva sampatti, atīte Buddhānaṁ saddahitvā kalyāṇaṁ akattha, idāni anāgatassa paccayaṁ kusalaṁ na karothā"ti āha. Kassa dassāmi, sīlavanto natthīti. "Asuñño deva Jambudīpo arahantehi, tumhe dānameva sajjetha, ahaṁ arahante lacchāmī"ti āha. Rājā punadivase pācīnadvāre dānaṁ sajjāpesi. Devī pātova uposathaṅgāni adhiṭṭhāya uparipāsāde puratthābhimukhā urena nipajjitvā "sace etissā disāya arahanto atthi, āgacchantu amhākaṁ bhikkhaṁ gaṇhantū"ti āha. Tassaṁ disāyaṁ arahanto nāhesuṁ. Taṁ sakkāraṁ kapaṇaddhikayācakānaṁ adaṁsu.

Punadivase dakkhiṇadvāre dānaṁ sajjetvā tatheva akāsi, punadivase pacchimadvāre. Uttaradvāre sajjitadivase pana deviyā tatheva nimantentiyā Himavante vasantānaṁ Padumavatiyā puttānaṁ pañcasatānaṁ Paccekabuddhānaṁ jeṭṭhako Mahāpadumapaccekabuddho bhātike āmantesi "mārisā Nandarājā tumhe nimanteti, adhivāsetha tassā"ti. Te adhivāsetvā punadivase anotattadahe mukhaṁ dhovitvā ākāsena āgantvā uttaradvāre otariṁsu. Manussā gantvā "pañcasatā deva Paccekabuddhā āgatā"ti rañño ārocesuṁ. Rājā saddhiṁ deviyā gantvā vanditvā pattaṁ gahetvā Paccekabuddhe pāsādaṁ āropetvā tesaṁ dānaṁ datvā bhattakiccāvasāne

---

1. Suvaṇṇabhiṅkāraṁ (Sī)
2. Aho vata tapassīti (Syā)

rājā saṁghatherassa, devī saṁghanavakassa pādamūle nipajjitvā "ayyā paccayehi na kilamissanti, mayaṁ puññena na hāyissāma, amhākaṁ yāvajīvaṁ idha nivāsāya paṭiññaṁ dethā"ti paṭiññaṁ kāretvā uyyāne pañca paṇṇasālāsatāni pañca caṅkamanasatānīti sabbākārena nivāsaṭṭhānaṁ sampādetvā tattha vasāpetuṁ.

Evaṁ kāle gacchante rañño paccanto kupito. "Ahaṁ paccantaṁ vūpasametuṁ gacchāmi, tvaṁ Paccekabuddhesu mā pamajjī"ti deviṁ ovaditvā gato. Tasmiṁ anāgateyeva Paccekabuddhānaṁ āyusaṅkhārā khīṇā. Mahāpadumapaccekabuddho tiyāmarattiṁ jhānakīḷaṁ kīḷitvā aruṇuggamane ālambanaphalakaṁ ālambitvā ṭhitakova anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etenupāyena sesāpīti sabbepi parinibbutā. Punadivase devī Paccekabuddhānaṁ nisīdanaṭṭhānaṁ haritūpalittaṁ kāretvā pupphāni vikiritvā dhūpaṁ datvā[1] tesaṁ āgamanaṁ olokayantī nisinnā āgamanaṁ apassantī purisaṁ pesesi "gaccha tāta jānāhi, kiṁ ayyānaṁ kiñci aphāsukan"ti. So gantvā Mahāpadumassa paṇṇasālāya dvāraṁ vivaritvā tattha apassanto caṅkamanaṁ gantvā ālambanaphalakaṁ nissāya ṭhitaṁ disvā vanditvā "kālo bhante"ti āha. Parinibbutasarīraṁ kiṁ kathessati, so "niddāyati maññe"ti gantvā piṭṭhipāde hatthena parāmasi. Pādānaṁ sītalatāya ceva thaddhatāya ca parinibbutabhāvaṁ ñatvā dutiyassa santikaṁ agamāsi, evaṁ tatiyassāti sabbesaṁ parinibbutabhāvaṁ ñatvā rājakulaṁ gato. "Kahaṁ tāta Paccekabuddhā"ti puṭṭho "parinibbutā devī"ti āha. Devī kandantī rodantī nikkhamitvā nāgarehi saddhiṁ tattha gantvā sādhukīḷitaṁ kāretvā Paccekabuddhānaṁ sarīrakiccaṁ katvā dhātuyo gahetvā cetiyaṁ patiṭṭhāpesi.

Rājā paccantaṁ vūpasametvā āgato paccuggamanaṁ āgataṁ deviṁ pucchi "kiṁ bhadde Paccekabuddhesu nappamajji, nirogā ayyā"ti. Parinibbutā devāti. Rājā cintesi "evarūpānampi paṇḍitānaṁ maraṇaṁ uppajjati, amhākaṁ kuto mokkho"ti. So nagaraṁ agantvā[2] uyyānameva pavisitvā jeṭṭhaputtaṁ pakkosāpetvā tassa rajjaṁ paṭiyādetvā sayaṁ samaṇakapabbajjaṁ[3] pabbaji,

1. Pūjaṁ katvā (Syā, Ka)
2. Anāgantvā (Sī), āgantvā (Ka)
3. Samaṇapabbajjaṁ (Sī, Syā)

devīpi "imasmiṁ pabbajite ahaṁ kiṁ karissāmī"ti tattheva uyyāne pabbajitā. Dvepi jhānaṁ bhāvetvā tato cutā brahmaloke nibbattiṁsu.

Tesu tattheva vasantesu amhākaṁ Satthā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena Rājagahaṁ pāvisi. Ayaṁ Pippalimāṇavo[1] Magadharaṭṭhe Mahātitthabrāhmaṇagāme Kapilabrāhmaṇassa aggamahesiyā kucchimhi nibbatto, ayaṁ Bhaddā Kāpilānī Maddaraṭṭhe Sāgalanagare Kosiyagottabrāhmaṇassa aggamahesiyā kucchismiṁ nibbattā. Tesaṁ kho anukkamena vaḍḍhamānānaṁ Pippalimāṇavassa vīsatime vasse Bhaddāya soḷasame vasse sampatte mātāpitaro puttaṁ oloketvā "tāta tvaṁ vayappatto, kulavaṁso nāma patiṭṭhapetabbo"ti ativiya nippīḷayiṁsu. Māṇavo āha "mayhaṁ sotapathe evarūpaṁ kathaṁ mā kathetha, ahaṁ yāva tumhe dharatha, tāva paṭijaggissāmi, tumhākaṁ pacchato nikkhamitvā pabbajissāmī"ti. Te katipāhaṁ atikkamitvā puna kathayiṁsu, sopi tatheva paṭikkhipi. Puna kathayiṁsu, punapi paṭikkhipi. Tato paṭṭhāya mātā nirantaraṁ kathetiyeva.

Māṇavo "mama mātaraṁ saññāpessāmī"ti rattasuvaṇṇassa nikkhasahassaṁ datvā suvaṇṇakārehi ekaṁ itthirūpaṁ kārāpetvā tassa majjanaghaṭṭanādikammapariyosāne taṁ rattavatthaṁ nivāsāpetvā vaṇṇasampannehi pupphehi ceva nānā-alaṅkārehi ca alaṅkārāpetvā mātaraṁ pakkosāpetvā āha "amma evarūpaṁ ārammaṇaṁ labhanto gehe vasāmi, alabhanto na vasāmī"ti. Paṇḍitā brāhmaṇī cintesi "mayhaṁ putto puññavā dinnadāno katābhinīhāro, puññaṁ karonto na ekakova akāsi, addhā etena saha katapuññā suvaṇṇarūpakapaṭibhāgā bhavissatī"ti aṭṭha brāhmaṇe pakkosāpetvā sabbakāmehi santappetvā suvaṇṇarūpataṁ rathaṁ āropetvā "gacchatha tātā, yattha amhākaṁ jātigotthabhogehi samānakule evarūpaṁ dārikaṁ passatha, imameva suvaṇṇarūpakaṁ paṇṇākāraṁ katvā dethā"ti uyyojesi.

Te "amhākaṁ nāma etaṁ kamman"ti nikkhamitvā "kattha gamissāmā"ti cintetvā "Maddaraṭṭhaṁ nāma itthākaro, Maddaraṭṭhaṁ[2] gamissāmā"ti Maddaraṭṭhe

1. Pipphalimāṇavo (Sī, Syā) 2. Tattha (Sī)

Sāgalanagaraṁ agamiṁsu. Tattha taṁ suvaṇṇarūpakaṁ nhānatitthe[1] ṭhapetvā ekamantaṁ nisīdiṁsu. Atha Bhaddāya dhātī Bhaddaṁ nhāpetvā alaṅkaritvā sirigabbhe nisīdāpetvā nhāyituṁ āgacchantī taṁ rūpakaṁ disvā "ayyadhītā me idhāgatā"ti saññāya tajjetvā "dubbinite kiṁ tvaṁ idhāgatā"ti talasattikaṁ uggiritvā "gaccha sīghan"ti gaṇḍapasse[2] pahari. Hattho pāsāṇe paṭihato viya kampittha. Sā paṭikkamitvā "evaṁ thaddhaṁ nāma mahāgīvaṁ disvā 'ayyadhītā me'ti saññaṁ uppādesiṁ, ayyadhītāya hi me ayaṁ nivāsanapaṭiggāhikāpi[3] ayuttā"ti āha. Atha naṁ te manussā parivāretvā "evarūpā te sāmidhītā"ti pucchiṁsu. Kiṁ esā, imāya sataguṇena sāhassaguṇena mayhaṁ ayyā abhirūpatarā, dvādasahatthe gabbhe nisinnāya padīpakiccaṁ natthi, sarīrobhāseneva tamaṁ vidhamatīti. "Tena hi āgacchā"ti taṁ gahetvā suvaṇṇarūpakaṁ rathaṁ āropetvā Kosiyagottassa gharadvāre ṭhatvā āgamanaṁ nivedayiṁsu.

Brāhmaṇo paṭisanthāraṁ katvā "kuto āgatatthā"ti pucchi. Magadharaṭṭhe Mahātitthagāme Kapilabrāhmaṇassa gharatoti. Kiṁ kāraṇā āgatāti. Iminā nāma kāraṇenāti. "Kalyāṇaṁ tātā, samajātigottavibhavo amhākaṁ brāhmaṇo, dassāmi dārikan"ti paṇṇākāraṁ gaṇhi. Te Kapilabrāhmaṇassa sāsanaṁ pahiṇiṁsu "laddhā dārikā, kattabbaṁ karothā"ti. Taṁ sāsanaṁ sutvā Pippalimāṇavassa ārocayiṁsu "laddhā kira dārikā"ti. Māṇavo "ahaṁ na labhissāmīti cintesiṁ, ime laddhāti ca vadanti, anatthiko hutvā paṇṇaṁ pesissāmī"ti rahogato paṇṇaṁ likhi "bhaddā attano jātigottabhogānurūpaṁ gharāvāsaṁ labhatu, ahaṁ nikkhamitvā pabbajissāmi, mā pacchā vippaṭisārinī ahosī"ti. Bhaddāpi "asukassa kira maṁ dātukāmā"ti sutvā rahogatā paṇṇaṁ likhi "ayyaputto attano jātigottabhogānurūpaṁ gharāvāsaṁ labhatu, ahaṁ nikkhamitvā pabbajissāmi, mā pacchā vippaṭisārī ahosī"ti. Dvepi paṇṇāni antarāmagge samāgacchiṁsu. "Idaṁ kassa paṇṇan"ti. Pippalimāṇavena Bhaddāya pahitanti. Idaṁ kassa paṇṇanti. Bhaddāya Pippalimāṇavassa pahitanti ca vutte dvepi vācetvā "passatha dārakānaṁ kamman"ti phāletvā araññe

1. Nadītitthe (Ka) 2. Bhaddaṁ passe (Syā) 3. Nivāsanapaṭiggāhikāyapi (Sī)

chaḍḍetvā samānapaṇṇaṁ likhitvā ito ca etto ca pesesuṁ. Iti tesaṁ anicchamānānaṁyeva samāgamo ahosi.

Taṁdivasaṁyeva ca māṇavopi ekaṁ pupphadāmaṁ ganthāpesi, Bhaddhāpi ekaṁ ganthāpesi. Tāni āsanamajjhe ṭhapetvā bhuttasāyamāsā ubhopi "sayanaṁ āruhissāmā"ti samāgantvā māṇavo dakkhiṇapassena sayanaṁ āruhi. Bhaddā vāmapassena āruhitvā āha "yassa passe pupphāni milāyanti, tassa rāgacittaṁ uppannanti vijānissāma, imaṁ pupphadāmaṁ na allīyitabban"ti. Te pana aññamaññassa sarīrasamphassabhayena tiyāmarattiṁ niddaṁ anokkamantāva vītināmenti, divā pana hasitamattampi na hoti. Te lokāmisena asaṁsaṭṭhā yāva mātāpitaro dharanti, tāva kuṭumbaṁ avicāretvā tesu kālaṅkatesu vicārayiṁsu. Mahatī māṇavassa sampatti, ekadivasaṁ sarīraṁ ubbaṭṭetvā chaḍḍetabbaṁ suvaṇṇacuṇṇameva magadhanāḷiyā dvādasanāḷimattaṁ laddhuṁ vaṭṭati. Yantabaddhāni saṭṭhi mahātaḷākāni, kammanto dvādasayojaniko, anurādhapurappamāṇā cuddasa dāsagāmā, cuddasa hatthānīkā, cuddasa assānīkā, cuddasa rathānīkā.

So ekadivasaṁ alaṅkataṁ assaṁ āruyha mahājanaparivuto kammantaṁ gantvā khettakoṭiyaṁ ṭhito naṅgalehi bhinnaṭṭhānato kākādayo sakuṇe gaṇḍuppādakādipāṇe uddharitvā khādante disvā "tātā ime kiṁ khādantī"ti pucchi. Gaṇḍuppādake ayyāti. Etehi kataṁ pāpaṁ kassa hotīti. Tumhākaṁ ayyāti. So cintesi "sace etehi kataṁ pāpaṁ mayhaṁ hoti, kiṁ me karissati satta-asītikoṭidhanaṁ, kiṁ dvādasayojano kammanto, kiṁ yantabaddhāni saṭṭhi mahātaḷākāni, kiṁ cuddasa gāmā, sabbametaṁ Bhaddhāya kāpilāniyā niyyātetvā nikkhamitvā pabbajissāmī"ti.

Bhaddāpi Kāpilānī tasmiṁ khaṇe abbhantaravatthumhi tayo tilakumbhe patthārāpetvā dhātīhi parivutā nisinnā kāke tilapāṇake khādamāne disvā "ammā kiṁ ime khādantī"ti pucchi. Pāṇake ayyeti. Akusalaṁ kassa hotīti. Tumhākaṁ ayyeti. Sā cintesi "mayhaṁ catuhatthavatthaṁ nāḷikodanamattañca laddhuṁ vaṭṭati, yadi ca panetaṁ ettakena janena kataṁ akusalaṁ mayhaṁ hoti, bhavasahassenapi vaṭṭato sīsaṁ ukkhipituṁ na

sakkā, ayyaputte āgatamatteyeva sabbaṁ tassa niyyātetvā nikkhamma pabbajissāmī”ti.

Māṇavo āgantvā nhatvā pāsādaṁ āruyha mahārahe pallaṅke nisīdi, athassa cakkavattino anucchavikaṁ bhojanaṁ sajjayiṁsu. Dvepi bhuñjitvā parijane nikkhante rahogatā phāsukaṭṭhāne nisīdiṁsu. Tato māṇavo Bhaddaṁ āha “bhadde tvaṁ imaṁ gharaṁ āgacchantī kittakaṁ dhanaṁ āharī”ti. Pañcapaṇṇāsa sakaṭasahassāni ayyāti. “Etaṁ sabbaṁ, yā ca imasmiṁ ghare satta-asītikoṭiyo, yantabaddhā saṭṭhitaḷākādibhedā sampatti atthi, sabbaṁ tuyhaṁyeva niyyātemī”ti. Tumhe pana ayyāti. Ahaṁ pabbajissāmīti. Ayya ahampi tumhākaṁyeva āgamanaṁ olokayamānā nisinnā, ahampi pabbajisāmīti. Tesaṁ ādittapaṇṇakuṭi viya tayo bhavā upaṭṭhahiṁsu. Te “pabbajissāmā”ti vatvā antarāpaṇato kasāyarasapītāni vatthāni mattikāpatte ca āharāpetvā aññamaññaṁ kese ohāretvā “ye loke arahanto, te uddissa amhākaṁ pabbajjā”ti pabbajitvā thavikāsu patte osāpetvā[1] aṁse laggetvā pāsādato otariṁsu. Gehe dāsesu ca kammakāresu ca na koci sañjāni.

Atha ne brāhmaṇagāmato nikkhamma dāsagāmadvārena gacchante ākappakuttavasena dāsagāmavāsino sañjāniṁsu. Te rudantā pādesu nipatitvā “kiṁ amhe anāthe karotha ayyā”ti āhaṁsu. “Mayaṁ bhaṇe ‘ādittapaṇṇesālā viya tayo bhavā’ti pabbajimhā, sace tumhesu ekekaṁ bhujissaṁ karoma, vassasatampi nappahoti, tumheva tumhākaṁ sīsaṁ dhovitvā bhujitvā hutvā jīvathā”ti vatvā tesaṁ rodantānaṁyeva pakkamiṁsu. Thero purato gacchanto nivattitvā olokento cintesi “ayaṁ Bhaddhā Kāpilānī sakalajambudīpagghanikā itthī mayhaṁ pacchato āgacchati. Ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjati, yaṁ kocideva evaṁ cinteyya ‘ime pabbajitvāpi vinā bhavituṁ na sakkonti, ananucchavikaṁ karontī’ti. Koci vā pana manaṁ padūsetvā apāyapūrako[2] bhaveyya. Imaṁ pahāya mayā gantuṁ vaṭṭatī”ti cittaṁ uppādesi.

1. Osāretvā (Sī) 2. Apāyūpago (Sī)

So purato gacchanto dvedhāpathaṁ disvā tassa matthake aṭṭhāsi. Bhaddāpi āgantvā vanditvā aṭṭhāsi. Atha naṁ āha "bhadde tādisiṁ itthiṁ mama pacchato āgacchantiṁ disvā 'ime pabbajitvāpi vinābhavituṁ na sakkontī'ti cintetvā amhesu paduṭṭhacitto mahājano apāyapūrako bhaveyya, imasmiṁ dvedhāpathe tvaṁ ekaṁ gaṇha, ahaṁ ekena gamissāmī"ti. "Āma ayya pabbajitānaṁ mātugāmo nāma malaṁ, 'pabbajitvāpi vinā na bhavantī'ti amhākaṁ dosaṁ passanti[1], tumhe ekaṁ maggaṁ gaṇhatha, vinā bhavissāmā"ti tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā catūsu ṭhānesu pañcapatiṭṭhitena vanditvā dasanakhasamodhānasamujjalaṁ añjaliṁ paggayha "satasahassakappappamāṇe addhāne kato mittasanthavo ajja bhijjatī"ti vatvā "tumhe dakkhiṇajātikā nāma, tumhākaṁ dakkhiṇamaggo vaṭṭati, mayaṁ mātugāmā nāma vāmajātikā, amhākaṁ vāmamaggo vaṭṭatī"ti vanditvā maggaṁ paṭipannā. Tesaṁ dvedhābhūtakāle ayaṁ mahāpathavī "ahaṁ cakkavāḷagirisinerupabbate dhāretuṁ sakkontīpi tumhākaṁ guṇe dhāretuṁ na sakkomī"ti vadantī viya viravamānā akampi, ākāse asanisaddo viya pavatti, cakkavāḷapabbato unnadi.

Sammāsambuddho Veḷuvanamahāvihāre Gandhakuṭiyaṁ nisinno pathavīkampanasaddaṁ sutvā "kassa nu kho pathavī kampatī"ti āvajjento "pippalimāṇavo ca Bhaddhā ca Kāpilānī maṁ uddissa appameyyaṁ sampattiṁ pahāya pabbajitā, tesaṁ viyogaṭṭhāne ubhinnampi guṇabalena ayaṁ pathavīkampo jāto, mayāpi etesaṁ saṅgahaṁ kātuṁ vaṭṭatī"ti gandhakuṭito nikkhamma sayameva pattacīvaraṁ ādāya asītimahātheresu kañci anāmantetvā tigāvutaṁ maggaṁ paccuggamanaṁ katvā Rājagahassa ca Nāḷandāya ca antare Bahuputtakanigrodharukkhamūle pallaṅkaṁ ābhujitvā nisīdi. Nisīdanto pana aññataro paṁsukūliko viya anisīditvā Buddhavesaṁ gahetvā asītihatthā ghanabuddharasmiyo vissajjento nisīdi. Iti tasmiṁ khaṇe paṇṇachattasakaṭacakkakūṭāgārādippamāṇā Buddharasmiyo ito cito ca vipphandantiyo[2] vidhāvantiyo candimasahassasūriyasahassa-uggamanakālo viya kurumānā taṁ vanantaraṁ ekobhāsaṁ akaṁsu. Dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇānaṁ siriyā samujjalitatārāgaṇaṁ viya gaganaṁ, supupphitakamalakuvalayaṁ viya salilaṁ, vanantaraṁ virocittha. Nigrodharukkhassa nāma khandho

1. Dassanti (Syā)
2. Vippharantiyo (Syā)

seto hoti, pattāni nīlāni pakkāni rattāni. Tasmiṁ pana divase satasākho nigrodharukkho suvaṇṇavaṇṇo ahosi.

Iti yā sā **addhānamaggappaṭipanno**ti padassa atthaṁ vatvā "idāni yathā esa pabbajito, yathā ca addhānamaggaṁ paṭipanno, imassa atthassa āvibhāvatthaṁ abhinīhārato paṭṭhāya ayaṁ anupubbikathā kathetabbā"ti vuttā, sā evaṁ veditabbā.

Antarā ca Rājagahaṁ antarā ca Nāḷandanti Rājagahassa ca Nāḷandāya ca antare. **Satthārañca vatāhaṁ passeyyaṁ Bhagavantameva passeyyan**ti sace ahaṁ Satthāraṁ passeyyaṁ, imaṁyeva Bhagavantaṁ passeyyaṁ. Na hi me ito aññena Satthārā bhavituṁ sakkāti. **Sugatañca vatāhaṁ passeyyaṁ Bhagavantameva passeyyan**ti sace ahaṁ sammāpaṭipattiyā suṭṭhu gatattā sugataṁ nāma passeyyaṁ, imaṁyeva Bhagavantaṁ passeyyaṁ. Na hi me ito aññena sugatena bhavituṁ sakkāti. **Sammāsambuddhañca vatāhaṁ passeyyaṁ Bhagavantameva passeyyan**ti sace ahaṁ sammā sāmañca saccāni buddhattā Sammāsambuddhaṁ nāma passeyyaṁ, imaṁyeva Bhagavantaṁ passeyyaṁ. Na hi me ito aññena Sammāsambuddhena bhavituṁ sakkāti ayamettha adhippāyo. Evaṁ dassaneneva "Bhagavati[1] 'ayaṁ Satthā, ayaṁ Sugato, ayaṁ Sammāsambuddho'ti nikkaṅkho ahaṁ āvuso ahosin"ti dīpeti. **Satthā me bhante**ti idaṁ kiñcāpi dve vāre āgataṁ, tikkhattuṁ pana vuttanti veditabbaṁ. Iminā hi so "evaṁ tikkhattuṁ sāvakattaṁ sāvesiṁ āvuso"ti dīpeti.

Ajānaññevāti ajānamānova. Dutiyapadepi eseva nayo. **Muddhāpi tassa vipateyyā**ti yassa aññassa "ajānaṁyeva jānāmī"ti paṭiññassa bāhirakassa Satthuno evaṁ sabbacetasā samannāgato pasannacitto sāvako evarūpaṁ paramanipaccakāraṁ kareyya, tassa vaṇṭachinnatālapakkaṁ viya gīvato muddhāpi vipateyya, sattadhā pana phaleyyāti attho. Kiṁ vā etena, sace Mahākassapatthero iminā cittappasādena imaṁ paramanipaccakāraṁ mahāsamuddassa kareyya, tattakapāle pakkhitta-udakabindu viya vilayaṁ gaccheyya. Sace cakkavāḷassa kareyya, thusamuṭṭhi viya vikireyya. Sace Sinerupabbatassa kareyya, kākatuṇḍena pahaṭapiṭṭhamuṭṭhi viya

1. Bhagavanti (Sī, Ka)

viddhaṁseyya. Sace mahāpathaviyā kareyya, vātāhatabhasmapuñjo viya vikireyya. Evarūpopi pana therassa nipaccakāro Satthu suvaṇṇavaṇṇe pādapiṭṭhe lomamattampi vikopetuṁ nāsakkhi. Tiṭṭhatu ca Mahākassapo, Mahākassapasadisānaṁ bhikkhūnaṁ sahassampi satasahassampi nipaccakāradassanena neva Dasabalassa pādapiṭṭhe lomamattampi vikopetuṁ paṁsukūlacīvare vā aṁsumattampi cāletuṁ sakkoti. Evaṁ mahānubhāvo hi Satthā.

Tasmātiha te Kassapāti yasmā ahaṁ jānanto eva "jānāmī"ti, passanto eva ca "passāmī"ti vadāmi, tasmā Kassapa tayā evaṁ sikkhitabbaṁ. **Tibban**ti bahalaṁ mahantaṁ. **Hirottappan**ti hirī ca ottappañca. **Paccupaṭṭhitaṁ bhavissatī**ti paṭhamatarameva upaṭṭhitaṁ bhavissati. Yo hi therādīsu hirottappaṁ upaṭṭhapetvā upasaṅkamati, therādayopi taṁ sahirikā sa-ottappā ca hutvā upasaṅkamantīti ayamettha ānisaṁso. **Kusalūpasaṁhitan**ti kusalasannissitaṁ. **Aṭṭhiṁ katvā**ti attānaṁ tena dhammena aṭṭhikaṁ katvā, taṁ vā dhammaṁ "esa mayhaṁ attho"ti aṭṭhiṁ katvā. **Manasi katvā**ti citte ṭhapetvā. **Sabbacetasā samannāharitvā**ti cittassa thokampi bahi gantuṁ adento sabbena samannāhāracittena samannāharitvā. **Ohitasoto**ti ṭhapitasoto, ñāṇasotañca pasādasotañca odahitvā mayā desitaṁ dhammaṁ sakkaccameva suṇissāmīti evaṁ hi te sikkhitabbaṁ. **Sātasahagatā ca me kāyagatāsatī**ti asubhesu ceva ānāpāne ca paṭhamajjhānavasena sukhasampayuttā kāyagatāsati. Yo ca panāyaṁ tividho ovādo, therassa ayameva pabbajjā ca upasampadā ca ahosi.

Saraṇoti sakileso sa-iṇo hutvā. **Raṭṭhapiṇḍaṁ bhuñjin**ti saddhādeyyaṁ bhuñjiṁ. Cattāro hi paribhogā theyyaparibhāgo iṇaparibhogo dāyajjaparibhogo sāmiparibhogoti. Tattha dussīlassa saṁghamajjhe nisīditvā bhuñjantassāpi paribhogo **theyyaparibhogo** nāma. Kasmā? Catūsu paccayesu anissaratāya. Sīlavato apaccavekkhitaparibhogo **iṇaparibhogo** nāma. Sattannaṁ sekhānaṁ paribhogo **dāyajjaparibhogo** nāma. Khīṇāsavassa paribhogo **sāmiparibhogo** nāma. Iti khīṇāsavova sāmī hutvā anaṇo paribhuñjati. Thero

attanā puthujjanena hutvā paribhuttaparibhogaṁ iṇaparibhogaṁyeva karonto evamāha. **Aṭṭhamiyā aññā udapādī**ti aṭṭhame divase arahattaphalaṁ uppajji.

Atha kho āvuso Bhagavā maggā okkammāti maggato okkamanaṁ paṭhamataraṁ taṁdivaseyeva ahosi, arahattādhigamo pacchā. Desanāvārassa pana evaṁ āgatattā arahattādhigamo paṭhamaṁ dīpito. Kasmā pana Bhagavā maggā okkantoti? Evaṁ kirassa ahosi "imaṁ bhikkhuṁ jāti-āraññikaṁ jātipaṁsukūlikaṁ jāti-ekāsanikaṁ karissāmī"ti. Tasmā okkami.

Mudukā kho tyāyanti mudukā kho te ayaṁ. Imañca pana vācaṁ Bhagavā taṁ cīvaraṁ padumapupphavaṇṇena pāṇinā antantena parāmasanto āha. Kasmā evamāhāti? Therena saha cīvaraṁ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theraṁ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite "imaṁ tumhākaṁ gaṇhathā"tivacanaṁ cārittameva, tasmā "paṭiggaṇhātu me bhante Bhagavā"ti āha. **Dhāressasi pana me tvaṁ Kassapa sāṇāni paṁsukūlāni nibbasanānī**ti Kassapa tvaṁ imāni paribhogajiṇṇāni paṁsukūlāni pārupituṁ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṁ sandhāya, paṭipattipūraṇaṁ pana sandhāya evamāha. Ayaṁ hettha adhippāyo—ahaṁ imaṁ cīvaraṁ puṇṇaṁ nāma dāsiṁ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṁ taṁ susānaṁ pavisitvā tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṁ te pāṇake vidhunitvā mahā-ariyavaṁse ṭhatvā aggahesiṁ, tassa me imaṁ cīvaraṁ gahitadivase dasasahassacakkavāḷe mahāpathavī mahāviravaṁ viravamānā kampittha, ākāso taṭataṭāyi[1], cakkavāḷadevatā sādhukāramadaṁsu "imaṁ cīvaraṁ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṁsukūlikena jāti-āraññikena jāti-ekāsanikena jātisapadānacārikena bhavituṁ vaṭṭati, tvaṁ imassa cīvarassa anucchavikaṁ kātuṁ sakkhissasī"ti. Theropi attanā pañcannaṁ hatthīnaṁ balaṁ dhāreti, so taṁ atakkayitvā "ahametaṁ paṭipattiṁ pūressāmī"ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṁ kātukāmo "dhāressāmahaṁ bhante"ti āha. **Paṭipajjin**ti paṭipannosmi. Evaṁ pana cīvaraparivattanaṁ katvā ca therena pārutacīvaraṁ

---

1. Ākāse vāto vāyi (Sī)

Bhagavā pārupi, Satthu cīvaraṁ thero. Tasmiṁ samaye mahāpathavī udakapariyantaṁ katvā unnadantī kampittha.

Bhagavato puttoti-ādīsu thero Bhagavantaṁ nissāya ariyāya jātiyā jātoti Bhagavato putto. Urena vasitvā mukhato nikkhanta-ovādavasena pabbajjāya ceva upasampadāya ca patiṭṭhitattā **oraso mukhato jāto.** Ovādadhammato jātattā ovādadhammena ca nimmitattā **dhammajo dhammanimmito.** Ovādadhammadāyādaṁ navalokuttaradhammadāyādameva vā arahatīti **dhammadāyādo. Pāṭiggahitāni sāṇānipaṁsukūlānī**ti Satthārā pārutaṁ paṁsukūlacīvaraṁ pārupanatthāya paṭiggahitaṁ[1].

Sammā vadamāno vadeyyāti yaṁ puggalaṁ "Bhagavato putto"ti-ādīhi guṇehi sammā vadamāno vadeyya, mamaṁ taṁ sammā vadamāno vadayya, ahaṁ evarūpoti. Ettāvatā therena pabbajjā ca parisodhitā hoti. Ayaṁ hettha adhippāyo—āvuso yassa na upajjhāyo paññāyati, na ācariyo, kiṁ so anupajjhāyo anācariyo nhāpitamuṇḍako sayaṁgahitakāsāvo "titthiyapakkantako"ti saṅkhaṁ gato evaṁ tigāvutaṁ maggaṁ paccuggamanaṁ labhati, tīhi ovādehi pabbajjaṁ vā upasampadaṁ vā labhati, kāyena kāyaṁ cīvaraparivattanaṁ labhati, passa yāva dubbhāsitaṁ vacanaṁ Thullanandāya bhikkhuniyāti. Evaṁ pabbajjaṁ sodhetvā idāni chahi abhiññāhi sīhanādaṁ nadituṁ **ahaṁ kho āvuso**ti-ādimāha. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ. . Ekādasamaṁ.

12. Paraṁmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Dvādasame **Tathāgato**ti satto. **Na hetaṁ āvuso atthasaṁhitan**ti āvuso etaṁ diṭṭhigataṁ atthasannissitaṁ na hoti. **Nādibrahmacariyakan**ti maggabrahmacariyassa pubbabhāgapaṭipadāpi na hoti. **Etaṁ hi āvuso atthasaṁhitan**ti āvuso etaṁ catusaccakammaṭṭhānaṁ atthasannissitaṁ. **Etaṁ ādibrahmacariyakan**ti etaṁ maggabrahmacariyassa ādi pubbabhāgapaṭipadā. . Dvādasamaṁ.

---

1. Paṭiggahetā (Sī), paṭiggahitāni (Syā)

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Terasame **aññāya saṇṭhahiṁsū**ti arahatte patiṭṭhahiṁsu. **Saddhammappatirūpakan**ti dve saddhammappatirūpakāni adhigamasaddhammappatirūpakañca pariyattisaddhammappatirūpakañca. Tattha—

> "Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati.
> Passaddhiyā sukhe ceva, yehi cittaṁ pavedhati.
>
> Adhimokkha ca paggāhe, upaṭṭhāne ca kampati.
> Upekkhāvajjanāya ceva[1], upekkhāya ca nikantiyā.
>
> Imāni dasa ṭhānāni, paññā yassa paricitā[2].
> Dhammuddhaccakusalo[3] hoti, na ca sammoha gacchatī"ti[4]—

Idaṁ vipassanāñāṇassa upakkilesajātaṁ **adhigamasaddhammappatirūpakaṁ** nāma. Tisso pana saṅgītiyo anāruḷhaṁ dhātukathā ārammaṇakathā asubhakathā ñāṇavatthukathā vijjākaraṇḍakoti imehi pañcahi kathāvatthūhi paribāhiraṁ guḷhavinayaṁ guḷhavessantaraṁ guḷhamahosadhaṁ vaṇṇapiṭakaṁ Aṅgulimālapiṭakaṁ Raṭṭhapālagajjitaṁ Āḷavakagajjitaṁ Vedallapiṭakanti[5] abuddhavacanaṁ **pariyattisaddhammappatirūpakaṁ** nāma.

Jātarūpappatirūpakanti suvaṇṇarasavidhānaṁ[6] ārakūṭamayaṁ suvaṇṇavaṇṇaṁ ābharaṇajātaṁ. Chaṇakālesu hi manussā "ābharaṇabhaṇḍakaṁ gaṇhissāmā"ti āpaṇaṁ gacchanti. Atha ne āpaṇikā evaṁ vadanti "sace tumhe ābharaṇatthikā, imāni gaṇhatha. Imāni hi ghanāni ceva vaṇṇavantāni ca appagghāni cā"ti. Te tesaṁ sutvā "kāraṇaṁ ime vadanti, imāni piḷandhitvā sakkā nakkhattaṁ kīḷituṁ, sobhanti ceva appagghāni cā"ti tāni gahetvā gacchanti. Suvaṇṇabhaṇḍaṁ avikkiyamānaṁ nidahitvā ṭhapetabbaṁ hoti. Evaṁ taṁ jātarūpappatirūpake uppanne antaradhāyati nāma.

Atha saddhammassa antaradhānaṁ hotīti adhigamasaddhammassa paṭipattisaddhammassa pariyattisaddhammassāti tividhassāpi saddhammassa antaradhānaṁ hoti.

---

1. Upekkhā vajjane ceva (Sī), upekkhāvaṭṭanā ceva (Syā)
2. Parīcitā (Sī, Syā)
3. Sa tattha kusalo (Sī)
4. Khu 9. 292 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
5. Vedallapiṭakādi (Ka)
6. Suvaṇṇarasaviddhaṁ (Sī), suvaṇṇakārassa viddhaṁ (Syā)

paṭhamabodhiyaṁ hi bhikkhū paṭisambhidappattā ahesuṁ. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṁ na sakkhiṁsu, chaḷabhiññā ahesuṁ. Tato cha abhiññā pāpuṇituṁ asakkontā tisso vijjā pāpuṇiṁsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṁ asakkontā āsavakkhayamattaṁ pāpuṇissanti. Tampi asakkontā anāgāmiphalaṁ, tampi asakkontā sakadāgāmiphalaṁ, tampi asakkontā sotāpattiphalaṁ. Gacchante kāle sotāpattiphalampi pattuṁna sakkhissanti. Atha nesaṁ yadā vipassanā imehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā āraddhamattāva ṭhassati, tadā adhigamasaddhammo antarahito nāma bhavissati.

Paṭhamabodhiyaṁ hi bhikkhū catunnaṁ paṭisambhidānaṁ anucchavikaṁ paṭipattiṁ pūrayiṁsu. Gacchante kāle taṁ asakkontā channaṁ abhiññānaṁ, tampi asakkontā tissannaṁ vijjānaṁ, tampi asakkontā arahattaphalamattassa. Gacchante pana kāle arahattassa anucchavikaṁ paṭipattiṁ pūretuṁ asakkontā anāgāmiphalassa anucchavikaṁ paṭipattiṁ pūressanti, tampi asakkontā sakadāgāmiphalassa, tampi asakkontā sotāpattiphalassa. Yadā pana sotāpattiphalassapi anucchavikaṁ paṭipadaṁ pūretuṁ asakkontā sīlapārisuddhimatteva ṭhassanti, tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissati.

Yāva pana Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ vattati, na tāva sāsanaṁ antarahitanti vattuṁ vaṭṭati. Tiṭṭhantu tīṇi vā, Abhidhammapiṭake antarahite itaresu dvīsu tiṭṭhantesupi[1] antarahitanti na vattabbameva. dvīsu antarahitesu Vinayapiṭakamatte ṭhitepi, tatrāpi Khandhakaparivāresu antarahitesu Ubhatovibhaṅgamatte, mahāvinaye antarahite dvīsu Pātimokkhesu vattamānesupi sāsanaṁ anantarahitameva. Yadā pana dve Pātimokkhā antaradhāyissanti, atha pariyattisaddhammassa antaradhānaṁ bhavissati. Tasmiṁ antarahite sāsanaṁ antarahitaṁ nāma hoti. Pariyattiyā hi antarahitāya paṭipatti antaradhāyati, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kiṁ kāraṇā? Ayaṁ hi pariyatti paṭipattiyā paccayo hoti, paṭipatti adhigamassa. Iti paṭipattitopi pariyattimeva pamāṇaṁ.

---

1. Vattantesupi (Syā)

Nanu ca Kassapasammāsambuddhakāle Kapilo nāma anārādhakabhikkhu[1] "pātimokkhaṁ uddisissāmī"ti bījaniṁ gahetvā āsane nisinno "atthi imasmiṁ vattantā"ti pucchi, atha tassa bhayena yesampi Pātimokkho vattati, tepi "mayaṁ vattāmā"ti avatvā "na vattāmā"ti vadiṁsu, so bījaniṁ ṭhapetvā uṭṭhāyāsanā gato, tadā Sammāsambuddhassa sāsanaṁ osakkitanti? Kiñcāpi osakkitaṁ, pariyatti pana ekanteneva pamāṇaṁ. Yathā hi mahato taḷākassa pāḷiyā thirāya udakaṁ na ṭhassatīti na vattabbaṁ, udake sati padumādīni pupphāni na pupphissantīti na vattabbaṁ, evameva mahātaḷākassa thirapāḷisadise Tepiṭake Buddhavacane sati mahātaḷāke udakasadisā paṭipattipūrakā kulaputtā natthīti na vattabbā, tesu sati mahātaḷāke padumādīni pupphāni viya sotāpannādayo ariyapuggalā natthīti na vattabbāti evaṁ ekantato pariyattiyeva pamāṇaṁ.

Pathavīdhātūti dve satasahassāni cattāri ca nahutāni bahalā mahāpathavī. **Āpodhātū**ti pathavito paṭṭhāya yāva Subhakiṇhabrahmalokā uggataṁ kappavināsakaṁ udakaṁ. **Tejodhātū**ti pathavito paṭṭhāya yāva Ābhassarabrahmalokā uggato kappavināsako aggi. **Vāyodhātū**ti pathavito paṭṭhāya yāva Vehapphalabrahmalokā uggato kappavināsako vāyu. Etesu hi ekadhammopi Satthu sāsanaṁ antaradhāpetuṁ na sakkoti, tasmā evamāha. **Idheva te uppajjantī**ti lohato lohakhādakaṁ malaṁ viya imasmiṁ mayhaṁyeva sāsane te uppajjanti. **Moghapurisā**ti tucchapurisā.

Ādikeneva opilavatīti ettha **ādikenā**ti ādānena gahaṇena. **Opilavatī**ti nimujjati. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā udakacarā[2] nāvā bhaṇḍaṁ gaṇhantī nimujjati, evaṁ pariyatti-ādīnaṁ pūraṇena saddhammassa antaradhānaṁ na hoti. Pariyattiyā hi hāyamānāya paṭipatti hāyati, paṭipattiyā hāyamānāya adhigamo hāyati. Pariyattiyā pūrayamānāya pariyattidharā puggalā paṭipattiṁ pūrenti, paṭipattipūrakā adhigamaṁ pūrenti. Iti

1. Anārādhikabhikkhu (Sī), anācāro bhikkhu (Syā)
2. Udakagatā (Syā)

navacando[1] viya pariyattiyādīsu vaḍḍhamānāsu mayhaṁ sāsanaṁ vaḍḍhatiyevāti dasseti.

Idāni yehi dhammehi saddhammassa antaradhānañceva ṭhiti ca hoti, te dassento **pañcakho**ti-ādimāha. Tattha **okkamanīyā**ti avakkamanīyā, heṭṭhāgamanīyāti attho. **Satthari agāravā**ti-ādīsu **agāravā**ti gāravarahitā. **Appatissā**ti appatissayā anīcavuttikā. Tattha yo cetiyaṅgaṇaṁ ārohanto chattaṁ dhāreti, upāhanaṁ dhāreti, aññato oloketvā kathaṁ kathento gacchati, ayaṁ **Satthari agāravo** nāma.

Yo dhammassavanassa kāle saṁghuṭṭhe daharasāmaṇerehi parivārito nisīdati, aññāni vā navakammādīni karoti, dhammassavanagge nisinno niddāyati, vikkhitto vā aññaṁ kathento nisīdati, ayaṁ **dhamme agāravo** nāma.

Yo therupaṭṭhānaṁ gantvā avanditvā nisīdati, hatthapallatthikaṁ dussapallatthikaṁ karoti, aññaṁ vā pana hatthapādakukkuccaṁ karoti, vuḍḍhānaṁ santike anajjhiṭṭho katheti, ayaṁ **saṁghe agāravo** nāma.

Tisso pana sikkhā apūrentova **sikkhāya agāravo** nāma hoti. Aṭṭha samāpattiyo anibbattento tāsaṁ vā pana nibbattanatthāya payogaṁ akaronto **samādhismiṁ agāravo** nāma. Sukkapakkho vuttavipallāseneva veditabboti.
. Terasamaṁ.

Kassapasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vaḍḍhanacando (Ka)

6. Lābhasakkārasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. Lābhasakkārasaṁyuttassa paṭhame **dāruṇo**ti thaddho. **Lābhasakkārasiloko**ti ettha **lābho** nāma catupaccayalābho. **Sakkāro**ti tesaṁyeva sukatānaṁ susaṅkhatānaṁ lābho. **Siloko**ti vaṇṇaghoso. **Kaṭuko**ti tikhiṇo. **Pharuso**ti kharo. **Antarāyiko**ti antarāyakaro. . Paṭhamaṁ.

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Dutiye **bāḷisiko**ti baḷisaṁ gahetvā caramāno macchaghātako. **Āmisagatan**ti āmisamakkhitaṁ. **Āmisacakkhū**ti āmise cakkhu dassanaṁ assāti āmisacakkhu. **Gilabaḷiso**ti gilitabaḷiso. **Anayaṁ āpanno**ti dukkhaṁ patto. **Byasanaṁ āpanno**ti vināsaṁ patto. **Yathākāmakaraṇīyo**ti yathākāmena yathāruciyā yatheva[1] naṁ bāḷisiko icchati, tathevassa kattabboti attho. **Yathākāmakaraṇīyo pāpimato**ti yathā kilesamārassa kāmo, evaṁ kattabbo, nirayaṁ vā tiracchānayoniṁ vā pettivisayaṁ vā pāpetabbo. . Dutiyaṁ.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Tatiye **Mahākummakulan**ti mahantaṁ aṭṭhikacchapakulaṁ. **Agamāsī**ti "ettha addhā kiñci khāditabbaṁ atthi, taṁ maccharāyanto maṁ esa nivāretī"ti saññāya agamāsi. **Papatāyā**ti papatā vuccati dīgharajjukabaddho[2] ayakantakosake[3] daṇḍakaṁ pavesetvā gahito kaṇṇikasallasaṇṭhāno ayakaṇṭako, yasmiṁ vegena patitvā kaṭāhe laggamatte daṇḍako nikkhamati, rajjuko ekābaddho gacchateva. **So kummo**ti

---

1. Yathā vā (Sī)   2. Dīgharajjukabaddha (Sī)   3. Ayakosake (Ṭīkā)

so viddhakummo[1]. **Yena so kummo**ti udakasaddaṁ sutvā sāsaṅkaṭṭhānaṁ bhavissatīti nivattitvā yena so atthakāmo kummo. **Na dāni tvaṁ amhākan**ti idāni tvaṁ amittahatthaṁ gato, na amhākaṁ santakoti attho. Evaṁ sallapantānaṁyeva ca nesaṁ nāvāya ṭhito luddo rajjukaṁ ākaḍḍhitvā kummaṁ gahetvā yathākāmaṁ akāsi. Sesamettha ito anantarasutte ca uttānameva. . Tatiyacatutthāni.

5. Mīḷhakasuttavaṇṇanā

161. Pañcame **mīḷhakā**ti gūthapāṇakā. **Gūthādī**ti gūthabhakkhā. **Gūthapūrā**ti anto gūthena bharitā[2]. **Puṇṇā gūthassā**ti idaṁ purimasseva atthadīpanaṁ. **Atimaññeyyā**ti pacchimapāde bhūmiyaṁ ṭhapetvā purimapāde gūthassa upari āropetvā ṭhitā "ahamhi gūthādī"ti bhaṇantī atimaññeyya. **Piṇḍapāto cassa pūro**ti aparopissa pattapūro paṇītapiṇḍapāto bhaveyya. . Pañcamaṁ.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. Chaṭṭhe **kaṁ bhikkhave asanivicakkan**ti bhikkhave kaṁ puggalaṁ matthake patitvā maddamānaṁ[3] sukkāsanicakkaṁ āgacchatu. **Appattamānasan**ti anadhigatārahattaṁ. Iti Bhagavā na sattānaṁ dukkhakāmatāya, ādīnavaṁ pana dassetuṁ evamāha. Asanicakkaṁ hi matthake patitaṁ ekameva attabhāvaṁ nāseti, lābhasakkārasilokena pariyādiṇṇacitto nirayādīsu anantadukkhaṁ anubhoti. . Chaṭṭhaṁ.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Sattame **diddhagatenā**ti gatadiddhena[4]. **Visallenā**ti visamakkhitena. **Sallenā**ti sattiyā[5]. . Sattamaṁ.

---

1. Biḷakummo (Sī), baḷisakummo (Ka) 2. Pūritā (Syā) 3. Patamānaṁ (Ka)
4. Diṭṭhigatenāti gatadiṭṭhena (Syā), diṭṭhagatenāti gatadiṭṭhena (Ka)
5. Visallenāti visamakkhittena sallena, sattiyāti attho (Sī)

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. Aṭṭhame **siṅgālo**ti jarasiṅgālo. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyo tveva, taṁkhaṇaṁ gaḷitampi[1] ca muttaṁ pūtimuttantveva vuccati, evaṁ tadahujātopi siṅgālo jarasiṅgālotveva vuccati. **Ukkaṇṭakena nāmā**ti evaṁnāmakena rogena. So kira sītakāle uppajjati. Tasmiṁ uppanne sakalasarīrato lomāni patanti, sakalasarīraṁ nillomaṁ hutvā samantato phuṭati, vātabbhāhatā vaṇā rujjanti. Yathā ummattakasunakhena daṭṭho puriso anavaṭṭhitova bhamati, evaṁ tasmiṁ uppanne bhamitabbo[2] hoti, asukaṭṭhāne sotthi bhavissatīti na paññāyati. . Aṭṭhamaṁ.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. Navame **verambhavātā**ti evaṁnāmakā mahāvātā. Kīdise pana ṭhāne te vātā vāyantīti? Yattha ṭhitassa cattāro dīpā uppalinipattamattā hutvā paññāyanti. **Yo pakkhī gacchatī**ti navavuṭṭhe deve viravanto vātasakuṇo tattha gacchati, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Arakkhiteneva kāyenā**ti-ādīsu hatthapāde kīḷāpento khandhaṭṭhiṁ vā nāmento kāyaṁ na rakkhati nāma, nānāvidhaṁ duṭṭhullakathaṁ kathento vācaṁ na rakkhati nāma, kāmavitakkādayo vitakkento cittaṁ na rakkhati nāma. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāsatiṁ anupaṭṭhapetvā. . Navamaṁ.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. Dasame **asakkārena cūbhayan**ti asakkārena ca ubhayena. **Samādhī**ti arahattaphalasamādhi. So hi tena na vikampati. **Appamāṇavihārino**ti appamāṇena phalasamādhinā viharantassa. **Sātatikan**ti satatakāriṁ. **Sukhumaṁdiṭṭhivipassakan**ti arahattamaggadiṭṭhiyā sukhumadiṭṭhiphalasamāpatti-atthāya vipassanaṁ paṭṭhapetvā āgatattā vipassakaṁ[3]. **Upādānakkhayārāman**ti upādānakkhayasaṅkhāte nibbāne rataṁ. **Āhu sappuriso itī**ti sappurisoti kathentīti. . Dasamaṁ.

Paṭhamo vaggo.

---

1. Gahitampi (Sī, Syā) 2. Gamitabbo (Sī, Syā) 3. Sukhumadiṭṭhivipassanaṁ (Syā)

2. Dutiyavagga

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. Dutiyavaggassa paṭhame **sampajānamusā bhāsantan**ti appamattakenapi kāraṇena sampajānameva musā bhāsantaṁ. "Sīlaṁ pūressāmī"ti saṁvihitabhikkhuṁ Sinerumattopi paccayarāsi cāletuṁ na sakkoti. Yadā pana sīlaṁ pahāya sakkāranissito hoti, tadā kuṇḍakamuṭṭhihetupi musā bhāsati, aññaṁ vā akiccaṁ karoti. Dutiyaṁ uttānamevāti. . Paṭhamadutiyāni.

3. 10. Suvaṇṇanikkhasuttādivaṇṇanā

169. Tatiyādīsu **suvaṇṇanikkhassā**ti ekassa kañcananikkhassa. **Siṅgīnikkhassā**ti siṅgīsuvaṇṇanikkhassa. **Pathaviyā**ti cakkavāḷabbhantarāya mahāpathaviyā. **Āmisakiñcikkhahetū**ti kassacideva āmisassa hetu antamaso kuṇḍakamuṭṭhinopi. **Jīvitahetū**ti aṭaviyaṁ corehi gahetvā jīvite voropiyamāne tassapi hetu. **Janapadakalyāṇiyā**ti janapade uttamitthiyā. . Tatiyādīni.

Dutiyo vaggo.

---

3. Tatiyavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

170-171. Tatiyavaggassa paṭhame **na tassa bhikkhave mātugāmo**ti na tassa raho ekakassa nisinnassa tena dhammena atthikopi mātugāmo cittaṁ pariyādātuṁ sakkoti, yassa lābhasakkārasiloko cittaṁ pariyādātuṁ sakkotīti attho. Dutiyaṁ uttānamevāti. . Paṭhamadutiyāni.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. Tatiye **saddhā**ti sotāpannā. Sesamettha uttānameva. Tathā catutthe pañcame chaṭṭhe ca. . Tatiyādīni.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. Sattame **samudayan**ti-ādīsu saha pubbakammena attabhāvo kolaputtiyaṁ vaṇṇapokkharatā kalyāṇavākkaraṇatā dhutaguṇāvīkaraṇaṁ cīvaradhāraṇaṁ parivārasampattīti evamādi lābhasakkārassa samudayo nāma, taṁ samudayasaccavasena nappajānāti, nirodho ca paṭipadā ca nirodhasaccamaggasaccavaseneva veditabbā. . Sattamaṁ.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. Aṭṭhame yasmā lābhasakkārasiloko narakādīsu, nibbattento sakalampi imaṁ attabhāvaṁ nāseti, idhāpi maraṇampi maraṇamattampi dukkhaṁ āvahati, tasmā **chaviṁ chindatī**ti-ādi vuttaṁ. . Aṭṭhamaṁ.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. Navame **vāḷarajjuyā**ti suttādimayā rajju mudukā hoti vāḷarajju kharā pharusā, tasmā ayameva gahitā. . Navamaṁ.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. Dasame **diṭṭhadhammasukhavihārā**ti phalasamāpattisukhavihārā. **Tesāhamassā**ti tesaṁ ahaṁ assa. Khīṇāsavo hi lābhī puññasampanno yāgukhajjakādīni gahetvā āgatāgatānaṁ anumodanaṁ karonto dhammaṁ desento pañhaṁ vissajjento phalasamāpattiṁ appetvā nisīdituṁ okāsaṁ na labhati, taṁ sandhāya vuttanti. . Dasamaṁ.

Tatiyo vaggo.

---

4. Catutthavagga

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. Catutthavaggassa paṭhamaṁ uttānameva. Dutiyādīsu **kusalamūlan**ti alobhāditividhakusaladhammo. **Sukko dhammo**ti tasseva

pariyāyadesanā. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—yassa kusalamūlādisaṅkhātassa anavajjadhammassa asamucchinnattā Devadatto sagge vā nibbatteyya, maggaphalāni vā adhigaccheyya, svāssa **samucchedamagamā** sabbaso samucchinno vinaṭṭho. . Paṭhamādīni.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. Pañcame **parābhavāyā**ti avaḍḍhiyā vināsāya. **Assatarī**ti vaḷavāya kucchismiṁ gadrabhassa jātā. **Attavadhāya gabbhaṁ gaṇhātī**ti taṁ assena saddhiṁ sampayojenti, sā gabbhaṁ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṁ na sakkoti, pādehi bhūmiyaṁ paharantī tiṭṭhati, athassā cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṁ phāletvā potaṁ[1] nīharanti, sā tattheva marati. Tenetaṁ vuttaṁ. . Pañcamaṁ.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Chaṭṭhe **bhattābhihāro**ti abhiharitabbaṁ bhattaṁ. Tassa pana pamāṇaṁ dassetuṁ **pañca ca thālipākasatānī**ti vuttaṁ. Tattha eko thālipāko dasannaṁ purisānaṁ bhattaṁ gaṇhāti. **Nāsāya pittaṁ bhindeyyun**ti acchapittaṁ vā macchapittaṁ vāssa nāsapuṭe pakkhipeyyuṁ. . Chaṭṭhaṁ.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

186-187. Satteme **mātupi hetū**ti "sace musā bhaṇasi, mātaraṁ te vissajjessāma. No ce bhaṇasi, na vissajjessāmā"ti evaṁ corehi aṭaviyaṁ pucchamāno tassā corahatthagatāya mātuyāpi hetu sampajānamusā na bhāseyyāti attho. Ito paresupi eseva nayoti. . Sattamādīni.

Lābhasakkārasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Potakaṁ (Sī)

7. Rāhulasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. Rāhulasaṁyuttassa paṭhame **eko**ti catūsu iriyāpathesu ekavihārī. **Vūpakaṭṭho**ti vivekaṭṭho nissaddho. **Appamatto**ti satiyā avippavasanto. **Ātāpī**ti vīriyasampanno. **Pahitatto vihareyyan**ti visesādhigamatthāya pesitatto hutvā vihareyyaṁ. **Aniccan**ti hutvā abhāvākārena aniccaṁ. Atha vā uppādavayavantatāya tāvakālikatāya vipariṇāmakoṭiyā niccapaṭikkhepatoti imehipi kāraṇehi aniccaṁ. **Dukkhan**ti catūhi kāraṇehi dukkhaṁ dukkhamanaṭṭhena dukkhavatthukaṭṭhena satatasampīḷanaṭṭhena sukhapaṭikkhepenāti. **Kallan**ti yuttaṁ. **Etaṁ mamā**ti taṇhāgāho. **Esohamasmī**ti mānagāho. **Eso me attā**ti diṭṭhigāho. Taṇhāgāho cettha aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena, mānagāho navavidhamānavasena, diṭṭhigāho dvāsaṭṭhidiṭṭhivasena veditabbo. **Nibbindaṁ virajjatī**ti ettha virāgavasena cattāro maggā kathitā, **virāgā vimuccatī**ti ettha vimuttivasena cattāri sāmaññaphalāni.

Ettha ca pañcasu dvāresu pasādāva gahitā, **mano**ti iminā tebhūmakaṁ sammasanacāracittaṁ. Dutiye pañcasu dvāresu ārammaṇameva. Tatiye pañcasu dvāresu pasādavatthukacittameva, manoviññāṇena tebhūmakaṁ sammasanacāracittaṁ gahitaṁ. Evaṁ sabbattha nayo netabbo. Chaṭṭhe tebhūmakadhammā. Aṭṭhame pana **taṇhā**ti tasmiṁ tasmiṁ dvāre javanappattāva labbhati. . Paṭhamādīni.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Navame viññāṇadhātuvasena nāmaṁ, sesāhi rūpanti nāmarūpaṁ kathitaṁ. . Navamaṁ.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

197. Dasame rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā cattāro sabbasaṅgāhikaparicchedena catubhūmakā. Idha pana tebhūmakāti gahetabbā. . Dasamaṁ.

Paṭhamo vaggo.

---

2. Dutiyavagga

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

198-199. Dutiye dasa uttānatthāneva. . Paṭhamādīni.

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Ekādasame **imasmiñca saviññāṇake kāye**ti attano saviññāṇakakāyaṁ dasseti, **bahiddhā cā**ti parassa saviññāṇakaṁ vā aviññāṇakaṁ vā. Purimena vā attano ca parassa ca viññāṇameva[1] dasseti, pacchimena bahiddhā anindriyabaddharūpaṁ. **Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā**ti ahaṁkāradiṭṭhi ca mamaṁkārataṇhā ca mānānusayā ca. **Na hontī**ti ete kilesā kathaṁ jānantassa etesu vatthūsu na hontīti pucchati. **Sammappaññāya passatī**ti[2] saha vipassanāya maggapaññāya suṭṭhu passati[3]. . Ekādasamaṁ.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. Dvādasame **ahaṅkāramamaṅkāramānāpagatan**ti ahaṁkārato ca mamaṁkārato ca mānato ca apagataṁ. **Vidhā samatikkantan**ti mānakoṭṭhāse suṭṭhu atikkantaṁ. **Santaṁ suvimuttan**ti kilesavūpasamena santaṁ, kileseheva suṭṭhu vimuttaṁ. Sesaṁ uttānamevāti. . Dvādasamaṁ.

Dutiyo vaggo.

---

1. Saviññāṇakameva (Sī) 2. Passatoti (Sī) 3. Passantassa (Sī)

Dvīsupi asekkhabhūmi kathitā. Paṭhamo panettha āyācantassa desito, dutiyo anāyācantassa. Sakalepi pana Rāhulasaṁyutte therassa vimuttiparipācanīyadhammāva kathitāti.

Rāhulasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lakkhaṇasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. Lakkhaṇasaṁyutte yvāyaṁ **āyasmā ca Lakkhaṇo**ti Lakkhaṇatthero vutto, esa jaṭilasahassabbhantare ehibhikkhūpasampadāya upasampanno Ādittapariyāyāvasāne arahattaṁ patto eko mahāsāvakoti veditabbo. Yasmā panesa lakkhaṇasampannena sabbākāraparipūrena brahmasamena attabhāvena samannāgato, tasmā "Lakkhaṇo"ti saṅkhaṁ gato. Mahāmoggallāno pana pabbajitadivasato sattame divase arahattaṁ patto dutiyo aggasāvako.

Sitaṁ pātvākāsīti mandahasitaṁ pātu-akāsi, pakāsayi dassesīti vuttaṁ hoti. Kiṁ pana disvā thero sitaṁ pātvākāsīti? Upari Pāḷiyaṁ āgataṁ aṭṭhikasaṅkhalikaṁ[1] ekaṁ petaloke nibbattaṁ sattaṁ disvā. Tañca kho dibbena cakkhunā, na pasādacakkhunā. Pasādacakkhussa hi ete attabhāvā na āpāthaṁ āgacchanti. Evarūpaṁ pana attabhāvaṁ disvā kāruññe kattabbe kasmā sitaṁ pātvākāsīti? Attano ca Buddhañāṇassa ca sampattiṁ samanussaraṇato. Taṁ hi disvā thero "adiṭṭhasaccena nāma puggalena paṭilabhitabbā evarūpā attabhāvā mutto ahaṁ, lābhā vata me, suladdhaṁ vata me"ti attano ca sampattiṁ anussaritvā "aho Buddhassa Bhagavato ñāṇasampatti, 'yo kammavipāko bhikkhave acinteyyo na cintetabbo'ti deseti, paccakkhaṁ vata katvā[2] Buddhā desenti, suppaṭividdhā Buddhānaṁ dhammadhātū"ti evaṁ Buddhañāṇasampattiñca anussaritvā sitaṁ pātvākāsīti.

Atha Lakkhaṇatthero kasmā na addasa, kimassa dibbacakkhu natthīti? No natthi, Mahāmoggallāno pana āvajjento addasa, itaro pana anāvajjanena na addasa. Yasmā pana khīṇāsavā nāma na akāraṇā sitaṁ karonti, tasmā taṁ Lakkhaṇatthero pucchi **ko nu kho āvuso Moggallāna hetu, ko paccayo sitassa pātukammāyā**ti. Thero

---

1. Aṭṭhisaṅkhalikaṁ (Sī, Syā, Ka)
2. Paccakkhañca taṁ katvā (Syā)

pana yasmā yehi ayaṁ upapatti sāmaṁ adiṭṭhā, te dussaddhāpayā honti, tasmā Bhagavantaṁ sakkhiṁ katvā byākātukāmatāya **akālo kho āvuso**ti-ādimāha. Tato Bhagavato santike puṭṭho **idhāhaṁ āvuso**ti-ādinā nayena byākāsi.

Tattha **aṭṭhikasaṅkhalikan**ti setaṁ nimmaṁsalohitaṁ aṭṭhisaṅghātaṁ[1]. **Gijjhāpi kākāpi kulalāpī**ti etepi yakkhagijjhā ceva yakkhakākā ca yakkhakulalā ca paccetabbā. Pākatikānaṁ pana gijjhādīnaṁ āpātthampi etaṁ rūpaṁ[2] nāgacchati. **Anupatitvā anupatitvā**ti anubandhitvā anubandhitvā. **Vitudentī**ti asidhārūpamehi tikhiṇehi lohatuṇḍakehi vijjhitvā vijjhitvā ito cito ca caranti[3] gacchanti. **Sā sudaṁ aṭṭassaraṁ karotī**ti ettha **sudan**ti nipāto, sā aṭṭhikasaṅkhalikā aṭṭassaraṁ āturassaraṁ karotīti attho. Akusalavipākānubhavanatthaṁ kira yojanappamāṇāpi[4] tādisā attabhā vā nibbattanti, pasādussadā ca honti pakkagaṇḍasadisā. Tasmā sā aṭṭhikasaṅkhalikā balavavedanāturā tādisaṁ saddamakāsīti[5].

Evañca pana vatvā puna āyasmā Mahāmoggallāno "vaṭṭagāmisattā nāma evarūpā attabhāvā na muccantī"ti sattesu kāruññaṁ paṭicca uppannaṁ dhammasaṁvegaṁ dassento **tassa mayhaṁ āvuso etadahosi acchariyaṁ vata bho**ti-ādimāha. Tato Bhagavā therassa ānubhāvaṁ pakāsento **cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharantī**ti-ādimāha. Tattha cakkhu bhūtaṁ jātaṁ uppannaṁ etesanti **cakkhubhūtā,** bhūtacakkhukā uppannācakkhukā cakkhuṁ uppādetvā viharantīti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yatra hi nāmā**ti ettha **yatrā**ti kāraṇavacanaṁ. Tatrāyaṁ atthayojanā—yasmā nāma sāvakopi evarūpaṁ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṁ vā karissati, tasmā avocumha "cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, ñāṇabhūtā vata bhikkhave sāvakā viharantī"ti. **Pubbeva me so bhikkhave satto diṭṭho**ti Bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇapaṭivedhena appamāṇesu cakkavāḷesu appamāṇe sattanikāye bhavagatiyoniṭṭhitinivāse ca paccakkhaṁ karontena mayā pubbeva so satto diṭṭhoti vadati.

---

1. Aṭṭhisaṅghāṭaṁ (Sī, Syā) 2. Evarūpaṁ (Sī) 3. Khādantā (Sī)
4. Tiyojanapamāṇāpi (Syā) 5. Vissaramakāsi (Syā)

Goghātakoti gāvo vadhitvā aṭṭhito maṁsaṁ[1] mocetvā vikkiṇitvā jīvikaṁ kappanakasatto. **Tassova kammassa vipākāvasesenā**ti tassa nānācetanāhi āyūhitassa aparāpariyakammassa. Tatra hi yāya cetanāya narake paṭisandhi janitā, tassā vipāke parikkhīṇe avasesakammaṁ vā kammanimittaṁ vā ārammaṇaṁ katvā puna petādīsu paṭisandhi nibbattati, tasmā sā paṭisandhi kammasabhāgatāya ārammaṇasabhāgatāya vā "tasseva kammassa vipākāvaseso"ti vuccati. Ayañca satto evaṁ uppanno. Tenāha "tasseva kammassa vipākāvasesenā"ti. Tassa kira narakā cavanakāle nimmaṁsakatānaṁ[2] gunnaṁ aṭṭhirāsiyeva nimittaṁ ahosi. So paṭicchannampi taṁ kammaṁ viññūnaṁ pākaṭaṁ viya karonto aṭṭhisaṅkhalikapeto jāto. . Paṭhamaṁ.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. Maṁsapesivatthusmiṁ **goghātako**ti gomaṁsapesiyo katvā sukkhāpetvā vallūravikkayena anekāni vassāni jīvikaṁ kappesi, tenassa narakā cavanakāle maṁsapesiyeva nimittaṁ ahosi. So maṁsapesipeto jāto. . Dutiyaṁ.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. Maṁsapiṇḍavatthusmiṁ **sākuṇiko**ti sakuṇe gahetvā vikkiṇanakāle nippakkhacamme[3] maṁsapiṇḍamatte katvā vikkiṇanto jīvikaṁ kappesi, tenassa narakā cavanakāle maṁsapiṇḍova nimittaṁ ahosi. So maṁsapiṇḍapeto jāto. . Tatiyaṁ.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Nicchavivatthusmiṁ tassa orabbhikassa eḷake vadhitvā vadhitvā niccamme katvā kappitajīvikassa purinamayeneva niccammaṁ eḷakasarīraṁ nimittaṁ ahosi. So nicchavipeto jāto. . Catutthaṁ.

---

1. Aṭṭhimaṁsaṁ (Ka) 2. Nimmaṁsīkatānaṁ (Sī), nimmaṁsakānaṁ (Syā)
3. Nippattacamme (Syā)

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. Asilomavatthusmiṁ so sūkariko dīgharattaṁ nivāpapuṭṭhe sūkare asinā vadhitvā vadhitvā dīgharattaṁ jīvikaṁ kappesi, tassa ukkhittāsikabhāvova nimittaṁ ahosi. Tasmā asilomapeto jāto. . Pañcamaṁ.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. Sattilomavatthusmiṁ so māgaviko ekaṁ migañca sattiñca gahetvā vanaṁ gantvā tassa migassa samīpaṁ āgatāgate mige sattiyā vijjhitvā māresi, tassa sattiyā vijjhanakabhāvoyeva nimittaṁ ahosi. Tasmā sattilomapeto jāto. . Chaṭṭhaṁ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. Usulomavatthusmiṁ **kāraṇiko**ti rājāparādhike anekāhi kāraṇāhi pīḷetvā avasāne kaṇḍena vijjhitvā māraṇakapuriso. So kira "amukasmiṁ padese viddho maratī"ti ñatvāva vijjhati. Tassevaṁ jīvikaṁ kappetvā narake uppannassa tato pakkāvasesena idhūpapattikāle usunā vijjhanabhāvoyeva nimittaṁ ahosi. Tasmā usulomapeto jāto. . Sattamaṁ.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Sūcilomavatthusmiṁ **sūto**ti assadamako. Godamakotipi vadantiyeva. Tassa patodasūciyā vijjhanabhāvoyeva nimittaṁ ahosi. Tasmā sūcilomapeto jāto. . Aṭṭhamaṁ.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Dutiye sūcilomavatthusmiṁ **sūcako**ti pesuññakārako. So kira manussa aññamaññañca bhindi, rājakule ca "imassa idaṁ nāma atthi, iminā idaṁ nāma katan"ti sūcetvā sūcetvā anayabyasanaṁ pāpesi. Tasmā yathā tena sūcetvā manussā bhinnā, tathā sūcīhi

bhedanadukkhaṁ[1] paccanubhotuṁ kammameva nimittaṁ katvā sūcilomapeto jāto. . Navamaṁ.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. Aṇḍabhārivatthusmiṁ **gāmakūṭakoti**[2] vinicchayāmacco. Tassa kammasabhāgatāya kumbhamattā mahāghaṭappamāṇā aṇḍā ahesuṁ. So hi yasmā raho paṭicchanne ṭhāne lañjaṁ gahetvā kūṭavinicchayena pākaṭaṁ dosaṁ karonto sāmike assāmike akāsi, tasmāssa rahassaṁ aṅgaṁ pākaṭaṁ nibbattaṁ. Yasmā daṇḍaṁ paṭṭhapento paresaṁ asayhaṁ bhāraṁ āropesi, tasmāssa rahassaṁ aṅgaṁ asayhabhāro hutvā nibbattaṁ. Yasmā yasmiṁ ṭhāne ṭhitena samena bhavitabbaṁ, tasmiṁ ṭhatvā visamo ahosi, tasmāssa rahassaṅge visamā nisajjāva ahosīti. . Dasamaṁ.

Paṭhamo vaggo.

---

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. Pāradārikavatthusmiṁ so satto parassa rakkhitagopitaṁ sassāmikaṁ phassaṁ phusanto mīḷhasukhena kāmasukhena cittaṁ ramayitvā kammasabhāgatāya gūthaphassaṁ phusanto dukkhamanubhavituṁ tattha nibbatto. . Paṭhamaṁ.

2. Gūthakhādasuttavaṇṇanā

213. Duṭṭhabrāhmaṇavatthu pākaṭameva. . Dutiyaṁ.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. Nicchavitthivatthusmiṁ yasmā mātugāmo nāma attano phasse anissaro, sā ca taṁ sāmikassa santakaṁ phassaṁ thenetvā paresaṁ abhiratiṁ uppādesi, tasmā kammasabhāgatāya sukhasamphassā vaṭṭitvā[3] dukkhasamphassaṁ anubhavituṁ nicchavitthī hutvā uppannā. . Tatiyaṁ.

---

1. Todanadukkhaṁ (Sī) 2. Gāmakūṭoti (Sī, Syā)
3. Cavitvā (Sī), dhaṁsitvā (Vi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe), vattitvā (Ka)

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅgulitthivatthusmiṁ **maṅgulin**ti virūpaṁ duddasikaṁ bībhacchaṁ. Sā kira yakkhadāsikammaṁ[1] karontī "iminā ca iminā ca evaṁ balikamme kate ayaṁ nāma tumhākaṁ vaḍḍhi bhavissatī"ti mahājanassa gandhapupphādīni vañcanāya gahetvā mahājanaṁ duddiṭṭhiṁ micchādiṭṭhiṁ gaṇhāpesi, tasmā tāya kammasabhāgatāya gandhapupphādīnaṁ thenitattā duggandhā, duddassanassagāhitattā duddasikā virūpā bībhacchā hutvā nibbattā. . Catutthaṁ.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Okilinīvatthusmiṁ **uppakkaṁ okiliniṁ okirinin**ti sā kira aṅgāracitake nipannā vipphandamānā viparivattamānā paccati, tasmā uppakkā ceva hoti uṇhena agginā pakkasarīrā, okilinī ca kilinnasarīrā, bindūnissā[2] sarīrato paggharanti, okirinī ca aṅgārasamparikiṇṇā. Tassā hi heṭṭhatopi kiṁsukapupphavaṇṇā aṅgārā, ubhayapassesupi, ākāsatopissā upari patanti. Tena vuttaṁ "uppakkaṁ okiliniṁ okirinin"ti. **Sā issāpakatā sapattiṁ aṅgārakaṭāhena okirī**ti tassa kira rañño ekā nāṭakinī aṅgārakaṭāhaṁ samīpe ṭhapetvā gattato udakaṁ puñchati, pāṇinā ca sedaṁ karoti. Rājāpi tāya saddhiṁ kathañca karoti, parituṭṭhākārañca dasseti. Aggamahesī taṁ asahamānā issāpakatā hutvā acirapakkantassa rañño taṁ aṅgārakaṭāhaṁ gahetvā tassā upari aṅgāre okiri. Sā taṁ kammaṁ katvā tādisaṁyeva vipākaṁ paccanubhavituṁ petaloke nibbattā. . Pañcamaṁ.

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. Coraghātavatthusmiṁ so rañño āṇāya dīgharattaṁ corānaṁ sīsāni chinditvā petaloke nibbattanto asīsakaṁ kabandhaṁ hutvā nibbatti. . Chaṭṭhaṁ.

---

1. Ikkhaṇikākammaṁ (Syā, Vi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe ca)
2. Sedabindūnissā (Sī), bindubindūni hissā (Vi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe)

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. Bhikkhuvatthusmiṁ **pāpabhikkhū**ti lāmakabhikkhu. So kira lokassa saddhādeyye cattāro paccaye paribhuñjitvā kāyavacīdvārehi asaṁyato[1] bhinnājīvo cittakeḷiṁ[2] kīḷanto vicari. Tato ekaṁ Buddhantaraṁ niraye paccitvā petaloke nibbattanto bhikkhusadiseneva attabhāvena nibbatti. Bhikkhunīsikkhamānāsāmaṇerasāmaṇerīvatthūsupi ayameva vinicchayo. . Sattamādīni.

Lakkhaṇasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Asaññato (Syā) 2. Cittakīḷaṁ (Syā)

9. Opammasaṁyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. Opammasaṁyuttassa paṭhame kūṭaṁ gacchantīti **kūṭaṅgamā.** Kūṭaṁ samosarantīti **kūṭasamosaraṇā. Kūṭasamugghātā**ti kūṭassa samugghātena[1]. **Avijjāsamugghātā**ti arahattamaggena avijjāya samugghātena. **Appamattā**ti satiyā avippavāse ṭhitā hutvā. . Paṭhamaṁ.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. Dutiye **manussesu paccājāyantī**ti ye manussalokato cutā manussesu jāyanti, te evaṁ appakāti adhippāyo. **Aññatra manussehī**ti ye pana manussalokato cutā ṭhapetvā manussalokaṁ catūsu apāyesu paccājāyanti, te mahāpathaviyaṁ paṁsu viya bahutarā. Imasmiñca sutte devāpi manusseheva saṅgahitā. Tasmā yathā manussesu jāyantā appakā, evaṁ devesupīti veditabbā. . Dutiyaṁ.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. Tatiye **suppadhaṁsiyānī**ti suviheṭhiyāni. **Kumbhatthenakehī**ti ye paragharaṁ pavisitvā dīpālokena oloketvā parabhaṇḍaṁ haritukāmā ghaṭe dīpaṁ katvā pavisanti, te kumbhatthenakā nāma, tehi kumbhatthenakehi. **Suppadhaṁsiyo hoti amanussehī**ti mettābhāvanārahitaṁ paṁsupisācakā vidhaṁsayanti[2], pageva uḷārā amanussā. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṁ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṁ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā[3]. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti cittena suṭṭhu samāraddhā. Tatiyaṁ.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. Catutthe **okkhāsatan**ti mahāmukha-ukkhalīnaṁ sataṁ. **Dānaṁ dadeyyā**ti paṇītabhojanabharitānaṁ mahā-ukkhalīnaṁ sataṁ dānaṁ dadeyya. “Ukkāsatan”tipi

---

1. Kūṭasamugghātena (Sī) 2. Paṁsupisācakāpi dhaṁsayanti (Sī) 3. Avaṭṭhitā (Sī)

pāṭho, tassa daṇḍadīpikāsatanti attho. Ekāya pana dīpikāya yattake ṭhāne āloko hoti, tato sataguṇaṁ ṭhānaṁ sattahi ratanehi pūretvā dānaṁ dadeyyāti attho. **Gadduhanamattan**ti goduhanamattaṁ, gāviyā ekavāraṁ aggathanākaḍḍhanamattanti attho. Gandha-ūhanamattaṁ vā[1], dvīhi aṅgulīhi gandhapiṇḍaṁ gahetvā ekavāraṁ ghāyanamattanti attho. Ettakampi hi kālaṁ yo pana gabbhapariveṇavihārūpacāraparicchedena vā cakkavāḷaparicchedena vā aparimāṇāsu lokadhātūsu vā[2] sabbasattesu hitapharaṇaṁ mettacittaṁ bhāvetuṁ sakkoti, idaṁ tato ekadivasaṁ tikkhattuṁ dinnadānato mahapphalataraṁ. . Catutthaṁ.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. Pañcame **paṭileṇissāmī**ti-ādīsu agge paharitvā kappāsavaṭṭiṁ viya nāmento niyyāsavaṭṭiṁ viya ca ekato katvā alliyāpento **paṭileṇeti** nāma. Majjhe paharitvā nāmetvā dhārāya vā paharitvā dvepi dhārā ekato alliyāpento **paṭikoṭṭeti** nāma. Kappāsavaṭṭanakaraṇīyaṁ[3] viya pavattento cirakālaṁ saṁvellitakilañjaṁ pasāretvā puna saṁvellento viya ca **paṭivaṭṭeti** nāma. . Pañcamaṁ.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. Chaṭṭhe **daḷhadhammā dhanuggahā**ti daḷhadhanuno issāsā. Daḷhadhanu nāma dvisahassathāmaṁ vuccati, dvisahassathāmaṁ nāma yassa āropitassa jiyābaddho[4] lohasīsādīnaṁ bhāro daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā[5] ukkhittassa pathavito muccati. **Susikkhitā**ti dasadvādasavassāni ācariyakule uggahitasippā. **Katahatthā**ti yo sippameva uggaṇhāti, so katahattho na hoti, ime pana katahatthā ciṇṇavasībhāvā. **Katūpāsanā**ti rājakulādīsu dassitasippā.

Tassa purisassa javoti evarūpo añño puriso nāma na bhūtapubbo, bodhisattasseva pana Javanahaṁsakālo nāma āsi. Tadā bodhisatto

1. Gandhūhanamattaṁ vā (Sī), gandha-ohanamattaṁ vā (Syā)
2. Lokadhātūsu (Sī)
3. Kappāsavaṭṭanakaḷāyaṁ (Sī), kappāsavaṭṭanakayaṁ (Syā)
4. Jiyābandho (Sī, Ka)
5. Kaṇṭhappamāṇā (Sī)

cattāri kaṇḍāni āhari. Tadā kirassa kaniṭṭhabhātaro “mayaṁ bhātika sūriyena saddhiṁ javissāmā”ti ārocesuṁ. Bodhisatto āha “sūriyo sīghajavo, na sakkhissatha tumhe tena saddhiṁ javitun”ti. Te dutiyaṁ tatiyampi tatheva vatvā ekadivasaṁ “gacchāmā”ti Yugandharapabbataṁ āruhitvā nisīdiṁsu. Bodhisatto “kahaṁ me bhātaro”ti pucchitvā “sūriyena saddhiṁ javituṁ gatā”ti vutte “vinassissanti tapassino”ti te anukampamāno sayampi gantvā tesaṁ santike nisīdi. Atha sūriye uggacchante dvepi bhātaro sūriyena saddhiṁyeva ākāsaṁ pakkhantā, bodhisattopi tehi saddhiṁyeva pakkhanto. Tesu ekassa apatteyeva antarabhattasamaye pakkhantaresu aggi uṭṭhahi, so bhātaraṁ pakkositvā “na sakkomī”ti āha. Tamenaṁ bodhisatto “mā bhāyī”ti samassāsetvā pakkhapañjarena paliveṭhetvā darathaṁ vinodetvā “gacchā”ti pesesi.

Dutiyo yāva antarabhattā javitvā pakkhantaresu aggimhi uṭṭhahite tathevāha. Tampi so tatheva katvā “gacchā”ti pesesi. Sayaṁ pana yāva majjhanhikā javitvā “ete bālāti mayāpi bālena na bhavitabban”ti nivattitvā “adiṭṭhasahāyakaṁ Bārāṇasirājaṁ passissāmī”ti Bārāṇasiṁ agamāsi. Tasmiṁ nagaramatthake paribbhamante dvādasayojanaṁ nagaraṁ pattakaṭāhena otthaṭapatto viya ahosi. Atha paribbhamantassa paribbhamantassa tattha tattha chiddāni paññāyiṁsu. Sayampi anekahaṁsasahassasadiso paññāyi. So vegaṁ paṭisaṁharitvā rājagehābhimukho ahosi. Rājā oloketvā “āgato kira me piyasahāyo Javanahaṁso”ti vātapānaṁ vivaritvā ratanapīṭhaṁ paññāpetvā olokento aṭṭhāsi. Bodhisatto ratanapīṭhe nisīdi.

Athassa rājā sahassapākena telena pakkhantarāni makkhetvā madhulāje ceva madhurapānakañca adāsi. Tato naṁ kataparibhogaṁ “samma kahaṁ agamāsī”ti pucchi. So taṁ pavattiṁ ārocetvā “athāhaṁ mahārāja yāva majjhanhikā javitvā ‘natthi javitena attho’ti nivatto”ti ācikkhi. Atha[1] rājā “ahaṁ sāmi tumhākaṁ sūriyena saddhiṁ

1. Atha naṁ (Syā)

javanavegaṁ passitukāmo”ti. Dukkaraṁ mahārāja, na sakkā tayā passitunti. Tena hi sāmi sarikkhakamattampi dassehīti. Āma[1] mahārāja dhanuggahe sannipātehīti. Rājā sannipātesi. Haṁso tato cattāro gahetvā nagaramajjhe toraṇaṁ kāretvā attano gīvāya ghaṇḍaṁ[2] piḷandhāpetvā toraṇassa upari nisīditvā “cattāro janā[3] toraṇaṁ nissāya catudisābhimukhā ekekaṁ kaṇḍaṁ khipantū”ti vatvā sayaṁ paṭhamakaṇḍeneva saddhiṁ uppatitvā taṁ kaṇḍaṁ aggahetvāva dakkhiṇābhimukhaṁ gatakaṇḍaṁ dhanuto ratanamattāpagataṁ gaṇhi. Dutiyaṁ dviratanamattāpagataṁ, tatiyaṁ tiratanamattāpagataṁ, catutthaṁ bhūmiṁ appattameva gaṇhi. Atha naṁ cattāri kaṇḍāni gahetvā toraṇe nisinnakāleyeva addasaṁsu. So rājānaṁ āha “passa mahārāja, evaṁsīgho amhākaṁ javo”ti. Evaṁ bodhisatteneva Javanahaṁsakāle tāni kaṇḍāni āharitānīti veditabbāni.

Purato dhāvantīti aggato[4] javanti. Na panetā sabbakālaṁ puratova honti, kadāci purato, kadāci pacchato honti. Ākāsaṭṭhakavimānesu hi uyyānānipi honti pokkharaṇiyopi, tā tattha nahāyanti, udakakīḷaṁ kīḷamānā pacchatopi honti, vegena pana gantvā puna puratova dhāvanti. **Āyusaṅkhārā**ti rūpajīvitindriyaṁ sandhāya vuttaṁ. Tañhi tato sīghataraṁ khīyati. Arūpadhammānaṁ pana bhedo na sakkā paññāpetuṁ. . Chaṭṭhaṁ.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Sattame **dasārahānan**ti evaṁnāmakānaṁ khattiyānaṁ. Te kira satato dasabhāgaṁ gaṇhiṁsu, tasmā “dasārahā”ti paññāyiṁsu. **Ānako**ti evaṁladdhanāmo mudiṅgo. Himavante kira mahākuḷīradaho ahosi. Tattha mahanto kuḷīro otiṇṇotiṇṇaṁ hatthiṁ khādati. Atha hatthī upaddutā ekaṁ kareṇuṁ sakkariṁsu “imissā puttaṁ nissāya amhākaṁ sotthi bhavissatī”ti. Sāpi mahesakkhaṁ puttaṁ vijāyi. Te tampi sakkariṁsu. So vuddhippatto mātaraṁ pucchi “kasmā maṁ ete sakkarontī”ti. Sā taṁ pavattimācikkhi. So “kiṁ mayhaṁ kuḷīro pahoti, etha gacchāmā”ti

---

1. Sādhu (Syā)
2. Ghaṇḍaṁ (Sī), kaṇḍaṁ (Syā)
3. Dhanuggahā janā (Syā)
4. Aggato aggato (Syā)

mahāhatthiparivāro tattha gantvā paṭhamameva otari. Kuḷīro udakasaddeneva āgantvā taṁ aggahesi. Mahanto kuḷīrassa aḷo, so taṁ ito vā etto vā cāletuṁ asakkonto mukhe soṇḍaṁ pakkhipitvā viravi. Hatthino "yaṁ nissāya mayaṁ 'sotthi bhavissatī'ti amaññimhā, so paṭhamataraṁ gahito"ti tato tato palāyiṁsu.

Athassa mātā avidūre ṭhatvā "mayaṁ thalanāgā, tumhe udakanāgā nāma, nāgehi nāgo na viheṭhetabbo"ti kuḷīraṁ piyavacanena vatvā imaṁ gāthamāha—

"Ye kuḷīrā samuddasmiṁ, Gaṅgāya Yamunāya ca.
Tesaṁ tvaṁ vārijo seṭṭho, muñca rodantiyā pajan"ti[1].

Mātugāmasaddo nāma purise khobhetvā tiṭṭhati, tasmā so gahaṇaṁ sithilaṁ akāsi. Hatthipoto vegena ubho pāde ukkhipitvā taṁ piṭṭhiyaṁ akkami. Saha akkamanā piṭṭhi mattikabhājanaṁ viya bhijji. Atha naṁ dantehi vijjhitvā ukkhipitvā thale chaḍḍetvā tuṭṭharavaṁ ravi. Atha naṁ hatthī ito cito ca āgantvā maddiṁsu. Tassa eko aḷo paṭikkamitvā pati, taṁ Sakko devarājā gahetvā gato.

Itaro pana aḷo vātātapena sukkhitvā pakkalākhārasavaṇṇo ahosi, so deve vuṭṭhe udakoghena vuyhanto dasabhātikānaṁ rājūnaṁ uparisote jālaṁ pasārāpetvā Gaṅgāya kīḷantānaṁ āgantvā jāle laggi. Te kīḷāpariyosāne jālamhi ukkhipiyamāne taṁ disvā pucchiṁsu "kiṁ etan"ti. Kuḷīra-aḷo sāmīti. "Na sakkā esa ābharaṇatthāya upanetuṁ, pariyonandhāpetvā bheriṁ karissāmā"ti pariyonandhāpetvā pahariṁsu, saddo dvādasayojanaṁ nagaraṁ avatthari. Tato āhaṁsu "na sakkā idaṁ divase divase vādetuṁ, chaṇadivasatthāya maṅgalabherī hotū"ti maṅgalabheriṁ akaṁsu. Tasmiṁ vādite mahājanā anhāyitvā apiḷandhitvā[2] hatthiyānādīni āruyha sīghaṁ sannipatanti. Iti mahājanaṁ pakkositvā viya ānetīti **ānako**tvevassa nāmaṁ ahosi.

---

1. Patinti (Khu 5. 78 piṭṭhe Jātake)
2. Nhāyitvā piḷandhitvā (Sī)

Aññaṁ āṇiṁ odahiṁsūti aññaṁ suvaṇṇarajatādimayaṁ āṇiṁ ghaṭayiṁsu. **Āṇisaṅghāṭova avasissī**ti suvaṇṇādimayānaṁ āṇīnaṁ saṅghāṭamattameva avasesaṁ ahosi. Athassa dvādasayojanappamāṇo saddo antosālāyampi dukkhena suyyittha.

Gambhīrāti Pāḷivasena gambhīrā Sallasuttasadisā[1]. **Gambhīratthā**ti atthavasena gambhīrā Mahāvedallasuttasadisā[2]. **Lokuttarā**ti lokuttara-atthadīpakā. **Suññatappaṭisaṁyuttā**ti sattasuññatadhammamattameva pakāsakā saṁkhittasaṁyuttasadisā. **Uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabban**ti uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe ca. **Kavikatā**ti[3] kavīhi katā[4]. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Cittakkharā**ti vicitra-akkharā. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Bāhirakā**ti sāsanato bahibhūtā. **Sāvakabhāsitā**ti tesaṁ tesaṁ sāvakehi bhāsitā. **Sussūsissantī**ti akkharacittatāya ceva savanasampattiyā ca attamanā hutvā sāmaṇeradaharabhikkhumātugāmamahāgahapatikādayo "esa dhammakathiko"ti sannipatitvā sotukāmā bhavissanti. **Tasmā**ti yasmā Tathāgatabhāsitā suttantā anuggayhamānā antaradhāyanti, tasmā. . Sattamaṁ.

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Aṭṭhame **kaliṅgarūpadhānā**ti kaliṅgaraghaṭikaṁ sīsūpadhānañceva pādūpadhānañca katvā. **Appamattā**ti sippuggahaṇe appamattā. **Ātāpino**ti uṭṭhānavīriyātāpena yuttā. **Upāsanasmin**ti sippānaṁ abhiyoge ācariyānañca payirupāsane. Te kira tadā pātova uṭṭhāya sippasālaṁ gacchanti, tattha sippaṁ uggahetvā sajjhāyādīhi abhiyogaṁ katvā mukhaṁ dhovitvā yāgupānāya gacchanti. Yāguṁ pivitvā puna sippasālaṁ gantvā sippaṁ gaṇhitvā sajjhāyaṁ karontā pātarāsāya gacchanti. Katapātarāsā samānā "mā pamādena ciraṁ niddokkamanaṁ ahosī"ti khadiraghaṭikāsu sīse ca pāde ca upadahitvā thokaṁ nipajjitvā puna sippasālaṁ gantvā sippaṁ gahetvā sajjhāyanti. Sāyaṁ sajjhāyaṁ karontā ca gehaṁ gantvā bhuttasāyamāsā paṭhamayāmaṁ sajjhāyaṁ katvā sayanakāle tatheva

---

1. Sallekhasuttasadisā (Sī)
2. Ma 1. 365 piṭṭhe.
3. Kavitāti (Aṁ 2. 94 piṭṭhe, Ṭīkāyaṁ ca.)
4. Kathitā (Ka)

kaliṅgaraṁ upadhānaṁ katvā sayanti. Evaṁ te akkhaṇavedhino vālavedhino ca ahesuṁ. Idaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Otāranti vivaraṁ. **Ārammaṇan**ti paccayaṁ. **Padhānasmin**ti padhānabhūmiyaṁ vīriyaṁ kurumānā. Paṭhamabodhiyaṁ kira bhikkhū bhattakiccaṁ katvāva kammaṭṭhānaṁ manasi karonti. Tesaṁ manasikarontānaṁyeva sūriyo atthaṁ gacchati. Te nhāyitvā puna caṅkamaṁ otaritvā paṭhamayāmaṁ caṅkamanti. Tato "mā ciraṁ niddāyimhā"ti sarīradarathavinodanatthaṁ nipajjantā kaṭṭhakhaṇḍaṁ upadahitvā nipajjanti, te puna pacchimayāme vuṭṭhāya caṅkamaṁ otaranti. Te sandhāya idaṁ vuttaṁ. Ayampi dīpo tiṇṇaṁ rājūnaṁ kāle ekaghaṇḍinigghoso ekapadhānabhūmi ahosi. Nānāmukhe[1] pahaṭaghaṇḍi[2] pilicchikoḷiyaṁ osarati, kalyāṇiyaṁ pahaṭaghaṇḍi nāgadīpe osarati. "Ayaṁ bhikkhu puthujjano, ayaṁ puthujjano"ti aṅguliṁ pasāretvā dassetabbo ahosi. Ekadivasaṁ sabbe arahantova ahesuṁ. **Tasmā**ti yasmā kaliṅgarūpadhānānaṁ māro ārammaṇaṁ na labhati, tasmā. . Aṭṭhamaṁ.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. Navame **ativelan**ti atikkantavelaṁ kālaṁ atikkantappamāṇaṁ kālaṁ. **Kimaṅgaṁ panāhan**ti ahaṁ pana kiṁkāraṇā na upasaṅkamissāmi. **Bhisamuḷālan**ti bhisañceva muḷālañca. **Abbuhetvā**ti[3] uddharitvā. **Bhiṅkacchāpā**ti hatthipotakā. Te kira abhiṇhaṁ bhiṅkārasaddaṁ karonti, tasmā bhiṅkacchāpāti vuccanti. **Pasannākāraṁ karontī**ti pasannehi kattabbākāraṁ karonti, cattāro paccaye denti. **Dhammaṁ bhāsantī**ti ekaṁ dve jātakāni vā suttante vā uggaṇhitvā asambhinnena sarena[4] dhammaṁ desenti. **Pasannākāraṁ karontī**ti tesaṁ tāya desanāya pasannā gihī paccaye denti. **Neva vaṇṇāya hoti na balāyā**ti neva guṇavaṇṇāya, na ñāṇabalāya hoti, guṇavaṇṇe pana parihāyante sarīravaṇṇopi sarīrabalampi parihāyati, tasmā sarīrassa neva vaṇṇāya na balāya hoti. . Navamaṁ.

---

1. Ṭhānamukhena (Ka)
2. Pahaṭagaṇḍi (Sī, Syā)
3. Abbhuggahetvāti (Syā)
4. Saddena (Syā)

10. Biḷārasuttavaṇṇanā

232. Dasame **sandhisamalasaṁkaṭīre**ti ettha **sandhī**ti bhinnagharānaṁ sandhi[1], **samalo**ti gāmato gūthanikkhamanamaggo, **saṁkaṭīran**ti saṅkāraṭṭhānaṁ. **Mudumūsin**ti mudukaṁ mūsikaṁ. **Vuṭṭhānaṁ paññāyatī**ti desanā paññāyati. . Dasamaṁ.

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. Ekādasame **yena yena icchatī**ti so jarasiṅgālo icchiticchitaṭṭhāne iriyāpathakappanena sītavātūpavāyanena ca antarantarā cittassādampi labhatīti dasseti. **Sakyaputtiyapaṭiñño**ti idaṁ Devadattaṁ sandhāya vuttaṁ. So hi ettakampi cittassādaṁ anāgate attabhāve na labhissatīti. . Ekādasamaṁ.

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. Dvādasame **kataññutā**ti katajānanaṁ. **Kataveditā**ti katavisesajānanaṁ. Tatridaṁ jarasiṅgālassa kataññutāya vatthu—satta kira bhātaro khettaṁ kasanti, tesaṁ sabbakaniṭṭho khettapariyante ṭhatvā gāvo rakkhati. Athekaṁ jarasiṅgālaṁ ajagaro gaṇhi, so taṁ disvā yaṭṭhiyā pothetvā vissajjāpesi. Ajagaro siṅgālaṁ vissajjetvā tameva gaṇhi. Siṅgālo cintesi "mayhaṁ iminā jīvitaṁ dinnaṁ, ahampi imassa dassāmī"ti yāgughaṭassa upari ṭhapitaṁ vāsiṁ mukhena ḍaṁsitvā tassa santikaṁ agamāsi. Itare bhātaro[2] disvā "Siṅgālo vāsiṁ haratī"ti anubandhiṁsu. So tehi diṭṭhabhāvaṁ ñatvā vāsiṁ tassa santike chaḍḍetvā palāyi. Itare āgantvā kaniṭṭhaṁ ajagarena gahitaṁ disvā vāsiyā ajagaraṁ chinditvā taṁ gahetvā agamaṁsu. Evaṁ jarasiṅgāle siyā yā kāci kataññutā kataveditā. **Sakyaputtiyapaṭiññe**ti idampi Devadattassa ācārameva sandhāya vuttanti. . Dvādasamaṁ.

Opammasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dvinnaṁ gharānaṁ sandhi (Sī)
2. Khādamānā (Sī), kasamānā (Syā)

10. Bhikkhusaṁyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. Bhikkhusaṁyuttassa paṭhame **āvuso**ti sāvakānaṁ ālāpo. Buddhā hi Bhagavanto sāvake ālapantā "bhikkhave"ti ālapanti, sāvakā pana "Buddhehi sadisā mā homā"ti "āvuso"ti paṭhamaṁ vatvā pacchā "bhikkhave"ti bhaṇanti. Buddhehi ca ālapite bhikkhusaṁgho "bhante"ti paṭivacanaṁ deti, sāvakehi "āvuso"ti. **Ayaṁ vuccatī**ti yasmā dutiyajjhāne vitakkavicārā nirujjhanti, yesaṁ nirodhā saddāyatanaṁ appavattiṁ gacchati, tasmā yadetaṁ dutiyaṁ jhānaṁ nāma, ayaṁ vuccati "ariyānaṁ tuṇhībhāvo"ti ayamettha yojanā. "Dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo"ti ettha pana kammaṭṭhānamanasikāropi paṭhamajjhānādīnipi ariyo tuṇhībhāvotveva saṅkhaṁ gatāni.

Vitakkasahagatāti vitakkārammaṇā. **Saññāmanasikārā**ti saññā ca manasikāro ca. **Samudācarantī**ti pavattanti. Therassa kira dutiyajjhānaṁ na paguṇaṁ[1]. Athassa tato vuṭṭhitassa vitakkavicārā na santato[2] upaṭṭhahiṁsu. Iccassa dutiyajjhānampi saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṁ, taṁ dassento evamāha. **Saṇṭhapehī**ti sammā ṭhapehi. **Ekodibhāvaṁ karohī**ti ekaggaṁ karohi. **Samādahā**ti sammā ādaha āropehi. **Mahābhiññatan**ti chaḷabhiññataṁ. Satthā kira iminā upāyena satta divase therassa hānabhāgiyaṁ samādhiṁ vaḍḍhetvā theraṁ chaḷabhiññataṁ pāpesi. . Paṭhamaṁ.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. Dutiye **atthi nu kho taṁ kiñci lokasmin**ti idaṁ ati-uḷārampi sattaṁ vā saṅkhāraṁ vā sandhāya vuttaṁ. **Satthupi kho**ti idaṁ yasmā Ānandattherassa Satthari adhimatto chando ca pemañca, tasmā "kiṁ nu kho imassa therassa Satthu vipariṇāmenapi sokādayo nuppajjeyyun"ti jānanatthaṁ pucchati. **Dīgharattan**ti sūkarakhatalеṇadvāre Dīghanakhaparibbājakassa Vedanāpariggahasuttantaṁ desitadivasato paṭṭhāya atikkantakālaṁ sandhāyāha.

---

1. Paguṇaṁ (Sī) 2. Santato (Sī), sandato (Syā)

tasmiṁ hi divase therassa ime vaṭṭānugatakilesā samūhatāti. . Dutiyaṁ.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. Tatiye **ekavihāre**ti ekasmiṁ gabbhe. Tadā kira bahū āgantukā bhikkhū sannipatiṁsu. Tasmā pariveṇaggena vā vihāraggena vā senāsanesu apāpuṇantesu dvinnaṁ therānaṁ eko gabbho sampatto. Te divā pāṭiyekkesu ṭhānesu nisīdanti, rattiṁ pana nesaṁ antare cīvarasāṇiṁ pasārenti. Te attano attano pattapattaṭṭhāneyeva nisīdanti. Tena vuttaṁ "ekavihāre"ti. **Oḷārikenā**ti idaṁ oḷārikārammaṇataṁ sandhāya vuttaṁ. Dibbacakkhudibbasotadhātuvihārena hi so vihāsi, tesañca rūpāyatanasaddāyatanasaṅkhātaṁ oḷārikaṁ ārammaṇaṁ. Iti dibbacakkhunā rūpassa diṭṭhattā dibbāya ca sotadhātuyā saddassa sutattā so vihāro oḷāriko nāma jāto. **Dibbacakkhu visujjhī**ti Bhagavato rūpadassanatthāya visuddhaṁ ahosi. **Dibbā ca sotadhātū**ti sāpi Bhagavato saddasuṇanatthaṁ visujjhi. Bhagavatopi therassa rūpadassanatthañceva saddasuṇanatthañca tadubhayaṁ visujjhi. Tadā kira thero "kahaṁ nu kho etarahi Satthā viharatī"ti ālokaṁ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā Satthāraṁ Jetavane vihāre Gandhakuṭiyaṁ nisinnaṁ disvā tassa dibbāya sotadhātuyā saddaṁ suṇi. Satthāpi tatheva akāsi. Evaṁ te aññamaññaṁ passiṁsu ceva, saddañca assosuṁ.

Āraddhavīriyoti paripuṇṇavīriyo paggahitavīriyo. **Yāvadeva upanikkhepanamattāyā**ti tiyojanasahassavitthārassa himavato santike ṭhapitā sāsapamattā pāsāṇasakkharā "himavā nu kho mahā, ayaṁ nu kho pāsāṇasakkharā"ti evaṁ yāva upanikkhepanamattasseva atthāya bhaveyyāti vuttaṁ hoti. Paratopi eseva nayo. **Kappan**ti āyukappaṁ. **Loṇaghaṭāyā**ti cakkavāḷamukhavaṭṭiyā ādhārakaṁ[1] katvā mukhavaṭṭiyā brahmalokaṁ āhacca ṭhitāya loṇacāṭiyāti dasseti.

---

1. Avārakaṁ (Syā)

Ime pana therā upamaṁ āharantā sarikkhakeneva ca vijjamānaguṇena ca āhariṁsu. Kathaṁ? Ayaṁ hi iddhi nāma accuggataṭṭhena ceva vipulaṭṭhena ca Himavantasadisā, paññā catubhūmakadhamme anupavisitvā ṭhitaṭṭhena sabbabyañjanesu anupaviṭṭhaloṇarasasadisā. Evaṁ tāva sarikkhakaṭṭhena āhariṁsu. Samādhilakkhaṇaṁ pana Mahāmoggallānattherassa vibhūtaṁ pākaṭaṁ. Kiñcāpi Sāriputtattherassa avijjamāna-iddhi nāma natthi, Bhagavatā pana "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ iddhimantānaṁ yadimaṁ Mahāmoggallāno"ti[1] ayameva etadagge ṭhapito. Vipassānālakkhaṇaṁ pana Sāriputtattherassa vibhūtaṁ pākaṭaṁ. Kiñcāpi Mahāmoggallānattherassāpi paññā atthi, Bhagavatā pana "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Sāriputto"ti[1] ayameva etadagge ṭhapito. Tasmā yathā ete aññamaññassa dhuraṁ na pāpuṇanti, evaṁ vijjamānaguṇena āhariṁsu. Samādhilakkhaṇasmiṁ hi Mahāmoggallāno nipphattiṁ gato, vipassanālakkhaṇe Sāriputtatthero, dvīsupi etesu Sammāsambuddhoti. . Tatiyaṁ.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Catutthe **appossukko**ti nirussukko. **Saṅkasāyatī**ti viharati. **Veyyāvaccan**ti cīvare kattabbakiccaṁ. **Ābhicetasikānan**ti abhicittaṁ uttamacittaṁ nissitānaṁ. **Nikāmalābhī**ti icchiticchitakkhaṇe samāpajjanasamatthatāya nikāmalābhī. **Akicchalābhī**ti jhānapāripanthike[2] sukhena vikkhambhetvā samāpajjanasamatthatāya adukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti yathāparicchedena vuṭṭhānasamatthatāya vipulalābhī, paguṇajjhānoti attho. **Sithilamārabbhā**ti sithilavīriyaṁ pavattetvā. . Catutthaṁ.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. Pañcame **abhirūpo**ti aññāni rūpāni atikkantarūpo. **Dassanīyo**ti daṭṭhabbayutto. **Pāsādiko**ti dassanena cittaṁ pasādetuṁ samattho. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti chavivaṇṇasundaratāya[3]. . Pañcamaṁ.

---

1. Aṁ 1. 23 piṭṭhe.
2. Jhānaparipanthike (Sī), jhānapāripanthaṁ (Syā), jhānaparibandhike (Ka)
3. Vaṇṇasundaratāya (Sī, Syā)

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. Chaṭṭhe **dubbaṇṇan**ti virūpasarīravaṇṇaṁ. **Okoṭimakan**ti rassaṁ. **Paribhūtarūpan**ti pamāṇavasena paribhūtajātikaṁ. Taṁ kira chabbaggiyā bhikkhū "āvuso Bhaddiya āvuso Bhaddiyā"ti tattha tattha parāmasitvā nānappakāraṁ kīḷanti ākaḍḍhanti parikaḍḍhanti. Tena vuttaṁ "paribhūtarupan"ti. Kasmā panesa evarūpo jāto? Ayaṁ kira atīte eko mahārājā ahosi, tassa mahallakā ca mahallakitthiyo ca[1] paṭikūlā honti. So sace mahallake passati, tesaṁ cūḷaṁ ṭhapāpetvā kacchaṁ bandhāpetvā yathāruci kīḷāpeti. Mahallakitthiyopi disvā tāsampi icchiticchitaṁ vippakāraṁ katvā yathāruci kīḷāpeti. Tesaṁ puttadhītādīnaṁ santike mahāsārajjaṁ uppajjati. Tassa pāpakiriyā pathavito paṭṭhāya chadevaloke ekakolāhalaṁ akāsi[2].

Atha Sakko cintesi "ayaṁ andhabālo mahājanaṁ viheṭheti, karissāmissa niggahan"ti[3]. So mahallakagāmiyavaṇṇaṁ katvā yānake ekaṁ takkacāṭiṁ āropetvā yānaṁ pesento[4] nagaraṁ pavisati. Rājāpi hatthiṁ āruyha nagarato nikkhanto saṁ disvā "ayaṁ mahallako takkayānakena amhākaṁ abhimukho āgacchati, vāretha vārethā"ti āha. Manussa ito cito ca pakkhandantāpi na passanti. Sakko hi "rājāva maṁ passatu, mā aññe"ti evaṁ adhiṭṭhahi. Atha tesu manussesu "kahaṁ deva kahaṁ devā"ti vadantesu eva rājā saha hatthinā vaccho viya dhenuyā yānassa heṭṭhā pāvisi. Sakko takkacāṭiṁ bhindi.

Rājā sīsato paṭṭhāya takkena kilinnasarīro ahosi. So sarīraṁ ubbaṭṭāpetvā uyyānapokkharaṇiyaṁ nhatvā alaṅkatasarīro nagaraṁ pavisanto puna taṁ addasa, disvā "ayaṁ so amhehi diṭṭhamahallako puna dissati, vāretha vāretha nan"ti āha. Manussā "kahaṁ deva kahaṁ devā"ti ito cito ca vidhāviṁsu. So paṭhamavippakārameva puna pāpuṇi. Tasmiṁ khaṇe Sakko goṇe ca yānañca antaradhāpetvā

---

1. Kāṇakuṭṭhino ca (Syā)
2. Ahosi (Syā)
3. Niggaṇhananti (Syā)
4. Pājento (Sī)

ākāse ṭhatvā āha "andhabāla tvaṁ mayi 'Takkavāṇijako eso'ti saññaṁ karosi, sakkohaṁ devarājā, 'tavetaṁ pāpakiriyaṁ nivāressāmī'ti āgato, mā puna evarūpaṁ akāsī"ti santajjetvā agamāsi. Iminā kammena so dubbaṇṇo ahosi.

Vipassīsammāsambuddhakāle panesa Cittapattakokilo nāma hutvā kheme migadāye vasanto ekadivasaṁ Himavantaṁ gantvā madhuraṁ ambaphalaṁ tuṇḍena gahetvā āgacchanto bhikkhusaṁghaparivāraṁ Satthāraṁ disvā cintesi "ahaṁ aññesu divasesu rittako Tathāgataṁ passāmi, ajja pana me imaṁ ambapakkaṁ atthi, Dasabalassa taṁ dassāmī"ti otaritvā ākāse carati. Satthā tassa cittaṁ ñatvā upaṭṭhākaṁ olokesi. So pattaṁ nīharitvā Dasabalaṁ vanditvā Satthu hatthe ṭhapesi. Kokilo Dasabalassa patte ambapakkaṁ patiṭṭhāpesi. Satthā tattheva nisīditvā taṁ paribhuñji. Kokilo pasannacitto punappunaṁ Dasabalassa guṇe āvajjetvā Dasabalaṁ vanditvā attano kulāvakaṁ gantvā sattāhaṁ pītisukheneva vītināmesi. Iminā kammena saro madhuro ahosi.

Kassapasammāsambuddhakāle pana cetiye āraddhe "kiṁ pamāṇaṁ karoma, sattayojanappamāṇaṁ. Atimahantaṁ etaṁ, chayojanappamāṇaṁ karoma. Idampi atimahantaṁ, pañcayojanaṁ karoma, catuyojanaṁ, tiyojanaṁ, dviyojanan"ti. Ayaṁ tadā jeṭṭhakavaḍḍhakī hutvā "evaṁ bho anāgate sukhapaṭijaggitaṁ kātuṁ vaṭṭatī"ti vatvā rajjuṁ ādāya parikkhipanto gāvutamattake ṭhatvā "ekekaṁ mukhaṁ gāvutaṁ hotu, cetiyaṁ yojanāvaṭṭaṁ yojanubbedhaṁ bhavissatī"ti āha. Te tassa vacane aṭṭhaṁsu. Cetiyaṁ sattadivasasattamāsādhikehi sattahi saṁvaccharehi niṭṭhitaṁ. Iti appamāṇassa Buddhassa pamāṇaṁ akāsīti. Tena kammena okoṭimako jāto.

Hatthayo pasadā migāti hatthino ca pasadamigā ca. **Natthi kāyasmiṁ**[1] **tulyatā**ti kāyasmiṁ pamāṇaṁ nāma natthi, akāraṇaṁ kāyapamāṇanti attho. . Chaṭṭhaṁ.

---

1. Kāyasmi (Ṭīkāyaṁ)

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Sattame **poriyā vācāyā**ti puravāsīnaṁ nagaramanussānaṁ vācāsadisāya aparihīnakkharapadāya madhuravācāya. **Vissaṭṭhāyā**ti asandiddhāya[1] apalibuddhāya, pittasemhehi anupahatāyāti attho. **Anelagalāyā**ti yathā dandhamanussā mukhena kheḷaṁ gaḷantena vācaṁ bhāsanti, na evarūpāya, atha kho niddosāya visadavācāya. **Pariyāpannāyā**ti catusaccapariyāpannāya cattāri saccāni amuñcitvā pavattāya. **Anissitāyā**ti vaṭṭanissitaṁ katvā akathitāya. **Dhammo hi isinaṁ dhajo**ti navavidhalokuttaradhammo isīnaṁ dhajo nāmāti. . Sattamaṁ.

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. Aṭṭhame **ākoṭitapaccākoṭitānī**ti ekasmiṁ passe pāṇinā vā muggarena vā ākoṭanena ākoṭitāni, parivattetvā ākoṭanena paccākoṭitāni. **Añjetvā**ti añjanena pūretvā. **Acchaṁ pattan**ti vippasannavaṇṇaṁ mattikāpattaṁ. Kasmā pana thero evamakāsīti. Satthu ajjhāsayajānanatthaṁ. Evaṁ kirassa ahosi "sace Satthā 'sobhati vata me ayaṁ kaniṭṭhabhātiko'ti vakkhati, yāvajīvaṁ imināvākārena carissāmi. Sace ettha dosaṁ dassati[2], imaṁ ākāraṁ pahāya saṅkāracoḷaṁ gahetvā cīvaraṁ katvā dhārento pariyantasenāsane vasanto carissāmī"ti. **Assasī**ti bhavissasi.

Aññātuñchenāti abhilakkhitesu issarajanagehesu kaṭukabhaṇḍasambhāraṁ sugandhaṁ bhojanaṁ pariyesantassa uñcho ñātuñcho nāma. Gharapaṭipāṭiyā pana dvāre ṭhitena laddhaṁ missakabhojanaṁ aññātuñcho nāma. Ayamidha adhippeto. **Kāmesu anapekkhinan**ti vatthukāmakilesakāmesu nirapekkhaṁ. **Āraññiko cā**ti-ādi sabbaṁ samādānavaseneva vuttaṁ. **Kāmesu ca anapekkho**ti idaṁ suttaṁ devaloke accharāyo dassetvā āgatena aparabhāge kathitaṁ. Imassa kathitadivasato paṭṭhāya thero ghaṭento vāyamanto katipāheneva arahatte patiṭṭhāya sadevake loke aggadakkhiṇeyyo jāto. . Aṭṭhamaṁ.

---

1. Avisaddhitāya (Syā), asanniṭṭhāya (Ka) Dī-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Dasseti (Sī), dissati (Syā, Ka)

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. Navame **dummano**ti uppannadomanasso. Kasmā panāyaṁ evaṁ dukkhī dummano jātoti? Khattiyapabbajito hesa, tena naṁ pabbājetvā dupaṭṭasāṭakaṁ nivāsāpetvā varacīvaraṁ pārupetvā akkhīni añjetvā manosilātelena sīsaṁ makkhesuṁ. So bhikkhūsu rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṁ gatesu "bhikkhunā nāma vivittokāse nisīditabban"ti ajānanto bhojanasālaṁ gantvā mahāpīṭhaṁ āruhitvā nisīdi. Disāvacarā āgantukā paṁsukūlikā bhikkhū āgantvā "imināva nīhārena rajokiṇṇehi gattehi na sakkā Dasabalaṁ passituṁ, bhaṇḍakaṁ tāva ṭhapessāmā"ti bhojanasālaṁ agamaṁsu. So tesu mahātheresu āgacchantesu niccalo nisīdiyeva. Aññe bhikkhū "pādavattaṁ karoma, tālavaṇṭena[1] bījāmā"ti āpucchanti. Ayaṁ pana nisinnakova "kativassatthā"ti pucchitvā "mayaṁ avassikā, tumhe pana kativassatthā"ti vutte "mayaṁ ajja pabbajitā"ti āha. Atha naṁ bhikkhū "āvuso adhunā chinnacūḷosi, ajjāpi te sīsamūle ūkāgandho vāyatiyeva, tvaṁ nāma ettakesu vuḍḍhataresu vattaṁ āpucchantesu nissaddo niccalo nisinno, apacitimattampi te natthi, kassa sāsane pabbajitosī"ti parivāretvā taṁ vācāsattīhi paharantā "kiṁ tvaṁ iṇaṭṭo vā bhayaṭṭo vā jīvituṁ asakkonto pabbajito"ti āhaṁsu. So ekampi theraṁ olokesi, tena "kiṁ maṁ olokesi mahallakā"ti vutte aññaṁ olokesi, tenapi tatheva vutte athassa "ime maṁ parivāretvā vācāsattīhi vijjhantī"ti khattiyamāno uppajji. Akkhīsu maṇivaṇṇāni assūni sañcariṁsu. Tato ne āha "kassa santikaṁ āgatatthā"ti. Te "kiṁ pana tvaṁ 'mayhaṁ santikaṁ āgatā'ti amhe maññasi gihibyañjanabhaṭṭhakā"ti[2] vatvā "sadevake loke aggapuggalassa Satthu santikaṁ āgatamhā"ti āhaṁsu. So "mayhaṁ bhātu santike āgatā tumhe, yadi evaṁ idāni vo āgatamaggeneva gamanaṁ karissāmī"ti kujjhitvā nikkhanto antarāmagge cintesi "mayi imināva[3] nīhārena gate Satthā ete na nīharāpessatī"ti dukkhī dummano assūni pavattayamāno agamāsi. Iminā kāraṇena esa evaṁ jātoti.

---

1. Tālapaṇṇena (Ka) 2. Gihibyañjana-atthikāti (Sī), gihibyañjana-atthakāti (Syā)
3. Iminā tāva (Syā, Ka)

Vācāsannitodakenāti[1] vacanapatodena. **Sañjambharimakaṁsū**ti sañjambharitaṁ nirantaraṁ phuṭaṁ akaṁsu, upari[2] vijjhiṁ sūti vuttaṁ hoti. **Vattā**ti pare yadicchakaṁ vadatiyeva. **No ca vacanakkhamo**ti paresaṁ vacanaṁ khamituṁ na sakkoti. Idāni tāva tvaṁ iminā kopena iminā[3] vuttavācāsannitodakena viddho, atīte pana raṭṭhato ca pabbājitoti. Evaṁ vutte "katarasmiṁ kāle Bhagavā"ti bhikkhū Bhagavantaṁ yāciṁsu.

Satthā āha—atīte Bārāṇasiyaṁ Bārāṇasirājā rajjaṁ kāresi. Atheko Jātimā, eko Mātaṅgoti dve isayo Bārāṇasiṁ agamaṁsu. Tesu Jātimā puretaraṁ gantvā kumbhakārasālāyaṁ nisīdi. Mātaṅgo tāpaso pacchā gantvā tattha okāsaṁ yāci kumbhakāro "atthettha paṭhamataraṁ paviṭṭho pabbajito, taṁ pucchā"ti āha. So attano parikkhāraṁ gahetvā sālāya dvāramūle ṭhatvā "amhākampi ācariya ekarattivāsāya okāsaṁ dethā"ti āha. Pavisa bhoti. Pavisitvā nisinnaṁ "bho kiṁ gottosī"ti pucchi. Caṇḍālagottomhīti. Na sakkā tayā saddhiṁ ekaṭṭhāne nisīdituṁ, ekamantaṁ gacchāti. So ca tattheva tiṇasanthārakaṁ[4] pattharitvā nipajji, Jātimā dvāraṁ nissāya nipajji. Itaro passāvatthāya nikkhamanto taṁ urasmiṁ akkami. "Ko eso"ti ca vutte "ahaṁ ācariyā"ti āha. Re caṇḍāla, kiṁ aññato maggaṁ na passasi, atha me āgantvā akkamasīti. Ācariya adisvā me akkantosi, khama[5] mayhanti. So mahāpurise bahi nikkhante cintesi "ayaṁ paccāgacchantopi itova āgamissatī"ti parivattetvā nipajji. Mahāpurisopi "ācariyo ito sīsaṁ katvā nipanno, pādasamīpena gamissāmī"ti pavisanto puna urasmiṁ yeva akkami. "Ko eso"ti ca vutte "ahaṁ ācariyā"ti āha. "Paṭhamaṁ tāva te ajānantena kataṁ, idāni maṁ ghaṭentova akāsi, sūriye te uggacchante sattadhā muddhā phalatū"ti sapi. Mahāpuriso kiñci avatvā pure-aruṇeyeva sūriyaṁ gaṇhi, nāssa uggantuṁ adāsi. Manussā ca hatthi-assādayo ca pabujjhiṁsu.

---

1. Vācāya sannitodakenāti (Syā, Ka, Ṭīkāyaṁ ca) Dī-Ṭṭha 1. 311 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Upari upari (Sī)
3. Iti tvaṁ iminā kopena idha (Sī)
4. Tiṇasantarikaṁ (Sī, Syā)
5. Akkanto, khamatha (Sī), akkamato khamasi (Syā)

Manussā rājakulaṁ gantvā “deva sakalanagare appabuddho nāma natthi, na ca aruṇuggaṁ paññāyati, kiṁ nu kho etan”ti. Tena hi nagaraṁ parivīmaṁsathāti. Te parivīmaṁsantā kumbhakārasālāyaṁ dve tāpase disvā “imesaṁ etaṁ kammaṁ bhavissatī”ti gantvā rañño ārocesuṁ. Raññā ca “pucchatha ne”ti vuttā āgantvā Jātimantaṁ pucchiṁsu “tumhehi andhakāraṁ katan”ti. Na mayā kataṁ, esa pana kūṭajaṭilo chavo anantamāyo, taṁ pucchathāti. Te āgantvā mahāpurisaṁ pucchiṁsu “tumhehi bhante andhakāraṁ katan”ti. Āma ayaṁ ācariyo maṁ abhisapi, tasmā mayā katanti. Te gantvā rañño ārocesuṁ. Rājāpi āgantvā mahāpurisaṁ “tumhehi kataṁ bhante”ti pucchi. Āma mahārājāti. Kasmā bhanteti. Iminā abhisapitomhi, sace maṁ eso khamāpessati, sūriyaṁ vissajjessāmīti. Rājā “khamāpetha bhante etan”ti āha. Itaro “mādiso Jātimā kiṁ evarūpaṁ caṇḍālaṁ khamāpessati, na khamāpemī”ti.

Atha naṁ manussā “na kiṁ tvaṁ attano ruciyā khamāpessasī”ti vatvā hatthesu ca pādesu ca gahetvā pādamūle nipajjāpetvā “khamāpehī”ti āhaṁsu. So nissaddo nipajji. Punapi naṁ “khamāpehī”ti āhaṁsu. Tato “khama mayhaṁ ācariyā”ti āha. Mahāpuriso “ahaṁ tāva tuyhaṁ khamitvā sūriyaṁ vissajjessāmi, sūriye pana uggate tava sīsaṁ sattadhā phalissatī”ti vatvā “imassa sīsappamāṇaṁ mattikāpiṇḍaṁ matthake ṭhapetvā etaṁ nadiyā galappamāṇe udake ṭhapethā”ti āha. Manussā tathā akaṁsu. Ettāvatā saraṭṭhakaṁ rājabalaṁ sannipati. Mahāpuriso sūriyaṁ muñci. Sūriyarasmi āgantvā mattikāpiṇḍaṁ pahari, so sattadhā bhijji. Tāvadeva so nimujjitvā ekena titthena uttaritvā palāyi. Satthā imaṁ vatthuṁ āharitvā “idāni tāva tvaṁ bhikkhūnaṁ santike paribhāsaṁ labhasi, pubbepi imaṁ kodhaṁ nissāya raṭṭhato pabbājito”ti anusandhiṁ ghaṭetvā atha naṁ ovadanto **na kho te taṁ Tissa parirūpan**ti-ādimāha. . Navamaṁ.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. Dasame **vaṇṇavādī**ti ānisaṁsavādī. **Yaṁ atītaṁ taṁ pahīnan**ti atīte khandhapañcake chandarāgappahānena taṁ pahīnaṁ nāma hoti. **Anāgatan**ti anāgatampi khandhapañcakaṁ tattha chandarāgapaṭinissaggena paṭinissaṭṭhaṁ nāma

hoti. **Sabbābhibhun**ti sabbā khandhāyatanadhātuyo ca tayo bhave ca abhibhavitvā ṭhitaṁ. **Sabbavidun**ti taṁ vuttappakāraṁ sabbaṁ viditaṁ pakaṭaṁ katvā ṭhitaṁ. **Sabbesu dhammesū**ti tesveva dhammesu taṇhādiṭṭhilepehi anupalittaṁ. **Sabbañjahan**ti tadeva sabbaṁ tattha chandarāgappahānena jahitvā ṭhitaṁ. **Taṇhakkhaye vimuttan**ti taṇhakkhayasaṅkhāte nibbāne tadārammaṇāya vimuttiyā vimuttaṁ. . Dasamaṁ.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. Ekādasame **Mahākappino**ti evaṁnāmako abhiññābalappatto asītimahāsāvakānaṁ abbhantaro mahāthero. So kira gihikāle Kukkuṭavatīnagare tiyojanasatikaṁ rajjaṁ akāsi. Pacchimabhavikattā pana tathārūpaṁ sāsanaṁ sotuṁ ohitasoto[1] vicarati. Athekadivasaṁ amaccasahassaparivuto uyyānakīḷikaṁ agamāsi. Tadā ca Majjhimadesato jaṅghavāṇijā taṁ nagaraṁ gantvā bhaṇḍaṁ paṭisāmetvā "rājānaṁ passissāmā"ti paṇṇākārahatthā rājakuladvāraṁ gantvā "rājā uyyānaṁ gato"ti sutvā uyyānaṁ gantvā dvāre ṭhitā paṭihārassa ārocayiṁsu. Atha rañño nivedite rājā pakkosāpetvā niyyātitapaṇṇākāre vanditvā ṭhite "tātā kuto āgatatthā"ti pucchi. Sāvatthito devāti. Kacci vo raṭṭhaṁ subhikkhaṁ, dhammiko rājāti. Āma devāti. Atthi pana tumhākaṁ dese kiñci sāsananti. Atthi deva, na pana sakkā ucchiṭṭhamukhehi kathetunti. Rājā suvaṇṇabhiṅgārena udakaṁ dāpesi. Te mukhaṁ vikkhāletvā Dasabalābhimukhā añjaliṁ paggaṇhitvā "deva amhākaṁ dese Buddharatanaṁ nāma uppannan"ti āhaṁsu. Rañño "Buddho"ti vacane sutamatte sakalasarīraṁ pharamānā pīti uppajji. Tato "Buddhoti tātā vadathā"ti āha. Buddhoti deva vadāmāti. Evaṁ tikkhattuṁ vadāpetvā "Buddhoti padaṁ aparimāṇaṁ, nāssa sakkā parimāṇaṁ kātun"ti tasmiṁ yeva pasanno satasahassaṁ datvā puna "aññaṁ kiṁ sāsanan"ti pucchi. Deva dhammaratanaṁ nāma uppannanti. Tampi sutvā tatheva tikkhattuṁ paṭiññaṁ gahetvā aparampi satasahassaṁ datvā puna "aññaṁ kiṁ sāsanan"ti pucchi, saṁgharatanaṁ deva uppannanti. Tampi sutvā tatheva tikkhattuṁ paṭiññaṁ gahetvā aparampi

1. Ohitasotova (Syā)

satasahassaṁ datvā dinnabhāvaṁ paṇṇe likhitvā “tātā deviyā santikaṁ gacchathā”ti pesesi. Tesu gatesu amacce pucchi “tātā Buddho loke uppanno, tumhe kiṁ karissathā”ti. Deva tumhe kiṁ kattukāmāti. Ahaṁ pabbajissāmīti. Mayampi pabbajissāmāti. Te sabbepi gharaṁ vā kuṭumbaṁ vā anapaloketvā ye asse āruyha gatā, teheva nikkhamiṁsu.

Vāṇijā Anojādeviyā santikaṁ gantvā paṇṇaṁ dassesuṁ. Sā vācetvā “raññā tumhākaṁ bahū kahāpaṇā dinnā, kiṁ tumhehi kataṁ tātā”ti pucchi. Piyasāsanaṁ devi ānītanti. Amhepi sakkā tātā suṇāpetunti. Sakkā devi, ucchiṭṭhamukhehi pana vattuṁ na sakkāti. Sā Suvaṇṇabhiṅgārena udakaṁ dāpesi. Te mukhaṁ vikkhāletvā rañño ārocitanayeneva ārocesuṁ. Sāpi sutvā uppannapāmojjā teneva nayena ekekasmiṁ pade tikkhattuṁ paṭiññaṁ gahetvā paṭiññāgaṇanāya tīṇi tīṇi katvā navasatasahassāni adāsi. Vāṇijā sabbānipi dvādasasatasahassāni labhiṁsu. Atha ne “rājā kahaṁ tātā”ti pucchi. Pabbajissāmīti nikkhanto devīti. “Tena hi tātā tumhe gacchathā”ti te uyyojetvā raññā saddhiṁ gatānaṁ amaccānaṁ mātugāme pakkosāpetvā “tumhe attano sāmikānaṁ gataṭṭhānaṁ jānātha ammā”ti pucchi. Jānāma ayye, raññā saddhiṁ uyyānakīḷikaṁ gatāti. Āma gatā, tattha pana gantvā “Buddho uppanno, dhammo uppanno, saṁgho uppanno”ti sutvā “Dasabalassa santike pabbajissāmā”ti gatā, tumhe kiṁ karissathāti. Tumhe pana ayye kiṁ kattukāmāti. Ahaṁ pabbajissāmi, na tehi vantavamanaṁ jivhagge ṭhapeyyanti. “Yadi evaṁ mayampi pabbajissāmā”ti sabbā rathe yojāpetvā nikkhamiṁsu.

Rājāpi amaccasahassena saddhiṁ Gaṅgāya tīraṁ pāpuṇi. Tasmiñca samaye Gaṅgā pūrā hoti. Atha naṁ disvā “ayaṁ Gaṅgā pūrā caṇḍamacchākiṇṇā, amhehi saddhiṁ āgatā dāsā vā manussā vā natthi, ye no nāvaṁ vā uḷumpaṁ vā katvā dadeyyuṁ, etassa pana Satthu guṇā nāma heṭṭhā Avīcito upari yāva bhavaggā patthaṭā, sace esa Satthā Sammāsambuddho, imesaṁ assānaṁ khurapiṭṭhāni mā tementū”ti udakapiṭṭhena asse

pakkhandāpesuṁ. Eka-assassāpi khurapiṭṭhamattaṁ[1] na temi, rājamaggena gacchantā viya paratīraṁ patvā purato aññaṁ mahānadiṁ pāpuṇiṁsu. Tattha aññā saccakiriyā natthi, tāya eva saccakiriyāya tampi aḍḍhayojanavitthāraṁ nadiṁ atikkamiṁsu. Atha tatiyaṁ Candabhāgaṁ nāma mahānadiṁ patvā tampi tāya eva saccakiriyāya atikkamiṁsu.

Satthāpi taṁdivasaṁ paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṁ olokento "ajja Mahākappino tiyojanasatikaṁ rajjaṁ pahāya amaccasahassaparivāro mama santike pabbajituṁ āgacchatī"ti disvā mayā tesaṁ paccuggamanaṁ kātuṁ yuttan"ti pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā bhikkhusaṁghaparivāro Sāvatthiyaṁ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkanto sayameva pattacīvaraṁ gahetvā ākāse uppatitvā Candabhāgāya nadiyā tīre tesaṁ uttaraṇatitthassa[2] abhimukhe ṭhāne mahānigrodharukkho atthi, tattha pallaṅkena nisīditvā parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā chabbaṇṇabuddharasmiyo vissajjesi. Te tena titthena uttarantā ca chabbaṇṇabuddharasmiyo ito cito ca vidhāvantiyo olokentā Dasabalassa puṇṇacandasassirikaṁ[3] mukhaṁ disvā "yaṁ Satthāraṁ uddissa mayaṁ pabbajitā, addhā so eso"ti dassaneneva niṭṭhaṁ gantvā diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya onatā vandamānā āgamma Satthāraṁ vandiṁsu. Rājā gopphakesu gahetvā Satthāraṁ vanditvā ekamantaṁ nisīdi saddhiṁ amaccasahassena. Satthā tesaṁ dhammaṁ kathesi. Desanāpariyosāne sabbe arahatte patiṭṭhāya Satthāraṁ pabbajjaṁ yāciṁsu. Satthā "pubbe ime cīvaradānassa dinnattā attano cīvarāni gahetvāva āgatā"ti suvaṇṇavaṇṇaṁ hatthaṁ pasāretvā "etha bhikkhavo svākkhāto dhammo, caratha brahmacariyaṁ sammā dukkhassa antakiriyāyā"ti āha. Sāva tesaṁ āyasmantānaṁ pabbajjā ca upasampadā ca ahosi, Vassasaṭṭhikattherā[4] viya Satthāraṁ parivārayiṁsu.

Anojāpi devī rathasahassaparivārā Gaṅgātīraṁ patvā rañño atthāya ābhataṁ nāvaṁ vā uḷumpaṁ vā adisvā attano byattatāya cintesi "rājā saccakiriyaṁ katvā gato bhavissati, so pana Satthā na kevalaṁ

---

1. Khurapiṭṭhimattaṁ (Sī)
2. Uttaranadititthassa (Syā)
3. Puṇṇacandasarikkhakaṁ (Sī)
4. Vassasatikattherā (Sī)

tesaṁyeva atthāya nibbatto, sace so Satthā Sammāsambuddho, amhākaṁ rathā mā udake nimujjiṁsū"ti udakapiṭṭhe rathe pakkhandāpesi. Rathānaṁ nemivaṭṭimattampi na temi. Dutiyatatiyanadīpi teneva saccakārena uttaramānāyeva nigrodharukkhamūle Satthāraṁ addasa. Satthā "imāsaṁ attano sāmike passantīnaṁ chandarāgo uppajjitvā maggaphalānaṁ antarāyaṁ kareyya, so evaṁ kātuṁ na sakkhissatī"ti yathā aññamaññe na passanti, tathā akāsi. Tā sabbāpi titthato uttaritvā Dasabalaṁ vanditvā nisīdiṁsu. Satthā tāsaṁ dhammaṁ kathesi, desanāpariyosāne sabbāpi sotāpattiphale patiṭṭhāya aññamaññe passiṁsu. Satthā "uppalavaṇṇā āgacchatū"ti cintesi. Therī āgantvā sabbā pabbājetvā ādāya bhikkhunīnaṁ upassayaṁ gatā. Satthā bhikkhusahassaṁ gahetvā ākāsena Jetavanaṁ agamāsi. Imaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ "Mahākappinoti evaṁnāmako abhiññābalappatto asītimahāsāvakānaṁ abbhantaro mahāthero"ti.

Janetasminti janite, pajāyāti attho. **Ye gottapaṭisārino**ti ye "mayaṁ Vāseṭṭhā Gotamā"ti gottaṁ paṭisaranti paṭijānanti, tesaṁ khattiyo seṭṭhoti attho. **Vijjācaraṇasampanno**ti aṭṭhahi vijjāhi ceva pannarasadhammabhedena caraṇena ca samannāgato. **Tapatī**ti virocati. **Jhāyī tapati brāhmaṇo**ti khīṇāsavabrāhmaṇo duvidhena jhānena jhāyamāno tapati virocati[1]. Tasmiṁ pana khaṇe Kāludāyitthero duvidhena jhānena jhāyamāno avidūre nisinno hoti. **Buddho tapatī**ti Sabbaññubuddho virocati. Sabbamaṅgalagāthā kiresā. Bhātikarājā kira ekaṁ pūjaṁ kāretvā ācariyakaṁ[2] āha "tīhi ratanehi amuttaṁ ekaṁ jayamaṅgalaṁ vadathā"ti. So Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ sammasitvā imaṁ gāthaṁ vadanto "divā tapati ādicco"ti vatvā atthaṅgamentassa sūriyassa añjaliṁ paggaṇhi. "Rattimābhāti candimā"ti uṭṭhahantassa candassa añjaliṁ paggaṇhi. "Sannaddho khattiyo tapatī"ti rañño añjaliṁ paggaṇhi. "Jhāyī tapati brāhmaṇo"ti bhikkhusaṁghassa añjaliṁ paggaṇhi. "Buddho tapati tejasā"ti vatvā pana mahācetiyassa añjaliṁ paggaṇhi. Atha naṁ rājā "mā hatthaṁ otārehī"ti ukkhittasmiṁyeva hatthe sahassaṁ ṭhapesi. . Ekādasamaṁ.

---

1. Ativirocati (Syā)   2. Bhāṇakaṁ (Sī)

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Dvādasame **cirarattaṁsametikā**ti[1] dīgharattaṁ saṁsanditvā sametvā ṭhitaladdhino. Te kira[2] pañcajātisatāni ekatova vicariṁsu. **Sameti nesaṁ saddhammo**ti idāni imesaṁ ayaṁ sāsanadhammo saṁsandati sameti. **Dhamme Buddhappavedite**ti Buddhena pavedite[3] dhamme etesaṁ sāsanadhammo sobhatīti attho. **Suvinītā kappinenā**ti attano upajjhāyena ariyappavedite dhamme suṭṭhu vinītā. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti. . Dvādasamaṁ.

Bhikkhusaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Sāratthappakāsiniyā Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Nidānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Samāhitāti (Sī), samenikāti (Syā)
2. Te kira pabbajitā (Syā)
3. Paveditamhi (Syā)

Khandhavagga

Saṁyuttaṭṭhakathā

Namo Tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhasaṁyutta

1. Nakulapituvagga

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. **Khandhiyavaggassa**[1] paṭhame **Bhaggesū**ti evaṁnāmake janapade. **Susumāragire**ti Susumāragiranagare. Tasmiṁ kira māpiyamāne susumāro saddamakāsi, tenassa "Susumāragiran"tveva nāmaṁ akaṁsu. **Bhesakaḷāvane**ti Bhesakaḷāya nāma yakkhiniyā adhivutthattā evaṁladdhanāme vane. Tad eva migagaṇassa[2] abhayatthāya dinnattā **migadāyo**ti vuccati. Bhagavā tasmiṁ janapade taṁ nagaraṁ nissāya tasmiṁ vanasaṇḍe viharati. **Nakulapitā**ti Nakulassa nāma dārakassa pitā.

Jiṇṇoti jarājiṇṇo. **Vuḍḍho**ti vayovuḍḍho. **Mahallako**ti jātimahallako. **Addhagato**ti tiyaddhagato. **Vayo-anuppatto**ti tesu tīsu addhesu pacchimavayaṁ anuppatto. **Āturakāyo**ti gilānakāyo. Idañhi sarīraṁ suvaṇṇavaṇṇampi niccapaggharaṇaṭṭhena āturaṁ yeva

---

1. Khandhakavaggassa (Sī), nakulapituvaggassa (Syā)   2. Migānaṁ (Sī)

nāma. Visesena panassa jarāturatā byādhāturatā maraṇāturatāti tisso āturatā honti. Tāsu kiñcāpi eso mahallakattā jarāturova, abhiṇharogatāya panassa byādhāturatā idha adhippetā. **Abhikkhaṇātaṅko**ti abhiṇharogo nirantararogo. **Aniccadassāvī**ti tāya āturatāya icchiticchitakkhaṇe āgantuṁ asakkonto kadācideva daṭṭhuṁ labhāmi, na sabbakālanti attho. **Manobhāvanīyānan**ti manavaḍḍhakānaṁ. Yesu hi diṭṭhesu[1] kusalavasena cittaṁ vaḍḍhati, te Sāriputtamoggallānādayo mahātherā manobhāvanīyā nāma. **Anusāsatū**ti punappunaṁ sāsatu. Purimaṁ hi vacanaṁ ovādo nāma, aparāparaṁ anusāsanī nāma. Otiṇṇe vā vatthusmiṁ vacanaṁ ovādo nāma, anotiṇṇe tantivasena vā paveṇivasena vā vuttaṁ anusāsanī nāma. Api ca ovādoti vā anusāsanīti vā atthato ekameva, byañjanamattameva nānaṁ.

Āturo hāyanti āturo hi ayaṁ, suvaṇṇavaṇṇo piyaṅgusāmopi samāno niccapaggharaṇaṭṭhena āturo yeva. **Aṇḍabhūto**ti aṇḍaṁ viya bhūto dubbalo. Yathā kukkuṭaṇḍaṁ vā mayūraṇḍaṁ vā geṇḍukaṁ viya gahetvā khipantena vā paharantena vā na sakkā kīḷituṁ, tāvadeva bhijjati, evamayampi kāyo kaṇṭakepi khāṇukepi pakkhalitassa bhijjatīti aṇḍaṁ viya bhūtoti aṇḍabhūto. **Pariyonaddho**ti sukhumena chavimattena pariyonaddho. Aṇḍaṁ hi sāratacena pariyonaddhaṁ, tena[2] ḍaṁsamakasādayo nilīyitvāpi chaviṁ chinditvā yūsaṁ paggharāpetuṁ na sakkonti. Imasmiṁ pana chaviṁ chinditvā yaṁ icchanti, taṁ karonti. Evaṁ sukhumāya chaviyā pariyonaddho. **Kimaññatra bālyā**ti bālabhāvato aññaṁ kimatthi? Bālo yeva ayanti attho. **Tasmā**ti yasmā ayaṁ kāyo evarūpo, tasmā.

Tenupasaṅkamīti rañño cakkavattissa upaṭṭhānaṁ gantvā anantaraṁ pariṇāyakaratanassa upaṭṭhānaṁ gacchanto rājapuriso viya Saddhammacakkavattissa Bhagavato upaṭṭhānaṁ gantvā anantaraṁ Dhammasenāpatissa apacitiṁ kātukāmo yenāyasmā Sāriputto, tenupasaṅkami. **Vippasannānī**ti suṭṭhupasannāni. **Indriyānī**ti manacchaṭṭhāni indriyāni. **Parisuddho**ti niddoso.

---

1. Diṭṭhesu diṭṭhesu (Sī), diṭṭhesu kulesu (Ka) 2. Tenettha (Syā), tena thaddhaṁ (Ka)

Pariyodātoti tass’eva vevacanaṁ. Nirupakkilesatā yeva hi esa pariyodātoti vutto, na setabhāvena. Etassa ca pariyodātataṁ disvāva indriyānaṁ vippasannataṁ aññāsi. Nayaggāhapaññā kir’esā Therassa.

Kathaṁ hi no siyāti kena kāraṇena na laddhā bhavissati? Laddhā yevāti attho. Iminā kiṁ dīpeti? Satthu vissāsikabhāvaṁ. Ayaṁ kira Satthu diṭṭhakālato paṭṭhāya pitipemaṁ, upāsikā cassa mātipemaṁ paṭilabhati. Ubhopi “mama putto”ti Satthāraṁ vadanti. Bhavantaragato hi nesaṁ sineho. Sā kira upāsikā pañca jātisatāni Tathāgatassa mātā’va, so ca gahapati pitā’va ahosi. Puna pañca jātisatāni upāsikā mahāmātā, upāsako mahāpitā, tathā cūḷamātā cūḷapitāti. Evaṁ Satthā diyaḍḍha-attabhāvasahassaṁ tesaṁ yeva hatthe vaḍḍhito. Ten’eva te yaṁ n’eva puttassa, na pitu santike kathetuṁ sakkā, taṁ Satthu santike nisinnā kathenti. Iminā yeva ca kāraṇena Bhagavā “etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ upāsakānaṁ vissāsikānaṁ yadidaṁ Nakulapitā gahapati, yad idaṁ Nakulamātā gahapatānī”ti[1] te etadagge ṭhapesi. Iti so imaṁ vissāsikabhāvaṁ pakāsento **kathaṁ hi no siyā**ti āha. **Amatena abhisitto**ti n’ass’idha aññaṁ kiñci jhānaṁ vā vipassanā vā maggo vā phalaṁ vā “amatābhiseko”ti daṭṭhabbo, madhuradhammadesanā yeva[2] pana “amatābhiseko”ti veditabbo. **Dūratopī**ti tiroraṭṭhāpi tirojanapadāpi.

Assutavā puthujjanoti idaṁ vuttatthameva. **Ariyānaṁ adassāvī**ti-ādīsu **ariyā**ti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath’āha—“sadevake bhikkhave loke -pa- Tathāgato ariyoti vuccatī”ti[3]. **Sappurisānan**ti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca sappurisāti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabb’eva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca, Paccekabuddhā Buddhasāvakāpi. Yath’āha—

1. Aṁ 1. 27 piṭṭhe. 2. Madhuradhammasavanaṁyeva (Sī) 3. Saṁ 3. 381 piṭṭhe.

"Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti.

Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṁ,
Kathāvidhaṁ sappurisaṁ vadantī"ti[1].

"Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī"ti ettāvatā hi Buddhasāvako vutto, kataññutādīhi Paccekabuddhabuddhāti. Idāni yo tasaṁ ariyānaṁ adassanasīlo, na ca dassane sādhukārī, so "ariyānaṁ adassāvī"ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī, ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṁsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhā'va honti tesaṁ cakkhūnaṁ vaṇṇamattaggahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi cakkhunā ariye passanti, na c'ete ariyānaṁ dassāvino nāma.

Tatr'idaṁ vatthu—Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasaṁ therena saddhiṁ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṁ gahetvā piṭṭhito āgacchanto theraṁ pucchi "ariyā nāma bhante kīdisā"ti. Thero āha "idhekacco mahallako ariyānaṁ pattacīvaraṁ gahetvā vattapaṭivattaṁ[2] katvā sahacarantopi neva ariye jānāti, evaṁ dujjānāvuso ariyā"ti. Evaṁ vuttepi so neva aññāsi. Tasmā na cakkhunā dassanaṁ dassanaṁ, ñāṇena dassanameva dassanaṁ. Yathāha—"kiṁ te Vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena. Yo kho Vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passati. Yo maṁ passati, so dhammaṁ passatī"ti[3]. Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṁ aniccādilakkhaṇaṁ apassanto, ariyādhigatañca dhammaṁ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṁ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā "ariyānaṁ adassāvī"ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinīto**ti ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.
Abhāvato tassa ayaṁ, avinītoti vuccati.

---

1. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake. 2. Vattapaṭipattiṁ (Ka) 3. Saṁ 2. 98 piṭṭhe.

Ayaṁ hi saṁvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṁvaravinayo**pi hi sīlasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti pañcavidho. **Pahānavinayo**pi tadaṅgappahānaṁ vikkhambhanappahānaṁ samucchedappahānaṁ paṭippassaddhippahānaṁ nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto"ti[1] ayaṁ **sīlasaṁvaro.** "Rakkhati cakkhundriyaṁ, cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī"ti[2] ayaṁ **satisaṁvaro.**

"Yāni sotāni lokasmiṁ, (Ajitāti Bhagavā)
Sati tesaṁ nivāraṇaṁ.
Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi,
Paññāyete pidhīyare"ti[3]—

Ayaṁ **ñāṇasaṁvaro.** "Khamo hoti sītassa uṇhassā"ti[4] ayaṁ **khantisaṁvaro.** "Uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti[5] ayaṁ **vīriyasaṁvaro.** Sabbopi cāyaṁ saṁvaro yathāsakaṁ saṁvaritabbānaṁ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṁ saṁvaraṇato "saṁvaro", vinayanato "vinayo"ti vuccati. Evaṁ tāva saṁvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṁ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anatthassa[6] pahānaṁ. Seyyathidaṁ? Nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṁ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṁkathībhāvassa, kalāpasammasanena "ahaṁ mamā"ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya[7]

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṁ 2. 384; Aṁ 1. 111 piṭṭhādīsu.
3. Khu 1. 434; Khu 8. 30 piṭṭhesu. 4. Ma 1. 13: Aṁ 2. 433; Aṁ 3. 341 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 14; Aṁ 2. 432; Aṁ 3. 342 piṭṭhesu.
6. Aṅgassa (Sī) 7. Nibbidānupassanena (Syā, Ka)

abhiratisaññāya, muccitukamyatāñāṇena amuccitukāmatāya. Upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānaṁ, etaṁ **tadaṅgappahānaṁ** nāma.

Yaṁ pana upacārappanābhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa, tesaṁ tesaṁ nīvaraṇādidhammānaṁ pahānaṁ, etaṁ **vikkhambhanappahānaṁ** nāma. Yaṁ catunnaṁ ariyamaggānaṁ, bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano santāne "diṭṭhigatānaṁ pahānāyā"ti-ādinā[1] nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṁ appavattibhāvena[2] pahānaṁ, idaṁ **samucchedappahānaṁ** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ, etaṁ **paṭippassaddhippahānaṁ** nāma.

Yaṁ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhataṁ nibbānaṁ, etaṁ **nissaraṇappahānaṁ** nāma. Sabbampi cetaṁ pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā "pahānavinayo"ti vuccati. Taṁtaṁpahānavato[3] vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṁ "pahānavinayo"ti vuccati. Evaṁ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Evamayaṁ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṁvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṁ "avinīto"ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṁ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto**ti etthāpi. Ninnānākaraṇaṁ hi etaṁ atthato. Yathāha—

"Yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṁ dhammo, so eva so sappurisānaṁ dhammo. Yo eva so sappurisānaṁ dhammo, so eva so ariyānaṁ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te

---

1. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.
2. Accantaṁ appavattabhāvena (Sī), accanta-appavattibhāvena (Syā)
3. Taṁtaṁpahānaṅgato (Sī)

sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā”ti.

Rūpaṁ attato samanupassatīti idhekacco rūpaṁ attato samanupassati, “yaṁ rūpaṁ, so ahaṁ, yo ahaṁ, taṁ rūpan”ti rūpañca attañca advayaṁ samanupassati. Seyyathāpi nāma telappadīpassa jhāyato yā acci, so vaṇṇo. Yo vaṇṇo, sā accīti acciñca vaṇṇañca advayaṁ samanupassati, evameva idhekacco rūpaṁ attato samanupassati -pa- advayaṁ samanupassatīti evaṁ rūpaṁ “attā”ti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantaṁ vā attānan**ti arūpaṁ “attā”ti gahetvā chāyāvantaṁ rukkhaṁ viya taṁ rūpavantaṁ samanupassati. **Attani vā rūpan**ti arūpameva “attā”ti gahetvā pupphasmiṁ gandhaṁ viya attani rūpaṁ samanupassati. **Rūpasmiṁ vā attānan**ti arūpameva “attā”ti gahetvā karaṇḍake[1] maṇiṁ viya taṁ attānaṁ rūpasmiṁ samanupassati. **Pariyuṭṭhaṭṭhāyī**ti pariyuṭṭhānākārena[2] abhibhavanākārena ṭhito, “ahaṁ rūpaṁ, mama rūpan”ti evaṁ taṇhādiṭṭhīhi gilitvā pariniṭṭhapetvā gaṇhanako nāma hotīti attho. **Tassa taṁ rūpan**ti tassa taṁ evaṁ gahitaṁ rūpaṁ. Vedanādīsupi eseva nayo.

Tattha “rūpaṁ attato samanupassatī”ti suddharūpameva attāti kathitaṁ. “Rūpavantaṁ vā attānaṁ, attani vā rūpaṁ, rūpasmiṁ vā attānaṁ, vedanaṁ attato -pa- saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatī”ti imesu sattasu ṭhānesu arūpaṁ attāti kathitaṁ. “Vedanāvantaṁ vā attānaṁ, attani vā vedanaṁ, vedanāya vā attānan”ti evaṁ catūsu khandhesu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha “rūpaṁ attato samanupassati, vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatī”ti imesu pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā, avasesesu sassatadiṭṭhīti evamettha pannarasa bhavadiṭṭhiyo pañca vibhavadiṭṭhiyo honti, tā sabbāpi maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, paṭhamamaggavajjhāti veditabbā.

---

1. Karaṇḍaya (Syā, Ka)
2. Pariyuṭṭhaṭṭhena (Sī), pariyuṭṭhānena (Syā)

Evaṁ kho gahapati āturakāyo ceva hoti āturacitto cāti kāyo nāma Buddhānampi āturoyeva. Cittaṁ pana rāgadosamohānugataṁ āturaṁ nāma, taṁ idha dassitaṁ. **No ca āturacitto**ti idha nikkilesatāya cittassa anāturabhāvo dassito. Iti imasmiṁ sutte lokiyamahājano āturakāyo ceva āturacitto cāti dassito, khīṇāsavā āturakāyā anāturacittā, satta sekhā neva āturacittā, na anāturacittāti veditabbā. Bhajamānā pana anāturacittataṁyeva[1] bhajantīti. . Paṭhamaṁ.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **Devadahan**ti devā vuccanti rājāno, tesaṁ maṅgaladaho, sayaṁjāto vā so dahoti, tasmā "Devadaho"ti vutto. Tassa avidūre nigamo Devadahantveva napuṁsakaliṅgavasena saṅkhaṁgato. **Pacchābhūmagamikā**ti pacchābhūmaṁ aparadisāyaṁ niviṭṭhaṁ janapadaṁ gantukāmā. **Nivāsan**ti temāsaṁ vassāvāsaṁ. **Apalokito**ti āpucchito. **Apalokethā**ti āpucchatha. Kasmā theraṁ āpucchāpeti? Te sabhāre kātukāmatāya. Yo hi ekavihāre vasantopi santikaṁ na gacchati pakkamanto anāpucchā pakkamati, ayaṁ nibbhāro nāma. Yo ekavihāre vasantopi āgantvā passati, pakkamanto āpucchati, ayaṁ sabhāro nāma. Imepi bhikkhū Bhagavā "evamime[2] sīlādīhi vaḍḍhissantī"ti sabhāre kātukāmo āpucchāpeti.

Paṇḍitoti dhātukosallādinā catubbidhena paṇḍiccena samannāgato. **Anuggāhako**ti āmisānuggahena ca dhammānuggahena cāti dvīhipi anuggahehi anuggāhako. Thero kira aññe bhikkhū viya pātova piṇḍāya agantvā sabbabhikkhūsu gatesu sakalaṁ saṁghārāmaṁ anuvicaranto asammaṭṭhaṭṭhānaṁ sammajjati, achaḍḍitaṁ kacavaraṁ chaḍḍeti, saṁghārāme dunnikkhittāni mañcapīṭhadārubhaṇḍamattikābhaṇḍāni paṭisāmeti. Kiṁ kāraṇā? Mā aññatitthiyā vihāraṁ paviṭṭhā disvā paribhavaṁ akaṁsū"ti. Tato gilānasālaṁ gantvā gilāne assāsetvā "kenattho"ti pucchitvā yena attho hoti,

---

1. Āturacittataṁyeva (Sī) 2. Evamimehi (Ka)

tadatthaṁ tesaṁ daharasāmaṇere ādāya bhikkhācāravattena vā sabhāgaṭṭhāne vā bhesajjaṁ pariyesitvā tesaṁ datvā "gilānupaṭṭhānaṁ nāma Buddhapaccekabuddhehi vaṇṇitaṁ, gacchatha sappurisā appamattā hothā"ti te pesetvā sayaṁ piṇḍāya caritvā upaṭṭhākakule vā bhattakiccaṁ katvā vihāraṁ gacchati. Idaṁ tāvassa nibaddhavāsaṭṭhāne āciṇṇaṁ.

Bhagavati pana cārikaṁ caramāne "ahaṁ aggasāvako"ti upāhanaṁ āruyha chattaṁ gahetvā purato purato na gacchati. Ye pana tattha mahallakā vā ābādhikā vā atidaharā vā, tesaṁ rujjanaṭṭhānāni telena makkhāpetvā pattacīvaraṁ attano daharasāmaṇerehi gāhāpetvā taṁdivasaṁ vā dutiyadivasaṁ vā te gaṇhitvāva gacchati. Ekadivasaṁ hi taññeva āyasmantaṁ ativikāle sampattattā senāsanaṁ alabhitvā cīvarakuṭiyaṁ nisinnaṁ disvā Satthā punadivase bhikkhusaṁghaṁ sannipātāpetvā hatthivānaratittiravatthuṁ[1] kathetvā "yathāvuḍḍhaṁ senāsanaṁ dātabban"ti sikkhāpadaṁ[2] paññāpesi. Evaṁ tāvesa āmisānuggahena anuggaṇhāti. Ovadanto panesa satavārampi sahassavārampi tāva ovadati, yāva so puggalo sotāpattiphale patiṭṭhāti, atha naṁ vissajjetvā aññaṁ ovadati. Iminā nayena ovadato cassa ovāde ṭhatvā arahattaṁ pattā gaṇanapathaṁ atikkantā. Evaṁ dhammānuggahena anuggaṇhāti.

Paccassosunti te bhikkhū "amhākaṁ neva upajjhāyo, na ācariyo, na sandiṭṭhasambhatto, kiṁ tassa santike karissāmā"ti tuṇhībhāvaṁ anāpajjitvā "evaṁ bhante"ti Satthu vacanaṁ sampaṭicchiṁsu. **Eḷagalāgumbe**ti[3] gacchamaṇḍapake[4]. So kira eḷagalāgumbo dhuvasalilaṭṭhāne jāto. Athettha catūhi pādehi maṇḍapaṁ katvā tassa upari taṁ gumbaṁ āropesuṁ, so taṁ maṇḍapaṁ chādesi. Athassa heṭṭhā iṭṭhakāhi paricinitvā vālikaṁ okiritvā āsanaṁ paññāpayiṁsu. Sītalaṁ divāṭṭhānaṁ udakavāto vāyati. Thero tasmiṁ nisīdi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "eḷagalāgumbe"ti.

Nānāverajjagatanti ekassa rañño rajjato nānāvidhaṁ rajjagataṁ. **Virajjan**ti aññaṁ rajjaṁ. Yathā hi sadesato añño videso, evaṁ nivuttharajjato

---

1. Vi 4. 310; Khu 5. 9 piṭṭhesu. 2. Vi 4. 310 piṭṭhe. 3. Eḷakāḷagumbeti (Ṭīkā)
4. Gacchamaṇḍape (Sī), gudhe jigucchamaṇḍapake (Syā)

aññaṁ rajjaṁ virajjaṁ nāma, taṁ verajjanti vuttaṁ. **Khattiyapaṇḍitā**ti Bimbisārakosalarājādayo paṇḍitarājāno. **Brāhmaṇapaṇḍitā**ti Caṅkītārukkhādayo paṇḍitabrāhmaṇā. **Gahapatipaṇḍitā**ti Cittasudattādayo paṇḍitagahapatayo. **Samaṇapaṇḍitā**ti Sabhiyapilotikādayo paṇḍitaparibbājakā. **Vīmaṁsakā**ti atthagavesino. **Kiṁvādī**ti kiṁ attano dassanaṁ vadati, kiṁladdhikoti attho. **Kimakkhāyī**ti kiṁ sāvakānaṁ ovādānusāsaniṁ ācikkhati. **Dhammassa cānudhamman**ti Bhagavatā vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇaṁ. **Sahadhammiko**ti sakāraṇo. **Vādānuvādo**ti Bhagavatā vuttavādassa anuvādo. "Vādānupāto"tipi pāṭho, Satthu vādassa anupāto anupatanaṁ, anugamananti attho. Imināpi vādaṁ anugato vādoyeva dīpito hoti.

Avigatarāgassāti-ādīsu taṇhāvaseneva attho veditabbo. Taṇhā hi rajjanato **rāgo,** chandiyanato **chando,** piyāyanaṭṭhena **pemaṁ,** pivitukāmaṭṭhena **pipāsā,** anudahaṭṭhena **pariḷāho**ti vuccati. **Akusale cāvuso dhamme**ti-ādi kasmā āraddhaṁ? Pañcasu khandhesu avītarāgassa ādīnavaṁ, vītarāgassa ca ānisaṁsaṁ dassetuṁ. Tatra **avighāto**ti niddukkho. **Anupāyāso**ti nirupatāpo. **Apariḷāho**ti niddāho. Evaṁ sabbattha attho veditabbo. . Dutiyaṁ.

3. Hāliddikānisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **avantīsū**ti Avantidakkhiṇāpathasaṅkhāte Avantiraṭṭhe. **Kuraraghare**ti[1] evaṁnāmake nagare. **Papāte**ti ekato papāte. Tassa kira pabbatassa ekaṁ passaṁ chinditvā pātitaṁ viya ahosi. "Pavatte"tipi pāṭho, nānātitthiyānaṁ laddhipavattaṭṭhāneti attho. Iti thero tasmiṁ raṭṭhe taṁ nagaraṁ nissāya tasmiṁ pabbate viharati. **Hāliddikānī**ti evaṁnāmako. **Aṭṭhakavaggiye Māgaṇḍiyapañhe**ti aṭṭhakavaggikamhi Māgaṇḍiyapañho nāma atthi, tasmiṁ pañhe. **Rūpadhātū**ti rūpakkhandho adhippeto. **Rūpadhāturāgavinibaddhan**ti rūpadhātumhi rāgena vinibaddhaṁ. **Viññāṇan**ti kammaviññāṇaṁ. **Okasārī**ti gehasārī ālayasārī.

---

1. Kulaghareti (Ka)

Kasmā panettha “viññāṇadhātu kho gahapatī”ti na vuttanti? Sammohavighātatthaṁ. “Oko”ti hi atthato paccayo vuccati, purejātañca kammaviññāṇaṁ pacchājātassa kammaviññāṇassapi vipākaviññāṇassapi, vipākaviññāṇañca vipākaviññāṇassapi kammaviññāṇassapi paccayo hoti, tasmā “kataraṁ nu kho idha viññāṇan”ti sammoho bhaveyya, tassa vighātatthaṁ taṁ agahetvā asambhinnāva desanā katā. Apica ārammaṇavasena catasso abhisaṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttāti tā dassetumpi idha viññāṇaṁ na gahitaṁ.

Upayupādānāti taṇhūpayadiṭṭhūpayavasena dve upayā, kāmupādānādīni cattāri upādānāni ca. **Cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā**ti akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā ceva abhinivesabhūtā ca anusayabhūtā ca. **Tathāgatassā**ti Sammāsambuddhassa. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṁ ete pahīnāva, Satthu pana khīṇāsavabhāvo loke atipākaṭoti uparimakoṭiyā evaṁ vuttaṁ. **Viññāṇadhātuyā**ti idha viññāṇaṁ kasmā gahitaṁ? Kilesappahānadassanatthaṁ. Kilesā hi na kevalaṁ catūsuyeva khandhesu pahīnā pahīyanti, pañcasupi pahīyantiyevāti kilesappahānadassanatthaṁ gahitaṁ. **Evaṁ kho gahapati anokasārī hotī**ti evaṁ kammaviññāṇena okaṁ asarantena anokasārī nāma hoti.

Rūpanimittaniketavisāravinibandhāti rūpameva kilesānaṁ paccayaṭṭhena nimittaṁ, ārammaṇakiriyasaṅkhātanivāsanaṭṭhānaṭṭhena[1] niketanti rūpanimittaniketaṁ. Visāro ca vinibandho ca visāravinibandhā. Ubhayenapi hi kilesānaṁ patthaṭabhāvo ca vinibandhanabhāvo ca vutto, rūpanimittanikete visāravinibandhāti rūpanimittaniketavisāravinibandhā, tasmā rūpanimittaniketamhi uppannena kilesavisārena ceva kilesabandhanena cāti attho. **Niketasārīti vuccatī**ti ārammaṇakaraṇavasena nivāsanaṭṭhānaṁ sārīti vuccati. **Pahīnā**ti te rūpanimittaniketakilesavisāravinibandhā pahīnā.

Kasmā panettha pañcakkhandhā “okā”ti vuttā, cha ārammaṇāni “niketan”ti? Chandarāgassa balavadubbalatāya. Samānepi hi etesaṁ ālayaṭṭhena visayabhāve **oko**ti niccanivāsanaṭṭhānagehameva vuccati,

---

1. ...saṅkhātena nivāsaṭṭhena (Sī), ...saṅkhātena nivāsanaṭṭhena (Syā)

niketanti "ajja asukaṭṭhāne kīḷissāmā"ti katasaṅketaṭṭhānaṁ nivāsaṭṭhānaṁ uyyānādi. Tattha yathā puttadāradhanadhaññapuṇṇagehe chandarāgo balavā hoti, evaṁ ajjhattikesu khandhesu. Yathā pana uyyānaṭṭhānādīsu tato dubbalataro hoti, evaṁ bāhiresu chasu ārammaṇesūti chandarāgassa balavadubbalatāya evaṁ desanā katāti veditabbā.

Sukhitesu sukhitoti upaṭṭhākesu dhanadhaññalābhādivasena sukhitesu "idānāhaṁ manāpaṁ bhojanaṁ labhissāmī"ti gehasitasukhena sukhito hoti, tehi pattasampattiṁ[1] anubhavamāno viya carati. **Dukkhitesu dukkhito**ti tesaṁ kenacideva kāraṇena dukkhe uppanne sayaṁ dviguṇena dukkhena dukkhito hoti. **Kiccakaraṇīyesū**ti kiccasaṅkhātesu karaṇīyesu. **Tesu yogaṁ āpajjatī**ti upayogaṁ sayaṁ tesaṁ kiccānaṁ kattabbataṁ āpajjati. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Evaṁ kho gahapati kāmehi aritto hotī**ti evaṁ kilesakāmehi aritto hoti anto kāmānaṁ bhāvena atuccho. Sukkapakkho tesaṁ abhāvena **ritto** tucchoti veditabbo.

Purakkharānoti vaṭṭaṁ purato kurumāno. **Evaṁrūpo siyan**ti-ādīsu dīgharassakāḷodātādīsu rūpesu "evaṁrūpo nāma bhaveyyan"ti pattheti. Sukhādīsu vedanāsu evaṁvedano nāma, nīlasaññādīsu saññāsu evaṁsañño nāma, puññābhisaṅkhārādīsu saṅkhāresu evaṁsaṅkhāro nāma, cakkhuviññāṇādīsu viññāṇesu "evaṁviññāṇo nāma bhaveyyan"ti pattheti.

Apurakkharānoti vaṭṭaṁ purato akurumāno. **Sahitaṁ me, asahitaṁ te**ti tuyhaṁ vacanaṁ asahitaṁ asiliṭṭhaṁ, mayhaṁ sahitaṁ siliṭṭhaṁ madhurapānasadisaṁ. **Adhiciṇṇaṁ te viparāvattan**ti yaṁ tuyhaṁ dīghena kālena paricitaṁ suppaguṇaṁ, taṁ mama vādaṁ āgamma sabbaṁ khaṇena viparāvattaṁ nivattaṁ. **Āropito te vādo**ti tuyhaṁ doso mayā āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti taṁ taṁ ācariyaṁ upasaṅkamitvā uttari pariyesanto imassa vādassa mokkhāya cara āhiṇḍāhi. **Nibbeṭhehi vā sace pahosī**ti atha sayameva pahosi, idheva nibbeṭhehīti. . Tatiyaṁ.

1. Laddhasampattiṁ (Sī), pattasampattiṁ attano (Syā)

4. Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā

4. Catutthe **Sakkapañhe**ti cūḷasakkapañhe, mahāsakkapañhepetaṁ vuttameva. **Taṇhāsaṅkhayavimuttā**ti taṇhāsaṅkhaye nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā vimuttā. **Accantaniṭṭhā**ti antaṁ atikkantaniṭṭhā satataniṭṭhā. Sesapadesupi eseva nayo. . Catutthaṁ.

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. Pañcame **samādhin**ti idaṁ Bhagavā te bhikkhū cittekaggatāya parihāyante disvā "cittekaggataṁ labhantānaṁ imesaṁ kammaṭṭhānaṁ phātiṁ gamissatī"ti[1] ñatvā āha. **Abhinandatī**ti pattheti. **Abhivadatī**ti tāya abhinandanāya "aho piyaṁ iṭṭhaṁ kantaṁ manāpan"ti vadati. Vācaṁ abhindantopi ca taṁ ārammaṇaṁ nissāya evaṁ lobhaṁ uppādento abhivadatiyeva nāma. **Ajjhosāya tiṭṭhatī**ti gilitvā pariniṭṭhapetvā gaṇhāti. **Yā rūpe nandī**ti yā sā rūpe balavapatthanāsaṅkhātā nandī. **Tadupādānan**ti taṁ gahaṇaṭṭhena upādānaṁ. **Nābhinandatī**ti na pattheti. **Nābhivadatī**ti patthanāvasena na "iṭṭhaṁ kantan"ti vadati. Vipassanācittena cetasā "aniccaṁ dukkhan"ti vacībhedaṁ karontopi nābhivadatiyeva. . Pañcamaṁ.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **paṭisallāṇe**ti[2] idaṁ Bhagavā te bhikkhū kāyavivekena parihāyante disvā "kāyavivekaṁ labhantānaṁ imesaṁ kammaṭṭhānaṁ phātiṁ[3] gamissatī"ti ñatvā āha. . Chaṭṭhaṁ.

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. Sattame **upādāparitassanan**ti gahaṇena uppannaṁ paritassanaṁ. **Anupādā-aparitassanan**ti aggahaṇena aparitassanaṁ. **Rūpavipariṇāmānuparivattiviññāṇaṁ hotī**ti "mama rūpaṁ vipariṇatan"ti vā "ahu vata metaṁ, dāni vata me natthī"ti vā ādinā nayena kammaviññāṇaṁ rūpassa bhedānuparivatti hoti. **Vipariṇāmānuparivattijā**ti vipariṇāmassa anuparivattito

1. Phāti bhavissatīti (Sī, Ka) 2. Paṭisallāneti (Sī, Syā) 3. Ṭhitaṁ (Sī, Ka)

vipariṇāmārammaṇacittato jātā. **Paritassanā dhammasamuppādā**ti taṇhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca. **Cittan**ti kusalacittaṁ. **Pariyādāya tiṭṭhantī**ti pariyādiyitvā tiṭṭhanti. **Uttāsavā**ti sa-uttāso. **Vighātavā**ti savighāto sadukkho. **Apekkhavā**ti sālayo. **Upādāya ca paritassatī**ti gaṇhitvā paritassako nāma hoti. **Na rūpavipariṇāmānuparivattī**ti khīṇāsavassa kammaviññāṇameva natthi, tasmā rūpabhedānuparivatti na hotīti vattuṁ vaṭṭati. . Sattamaṁ.

8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā. Iti paṭipāṭiyā catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ. . Aṭṭhamaṁ.

9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā

9. Navame **ko pana vādo paccuppannassā**ti paccuppannamhi kathāva kā, aniccameva taṁ. Te kira bhikkhū atītānāgataṁ aniccanti sallakkhetvā paccuppanne kilamiṁsu, atha nesaṁ ito atītānāgatepi[1] "paccuppannaṁ aniccan"ti vuccamāne[2] bujjhissantīti ajjhāsayaṁ viditvā Satthā puggalajjhāsayena imaṁ desanaṁ desesi. . Navamaṁ.

10-11. Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā

10-11. Dasamekādasamāni **dukkhaṁ anattā**ti padehi visesetvā tathārūpeneva puggalajjhāsayena kathitānīti. . Dasamekādasamāni.

Nakulapituvaggo paṭhamo.

---

2. Aniccavagga

1-10. Aniccasuttādivaṇṇanā

12-21. Aniccavagge pariyosānasuttaṁ pucchāvasikaṁ, sesāni tathā tathā bujjhanakānañca vasena desitānīti. . Paṭhamādīni.

Aniccavaggo dutiyo.

---

1. Atītānāgatatopi (Sī), atītānāgatopi (Ka)
2. Vuccamāno (Ka)

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Bhāravaggassa paṭhame **pañcupādānakkhandhātissa vacanīyan**ti pañcupādānakkhandhā iti assa vacanīyaṁ, evaṁ vattabbaṁ bhaveyyāti attho. **Ayaṁ vuccati bhikkhave bhāro**ti ye ime pañcupādānakkhandhā, ayaṁ bhāroti vuccati. Kenaṭṭhenāti? Parihārabhāriyaṭṭhena. Etesañhi ṭhāpanagamananisīdāpananipajjāpananhāpanamaṇḍanakhādāpanabhuñjāpanā diparihāro bhāriyoti parihārabhāriyaṭṭhena bhāroti vuccati. **Evaṁnāmo**ti Tisso Dattoti-ādināmo. **Evaṁgotto**ti Kaṇhāyano Vacchāyanoti-ādigotto. Iti vohāramattasiddhaṁ puggalaṁ "bhārahāro"ti katvā dasseti. Puggalo hi paṭisandhikkhaṇeyeva khandhabhāraṁ ukkhipitvā dasapi vassāni vīsatipi vassasatampīti yāvajīvaṁ imaṁ khandhabhāraṁ nhāpento bhojento mudusamphassamañcapīṭhesu nisīdāpento nipajjāpento pariharitvā cutikkhaṇe chaḍḍetvā puna paṭisandhikkhaṇe aparaṁ khandhabhāraṁ ādiyati, tasmā bhārahāroti jāto.

Ponobhavikāti punabbhavanibbattikā. **Nandīrāgasahagatā**ti nandirāgena saha ekattameva gatā. Tabbhāvasahagataṁ hi idha adhippetaṁ. **Tatra tatrābhinandinī**ti upapattiṭṭhāne vā rūpādīsu vā ārammaṇesu tattha tattha abhinandanasīlāva. **Kāmataṇhā**dīsu pañcakāmaguṇiko rāgo kāmataṇhā nāma, rūpārūpabhavarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato rāgoti ayaṁ bhavataṇhā nāma, ucchedadiṭṭhisahagato rāgo vibhavataṇhā nāma. **Bhārādānan**ti bhāragahaṇaṁ. Taṇhāya hi esa bhāraṁ ādiyati. **Asesavirāganirodho**ti-ādi sabbaṁ nibbānasseva vevacanaṁ. Tañhi āgamma taṇhā asesato virajjati nirujjhati cajiyati paṭinissajjiyati vimuccati, natthi cettha kāmālayo vā diṭṭhālayo vāti nibbānaṁ etāni nāmāni labhati. **Samūlaṁ taṇhan**ti taṇhāya avijjā mūlaṁ nāma. **Abbuyhā**ti arahattamaggena taṁ samūlakaṁ uddharitvā. **Nicchāto parinibbuto**ti nittaṇho parinibbuto nāmāti vattuṁ vaṭṭatīti. . Paṭhamaṁ.

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. Dutiye **pariññeyye**ti parijānitabbe, samatikkamitabbeti attho. **Pariññan**ti accantapariññaṁ, samatikkamanti attho. **Rāgakkhayo**ti-ādi nibbānassa nāmaṁ. Tañhi accantapariññā nāma. . Dutiyaṁ.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. Tatiye **abhijānan**ti abhijānanto. Iminā ñātapariññā kathitā, dutiyapadena tīraṇapariññā, tatiyacatutthehi pahānapariññāti imasmiṁ sutte tisso pariññā kathitāti. . Tatiyaṁ.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. Catutthādīni dhātusaṁyutte vuttanayeneva veditabbāni. Paṭipāṭiyā panettha pañcamachaṭṭhasattamesu cattāri saccāni kathitāni, aṭṭhamanavamesu vaṭṭavivaṭṭaṁ. . Catutthādīni.

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Dasame **aghan**ti dukkhaṁ. Evamettha dukkhalakkhaṇameva kathitaṁ. . Dasamaṁ.

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. Ekādasame **pabhaṅgun**ti pabhijjanasabhāvaṁ. Evamidha aniccalakkhaṇameva kathitanti. . Ekādasamaṁ.

Bhāravaggo tatiyo.

---

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā

33. Natumhākavaggassa paṭhame **pajahathā**ti chandarāgappahānena pajahatha. Tiṇādīsu **tiṇaṁ** nāma antopheggu bahisāraṁ tālanāḷikerādi.

Kaṭṭhaṁ nāma antosāraṁ bahipheggu khadirasālasākapanasādi[1]. **Sākhā** nāma rukkhassa bāhā viya nikkhantā. **Palāsaṁ** nāma tālanāḷikerapaṇṇādi. . Paṭhamaṁ.

2. Dutiyanatumhākasuttavaṇṇanā

34. Dutiyaṁ vinā upamāya bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ. . Dutiyaṁ.

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. Tatiye **rūpaṁ ce bhante anusetī**ti yadi rūpaṁ anuseti. **Tena saṅkhaṁ gacchatī**ti kāmarāgādīsu yena anusayena taṁ rūpaṁ anuseti, teneva anusayena "ratto duṭṭho mūḷho"ti paṇṇattiṁ gacchati. **Na tena saṅkhaṁ gacchatī**ti tena abhūtena anusayena "ratto duṭṭho mūḷho"ti saṅkhaṁ na gacchatīti. . Tatiyaṁ.

4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. Catutthe **taṁ anumīyatī**ti taṁ anusayitaṁ rūpaṁ marantena anusayena anumarati. Na hi ārammaṇe bhijjamāne tadārammaṇā dhammā tiṭṭhanti. **Yaṁ anumīyatī**ti yaṁ rūpaṁ yena anusayena anumarati. **Tena saṅkhaṁ gacchatī**ti tena anusayena "ratto duṭṭho mūḷho"ti saṅkhaṁ gacchati. Atha vā **yan**ti karaṇavacanametaṁ, yena anusayena anumīyati, tena "ratto duṭṭho mūḷho"ti saṅkhaṁ gacchatīti attho. . Catutthaṁ.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Pañcame **ṭhitassa aññathattaṁ paññāyatī**ti dharamānassa jīvamānassa jarā paññāyati. **Ṭhitī**ti hi jīvitindriyasaṅkhātāya anupālanāya nāmaṁ. **Aññathattan**ti jarāya. Tenāhu porāṇā—

"Uppādo jāti akkhāto, bhaṅgo vutto vayoti ca.
Aññathattaṁ jarā vuttā, ṭhitī ca anupālanā"ti.

Evaṁ ekekassa khandhassa uppādajarābhaṅgasaṅkhātāni tīṇi lakkhaṇāni honti. Yāni sandhāya vuttaṁ "tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇānī"ti[2].

---

1. Khadirasālapiyālādi (Syā)   2. Aṁ 1. 150 piṭṭhe.

Tattha saṅkhataṁ nāma paccayanibbatto yo koci saṅkhāro. Saṅkhāro ca na lakkhaṇaṁ, lakkhaṇaṁ na saṅkhāro, na ca saṅkhārena vinā lakkhaṇaṁ paññāpetuṁ sakkā, nāpi lakkhaṇaṁ vinā saṅkhāro, lakkhaṇena pana saṅkhāro pākaṭo hoti. Yathā hi na ca gāvīyeva lakkhaṇaṁ, lakkhaṇameva na gāvī, nāpi gāviṁ muñcitvā lakkhaṇaṁ paññāpetuṁ sakkā, nāpi lakkhāṇaṁ muñjitvā gāviṁ, lakkhaṇena pana gāvī pākaṭā hoti, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

Tattha saṅkhārānaṁ uppādakkhaṇe saṅkhāropi uppādalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati. "Uppādopī"ti vutte saṅkhāropi jarālakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati. Bhaṅgakkhaṇe saṅkhāropi taṁlakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati. Apare pana vadanti "arūpadhammānaṁ jarākhaṇo nāma na sakkā paññāpetuṁ, Sammāsambuddho ca 'vedanāya uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitāya aññathattaṁ paññāyatī'ti vadanto arūpadhammānampi tīṇi lakkhaṇāni paññāpeti, tāni atthikkhaṇaṁ upādāya labbhantī"ti vatvā—

"Atthitā sabbadhammānaṁ, ṭhiti nāma pavuccati.
Tasseva bhedo maraṇaṁ, sabbadā sabbapāṇinan"ti—

Imāya ācariyagāthāya tamatthaṁ sādhenti. Atha vā santativasena ṭhānaṁ ṭhitīti veditabbanti ca vadanti. Yasmā pana sutte ayaṁ viseso natthi, tasmā ācariyamatiyā suttaṁ apaṭibāhetvā suttameva pamāṇaṁ kattabbaṁ. Chaṭṭhaṁ uttānameva. . Pañcamachaṭṭhāni.

7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā

39-42. Sattame **dhammānudhammappaṭipannassā**ti navannaṁ lokuttaradhammānaṁ anulomadhammaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ paṭipannassa. **Ayamanudhammo**ti ayaṁ anulomadhammo hoti. **Nibbidābahulo**ti ukkaṇṭhanabahulo hutvā. **Parijānātī**ti tīhi pariññāhi parijānāti. **Parimuccatī**ti maggakkhaṇe uppannāya pahānapariññāya parimuccati. Evaṁ imasmiṁ sutte maggova[1] kathito hoti, tathā ito paresu tīsu. Idha pana anupassanā aniyamitā,

1. Maggo (Sī)

tesu niyamitā. Tasmā idhāpi sā tattha niyamitavaseneva niyametabbā. Na hi sakkā tīsu aññataraṁ anupassanaṁ vinā nibbindituṁ parijānituṁ vāti. . Sattamādīni.

Natumhākavaggo catuttho.

---

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Attadīpavaggassa paṭhame **attadīpā**ti attānaṁ dīpaṁ tāṇaṁ leṇaṁ gatiṁ parāyaṇaṁ patiṭṭhaṁ katvā viharathāti attho. **Attasaraṇā**ti idaṁ tasseva vevacanaṁ. **Anaññasaraṇā**ti idaṁ aññassa saraṇapaṭikkhepavacanaṁ. Na hi añño aññassa saraṇaṁ hoti aññassa vāyāmena aññassa asijjhanato, vuttampi cetaṁ—

> "Attā hi attano nātho,
> Ko hi nātho paro siyā"ti[1].

Tenāha "anaññasaraṇā"ti. Ko panettha attā nāma? Lokiyalokuttaro dhammo. Tenevāha "dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā"ti. **Yonī**ti kāraṇaṁ "yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā"ti-ādīsu[2] viya. **Kiṁpahotikā**ti kiṁpabhutikā, kuto pabhavantīti attho. **Rūpassa tvevā**ti idaṁ tesaṁyeva sokādīnaṁ pahānadassanatthaṁ āraddhaṁ. **Na paritassatī**ti na gaṇhāti na gahati[3]. **Tadaṅganibbuto**ti tena vipassanaṅgena kilesānaṁ[4] nibbutattā tadaṅganibbuto. Imasmiṁ sutte vipassanāva kathitā. . Paṭhamaṁ.

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **dukkhasamudayagāminī samanupassanā**ti yasmā sakkāyo dukkhaṁ, tassa ca samudayagāminī paṭipadā nāma "rūpaṁ attato samanupassatī"ti

---

1. Khu 1. 37 piṭṭhe Dhammapade.
2. Ma 3. 182 piṭṭhe.
3. Na gayhati na bhāyati (Sī), na gaṇhiyati na tāsati (Syā)
4. Sokānaṁ (Sī)

evaṁ diṭṭhisamanupassanā vuttā, tasmā dukkhasamudayagāminī samanupassanāti ayamettha attho hoti. **Dukkhanirodhagāminī samanupassanā**ti ettha saha vipassanāya catumaggañāṇaṁ "samanupassanā"ti vuttaṁ. Iti imasmiṁ sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ. . Dutiyaṁ.

3. Aniccasuttavaṇṇanā

45. Tatiye **sammappaññāya daṭṭhabban**ti saha vipassanāya maggapaññāya daṭṭhabbaṁ. **Virajjati vimucatī**ti maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccati. **Anupādāya āsavehī**ti anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi agahetvā iti vimuccati. **Rūpadhātuyā**ti-ādi paccavekkhaṇadassanatthaṁ vuttaṁ. Saha phalena paccavekkhaṇadassanatthantipi vadantiyeva. **Ṭhitan**ti uparikattabbakiccābhāvena ṭhitaṁ. **Ṭhitattā santussitan**ti pattabbaṁ pattabhāvena[1] santuṭṭhaṁ. **Paccattaṁyeva parinibbāyatī**ti sayameva parinibbāyati. . Tatiyaṁ.

4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā

46. Catutthe **pubbantānudiṭṭhiyo**ti pubbantaṁ anugatā aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti. **Aparantānudiṭṭhiyo**ti aparantaṁ anugatā catucattālīsa diṭṭhiyo na honti. **Thāmaso**[2] **parāmāso**ti diṭṭhithāmaso ceva diṭṭhiparāmāso ca na hoti[3]. Ettāvatā paṭhamamaggo dassito. Idāni saha vipassanāya tayo magge ca phalāni ca dassetuṁ **rūpasmin**ti-ādi āraddhaṁ. Atha vā diṭṭhiyo nāma vipassanāya eva pahīnā, idaṁ pana upari saha vipassanāya cattāro magge dassetuṁ āraddhaṁ. . Catutthaṁ.

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. Pañcame **pañcupādānakkhandhe samanupassanti etesaṁ vā aññataran**ti paripuṇṇagāhavasena pañcakkhandhe samanupassanti, aparipuṇṇagāhavasena etesaṁ aññataraṁ. **Iti ayañceva samanupassanā**ti iti ayañca diṭṭhisamanupassanā. **Asmīti cassa avigataṁ**[4] **hotī**ti yassa ayaṁ samanupassanā atthi, tasmiṁ asmīti taṇhāmānadiṭṭhisaṅkhātaṁ papañcattayaṁ avigatameva[5] hoti.

---

1. Santuṭṭhabhāvena (Ka)
2. Thāmasā (Sī)
3. Diṭṭhiyā thāmabhāve diṭṭhiparāmāso ca na hoti (Sī)
4. Adhigataṁ (Syā)
5. Adhigatameva (Syā)

pañcannaṁ indriyānaṁ avakkanti yotīti tasmiṁ kilesajāte sati kammakilesapaccayānaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ nibbatti hoti.

Atthi bhikkhave manoti idaṁ kammamanaṁ sandhāya vuttaṁ. **Dhammā**ti ārammaṇaṁ. **Avijjādhātū**ti javanakkhaṇe avijjā. **Avijjāsamphassajenā**ti avijjāsampayuttaphassato jātena. Apica **mano**ti bhavaṅgakkhaṇe vipākamanodhātu, āvajjanakkhaṇe kiriyamanodhātu. **dhammā**dayo vuttappakārāva. **Asmītipissa hotī**ti taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hoti. Ito paresu **ayamahamasmī**ti rūpādīsu kiñcideva dhammaṁ gahetvā "ayaṁ ahamasmī"ti attadiṭṭhivasena vuttaṁ. **Bhavissan**ti sassatadiṭṭhivasena. **Na bhavissan**ti ucchedadiṭṭhivasena. **Rūpī bhavissan**ti-ādīni sabbāni sassatameva bhajanti. **Athetthā**ti atha tenevākārena ṭhitesu etesu indriyesu. **Avijjā pahīyatī**ti catūsu saccesu aññāṇabhūtā avijjā pahīyati. **Vijjā uppajjatī**ti arahattamaggavijjā uppajjati. Evamettha asmīti taṇhāmānadiṭṭhiyo[1]. Kammassa pañcannañca indriyānaṁ antare eko sandhi, vipākamanaṁ pañcindriyapakkhikaṁ katvā pañcannañca indriyānaṁ kammassa ca antare eko sandhīti. Iti tayo papañcā atīto addhā, indriyādīni paccuppanno addhā, tattha kammamanaṁ ādiṁ katvā anāgatassa paccayo dassitoti. . Pañcamaṁ.

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. Chaṭṭhe rūpakkhandho kāmāvacaro, cattāro khandhā catubhūmakā. **Sāsavan**ti āsavānaṁ ārammaṇabhāvena paccayabhūtaṁ. **Upādāniyan**ti tatheva ca upādānānaṁ paccayabhūtaṁ. Vacanattho panettha—ārammaṇaṁ katvā pavattehi saha āsavehīti **sāsavaṁ.** Upādātabbanti **upādāniyaṁ.** Idhāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, avasesā tebhūmakā vipassanācāravasena vuttā. Evamettha rūpaṁ rāsaṭṭhena khandhesu paviṭṭhaṁ, sāsavarāsaṭṭhena upādānakkhandhesu. Vedanādayo sāsavāpi atthi, anāsavāpi atthi. Te rāsaṭṭhena sabbepi khandhesu paviṭṭhā, tebhūmakā panettha sāsavaṭṭhena upādānakkhandhesu paviṭṭhāti. . Chaṭṭhaṁ.

---

1. Asmīti taṇhāmānadiṭṭhiyo, evamettha (Sī)

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. Sattame **seyyohamasmīti** visiṭṭho uttamo ahamasmi. **Kimaññatra yathābhūtassa adassanāti** yathābhūtassa adassanato aññaṁ kiṁ bhaveyya, adassanaṁ aññāṇameva bhaveyyāti attho. Idānissa teparivaṭṭaṁ vajirabhedadesanaṁ ārabhanto **taṁ kiṁ maññasi soṇāti**-ādimāha. Aṭṭhamaṁ uttānameva. . Sattama-aṭṭhamāni.

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. Navamadasamesu **nandikkhayā rāgakkhayo, rāgakkhayā nandikkhayoti** idaṁ nandīti vā rāgoti vā imesaṁ atthato ninnānākaraṇatāya vuttaṁ. Nibbidānupassanāya vā nibbindanto nandiṁ pajahati, virāgānupassanāya virajjanto rāgaṁ pajahati. Ettāvatā vipassanaṁ niṭṭhapetvā "rāgakkhayā nandikkhayo"ti idha maggaṁ dassetvā "nandirāgakkhayā cittaṁ vimuttan"ti phalaṁ dassitanti. . Navamadasamāni.

Attadīpavaggo pañcamo.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

---

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upayavaggassa[1] paṭhame **upayoti**[2] taṇhāmānadiṭṭhivasena pañcakkhandhe upagato. **Viññāṇanti** kammaviññāṇaṁ. **Āpajjeyyāti** kammaṁ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya vuddhi-ādīni āpajjeyya. **Viññāṇupayanti** padassa aggahaṇe kāraṇaṁ vuttameva. **Vocchijjatārammaṇanti** paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya abhāvena ārammaṇaṁ vocchijjati. **Patiṭṭhā viññāṇassāti** kammaviññāṇassa patiṭṭhā na hoti. **Tadappatiṭṭhitanti** taṁ appatiṭṭhitaṁ. **Anabhisaṅkhacca vimuttanti** paṭisandhiṁ anabhisaṅkharitvā vimuttaṁ. . Paṭhamaṁ.

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. Dutiye **bījajātānīti** bījāni. **Mūlabījanti** vacaṁ vacattaṁ haliddaṁ siṅgiveranti evamādi. **Khandhabījanti** assattho nigrodhoti evamādi.

---

1. Upāyavaggassa (Syā) 2. Upāyoti (Syā)

Phalubījanti ucchu veḷu naḷoti evamādi. **Aggabījan**ti ajjukaṁ phaṇijjakanti evamādi. **Bījabījan**ti sālivīhi-ādi pubbaṇṇañceva muggamāsādi aparaṇṇañca. **Akhaṇḍānī**ti abhinnāni. Bhinnakālato paṭṭhāya bījaṁ bījatthāya na upakappati. **Apūtikānī**ti udakatemanena apūtikāni. Pūtibījaṁ hi bījatthāya na upakappati. **Avātātapahatānī**ti vātena ca ātapena ca na hatāni, nirojataṁ na pāpitāni. Nirojaṁ hi kasaṭaṁ bījaṁ bījatthāya na upakappati. **Sārādānī**ti gahitasārāni patiṭṭhitasārāni. Nissārañhi bījaṁ bījatthāya na upakappati. **Sukhasayitānī**ti cattāro[1] māse koṭṭhe pakkhittaniyāmeneva sukhaṁ sayitāni. **Pathavī**ti heṭṭhā patiṭṭhānapathavī. **Āpo**ti uparisnehana-āpo. **Catasso viññāṇaṭṭhitiyo**ti kammaviññāṇassa ārammaṇabhūtā rūpādayo cattāro khandhā. Te hi ārammaṇavasena patiṭṭhābhūtattā pathavīdhātusadisā. **Nandirāgo** sinehanaṭṭhena āpodhātusadiso. **Viññāṇaṁ sāhāran**ti sappaccayaṁ kammaviññāṇaṁ. Taṁ hi bījaṁ viya pathaviyaṁ ārammaṇapathaviyaṁ viruhati. . Dutiyaṁ.

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. Tatiye **udānaṁ udānesī**ti balavasomanassasamuṭṭhānaṁ udānaṁ udāhari. Kiṁ nissāya panesa Bhagavato uppannoti. Sāsanassa niyyānikabhāvaṁ. Kathaṁ? Evaṁ kirassa ahosi "tayome upanissayā dānūpanissayo sīlūpanissayo bhāvanūpanissayo cā"ti. Tesu dānasīlūpanissayā dubbalā, bhāvanūpanissayo balavā. Dānasīlūpanissayā hi tayo magge ca phalāni ca pāpenti, bhāvanūpanissayo arahattaṁ pāpeti. Iti dubbalūpanissaye patiṭṭhito bhikkhu ghaṭento vāyamanto pañcorambhāgiyāni bandhanāni chetvā tīṇi maggaphalāni nibbatteti, "aho sāsanaṁ niyyānikan"ti āvajjentassa ayaṁ udapādi.

Tattha "dubbalūpanissaye ṭhatvā ghaṭamāno tīṇi maggaphalāni pāpuṇātī"ti imassatthassāvibhāvanatthaṁ **Milakattherassa**[2] vatthu veditabbaṁ—so kira gihikāle pāṇātipātakammena jīvikaṁ kappento araññe pāsasatañceva adūhalasatañca yojesi. Athekadivasaṁ aṅgārapakkamaṁsaṁ khāditvā pāsaṭṭhānesu vicaranto pipāsābhibhūto ekassa

1. Te cattāro (Sī, Ka) 2. Milakkhattherassa (Sī)

araññavāsittherassa vihāraṁ gantvā therassa caṅkamantassa avidūre ṭhitaṁ pānīyaghaṭaṁ vivari, hatthatemanamattampi udakaṁ nāddasa. So kujjhitvā āha "bhikkhu bhikkhu tumhe gahapatikehi dinnaṁ bhuñjitvā bhuñjitvā supatha, pānīyaghaṭe añjalimattampi udakaṁ na ṭhapetha, na yuttametan"ti. Thero "mayā pānīyaghaṭo pūretvā ṭhapito, kiṁ nu kho etan"ti gantvā olokento paripuṇṇaghaṭaṁ disvā pānīyasaṅkhaṁ pūretvā adāsi. So dvattisaṅkhapūraṁ pivitvā cintesi "evaṁ pūritaghaṭo nāma mama kammaṁ āgamma tattakapālo viya jāto, kiṁ nu kho anāgate attabhāve bhavissatī"ti saṁviggacitto dhanuṁ chaḍḍetvā "pabbājetha maṁ bhante"ti āha. Thero tacapañcakakammaṭṭhānaṁ ācikkhitvā taṁ pabbājesi.

Tassa samaṇadhammaṁ karontassa bahūnaṁ migasūkarānaṁ māritaṭṭhānaṁ pāsa-adūhalānañca yojitaṭṭhānaṁ upaṭṭhāti. Taṁ anussarato sarīre dāho uppajjati, kūṭagoṇo viya kammaṭṭhānampi vīthiṁ na paṭipajjati. So "kiṁ karissāmi bhikkhubhāvenā"ti anabhiratiyā pīḷito therassa santikaṁ gantvā vanditvā āha "na sakkomi bhante samaṇadhammaṁ kātun"ti. Atha naṁ thero "hatthakammaṁ karohī"ti āha. So "sādhu bhante"ti vatvā udumbarādayo allarukkhe chinditvā mahantaṁ rāsiṁ katvā "idāni kiṁ karomī"ti pucchi. Jhāpehi nanti. So catūsu disāsu aggiṁ datvā jhāpetuṁ asakkonto "bhante na sakkomī"ti āha. Thero "tena hi apehī"ti pathaviṁ dvidhā katvā Avīcito khajjopanakamattaṁ aggiṁ nīharitvā tattha pakkhipi. So tāva mahantaṁ rāsiṁ sukkhapaṇṇaṁ viya khaṇena jhāpesi. Athassa thero Avīciṁ dassetvā "sace vibbhamissasi, ettha paccissasī"ti saṁvegaṁ janesi. So Avīcidassanato paṭṭhāya pavedhamāno "niyyānikaṁ bhante Buddhasāsanan"ti pucchi, āmāvusoti. Bhante[1] Buddhasāsanassa niyyānikatte sati milako attamokkhaṁ[2] karissati, mā cintayitthāti. Tato paṭṭhāya samaṇadhammaṁ karoti ghaṭeti[3], tassa vattapaṭivattaṁ pūreti, niddāya bādhayamānāya tintaṁ palālaṁ[4] sīse ṭhapetvā pāde soṇḍiyaṁ otāretvā nisīdati. So ekadivasaṁ

---

1. Sādhu bhante (Sī)
2. Attano mokkhaṁ (Syā)
3. Ghaṭṭeti vāyamati (Syā)
4. Palāsaṁ (Syā)

pānīyaṁ parissāvetvā ghaṭaṁ ūrumhi ṭhapetvā udakamaṇikānaṁ pacchedaṁ āgamayamāno aṭṭhāsi. Atha kho thero sāmaṇerassa imaṁ uddesaṁ deti—

"Uṭṭhānavato satīmato,
Sucikammassa nisammakārino.
Saññatassa dhammajīvino,
Appamattassa yasobhivaḍḍhatī"ti[1].

So catuppadikampi taṁ gāthaṁ attaniyeva upanesi "uṭṭhānavatā nāma mādisena bhavitabbaṁ, satimatāpi mādiseneva -pa- appamattenapi mādiseneva bhavitabban"ti. Evaṁ taṁ gāthaṁ attani upanetvā tasmiṁ yeva padavāre[2] ṭhito pañcorambhāgiyāni saṁyojanāni chinditvā anāgāmiphale patiṭṭhāya haṭṭhatuṭṭho—

"Allaṁ palālapuñjāhaṁ[3], sīsenādāya[4] caṅkamiṁ.
Pattosmi tatiyaṁ ṭhānaṁ[5], ettha me natthi saṁsayo"ti[6]—

Imaṁ udānagāthaṁ āha. Evaṁ dubbalūpanissaye ṭhito ghaṭento vāyamanto pañcorambhāgiyāni saṁyojanāni chinditvā tīṇi maggaphalāni nibbatteti. Tenāha Bhagavā—"no cassaṁ, no ca me siyā, nābhavissa, na me bhavissatīti evaṁ adhimuccamāno bhikkhu chindeyya orambhāgiyāni saṁyojanānī"ti.

Tattha **no cassaṁ, no ca me siyā**ti sace ahaṁ na bhaveyyaṁ, mama parikkhāropi na bhaveyya. Sace vā pana me atīte kammābhisaṅkhāro nābhavissa, idaṁ me etarahi khandhapañcakaṁ na bhaveyya. **Nābhavissa, na me bhavissatī**ti idāni pana tathā parakkamissāmi, yathā me āyatiṁ khandhābhinibbattako kammasaṅkhāro na bhavissati, tasmiṁ asati āyatiṁ paṭisandhi nāma na me bhavissati. **Evaṁ adhimuccamāno**ti evaṁ adhimuccanto bhikkhu dubbalūpanissaye ṭhito pañcorambhāgiyāni saṁyojanāni chindeyya. **Evaṁ vutte**ti evaṁ sāsanassa niyyānikabhāvaṁ āvajjentena Bhagavatā

1. Khu 1. 16 piṭṭhe. 2. Ovāde (Sī) 3. Allapalāsapuñjāhaṁ (Syā)
4. Sirenādāya (Syā), sire katvāna (Ka) 5. Tatiyaphalaṁ (Syā)
6. Aho lābhā te mārisāti (Syā), ahonubhāvo mārisāti (Ka)

imasmiṁ udāne vutte. **Rūpaṁ vibhavissatī**ti rūpaṁ bhijjissati. **Rūpassa vibhavā**ti vibhavadassanena sahavipassanena. Sahavipassanakā hi cattāro maggā rūpādīnaṁ vibhavadassanaṁ nāma. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Evaṁ adhimuccamāno bhante bhikkhu chindeyyā**ti bhante evaṁ adhimuccamāno bhikkhu chindeyyeva pañcorambhāgiyāni saṁyojanāni, kasmā na chindissatīti.

Idāni upari maggaphalaṁ pucchanto **kathaṁ pana bhante**ti-ādimāha. Tattha **anantarā**ti dve anantarāni āsannānantarañca dūrānantarañca. Vipassanā maggassa āsannānantaraṁ nāma, phalassa dūrānantaraṁ nāma. Taṁ sandhāya "kathaṁ pana bhante jānato kathaṁ passato vipassanānantarā 'āsavānaṁ khayo'ti saṅkhaṁ gataṁ arahattaphalaṁ hotī"ti pucchati. **Atasitāye**ti atasitabbe abhāyitabbe ṭhānamhi. **Tāsaṁ āpajjatī**ti bhayaṁ āpajjati. **Tāso hesoti**[1] yā esā "no cassaṁ, no ca me siyā"ti evaṁ pavattā dubbalavipassanā, sā[2] yasmā attasinehaṁ pariyādātuṁ na sakkoti, tasmā assutavato puthujjanassa tāso nāma hoti. So hi "idānāhaṁ ucchijjissāmi, na dāni kiñci bhavissāmī"ti attānaṁ papāte patantaṁ viya passati aññataro brahmaṇo viya. Lohapāsādassa kira haṭṭhā Tipiṭakacūḷanāgatthero tilakkhaṇāhataṁ dhammaṁ parivatteti. Atha aññatarassa brahmaṇassa ekamante ṭhatvā dhammaṁ suṇantassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahiṁsu. So papāte patanto viya hutvā vivaṭadvārena tato palāyitvā gehaṁ pavisitvā puttaṁ ure sayāpetvā "tāta sakyasamayaṁ āvajjento manamhi[3] naṭṭho"ti āha. **Na heso[4] bhikkhu tāso**ti esā evaṁ pavattā balavavipassanā sutavato ariyasāvakassa na tāso nāma hoti. Na hi tassa evaṁ hoti "ahaṁ ucchijjissāmī"ti vā "vinassissāmī"ti vāti. Evaṁ pana hoti "saṅkhārāva uppajjanti, saṅkhārāva nirujjhantī"ti. . Tatiyaṁ.

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. Catutthe **catuparivaṭṭan**ti ekekasmiṁ khandhe catunnaṁ parivaṭṭanavasena[5]. **Rūpaṁ abbhaññāsin**ti rūpaṁ dukkhasaccanti abhiññāsiṁ. Evaṁ sabbapadesu

1. Hesāti (sabbattha) 2. Dubbalavipassanā (Sī, Ka) 3. Panamhi (Sī, Syā)
4. Na hesā (sabbattha) 5. Catunnaṁ catunnaṁ parivattānaṁ vasena (Sī)

catusaccavaseneva attho veditabbo. **Āharasamudayā**ti ettha sacchandarāgo kabaḷīkārāhāro āhāro nāma. **Paṭipannā**ti sīlato paṭṭhāya yāva arahattamaggā paṭipannā honti. **Gādhantī**ti patiṭṭhahanti. Ettāvatā sekkhabhūmiṁ kathetvā idāni asekkhabhūmiṁ kathento **ye ca kho keci bhikkhave**ti-ādimāha, **Suvimuttā**ti arahattaphalavimuttiyā suṭṭhu vimuttā. **Kevalino**ti sakalino katasabbakiccā. **Vaṭṭaṁ tesaṁ natthi paññāpanāyā**ti yena te avasiṭṭhena vaṭṭena paññāpeyyuṁ, taṁ nesaṁ vaṭṭaṁ natthi paññāpanāya. Atha vā vaṭṭanti kāraṇaṁ, paññāpanāya kāraṇaṁ natthīti. Ettāvatā asekkhabhūmivāro kathito. . Catutthaṁ.

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Pañcame **sattaṭṭhānakusalo**ti sattasu okāsesu cheko. **Vusitavā**ti vusitavāso. **Uttamapuriso**ti seṭṭhapuriso. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṁ. Idaṁ pana suttaṁ ussadanandiyañceva palobhanīyañcāti veditabbaṁ. Yathā hi rājā vijitasaṅgāmo saṅgāme vijayino yodhe uccaṭṭhāne ṭhapetvā tesaṁ sakkāraṁ karoti, kiṁ kāraṇā? Etesaṁ sakkāraṁ disvā sesāpi sūrā bhavituṁ maññissantīti, evameva Bhagavā appameyyaṁ kālaṁ pāramiyo pūretvā Mahābodhimaṇḍe kilesamāravijayaṁ katvā Sabbaññutaṁ patto Sāvatthiyaṁ Jetavanamahāvihāre nisīditvā imaṁ suttaṁ desento khīṇāsave ukkhipitvā thomesi vaṇṇesi. Kiṁ kāraṇā? Evaṁ avasesā sekkhapuggalā arahattaphalaṁ pattabbaṁ maññissantīti. Evametaṁ suttaṁ khīṇāsavānaṁ ukkhipitvā pasaṁsitattā ussadanandisaṁ, sekkhānaṁ palobhitattā palobhanīyanti veditabbaṁ.

Evaṁ kho bhikkhave bhikkhu sattaṭṭhānakusalo hotīti ettāvatā cettha maggaphalapaccavekkhaṇavasena desanaṁ niṭṭhapetvāpi puna **kathañcabhikkhave bhikkhu tividhūpaparikkhī hotī**ti idaṁ “khīṇāsavo yasmiṁ ārammaṇe satatavihārena viharati, taṁ satto vā puggalo vā na hoti, dhātu-ādimattameva pana hotī”ti evaṁ khīṇāsavassa satatavihārañca, “imesu dhammesu kammaṁ katvā ayaṁ āgato”ti āgamanīyapaṭipadañca dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **dhātuso upaparikkhatī**ti dhātusabhāvena passati oloketi. Sesapadadvayepi eseva nayo. . Pañcamaṁ.

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Chaṭṭhe **ko adhippayāso**ti ko adhikapayogo. **Anuppannassā**ti imañhi maggaṁ Kassapasammāsambuddho uppādesi, antarā añño Satthā uppādetuṁ nāsakkhi, iti Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā nāma. Nagaropamasmiṁ hi avaḷañjanaṭṭhānesu purāṇamaggo jāto, idha avattamānaṭṭhena anuppannamaggo nāma. **Asañjātassā**ti tasseva vevacanaṁ. **Anakkhātassā**ti akathitassa. Maggaṁ jānātīti **maggaññū.** Maggaṁ viditaṁ pākaṭaṁ akāsīti **maggavidū.** Magge ca amagge ca kovidoti **maggakovido. Maggānugā**ti maggaṁ anugacchantā. **Pacchā samannāgatā**ti ahaṁ paṭhamaṁ gato, sāvakā pacchā samannāgatā. . Chaṭṭhaṁ.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. Sattame **pañcavaggiye**ti Aññāsi[1]koṇḍaññattherādike pañca jane purāṇupaṭṭhāke. **Āmantesī**ti āsāḷhipuṇṇamadivase Dhammacakkappavattanato paṭṭhāya anukkamena Sotāpattiphale patiṭṭhite[2] "idāni nesaṁ āsavakkhayāya Dhammaṁ desessāmī"ti pañcamiyaṁ pakkhassa āmantesi. **Etadavocā**ti etaṁ "rūpaṁ bhikkhave anattā"ti-ādinayappavattaṁ Anattalakkhaṇasuttaṁ avoca. Tattha **anattā**ti pubbe vuttehi catūhi kāraṇehi anattā. **Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave**ti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Ettakena ṭhānena anattalakkhaṇameva kathitaṁ, na aniccadukkhalakkhaṇāni, idāni tāni dassetvā samodhānetvā tīṇipi lakkhaṇāni dassetuṁ idamāraddhanti veditabbaṁ. **Tasmā**ti yasmā ime pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattā, tasmā. **Yaṁkiñci rūpa**nti-ādīsu vitthārakathā Visuddhimagge paññābhāvanādhikāre khandhaniddese vuttāva. Sesaṁ sabbattha vuttānusāreneva veditabbaṁ. Imasmiṁ pana sutte Anattalakkhaṇameva kathitanti. . Sattamaṁ.

8. Mahālisuttavaṇṇanā

60. Aṭṭhame **ekantadukkhan**ti-ādīni dhātusaṁyutte vuttanayāneva. . Aṭṭhamaṁ.

---

1. Aññā... (Sī, Syā), aññāta... (Ka)
2. Tesu patiṭṭhitesu (Ka)

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. Navame **ādittan**ti ekādasahi aggīhi ādittaṁ pajjalitaṁ. Iti dvīsupi imesu suttesu dukkhalakkhaṇameva kathitaṁ. . Navamaṁ.

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. Dasame niruttiyova **niruttipathā,** atha vā niruttiyo ca tā niruttivasena viññātabbānaṁ atthānaṁ pathattā pathā cāti niruttipathā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tīṇipi cetāni aññamaññavevacanānevāti veditabbāni. **Asaṁkiṇṇā**ti avijahitā, "ko imehi attho"ti vatvā achaḍḍitā. **Asaṁkiṇṇapubbā**ti atītepi na jahitapubbā. **Na saṁkīyantī**ti etarahipi "kimetehī"ti na chaḍḍīyanti. **Na saṁkīyissantī**ti anāgatepi na chaḍḍīyissanti. **Appaṭikuṭṭhā**ti appaṭibāhitā. **Atītan**ti attano sabhāvaṁ bhaṅgameva vā atikkantaṁ. **Niruddhan**ti desantaraṁ asaṅkamitvā tattheva niruddhaṁ vūpasantaṁ. **Vipariṇatan**ti vipariṇāmaṁ gataṁ naṭṭhaṁ. **Ajātan**ti anuppannaṁ. **Apātubhūtan**ti apākaṭībhūtaṁ.

Ukkalāti ukkalajanapadavāsino. **Vassabhaññā**ti vasso ca bhañño ca. Dvepi hi te mūladiṭṭhigatikā. **Ahetukavādā**ti-ādīsu "natthi hetu natthi paccayo"ti gahitattā ahetukavādā. "Karoto na karīyati pāpan"ti gahitattā **akiriyavādā.** "Natthi dinnan"ti-ādigahaṇato **natthikavādā.** Tattha ime dve janā, tisso diṭṭhiyo, kiṁ ekekassa diyaḍḍhā hotīti? Na tathā, yathā pana eko bhikkhu paṭipāṭiyā cattāripi jhānāni nibbatteti, evamettha ekeko tissopi diṭṭhiyo nibbattesīti veditabbo. "Natthi hetu natthi paccayo"ti punappunaṁ āvajjentassa āharantassa abhinandantassa assādentassa maggadassanaṁ viya hoti, so micchattaniyāmaṁ okkamati, so ekantakāḷakoti vuccati. Yathā pana ahetukadiṭṭhiyaṁ, evaṁ "karoto na karīyati pāpaṁ, natthi dinnan"ti imesupi ṭhānesu micchattaniyāmaṁ okkameti.

Na garahitabbaṁ nappaṭikkositabbaṁ amaññiṁsūti ettha "yadetaṁ atītaṁ nāma, nayidaṁ atītaṁ, idamassa anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā"ti vadanto garahati nāma. Tattha dosaṁ dassetvā "kiṁ iminā garahitenā"ti

vadanto paṭikkosati nāma. Ime pana niruttipathe tepi accantakāḷakā diṭṭhigatikā na garahitabbe na paṭikkositabbe maññiṁsu. Atītaṁ pana atītameva, anāgataṁ anāgatameva, paccuppannaṁ paccunnameva kathayiṁsu. **Nindāghaṭṭanabyārosa-upārambhabhayā**ti viññūnaṁ santikā nindābhayena ca ghaṭṭanabhayena ca dosāropanabhayena ca upārambhābhayena ca. Iti imasmiṁ sutte catubhūmikakhandhānaṁ paṇṇatti kathitāti. . Dasamaṁ.

Upayavaggo paṭhamo.

(7) 2. Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. Arahantavaggassa paṭhame **upādiyamāno**ti taṇhāmānadiṭṭhivasena gaṇhamāno[1]. **Baddho mārassā**ti mārassa pāsena baddho nāma. **Mutto pāpimato**ti pāpimato pāsena muttho nāma hoti. . Paṭhamaṁ.

2. Maññamānasuttavaṇṇanā

64. Dutiye **maññamāno**ti taṇhāmānadiṭṭhimaññanāhi maññamāno. . Dutiyaṁ.

3. Abhinandamānasuttavaṇṇanā

65. Tatiye **abhinandamāno**ti taṇhāmānadiṭṭhi-abhinandanāhiyeva abhinandamāno. . Tatiyaṁ.

4-6. Aniccasuttādivaṇṇanā

66-68. Catutthe **chando**ti taṇhāchando. Pañcamachaṭṭhesupi eseva nayo. . Catutthādīni.

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. Sattame **anattaniyan**ti na attano santakaṁ, attano parikkhārabhāvena suññatanti attho. . Sattamaṁ.

---

1. Gayhamāno (Sī)

8-10. Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā

70-72. Aṭṭhame **rajanīyasaṇṭhitan**ti rajanīyena ākārena saṇṭhitaṁ, rāgassa paccayabhāvena ṭhitanti attho. Navamadasamāni Rāhulasaṁyutte vuttanayeneva veditabbānīti. . Aṭṭhamādīni.

Arahantavaggo dutiyo.

---

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā

73-75. Khajjanīyavaggassa ādito tīsu suttesu catusaccameva kathitaṁ. . Paṭhamādīni.

4. Arahantasuttavaṇṇanā

76. Catutthe **yāvato bhikkhave sattāvāsā**ti bhikkheve yattakā sattāvāsā nāma atthi. **Yāvatā bhavaggan**ti yattakaṁ bhavaggaṁ nāma atthi. **Ete aggā ete seṭṭhā**ti ete aggabhūtā ceva seṭṭhabhūtā ca. **Yadidaṁ arahanto**ti ye ime arahanto nāma. Idampi suttaṁ purimanayeneva ussadanandiyañca palobhanīyañcāti veditabbaṁ.

Athāparaṁ etadavocāti tadatthaparidīpanāhi ceva visesatthaparidīpanāhi ca gāthāhi etaṁ "sukhino vata arahanto"ti-ādivacanaṁ avoca. Tattha **sukhino**ti jhānasukhena maggasukhena phalasukhena ca sukhitā. **Taṇhā tesaṁ na vijjatī**ti tesaṁ apāyadukkhajanikā taṇhā na vijjati. Evaṁ te imassapi taṇhāmūlakassa abhāvena sukhitāva. **Asmimāno samucchinno**ti navavidho asmimāno arahattamaggena samucchinno. **Mohajālaṁ padālitan**ti ñāṇena avijjājālaṁ phālitaṁ.

Anejanti ejāsaṅkhātāya taṇhāya pahānabhūtaṁ arahattaṁ. **Anupalittā**ti taṇhādiṭṭhilepehi alittā. **Brahmabhūtā**ti seṭṭhabhūtā. **Pariññāyā**ti tīhi pariññāhi parijānitvā. **Sattasaddhammagocarā**ti saddhā

hirī ottappaṁ bāhusaccaṁ āraddhavīriyatā upaṭṭhitassatitā paññāti ime satta saddhammā gocaro etesanti sattasaddhammagocarā.

Sattaratanasampannāti sattahi bojjhaṅgaratanehi samannāgatā. **Anuvicarantī**ti lokiyamahājanāpi anuvicarantiyeva. Idha pana khīṇāsavānaṁ nirāsaṅkacāro nāma gahito. Tenevāha **"pahīnabhayabheravā"**ti. Tattha **bhayaṁ** bhayameva, **bheravaṁ** balavabhayaṁ. **Dasahaṅgehi sampannā**ti asekkhehi dasahi aṅgehi samannāgatā. **Mahānāgā**ti catūhi kāraṇehi mahānāgā. **Samāhitā**ti upacārappanāhi samāhitā. **Taṇhā tesaṁ na vijjatī**ti "ūno[1] loko atitto taṇhādāsoti kho mahārāja tena Bhagavatā"ti[2] evaṁ vuttā dāsakārikā taṇhāpi tesaṁ natthi. Iminā khīṇāsavānaṁ bhujissabhāvaṁ dasseti.

Asekhañāṇanti arahattaphalañāṇaṁ. **Antimoyaṁ samussayo**ti pacchimo ayaṁ attabhāvo. **Yo sāro brahmacariyassā**ti sāro nāma phalaṁ. **Tasmiṁ aparapaccayā**ti tasmiṁ ariyaphale na aññaṁ pattiyāyanti, paccakkhatova paṭivijjhitvā ṭhitā. **Vidhāsu na vikampantī**ti tīsu mānakoṭṭhāsesu na vikampanti. **Dantabhūmin**ti arahattaṁ. **Vijitāvino**ti rāgādayo vijetvā ṭhitā.

Uddhanti-ādīsu **uddhaṁ** vuccati kesamatthako, **apācīnaṁ** pādatalaṁ, **tiriyaṁ** vemajjhaṁ. Uddhaṁ vā atītaṁ, apācīnaṁ anāgataṁ, tiriyaṁ paccuppannaṁ. Uddhaṁ vā vuccati devaloko, apācīnaṁ apāyaloko, tiriyaṁ manussaloko. **Nandī tesaṁ na vijjatī**ti etesu ṭhānesu saṅkhepato vā atītānāgatapaccuppannesu khandhesu tesaṁ taṇhā natthi. Idha vaṭṭamūlakataṇhāya abhāvo dassito. **Buddhā**ti catunnaṁ saccānaṁ buddhattā Buddhā.

Idaṁ panettha sīhanādasamodhānaṁ—"vimuttisukhenamhā sukhitā, dukkhajanikā[3] no taṇhā pahīnā, pañcakkhandhā pariññātā, dāsakārikataṇhā ceva vaṭṭamūlikataṇhā ca pahīnā, anuttaramhā asadisā, catunnaṁ saccānaṁ buddhattā Buddhā"ti bhavapiṭṭhe ṭhatvā abhītanādasaṅkhātaṁ sīhanādaṁ nadanti khīṇāsavāti. . Catutthaṁ.

---

1. Ono (Syā) 2. Ma 2. 256 piṭṭhe. 3. Dukkhajīvikā (Syā, Ka)

5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā

77. Pañcamaṁ[1] vinā gāthāhi suddhikameva katvā kathiyamānaṁ[2] bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ. . Pañcamaṁ.

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. Chaṭṭhe **sīho**ti cattāro sīhā—tiṇasīho kāḷasiho paṇḍusīho kesarasīhoti. Tesu **tiṇasīho** kapotavaṇṇagāvisadiso tiṇabhakkho ca hoti. **Kāḷasīho** kāḷagāvisadiso tiṇabhakkhoyeva. **Paṇḍusīho** paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso maṁsabhakkho. **Kesarasīho** lākhārasaparikammakateneva mukhena agganaṅguṭṭhena catūhi ca pādapariyantehi samannāgato, matthakatopissa paṭṭhāya lākhātūlikāya katā viya tisso rājiyo piṭṭhimajjhena gantvā antarasatthimhi dakkhiṇāvattā hutvā ṭhitā, khandhe panassa satasahassagghanikakambalaparikkhepo viya kesarabhāro hoti, avasesaṭṭhānaṁ parisuddhaṁ sālipiṭṭhasaṅkhacuṇṇapicuvaṇṇaṁ hoti. Imesu catūsu sīhesu ayaṁ kesarasīho idha adhippeto.

Migarājāti migagaṇassa rājā. **Āsayā**ti vasanaṭṭhānato suvaṇṇaguhato vā rajatamaṇiphalikamanosilāguhato vā nikkhamatīti vuttaṁ hoti. Nikkhamamāno panesa catūhi kāraṇehi nikkhamati andhakārapīḷito vā ālokatthāya, uccārapassāvapīḷito vā tesaṁ vissajjanatthāya, jighacchāpīḷito vā gocaratthāya, sambhavapīḷito vā assaddhammapaṭisevanatthāya. Idha pana gocaratthāya nikkhantoti adhippeto.

Vijambhatīti suvaṇṇatale[3] vā rajatamaṇiphalikamanosilātalānaṁ vā aññatarasmiṁ dve pacchimapāde samaṁ patiṭṭhāpetvā purimapāde purato pasāretvā sarīrassa pacchābhāgaṁ ākaḍḍhitvā purimabhāgaṁ abhiharitvā piṭṭhiṁ nāmetvā gīvaṁ ukkhipitvā asanisaddaṁ karonto viya nāsapuṭāni pothetvā sarīralaggaṁ rajaṁ vidhunanto vijambhati. Vijambhanabhūmiyañca pana taruṇavacchako viya aparāparaṁ javati. Javato panassa sarīraṁ andhakāre paribbhamantaṁ alātaṁ viya khāyati.

---

1. Pañcame (Sī) 2. Kathiyamāne (Sī)
3. Suvaṇṇaphalakānaṁ (Syā), suvaṇṇaphalake (Ka)

Anuviloketīti kasmā anuviloketi? Parānuddayatāya. Tasmiṁ kira sīhanādaṁ nadante papātāvāṭādīsu visamaṭṭhānesu carantā hatthigokaṇṇamahiṁsādayo pāṇā papātepi āvāṭepi patanti, tesaṁ anuddayāya anuviloketi. Kiṁ panassa luddakammassa paramaṁsakhādino anuddayā nāma atthīti? Āma atthi. Tathā hesa "kiṁ me bahūhi ghātitehī"ti attano gocaratthāyapi khuddake pāṇe na gaṇhāti, evaṁ anuddayaṁ karoti. Vuttampicetaṁ "māhaṁ kho khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṁ āpādesin"ti[1].

Sīhanādaṁ nadatīti tikkhattuṁ tāva abhītanādaṁ nadati. Evañca panassa vijambhanabhūmiyaṁ ṭhatvā nadantassa saddo samantā tiyojanapadesaṁ ekaninnādaṁ karoti, tamassa ninnādaṁ sutvā tiyojanabbhantaragatā dvipadacatuppadagaṇā yathāṭhāne ṭhātuṁ na sakkonti. **Gocarāya pakkamatī**ti āhāratthāya gacchati. Kathaṁ? So hi vijambhanabhūmiyaṁ ṭhatvā dakkhiṇato vā vāmato vā uppatanto usabhamattaṁ ṭhānaṁ gaṇhāti, uddhaṁ uppatanto cattāripi aṭṭhapi usabhāni uppatati, samaṭṭhāne ujukaṁ pakkhandanto soḷasa-usabhamattampi vīsati-usabhamattampi ṭhānaṁ pakkhandati, thalā vā pabbatā vā pakkhandanto saṭṭhi-usabhamattampi asīti-usabhamattampi ṭhānaṁ pakkhandati, antarāmagge rukkhaṁ vā pabbataṁ vā disvā taṁ pariharanto vāmato vā dakkhiṇato vā[2] usabhamattampi apakkamati. Tatiyaṁ pana sīhanādaṁ naditvā teneva saddhiṁ tiyojane ṭhāne paññāyati. Tiyojanaṁ gantvā nivattitvā ṭhito attanova nādassa anunādaṁ suṇāti. Evaṁ sīghena javena pakkamatīti.

Yebhuyyenāti pāyena. **Bhayaṁ saṁvegaṁ santāsan**ti sabbaṁ cittutrāsasseva nāmaṁ. Sīhassa hi saddaṁ sutvā bahū sattā bhāyanti, appakā na bhāyanti. Ke pana teti? Samasīho hatthājānīyo assājānīyo usabhājānīyo purisājānīyo khīṇāsavoti. Kasmā panete na bhāyantīti? Samasīho nāma "jātigottakulasūrabhāvehi samānosmī"ti na bhāyati, hatthājānīyādayo attano sakkāyadiṭṭhibalavatāya na bhāyanti, khīṇāsavo sakkāyadiṭṭhipahīnattā na bhāyati.

---

1. Aṁ 3. 282 piṭṭhe.
2. Dakkhiṇato vā uddhaṁ vā (Syā)

Bilāsayāti bile sayantā[1] bilavāsino ahinakulagodhādayo. **Dakāsayā**ti udakavāsino macchakacchapādayo. **Vanāsayā**ti vanavāsino hatthi-assagokaṇṇamigādayo. **Pavisantī**ti "idāni āgantvā gaṇhissatī"ti maggaṁ olokentāva pavisanti. **Daḷhehī**ti thirehi. **Varattehī**ti cammarajjūhi. **Mahiddhiko**ti-ādīsu vijambhanabhūmiyaṁ ṭhatvā dakkhiṇapassādīhi usabhamattaṁ, ujukaṁ vīsati-usabhamattādilaṅghanavasena mahiddhikatā, sesamigānaṁ adhipatibhāvena mahesakkhatā, samantā tiyojane saddaṁ sutvā palāyantānaṁ vasena mahānubhāvatā veditabbā.

Evameva khoti Bhagavā tesu tesu suttesu tathā tathā attānaṁ kathesi. "Sīhoti kho bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanaṁ Arahato Sammāsambuddhassā"ti[2] imasmiṁ tāva sutte sīhasadisaṁ attānaṁ kathesi. "Bhisakko sallakattoti kho Sunakkhatta Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[3] imasmiṁ vejjasadisaṁ. "Brāhmaṇoti bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[4] imasmiṁ brāhmaṇasadisaṁ. "Puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[5] imasmiṁ maggadesakapurisasadisaṁ. "Rājāhamasmi selā"ti[6] imasmiṁ rājasadisaṁ. "Sīhoti kho Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[2] imasmiṁ pana sutte sīhasadisameva katvā attānaṁ kathento evamāha.

Tatrāyaṁ sadisatā—sīhassa kañcanaguhādīsu vasanakālo viya hi Tathāgatassa Dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārassa aparimitakālaṁ pāramiyo pūretvā pacchimabhave paṭisandhiggahaṇena ceva mātukucchito nikkhamanena ca dasasahassilokadhātuṁ kampetvā vuddhimanvāya dibbasampattisadisaṁ sampattiṁ anubhavamānāssa tīsu pāsādesu nivāsakālo daṭṭhabbo. Sīhassa kañcanaguhādito nikkhantakālo viya Tathāgatassa ekūnatiṁse[7] saṁvacchare vivaṭena dvārena Kaṇḍakaṁ[8] āruyha Channasahāyassa nikkhamitvā tīṇi rajjāni atikkamitvā Anomānadītīre brahmunā dinnāni

---

1. Vasantā (Syā)
2. Aṁ 2. 107; Aṁ 3. 282 piṭṭhesu.
3. Ma 3. 47 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 153 piṭṭhe.
5. Saṁ 2. 89 piṭṭhe.
6. Khu 1. 368 piṭṭhe.
7. Ekūnatiṁsatime (Sī)
8. Kanthakaṁ (Sī), Kaṇṭhakaṁ (Syā)

kāsāyāni[1] paridahitvā pabbajitassa satteme divase Rājagahaṁ gantvā tattha piṇḍāya caritvā Paṇḍavagiripabbhāre katabhattakiccassa sammāsambodhiṁ patvā paṭhamameva Magadharaṭṭhaṁ āgamanatthāya yāva rañño[2] paṭiññādānakālo.

Sīhassa vijambhanakālo viya Tathāgatassa dinnapaṭiññassa Āḷārakālāma-upasaṅkamanaṁ ādiṁ katvā yāva Sujātāya dinnapāyāsassa ekūnapaṇṇāsāya piṇḍehi paribhuttakālo veditabbo. Sīhassa kesaravidhunanaṁ viya sāyanhasamaye Sottiyena[3] dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi thomiyamānassa gandhādīhi pūjiya-mānassa tikkhattuṁ bodhiṁ padakkhiṇaṁ katvā Bodhimaṇḍaṁ āruyha cuddasahatthubbedhe ṭhāne tiṇasantharaṁ santharitvā caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhāya nisinnassa taṁkhaṇaṁyeva mārabalaṁ vidhamitvā tīsu yāmesu tisso vijjā visodhetvā anulomapaṭilomaṁ paṭiccasamuppādamahāsamuddaṁ yamakañāṇamanthanena manthentassa sabbaññutaññāṇe paṭividdhe tadanubhāvena dasasahassilokadhātukampanaṁ veditabbaṁ.

Sīhassa catuddisāvilokanaṁ viya paṭividdhasabbaññutaññāṇassa sattasattāhaṁ Bodhimaṇḍe viharitvā paribhuttamadhupiṇḍikāhārassa ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno dhammadesanāyācanaṁ paṭiggahetvā tattha viharantassa ekādasame divase "sve āsāḷhipuṇṇamā bhavissatī"ti paccūsasamaye "kassa nu kho ahaṁ paṭhamaṁ dhammaṁ deseyyan"ti Āḷārudakānaṁ kālaṅkatabhāvaṁ ñatvā dhammadesanatthāya pañcavaggiyānaṁ olokanaṁ daṭṭhabbaṁ. Sīhassa gocaratthāya tiyojanaṁ gamanakālo viya attano pattacīvaramādāya "Pañcavaggiyānaṁ dhammacakkaṁ pavattessāmī"ti pacchābhatte Ajapālanigrodhato vuṭṭhitassa aṭṭhārasayojanamaggaṁ gamanakālo.

Sīhanādakālo viya Tathāgatassa aṭṭhārasayojanamaggaṁ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā acalapallaṅke nisinnassa dasahi cakkavāḷasahassehi sannipatitena devagaṇena parivutassa "dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevitabbā"ti-ādinā[4] nayena Dhammacakkappavattanakālo veditabbo. Imasmiñca pana pade desiyamāne Tathāgatasīhassa dhammaghoso heṭṭhā Avīciṁ upari Bhavaggaṁ gahetvā

1. Kāsāvāni (Syā, Ka)
2. Magadharañño (Ka)
3. Sotthiyena (sabbattha)
4. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14 piṭṭhesu.

dasasahassilokadhātuṁ paṭicchādesi. Sīhassa saddena khuddakapāṇānaṁ santāsaṁ āpajjanakālo viya Tathāgatassa tīṇi lakkhaṇāni dīpetvā cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca[1] nayasahassehi vibhajitvā dhammaṁ kathentassa dīghāyukadevatānaṁ ñāṇasantāsassa uppattikālo veditabbo.

Yadāti yasmiṁ kāle. **Tathāgato**ti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato— tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato. Abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti. Tesaṁ vitthāro brahmajālavaṇṇanāyampi[2] mūlapariyāyavaṇṇanāyampi[3] vuttoyeva. **Loke**ti sattaloke. **Uppajjatī**ti abhinīhārato paṭṭhāya yāva Bodhipallaṅkā vā arahattamaggañāṇā vā uppajjati nāma, arahattaphale pana patte uppanno nāma. **Arahaṁ Sammāsambhuddho**ti-ādīni Visuddhimagge Buddhānussatiniddese vitthāritāni.

Iti rūpanti idaṁ rūpaṁ ettakaṁ rūpaṁ, na ito bhiyyo rūpaṁ atthīti. Ettāvatā sabhāvato sarasato pariyantato paricchedato paricchindanato[4] yāvatā cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyarūpaṁ, taṁ sabbaṁ dassitaṁ hoti. **Iti rūpassa samudayo**ti ayaṁ rūpassa samudayo nāma. Ettāvatā hi "āhārasamudayā rūpasamudayo"ti-ādi sabbaṁ dassitaṁ hoti. **Iti rūpassa atthaṅgamo**ti ayaṁ rūpassa atthaṅgamo. Imināpi "āhāranirodhā rūpanirodho"ti-ādi sabbaṁ dassitaṁ hoti. **Iti vedanā**ti-ādīsupi eseva nayo.

Vaṇṇavantoti sarīravaṇṇena vaṇṇavanto. **Dhammadesanaṁ sutvā**ti imaṁ pañcasu khandhesu paṇṇāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṁ Tathāgatassa dhammadesanaṁ sutvā. **Yebhuyyenā**ti idha loke ṭhapeti? Ariyasāvake deve. Tesañhi khīṇāsavattā cittutrāsabhayampi na uppajjati, saṁviggassa yoniso padhānena

---

1. Saddhiṁ yāva (Syā)
2. Dī-Ṭṭha 1. 59 piṭṭhe.
3. Ma-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhe.
4. Parivaṭumato (Sī)

pattabbaṁ pattatāya ñāṇasaṁvegopi. Itaresaṁ pana devānaṁ "tāso heso bhikkhū"ti aniccataṁ manasikarontānaṁ cittutrāsabhayampi, balavavipassanākāle[1] ñāṇabhayampi uppajjati. **Bho**ti dhammālapanamattametaṁ. **Sakkāyapariyāpannā**ti pañcakkhandhapariyāpannā. Iti tesaṁ Sammāsambuddhe vaṭṭadosaṁ dassetvā tilakkhaṇāhataṁ katvā dhammaṁ desente ñāṇabhayaṁ nāma okkamati.

Abhiññāyāti jānitvā. **Dhammacakkan**ti paṭivedhañāṇampi desanāṇampi. **Paṭivedhañāṇaṁ** nāma yena ñāṇena Bodhipallaṅke nisinno cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahassehi paṭivijjhi. **Desanāñāṇaṁ** nāma yena ñāṇena tiparivaṭṭaṁ dvādasākāraṁ dhammacakkaṁ pavattesi. Ubhayampi taṁ Dasabalassa ure jātañāṇameva. Tesu idha desanāñāṇaṁ gahetabbaṁ. Taṁ panesa yāva aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṁ Aññāsikoṇḍaññattherassa sotāpattiphalaṁ uppajjati, tāva pavatteti nāma. Tasmiṁ uppanne pavattitaṁ nāma hotīti veditabbaṁ. **Appaṭipuggalo**ti sadisapuggalarahito. **Yasassino**ti parivārasampannā. **Tādino**ti lābhālābhādīhi ekasadisassa. . Chaṭṭhaṁ.

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. Sattame **pubbenivāsan**ti na idaṁ abhiññāvasena anussaraṇaṁ sandhāya vuttaṁ, vipassanāvasena pana pubbenivāsaṁ anussarante samaṇabrāhmaṇe sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tenevāha "sabbete pañcupādānakkhandhe anussaranti, etesaṁ vā aññataren"ti abhiññāvasena hi samanussarantassa khandhāpi upādānakkhandhāpi khandhapaṭibaddhāpi paṇṇattipi ārammaṇaṁ hotiyeva. **Rūpaṁyeva anussaratī**ti evaṁ hi anussaranto na aññaṁ kiñci sattaṁ vā puggalaṁ vā anussarati, atīte pana niruddhaṁ rūpakkhandhameva anussarati. Vedanādīsupi eseva nayoti. . Suññatāpabbaṁ niṭṭhitaṁ.

Idāni suññatāya lakkhaṇaṁ dassetuṁ **kiñca bhikkhave rūpaṁvadethā**ti-ādimāha. Yathā hi naṭṭhaṁ goṇaṁ pariyesamāno puriso gogaṇe caramāne rattaṁ vā[2] kāḷaṁ balībaddaṁ disvāpi na ettakeneva "ayaṁ mayhaṁ goṇo"ti

---

1. Balavavipassanākārena (Ka)
2. Setaṁ vā rattaṁ vā (Ka)

sanniṭṭhānaṁ kātuṁ sakkoti. Kasmā? Aññesampi tādisānaṁ atthitāya. Sarīrapadese panassa sattisūlādilakkhaṇaṁ disvā "ayaṁ mayhaṁ santako"ti sanniṭṭhānaṁ hoti, evameva suññatāya kathitāyapi yāva suññatālakkhaṇaṁ na kathīyati, tāva sā akathitāva hoti, lakkhaṇe pana kathite kathitā nāma hoti. Goṇo viya hi suññatā, goṇalakkhaṇaṁ viya suññatālakkhaṇaṁ. Yathā goṇalakkhaṇe asallakkhite goṇo na suṭṭhu sallakkhito hoti, tasmiṁ pana sallakkhite so sallakkhito nāma hoti, evameva suññatālakkhaṇe akathite suññatā akathitāva hoti, tasmiṁ pana kathite sā kathitā nāma hotīti suññatālakkhaṇaṁ dassetuṁ **kiñca bhikkhave rūpaṁ vadethā**ti-ādimāha.

Tattha **kiñcā**ti kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṁ vadetha, kena kāraṇenetaṁ rūpaṁ nāmāti attho. **Ruppatīti kho**ti ettha **itī**ti kāraṇuddeso, yasmā ruppati, tasmā rūpanti vuccatīti attho. **Ruppatī**ti kuppati ghaṭṭīyati pīḷīyati, bhijjatīti attho. **Sītenapi ruppatī**ti-ādīsu sītena tāva ruppanaṁ Lokantarikaniraye pākaṭaṁ. Tiṇṇaṁ tiṇṇañhi cakkavāḷānaṁ antare ekeko Lokantarikanirayo nāma hoti aṭṭhayojanasahassappamāṇo. Yassa neva heṭṭhā pathavī atthi, na upari candimasūriyadīpamaṇi-āloko, niccandhakāro. Tattha nibbattasattānaṁ tigāvuto attabhāvo hoti, te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṁsirā olambanti. Yadā saṁsappantā aññamaññassa hatthapāsāgatā honti, atha "bhakkho no laddho"ti maññamānā tattha byāvaṭā viparivattitvā lokasandhārake udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti, patitamattāva accantakhāre udake tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi viya paṭapaṭāyamānā vilīyanti. Evaṁ sītena ruppanaṁ Lokantarikaniraye pākaṭaṁ. Mahiṁsakaraṭṭhādīsupi himapātasītalesu padesesu etaṁ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṁ Avīcimahāniraye pākaṭaṁ hoti. Jighacchāya ruppanaṁ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṁ. Pipāsāya ruppanaṁ Kālakañjikādīsu pākaṭaṁ. Eko kira Kālakañjika-asuro pipāsaṁ adhivāsetuṁ

asakkonto yojanagambhīravitthāraṁ Mahāgaṅgaṁ otari, tassa gatagataṭṭhāne udakaṁ chijjati, dhūmo uggacchati, tatte piṭṭhipāsāṇe caṅkamanakālo viya hoti. Tassa udakasaddaṁ sutvā ito cito ca vicarantasseva ratti vibhāyi. Atha naṁ pātova bhikkhācāraṁ gacchāntā tiṁsamattā piṇḍacārikabhikkhū disvā "ko nāma tvaṁ sappurisā"ti pucchiṁsu. Petohamasmi bhenteti. Kiṁ pariyesasīti. pānīyaṁ bhanteti. Ayaṁ gaṅgā paripuṇṇā, kiṁ tvaṁ na passasīti. Na upakappati bhanteti. Tena hi Gaṅgāpiṭṭhe nipajja, mukhe te pānīyaṁ āsiñcissāmāti. So vālikāpuḷine[1] uttāno nipajji. Bhikkhū tiṁsamatte patte nīharitvā udakaṁ āharitvā tassa mukhe āsiñciṁsu. Tesaṁ tathā karontānaṁyeva velā upakaṭṭhā jātā. Tato "bhikkhācārakālo amhākaṁ sappurisa, kacci te assādamattā laddhā"ti āhaṁsu. Peto "sace me bhante tiṁsamattānaṁ ayyānaṁ tiṁsapattehi āsitta-udakato aḍḍhapasatamattampi paragalaṁ gataṁ, petattabhāvato mokkho mā hotū"ti āha. Evaṁ pipāsāya ruppanaṁ pettivisaye pākaṭaṁ.

Ḍaṁsādīhi ruppanaṁ ḍaṁsamakkhikādibahulesu padesesu pākaṭaṁ. Ettha ca **ḍaṁsā**ti piṅgalamakkhikā. **Makasā**ti makasāva. **Vātā**ti kucchivātapiṭṭhivātādivasena veditabbā. Sarīrasmiṁ hi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhi-ādīni bhindati, kāṇaṁ karoti, khujjaṁ karoti, pīṭhasappiṁ karoti. **Ātapo**ti sūriyātapo. Tena ruppanaṁ marukantārādīsu pākaṭaṁ. Ekā kira itthī marukantāre rattiṁ satthato ohīnā divā sūriye uggacchante vālikāya tappamānāya pāde ṭhapetuṁ asakkontī sīsato pacchiṁ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uṇhābhitattāya ṭhātuṁ asakkontī tassā upari sāṭakaṁ ṭhapetvā akkami. Tasmimpi santatte attano aṅkena gahitaputtakaṁ adhomukhaṁ nipajjāpetvā kandantaṁyeva akkamitvā saddhiṁ tena tasmiṁyeva ṭhāne uṇhābhitattā kālamakāsi.

Sarīsapāti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti. Tesaṁ samphassena ruppanaṁ āsīvisadaṭṭhakādīnaṁ vasena veditabbaṁ. Iti Bhagavatā yāni imāni sāmaññapaccattavasena dhammānaṁ dve lakkhaṇāni, tesu rūpakkhandhassa tāva paccattalakkhaṇaṁ dassitaṁ. Rūpakkhandhasseva hi etaṁ, na vedanādīnaṁ, tasmā

---

1. Vālikāpiṭṭhe (Sī)

paccattalakkhaṇanti vuccati. Aniccadukkhānattalakkhaṇaṁ pana vedanādīnampi hoti, tasmā taṁ sāmaññalakkhaṇanti vuccati.

Kiñca bhikkhave vedanaṁ vadethāti-ādīsu purimasadisaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Yaṁ pana purimena asadisaṁ, tassāyaṁ vibhāvanā—**sukhampi vedayatī**ti sukhaṁ ārammaṇaṁ vedeti anubhavati. Parato padadvayepi eseva nayo. Kathaṁ panetaṁ ārammaṇaṁ sukhaṁ dukkhaṁ adukkhamasukhaṁ nāma jātanti? Sukhādīnaṁ paccayato. Svāyamattho "yasmā ca kho Mahāli rūpaṁ sukhaṁ sukhānupatitaṁ sukhāvakkantan"ti imasmiṁ Mahālisutte[1] āgatoyeva. **Vedayatī**ti ettha ca vedanāva vedayati, na añño satto vā puggalo vā. Vedanā hi vedayitalakkhaṇā, tasmā vatthārammaṇaṁ paṭicca vedanāva vedayatīti. Evamidha Bhagavā vedanāyapi paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Nīlampi sañjānātīti nīlapupphe vā vatthe vā parikammaṁ katvā upacāraṁ vā appanaṁ vā pāpento sañjānāti. Ayaṁ hi saññā nāma parikammasaññāpi upacārasaññāpi appanāsaññāpi vaṭṭati, nīlaṁ nīlanti uppajjanasaññāpi vaṭṭatiyeva. **Pītakā**dīsupi eseva nayo. Idhāpi Bhagavā sañjānanalakkhaṇāya saññāya paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Rūpaṁ rūpattāya[2] **saṅkhatamabhisaṅkharontī**ti yathā yāgumeva yāguttāya,[3] pūvameva pūvattāya pacati nāma, evaṁ paccayehi samāgantvā katabhāvena saṅkhatanti laddhanāmaṁ rūpameva rūpattāya yathā abhisaṅkhataṁ rūpaṁ nāma hoti, tathattāya[4] rūpabhāvāya abhisaṅkharoti āyūhati sampiṇḍeti, nipphādetīti attho. **Vedanā**dīsupi eseva nayo. Ayaṁ panettha saṅkhepo—attanā saha jāyamānaṁ rūpaṁ sampayutte ca vedanādayo dhamme abhisaṅkharoti nibbattetīti. Idhāpi Bhagavā cetayitalakkhaṇassa saṅkhārassa paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Ambilampi vijānātīti amba-ambāṭakamātuluṅgādi-ambilaṁ "ambilan"ti vijānāti. Eseva nayo sabbapadesu. Api cettha **tittakan**ti nimbapaṭolādinānappakāraṁ. **Kaṭukan**ti pippalimaricādinānappakāraṁ. **Madhuran**ti

---

1. Saṁ 2. 57 piṭṭhe. 2. Rūpatthāya (Sī) 3. Yāgutthāya (Sī)
4. Tathā tadatthāya (Sī), tathā tāya (Syā)

sappiphāṇitādinā nappakāraṁ. **Khārikan**ti vātiṅgaṇanāḷikera[1] caturassavallivettaṅkurādinānappakāraṁ. **Akhārikan**ti yaṁ vā taṁ vā phalajātaṁ kārapaṇṇādimissakapaṇṇaṁ. **Loṇikan**ti loṇayāguloṇamacchaloṇabhattādinānappakāraṁ. **Aloṇikan**ti aloṇayāgu-aloṇamaccha-aloṇabhattādinānappakāraṁ. **Tasmā viññāṇanti vuccatī**ti yasmā imaṁ ambilādibhedaṁ aññamaññavisiṭṭhena ambilādibhāvena jānāti, tasmā viññāṇanti vuccatīti. Evamidhāpi Bhagavā vijānanalakkhaṇassa viññāṇassa paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Yasmā pana ārammaṇassa ākārasaṇṭhānagahaṇavasena saññā pākaṭā hoti, tasmā sā cakkhudvāre vibhattā. Yasmā vināpi ākārasaṇṭhānā ārammaṇassa paccattabhedagahaṇavasena viññāṇaṁ pākaṭaṁ hoti, tasmā taṁ jivhādvāre vibhattaṁ. Imesaṁ pana saññāviññāṇapaññānaṁ[2] asammohato sabhāvasallakkhaṇatthaṁ **sañjānāti, vijānāti, pajānātī**ti ettha visesā veditabbā. Tattha upasaggamattameva viseso, jānātīti padaṁ pana aviseso. Tassapi[3] jānanaṭṭhena viseso veditabbo. Saññā hi nīlādivasena ārammaṇasañjānanamattameva, aniccaṁ dukkhamanattāti lakkhaṇapaṭivedhaṁ pāpetuṁ na sakkoti. Viññāṇaṁ nīlādivasena ārammaṇañceva jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti, ussakkitvā pana maggapātubhāvaṁ pāpetuṁ na sakkoti. Paññā nīlādivasena ārammaṇampi jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti.

Yathā hi heraññikaphalake kahāpaṇarāsimhi kate ajātabuddhidārako gāmikapuriso mahāheraññikoti tīsu janesu oloketvā ṭhitesu ajātabuddhidārako kahāpaṇānaṁ cittavicittacaturassamaṇḍalādibhāvameva[4] jānāti, "idaṁ manussānaṁ upabhogaparibhogaṁ ratanasammatan"ti na jānāti. Gāmikapuriso cittādibhāvañca jānāti, manussānaṁ upabhogaparibhogaratanasammatabhāvañca, "ayaṁ kūṭo, ayaṁ cheko, ayaṁ karaṭo, ayaṁ saṇho"ti na jānāti. Mahāheraññiko cittādibhāvampi ratanasammatabhāvampi kūṭādibhāvampi jānāti. Jānanto ca

---

1. Vātiṅgaṇanīlikaramadda (Sī), vātiṅgatālaketakīkaḷīranāḷikera (Syā)
2. Saññāviññāṇānaṁ (Ka) 3. Tassa (Sī) 4. ...maṇḍalādi-ākārameva (Sī)

pana rūpaṁ disvāpi saddaṁ sutvāpi gandhaṁ ghāyitvāpi rasaṁ sāyitvāpi hatthena garulahubhāvaṁ upadhāretvāpi "asukagāme kato"tipi jānāti, "asukanigame asukanagare asukapabbatacchāyāya asukanadītīre kato"tipi, "asukācariyena kato"tipi jānāti. Evameva saññā ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṁ viya nīlādivasena ārammaṇamattameva jānāti. Viññāṇaṁ gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṁ viya nīlādivasena ārammaṇampi jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti. Paññā mahāheraññikassa kahāpaṇadassanaṁ viya nīlādivasena ārammaṇampi jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti.

So pana nesaṁ viseso duppaṭivijjho. Tenāha āyasmā Nāgaseno—

> "Dukkharaṁ mahārāja Bhagavatā katanti. Kiṁ bhante Nāgasena Bhagavatā dukkaraṁ katanti. Dukkaraṁ mahārāja Bhagavatā kataṁ, imesaṁ arūpīnaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ ekārammaṇe vattamānānaṁ vavatthānaṁ akkhātaṁ 'ayaṁ phasso, ayaṁ vedanā, ayaṁ saññā, ayaṁ cetanā, idaṁ cittan'ti"[1].

Yathā hi tilatelaṁ sāsapatelaṁ madhukatelaṁ eraṇḍakatelaṁ vasātelanti imāni pañca telāni ekacāṭiyaṁ[2] pakkhipitvā divasaṁ yamakamanthehi manthetvā tato "idaṁ tilatelaṁ, idaṁ sāsapatelan"ti ekekassa pāṭiyekkaṁ uddharaṇaṁ nāma dukkaraṁ, idaṁ tato dukkarataraṁ. Bhagavā pana sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā dhammissaro dhammarājā imesaṁ arūpīnaṁ dhammānaṁ ekārammaṇe vattamānānaṁ vavatthānaṁ akāsi. Pañcannaṁ mahānadīnaṁ samuddaṁ paviṭṭhaṭṭhāne "idaṁ Gaṅgāya udakaṁ, idaṁ Yamunāyā"ti evaṁ pāṭiyekkaṁ udakuddharaṇenāpi ayamattho veditabbo.

Iti paṭhamapabbena suññataṁ, dutiyena suññatālakkhaṇanti dvīhi pabbehi anattalakkhaṇaṁ kathetvā idāni dukkhalakkhaṇaṁ dassetuṁ **tatra bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **khajjāmī**ti na rūpaṁ sunakho viya maṁsaṁ luñcitvā luñcitvā khādati, yathā pana kiliṭṭhavatthanivattho tatonidānaṁ pīḷaṁ sandhāya "khādati

---

1. Khu 11. 94 piṭṭhe Milindapañhe. 2. Ekapātiyaṁ (Sī)

maṁ vatthan”ti bhaṇati, evamidampi pīḷaṁ uppādentaṁ khādati nāmāti veditabbaṁ. **Paṭipanno hotī**ti sīlaṁ ādiṁ katvā yāva arahattamaggā paṭipanno hoti. Yo panettha balavañāṇo tikkhabuddhi ñāṇuttaro yogāvacaro[1] padhānabhūmiyaṁ vāyamanto khāṇunā vā kaṇṭakena vā viddho āvudhena vā pahaṭo byagghādīhi vā gahetvā khajjamāno taṁ vedanaṁ abbohārikaṁ katvā mūlakammaṭṭhānaṁ sammasanto arahattameva gaṇhāti, ayaṁ vedanāya nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno nāma vuccati Pītamallatthero[2] viya Kuṭumbiyaputtamahātissatthero viya vattani-aṭaviyaṁ tiṁsamattānaṁ bhikkhūnaṁ aññataro byagghamukhe nipannabhikkhu viya kaṇṭakena viddhatthero viya ca.

Dvādasasu kira bhikkhūsu ghaṇṭiṁ[3] paharitvā araññe padhānamanuyuñjantesu eko sūriye atthaṅgatamatteyeva ghaṇṭiṁ paharitvā caṅkamaṁ oruyha caṅkamanto tiriyaṁ nimmathento tiṇapaṭicchannaṁ kaṇṭakaṁ akkami. Kaṇṭako piṭṭhipādena nikkhanto. Tattaphālena vinividdhakālo viya vedanā vattati. Thero cintesi “kiṁ imaṁ kaṇṭakaṁ uddharāmi, udāhu pakatiyā vijjhitvā ṭhitakaṇṭakan”ti. Tassa evamahosi “iminā kaṇṭakena viddhattā nirayādīsu bhayaṁ[4] nāma natthi, pakatiyā vijjhitvā ṭhitakaṇṭakaṁyevā”ti. So taṁ vedanaṁ vedanaṁ abbohārikaṁ katvā sabbarattiṁ caṅkamitvā vibhātāya rattiyā aññassa saññaṁ adāsi. So āgantvā “kiṁ bhante”ti pucchi. Kaṇṭakenamhi āviso viddhoti. Kāya velāya bhanteti. Sāyameva āvusoti. Kasmā na amhe pakkosittha, kaṇṭakaṁ uddharitvā tattha telampi siñceyyāmāti. Pakatiyā vijjhitvā ṭhitakaṇṭakameva uddharituṁ vāyamimhā āvusoti. Sakkuṇittha bhante uddharitunti. Ekadesamattena me āvuso uddhaṭoti. Sesavatthūni Dīghamajjhimaṭṭhakathāsu[5] Satipaṭṭhānasuttaniddese vitthāritāneva.

Taṁ kiṁ maññatha bhikkhaveti kasmā āraddhaṁ? Imasmiṁ pabbe dukkhalakkhaṇameva kathitaṁ, na aniccalakkhaṇaṁ, taṁ dassetuṁ idamāraddhaṁ. Tīṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetumpi āraddhameva. **Apacināti no ācinātī**ti vaṭṭaṁ vināseti, neva cināti. **Pajahati na upādiyatī**ti tadeva vissajjeti,

---

1. Yogāvacarova (Sī), yogāvacaro ca (Ka)
2. Pītimallatthero (Sī)
3. Gaṇḍiṁ (Sī, Syā, Ka)
4. Vāso (Sī)
5. Dī-Ṭṭha 2. 339; Ma-Ṭṭha 1. 238 piṭṭhesu.

na gaṇhāti. **Visineti na ussinetī**ti vikirati na sampiṇḍeti. **Vidhūpeti na sandhūpetī**ti nibbāpeti na jālāpeti.

Evaṁ passaṁ bhikkhaveti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Vaṭṭaṁ vināsetvā ṭhitaṁ mahākhīṇāsavaṁ dassessāmīti āraddhaṁ. Ettakena vā ṭhānena vipassanā kathitā, idāni saha vipassanāya cattāro magge dassetuṁ idaṁ āraddhaṁ. Atha vā ettakena ṭhānena paṭhamamaggo kathito, idāni saha vipassanāya tayo magge dassetuṁ idamāraddhaṁ. Ettakena vā ṭhānena tīṇi maggāni kathitāni, idāni saha vipassanāya arahattamaggaṁ dassetumpi idamāraddhameva.

Sapajāpatikāti saddhiṁ pajāpatinā devarājena. **Ārakāva namassantī**ti dūratova namassanti, dūrepi ṭhitaṁ namassantiyeva āyasmantaṁ nītattheraṁ[1] viya.

Thero kira pupphacchaḍḍakakulato nikkhamma pabbajito, khuraggeyeva arahattaṁ patvā cintesi "ahaṁ ajjeva pabbajito ajjeva me pabbajitakiccaṁ matthakaṁ pattaṁ, catupaccayasantosabhāvanārāmamaṇḍitaṁ mahā-ariyavaṁsapaṭipadaṁ pūressāmī"ti. So paṁsukūlatthāya sāvattiṁ pavisitvā coḷakaṁ pariyesanto vicari. Atheko mahābrahmā samāpattito vuṭṭhāya manussapathaṁ olokento theraṁ disvā "ajjeva pabbajitvā ajjeva khuragge arahattaṁ patvā mahā-ariyavaṁsapaṭipadaṁ pūretuṁ coḷakaṁ pariyesatī"ti añjaliṁ paggayha namassamāno aṭṭhāsi. Tamañño mahābrahmā disvā "kaṁ namassasī"ti pucchi. Nītattheraṁ namassāmīti. Kiṁ kāraṇāti. Ajjeva pabbajitvā ajjeva khuragge arahattaṁ patvā mahā-ariyavaṁsapaṭipadaṁ pūretuṁ coḷakaṁ pariyesatīti. Sopi naṁ namassamāno aṭṭhāsi. Athañño, athaññoti sattasatā mahābrahmāno namassamānā aṭṭhaṁsu. Tena vuttaṁ—

"Tā devatā sattasatā uḷārā,
Brāhmā vimānā abhinikkhamitvā.
Nītaṁ namassanti pasannacittā,
'Khīṇāsavo gaṇhati paṁsukūlaṁ'.

---

1. Nīlattheraṁ (Sī)

Tā devatā sattasatā uḷārā,
Brahmā vimānā abhinikkhamitvā.
Nītaṁ namassanti pasannacittā,
'Khīṇāsavo kayirati paṁsukūlaṁ'.
'Khīṇāsavo dhovati paṁsukūlaṁ',
'Khīṇāsavo rajati paṁsukūlaṁ',
'Khīṇāsavo pārupati paṁsukūlan'ti".

Iti Bhagavā imasmiṁ sutte desanaṁ tīhi bhavehi vinivattetvā arahattassa kūṭaṁ gaṇhi. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahiṁsu. . Sattamaṁ.

8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā

80. Aṭṭhame **kismiñcideva pakaraṇe**ti kismiñcideva kāraṇe. **Paṇāmetvā**ti nīharitvā. Kismiṁ pana kāraṇe ete Bhagavatā paṇāmitāti? Ekasmiṁ hi antovasse Bhagavā Sāvatthiyaṁ vasitvā vutthavasso pavāretvā mahābhikkhusaṁghaparivāro Sāvatthito nikkhamitvā janapadacārikaṁ caranto Kapilavatthuṁ patvā Nigrodhārāmaṁ pāvisi. Sakyarājāno "Satthā āgato"ti sutvā pacchābhatte kappiyāni telamadhuphāṇitādīni ceva pānakāni ca kājasatehi[1] gāhāpetvā vihāraṁ gantvā saṁghassa niyyātetvā Satthāraṁ vanditvā paṭisanthāraṁ karontā ekamante nisīdiṁsu. Satthā tesaṁ madhuradhammakathaṁ kathento nisīdi. Tasmiṁ khaṇe ekacce bhikkhū senāsanaṁ paṭijagganti, ekacce mañcapīṭhādīni paññāpenti, sāmaṇerā appaharitaṁ karonti. Bhājanīyaṭṭhāne[2] sampattabhikkhūpi atthi, asampattabhikkhūpi atthi. Sampattā asampattānaṁ lābhaṁ gaṇhantā "amhākaṁ detha, amhākaṁ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā"ti kathentā mahāsaddamakaṁsu. Satthā sutvā theraṁ pucchi "ke pana te Ānanda uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope"ti. Thero etamattaṁ ārocesi. Satthā sutvā "āmisahetu Ānanda bhikkhū mahāsaddaṁ karontī"ti āha. Āma bhanteti. Ananucchavikaṁ Ānanda appatirūpaṁ.

---

1. Kājakasatehi (Sī)   2. Bhājanīyaṭṭhānaṁ (Sī)

Na hi mayā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni cīvarādihetu pāramiyo pūritā, nāpi ime bhikkhū cīvarādihetu agārasmā anagāriyaṁ pabbajitā, arahattahetu pabbajitvā anatthaṁ atthasadisaṁ asāraṁ sārasadisaṁ karonti, gacchānanda te bhikkhū paṇāmehīti.

Pubbaṇhasamayanti dutiyadivase[1] pubbaṇhasamayaṁ. **Beluvalaṭṭhikāya mūle**ti taruṇabeluvarukkhamūle. **Pabāḷho**ti pabāhito. Pavāḷhotipi pāṭho, pavāhitoti[2] attho. Ubhayampi nīhaṭabhāvameva dīpeti. **Siyā aññathattan**ti pasādaññathattaṁ vā bhāvaññathattaṁ vā bhaveyya. Kathaṁ? "Sammāsambuddhena mayaṁ lahuke kāraṇe paṇāmitā"ti pasādaṁ mandaṁ karontānaṁ pasādaññathattaṁ nāma hoti. Saliṅgeneva titthāyatanaṁ pakkamantānaṁ bhāvaññathattaṁ nāma. **Siyā vipariṇāmo**ti ettha pana "mayaṁ Satthu ajjhāsayaṁ gaṇhituṁ sakkhissāmāti pabbajitā, naṁ gahetuṁ asakkontānaṁ kiṁ amhākaṁ pabbajjāyā"ti sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattanaṁ vipariṇāmoti veditabbo. **Vacchassā**ti khīrūpakavacchāssa[3]. **Aññathattan**ti milāyana-aññathattaṁ. Khīrūpako hi vaccho mātu adassanena khīraṁ alabhanto milāyati kampati pavedhati. **Vipariṇāmo**ti maraṇaṁ. So hi khīraṁ alabhamāno khīrapipāsāya sussanto patitvā marati.

Bījānaṁ taruṇānanti udakena anuggahetabbānaṁ virūḷhabījānaṁ. **Aññathattan**ti milāyanaññathattameva. Tāni hi udakaṁ alabhantāni milāyanti. **Vipariṇāmo**ti vināso. Tāni hi udakaṁ alabhantāni sukkhitvā vinassanti, palālameva honti. **Anuggahito**ti āmisānuggahena ceva dhammānuggahena ca anuggahito. **Anuggaṇheyyan**ti dvīhipi etehi anuggahehi anuggaṇheyyaṁ. Acirapabbajitā hi sāmaṇerā ceva daharabhikkhū ca cīvarādipaccayavekalle vā sati gelaññe vā Satthārā vā ācariyupajjhāyehi vā āmisānuggahena ananuggahitā kilamantā na sakkonti sajjhāyaṁ vā manasikāraṁ vā kātuṁ, dhammānuggahena ananuggahitā uddesena ceva ovādānusāsaniyā ca parihāyamānā na sakkonti akusalaṁ parivajjetvā kusalaṁ bhāvetuṁ. Imehi pana dvīhi anuggahehi anuggahitā kāyena akilamantā sajjhāyamanasikāre pavattitvā yathānusiṭṭhaṁ

1. Punadivase (Syā)
2. Pagāḷhotipi pāṭho, pagāhitoti (Ka)
3. Khīrapakavacchassa (Sī, Syā)

paṭipajjamānā aparabhāge haṁ anuggahaṁ alabhantāpi teneva purimānuggahena laddhabalā sāsane patiṭṭhahanti, tasmā Bhagavato evaṁ parivitakko udapādi.

Bhagavato purato pāturahosīti Satthu cittaṁñatvā "ime bhikkhū Bhagavatā paṇāmitā, idāni nesaṁ anuggahaṁ kātukāmo evaṁ cintesi, kāraṇaṁ Bhagavā cintesi, ahamettha ussāhaṁ janessāmī"ti purato pākaṭo ahosi. **Santettha bhikkhū**ti idaṁ so mahābrahmā yathā nāma byatto sūdo yadeva ambilaggādīsu[1] rasajātaṁ rañño ruccati, taṁ abhisaṅkhārena sādutaraṁ katvā punadivase upanāmeti, evameva attano byattatāya Bhagavatā āhaṭa-upamaṁyeva **evametaṁ Bhagavā**ti-ādivacanehi abhisaṅkharitvā Bhagavantaṁ yācanto bhikkhusaṁghassa anuggahakaraṇatthaṁ vadati. Tattha **abhinandatū**ti "mama santikaṁ bhikkhusaṁgho āgacchatū"ti evamassa āgamanaṁ sampiyāyamāno abhinandatu. **Abhivadatū**ti āgatassa ca ovādānusāsaniṁ dadanto abhivadatu.

Paṭisallānāti ekībhāvā. **Iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkhāsī**ti iddhiṁ akāsi. **Ekadvīhikāyā**ti ekeko ceva dve dve ca hutvā. **Sārajjamānarūpā**ti ottappamānasabhāvā bhāyamānā. Kasmā pana Bhagavā tesaṁ tathā upasaṅkamanāya iddhimakāsīti? Hitapatthanāya. Yadi hi te vaggavaggā hutvā āgaccheyyuṁ, "Bhagavā bhikkhusaṁghaṁ paṇāmetvā araññaṁ paviṭṭho, ekadivasampi tattha vasituṁ nāsakkhi, vegeneva[2] āgato"ti keḷimpi kareyyuṁ. Atha nesaṁ neva Buddhagāravaṁ paccupaṭṭhaheyya, na dhammadesanaṁ sampaṭicchituṁ samatthā bhaveyyuṁ. Sabhayānaṁ pana sasārajjānaṁ ekadvīhikāya āgacchantānaṁ Buddhagāravañceva paccupaṭṭhitaṁ bhavissati, dhammadesanañca sampaṭicchituṁ sakkhissantīti cintetvā[3] tesaṁ hitapatthanāya tathārūpaṁ iddhiṁ akāsi.

Nisīdiṁsūti tesu hi sārajjamānarūpesu āgacchantesu eko bhikkhu "mamaṁyeva Satthā oloketi, maṁyeva maññe niggaṇhitukāmo"ti saṇikaṁ āgantvā vanditvā nisīdi, athañño, athaññoti evaṁ pañcabhikkhusatāni nisīdiṁsu. Evaṁ nisinnaṁ pana bhikkhusaṁghaṁ sīdantare sannisinnaṁ mahāsamuddaṁ viya nivāte padīpaṁ viya ca niccalaṁ disvā Satthā cintesi

---

1. Ambilādīsu (Syā) 2. Bhikkhugavesaneneva (Syā) 3. Viditvā (Syā)

"imesaṁ bhikkhūnaṁ kīdisī dhammadesanā vaṭṭatī"ti. Athassa etadahosi "ime āhārahetu paṇāmitā, piṇḍiyālopadhammadesanāva nesaṁ sappāyā, taṁ dassetvā matthake tiparivaṭṭadesanaṁ desessāmi, desanāpariyosāne sabbe arahattaṁ pāpuṇissantī"ti. Atha nesaṁ taṁ dhammadesanaṁ desento **antamidaṁ bhikkhave**ti-ādimāha.

Tattha **antan**ti pacchimaṁ lāmakaṁ. **Yadidaṁ piṇḍolyan**ti yaṁ evaṁ piṇḍapariyesanena jīvikaṁ kappentassa jīvitaṁ. Ayaṁ panettha padattho— piṇḍāya ulatīti piṇḍolo, piṇḍolassa kammaṁ **piṇḍolyaṁ,** piṇḍapariyesanena nipphāditajīvitanti attho. **Abhisāpo**ti akkoso. Kupitā[1] hi manussā attano paccatthikaṁ "cīvaraṁ nivāsetvā kapālaṁ gahetvā piṇḍaṁ pariyesamāno carissatī"ti[2] akkosanti. Atha vā pana "kiṁ tuyhaṁ akātabbaṁ atthi, yo tvaṁ evaṁ balavā vīriyasampannopi hirottappaṁ pahāya kapaṇo viya piṇḍolo vicarasi pattapāṇī"ti evampi akkosantiyeva. **Tañca kho etan**ti evaṁ taṁ abhisāpaṁ samānampi piṇḍolyaṁ. **Kulaputtā upenti atthavasikā**ti mama sāsane jātikulaputtā ca ācarakulaputtā ca atthavasikā kāraṇavasikā hutvā kāraṇavasaṁ paṭicca upenti.

Rājābhinītāti-ādīsu ye rañño santakaṁ khāditvā raññā bandhanāgāre bandhāpitā palāyitvā[3] pabbajanti, te rājābhinītā nāma. Te hi raññā bandhanaṁ abhinītattā **rājābhinītā** nāma. Ye pana corehi aṭaviyaṁ gahetvā ekaccesu māriyamānesu[4] ekacce "mayaṁ sāmi tumhehi vissaṭṭhā gehaṁ anajjhāvasitvā pabbajissāma, tattha yaṁ yaṁ Buddhapūjādipuññaṁ[5] karissāma, tato tumhākaṁ pattiṁ dassāmā"ti tehi vissaṭṭhā[6] pabbajanti, te **corābhinītā** nāma. Tepi hi corehi māretabbataṁ abhinītāti corābhinītā nāma. Ye pana iṇaṁ gahetvā paṭidātuṁ asakkontā palāyitvā pabbajanti, te **iṇaṭṭā** nāma, iṇapīḷitāti attho. Iṇaṭṭhātipi pāṭho, iṇe ṭhitāti attho. Ye rājacorachātakarogabhayānaṁ aññatarena abhibhūtā upaddutā pabbajanti, te **bhayaṭṭā** nāma, bhayapīḷitāti attho. Bhayaṭṭhātipi pāṭho,

1. Akkositukāmā (Sī) 2. Vicarasīti (Syā) 3. Palāyitvā palāyitvā (Syā)
4. Hariyamānesu (Syā) 5. Pupphagandhapūjādipuññaṁ (Sī)
6. Tehi te vissaṭṭhā (Syā)

bhaye ṭhitāti attho. **Ājīvikāpakatā**ti ājīvikāya upaddutā abhibhūtā, puttadāraṁ posetuṁ asakkontāti attho. **Otiṇṇāmhā**ti anto anupaviṭṭhā.

So ca hoti abhijjhālūti idaṁ so kulaputto "dukkhassa antaṁ karissāmī"ti-ādivasena cittaṁ uppādetvā pabbajito, aparabhāge taṁ pabbajjaṁ tathārūpaṁ kātuṁ na sakkoti, taṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **abhijjhālū**ti parabhaṇḍānaṁ abhijjhāyitā. **Tibbasārāgo**ti bahalarāgo. **Byāpannacitto**ti pūtibhāvena vipannacitto. **Paduṭṭhamanasaṅkappo**ti tikhiṇasiṅgo viya goṇo duṭṭhacitto. **Muṭṭhassatī**ti bhattanikkhittakāko viya naṭṭhassati, idha kataṁ ettha nassati. **Asampajāno**ti nippañño. Khandhādiparicchedarahito. **Asamāhito**ti caṇḍasote baddhanāvā viya upacārappanābhāvena asaṇṭhito. **Vibbhantacitto**ti bandhāruḷhamago[1] viya bhantamano. **Pākatindriyo**ti yathā gihī puttadhītaro olokento asaṁvutindriyo hoti, evaṁ asaṁvutindriyo.

Chavālātanti chavānaṁ daḍḍhaṭṭhāne alātaṁ. **Ubhatopadittaṁ majjhe gūthagatan**ti pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṁ dvīsu ṭhānesu ādittaṁ majjhe gūthamakkhitaṁ. **Neva gāme**ti sace hi taṁ yuganaṅgalagopānasipakkhapāsakādīnaṁ atthāya upanetuṁ sakkā assa, gāme kaṭṭhatthaṁ phareyya. Sace khettakuṭiyaṁ kaṭṭhattharamañcakādīnaṁ atthāya upanetuṁ sakkā, araññe kaṭṭhatthaṁ phareyya. Yasmā pana ubhayathāpi na sakkā, tasmā evaṁ vuttaṁ. **Gihibhogā ca parihīno**ti yo agāre vasantehi gihīhi dāyajje bhājiyamāne bhogo[2] laddhabbo assa, tato ca parihīno. **Sāmaññatthañcā**ti ācariyupajjhāyānaṁ ovāde ṭhatvā pariyattipaṭivedhavasena pattabbaṁ sāmaññatthañca. Imañca pana upamaṁ Satthā na dussīlassa vasena āhari, parisuddhasīlassa pana alasassa abhijjhādīhi dosehi upahatassa puggalassa imaṁ upamaṁ āhari.

Tayome bhikkhaveti kasmā āraddhaṁ? Imassa puggalassa chavālātasadisabhāvo neva mātāpitūhi kato, na ācariyupajjhāyehi, imehi pana pāpavitakkehi katoti dassanatthaṁ āraddhaṁ. **Animittaṁ vā**

---

1. Paṇṭhāruddhāmitto (Syā) 2. Bhāgo (Sī)

samādhinti vipassanāsamādhiṁ. So hi niccanimittādīnaṁ samugghātanena animittoti vuccati. Ettha ca cattāro satipaṭṭhānā missakā, animittasamādhi pubbabhāgo. Animittasamādhi vā missako, satipaṭṭhānā pubbabhāgāti veditabbā.

Dvemā bhikkhave diṭṭhiyoti idaṁ pana na kevalaṁ animittasamādhibhāvanā imesaṁyeva tiṇṇaṁ mahāvitakkānaṁ pahānāya saṁvattati, sassatucchedadiṭṭhīnampi pana samugghātaṁ karotīti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Na vajjavā assan**ti niddoso bhaveyyaṁ. Sesamettha uttānameva, Iti Bhagavā imasmimpi sutte desanaṁ tīhi bhavehi vinivattetvā arahattena kūṭaṁ gaṇhi. Desanāvasāne pañcasatā bhikkhū saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇiṁsūti. . Aṭṭhamaṁ.

9. Pālileyyasuttavaṇṇanā

81. Navame **cārikaṁ pakkāmī**ti Kosambikānaṁ bhikkhūnaṁ kalahakāle Satthā ekadivasaṁ Dīghītissa Kosalarañño vatthuṁ āharitvā "na hi verena verāni, sammantīdha kudācanan"ti-ādīhi[1] gāthāhi ovadati. Taṁdivasaṁ tesaṁ kalahaṁ karontānaṁyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi Bhagavā tameva vatthuṁ kathesi. Taṁdivasampi tesaṁ kalahaṁ karontānaṁyeva ratti vibhātā. Tatiyadivasepi Bhagavā tameva vatthuṁ kathesi. Atha naṁ aññataro bhikkhu evamāha "appossukko bhante Bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṁ anuyutto viharatu, mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā"ti. Satthā "pariyādiṇṇarūpacittā kho ime moghapurisā, na ime sakkā saññāpetun"ti cintetvā "kiṁ mayhaṁ imehi, ekacāravāsaṁ vasissāmī"ti so pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā Kosambiyaṁ piṇḍāya caritvā kañcipi anāmantetvā ekova adutiyo cārikaṁ pakkāmi.

Yasmiṁ āvuso samayeti idaṁ thero yasmāssa ajja Bhagavā ekena bhikkhunā saddhiṁ pakkamissati, ajja dvīhi, ajja satena, ajja sahassena, ajja ekakovāti sabbo Bhagavato cāro vidito pākaṭo paccakkho, tasmā āha.

---

1. Khu 1. 14 piṭṭhe.

Anupubbenāti gāmanigamapaṭipāṭiyā piṇḍāya caramāno ekacāravāsaṁ tāva vasamānaṁ bhikkhuṁ passitukāmo hutvā Bālakaloṇakāragāmaṁ agamāsi. Tattha Bhaguttherassa sakalapacchābhattañceva tiyāmarattiñca ekacāravāse ānisaṁsaṁ kathetvā punadivase tena pacchāsamaṇena piṇḍāya caritvā taṁ tattheva nivattetvā "samaggavāsaṁ vasamāne tayo kulaputte passissāmī"ti pācīnavaṁsamigadāyaṁ agamāsi. Tesampi sakalapacchābhattañceva tiyāmarattiñca ekacāravāse ānisaṁsaṁ kathetvā te tattheva nivattetvā ekakova Pālileyya[1]nagarābhimukho pakkamitvā anupubbena Pālileyyanagaraṁ sampatto. Tena vuttaṁ "anupubbena cārikaṁ caramāno yena pālileyyakaṁ, tadavasarī"ti.

Bhaddasālamūleti Pālileyyavāsino Bhagavato dānaṁ datvā Pālileyyato avidūre rakkhitavanasaṇḍo nāma atthi, tattha Bhagavato paṇṇasālaṁ katvā "ettha vasathā"ti paṭiññaṁ kāretvā vāsayiṁsu. Bhaddasālo pana[2] tattheko manāpo laddhako[3] sālarukkho. Bhagavā taṁ nagaraṁ upanissāya tasmiṁ vanasaṇḍe paṇṇasālasamīpe tasmiṁ rukkhamūle viharati. Tena vuttaṁ "bhaddasālamūle"ti.

Evaṁ viharante panettha Tathāgate aññataro hatthināgo hatthinīhi hatthipotakādīhi gocarabhūmititthogāhanādīsu ubbāḷho yūthe ukkaṇṭhito "kiṁ me imehi hatthīhī"ti yūthaṁ pahāya manussapathaṁ gacchanto Pālileyyakavanasaṇḍe Bhagavantaṁ disvā ghaṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā Satthu santike aṭṭhāsi. So tato paṭṭhāya Satthu vattapaṭivattaṁ karonto mukhadhovanaṁ deti, nhānodakaṁ āharati, dantakaṭṭhaṁ deti, pariveṇaṁ sammajjati, araññato madhurāni phalāphalāni āharitvā Satthuno deti. Satthā paribhogaṁ karoti.

Ekadivasaṁ Satthā rattibhāgasamanantare caṅkamitvā pāsāṇaphalake nisīdi. Hatthīpi avidūre ṭhāne aṭṭhāsi. Satthā pacchato oloketvā na kiñci addasa, evaṁ purato ca ubhayapassesu ca. Athassa "sukhaṁ vatāhaṁ aññatra tehi bhaṇḍanakārakehi vasāmī"ti cittaṁ uppajji. Hatthinopi "mayā nāmitasākhaṁ aññe khādantā natthī"ti-ādīni cintetvā "sukhaṁ vata

---

1. Pārileyya (Sī) 2. Nāma (Sī) 3. Tattheva koci nāgo bhaddako (Syā)

ekakova vasāmi, Satthu vattaṁ kātuṁ labhāmī"ti cittaṁ uppajji. Satthā attano cittaṁ oloketvā "mama tāva īdisaṁ cittaṁ, kīdisaṁ nu kho hatthissā"ti tassāpi tādisameva disvā "sameti no cittan"ti imaṁ udānaṁ udānesi—

"Etaṁ nāgassa nāgena, īsādantassa hatthino.
Sameti cittaṁ cittena, yadeko ramatī vane"ti[1].

Atha kho sambahulā bhikkhūti atha evaṁ Tathāgate tattha viharante pañcasatā disāsu vassaṁvutthā bhikkhū. **Yenā yasmā Ānando**ti "Satthā kira bhikkhusaṁghaṁ paṇāmetvā araññaṁ paviṭṭho"ti attano dhammatāya Satthu santikaṁ gantuṁ asakkontā yenāyasmā Ānando, tenupasaṅkamiṁsu.

Anantarā āsavānaṁ khayoti maggānantaraṁ arahattaphalaṁ. **Vicayaso**ti vicayena, tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ sabhāvavicinanasamatthena ñāṇena paricchindi tvāti attho. **Dhammo**ti sāsanadhammo. Cattāro satipaṭṭhānāti-ādi ye ye koṭṭhāse paricchinditvā dhammo desito, tesaṁ pakāsanatthāya vuttaṁ. **Samanupassanā**ti diṭṭhisamanupassanā. **Saṅkhāro so**ti diṭṭhisaṅkhāro so. **Tatojo so saṅkhāro**ti tato taṇhāto so saṅkhāro jāto. Taṇhāsampayuttesu cittesupi catūsu cittesu esa jāyati. **Sāpi taṇhā**ti sā diṭṭhisaṅkhārassa paccayabhūtā taṇhā. **Sāpi vedanā**ti sā taṇhāya paccayabhūtā vedanā. **Sopi phasso**ti so vedanāya paccayo avijjāsamphasso. **Sāpi avijjā**ti sā phassasampayuttā avijjā.

No cassaṁ, no ca me siyāti sace ahaṁ na bhaveyyaṁ, mama parikkhāropi na bhaveyya. **Nābhavissaṁ, na me bhavissatī**ti sace pana āyatimpi ahaṁ na bhavissāmi, evaṁ mama parikkhāropi na bhavissati. Ettake ṭhāne Bhagavā tena bhikkhunā gahitagahitadiṭṭhiṁ[2] vissajjāpento āgato puggalajjhāsayenapi desanāvilāsenapi. **Tatojo so saṅkhāro**ti taṇhāsampayuttacitte vicikicchāva natthi, kathaṁ vicikicchāsaṅkhāro taṇhāto jāyatīti? Appahīnattā. Yassa[3] hi taṇhāya appahīnāya

1. Vi 3. 500 piṭṭhe. 2. Gahitaṁ diṭṭhiṁ (Ka) 3. Yassā (Syā)

so uppajjati, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Diṭṭhiyāpi eseva nayo labbhatiyeva. Catūsu hi cittuppādesu sampayuttadiṭṭhi nāma natthi. Yasmā pana taṇhāya appahīnattā sā uppajjati, tasmā taṁ sandhāya tatrāpi ayamattho yujjati. Iti imasmiṁ sutte tevīsatiyā ṭhānesu arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitā. . Navamaṁ.

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dasame **tadahuposathe**ti-ādi Pavāraṇasutte vitthāritameva. **Kiñcideva desan**ti kiñci kāraṇaṁ. **Sake āsane nisīditvā puccha yadākaṅkhasī**ti kasmā evamāha? So kira bhikkhu pañcasatabhikkhuparivāro. Ācariye pana ṭhitake pucchante sace te bhikkhū nisīdanti, Satthari gāravaṁ kataṁ hoti, ācariye agāravaṁ. Sace uṭṭhahanti, ācariye gāravaṁ kataṁ hoti, Satthari agāravaṁ. Iti nesaṁ cittaṁ anekaggaṁ bhavissati, desanaṁ sampaṭicchituṁ na sakkhissanti. Tasmiṁ pana nisīditvā pucchante tesaṁ cittaṁ ekaggaṁ bhavissati, desanaṁ sampaṭicchituṁ sakkhissantīti ñatvā Bhagavā evamāha. **Ime nu kho bhante**ti ayaṁ thero pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ ācariyo, pañcakkhandhamattampi nappajānātīti na vattabbo. Pañhaṁ pucchantena pana "ime pañcupādānakkhandhā, na aññe"ti evaṁ jānantena viya hutvā pucchituṁ na vaṭṭati, tasmā ajānanto viya pucchati. Tepi cassa antevāsikā "amhākaṁ ācariyo 'ahaṁ jānāmī'ti na katheti, sabbaññutaññāṇena pana saddhiṁ saṁsanditvāva kathetī"ti sotabbaṁ saddhātabbaṁ maññissantītipi ajānanto viya pucchati.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. **Na kho bhikkhu taññeva upādānaṁ te pañcupādānakkhandhā**ti yasmā chandarāgamattaṁ pañcakkhandhā na hoti, tasmā idaṁ vuttaṁ. Yasmā pana sahajātato vā ārammaṇato vā khandhe muñcitvā upādānaṁ natthi, tasmā **nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānan**ti vuttaṁ. Taṇhāsampayuttasmiṁ hi citte vattamāne taṁcittasamuṭṭhānarūpaṁ rūpakkhandho, ṭhapetvā taṁ taṇhaṁ sesā arūpadhammā cattāro khandhāti sahajātatopi khandhe muñcitvā upādānaṁ natthi. Upādānassa pana rūpādīsu aññataraṁ ārammaṇaṁ katvā uppajjanato ārammaṇatopi pañcakkhandhe muñcitvā upādānaṁ natthi. **Chandarāgavemattatā**ti chandarāganānattaṁ. **Evaṁ kho bhikkhū**ti evaṁ rūpārammaṇassa

chandarāgassa vedanādīsu aññataraṁ ārammaṇaṁ akaraṇato siya chandarāgavemattatā. **Khandhādhivacanan**ti khandhāti[1] ayaṁ paññatti. Ayaṁ pana anusandhi na ghaṭiyati, kiñcāpi na ghaṭiyati, sānusandhikāva pucchā, sānusandhikaṁ vissajjanaṁ. Ayaṁ hi thero tesaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ ajjhāsayena pucchati, Satthāpi tesaṁ tesaṁ ajjhāsayeneva vissajjeti. Sesaṁ sabbattha uttānameva. . Dasamaṁ.

Imassa ca pana vaggassa ekekasmiṁ sutte pañcasatā pañcasatā bhikkhū arahattaṁ pattāti.

Khajjanīyavaggo tatiyo.

---

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. Theravaggassa paṭhame **Mantāṇiputto**ti[2] Mantāṇiyā nāma brāhmaṇiyā putto. **Upādāyā**ti āgamma ārabbha sandhāya paṭicca. **Asmīti hotī**ti asmīti evaṁ pavattaṁ taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṁ hoti. **Daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbanena samannāgato. **Maṇḍanakajātiko**ti maṇḍanakasabhāvo maṇḍanakasīlo. **Mukhanimittan**ti mukhapaṭibimbaṁ. Taṁ hi parisuddhaṁ ādāsamaṇḍalaṁ paṭicca paññāyati. Kiṁ pana taṁ olokayato sakamukhaṁ paññāyati, paramukhanti? Yadi sakaṁ bhaveyya, parammukhaṁ hutvā paññāyeyya. Atha parassa bhaveyya, vaṇṇādīhi asadisaṁ hutvā paññāyeyya. Tasmā na taṁ attano, na parassa, ādāsaṁ pana nissāya nibhāsarūpaṁ nāma taṁ paññāyatīti vadanti. Atha yaṁ udake paññāyati, taṁ kena kāraṇenāti? Mahābhūtānaṁ visuddhatāya. **Dhammo me abhisamito**ti[3] mayā ñāṇena catusaccadhammo abhisamāgato[4], sotāpannosmi jātoti kathesi. . Paṭhamaṁ.

---

1. Khandhānaṁ (Sī)
2. Mantāniputtoti (Syā)
3. Abhisametoti (Sī, Syā)
4. Abhisammato (Ka)

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Dutiye **madhurakajāto viyā**ti sañjātagarubhāvo viya akammañño. **Disāpi me**ti ayaṁ puratthimā ayaṁ dakkhiṇāti evaṁ disāpi mayhaṁ na pakkhāyanti, na pākaṭā hontīti vadati. **Dhammāpi maṁ na paṭibhantī**ti pariyattidhammāpi mayhaṁ na upaṭṭhahanti, uggahitaṁ sajjhāyitaṁ na dissatīti vadati. **Vicikicchā**ti no mahāvicikicchā. Na hi tassa "sāsanaṁ niyyānikaṁ nu kho, na nu kho"ti vimati uppajjati. Evaṁ panassa hoti "sakkhissāmi nu kho samaṇadhammaṁ kātuṁ, udāhu pattacīvaradhāraṇamattameva karissāmī"ti.

Kāmānametaṁ adhivacananti yathā hi ninnaṁ pallalaṁ olokentassa dassanarāmaṇeyyakamattaṁ atthi[1], yo panettha otarati, taṁ caṇḍamīnākulatāya ākaḍḍhitvā anayabyasanaṁ pāpeti, evamevaṁ pañcasu kāmaguṇesu cakkhudvārādīnaṁ ārammaṇe rāmaṇeyyakamattaṁ atthi[1], yo panettha gedhaṁ āpajjati, taṁ ākaḍḍhitvā nirayādīsu eva pakkhipanti. Appassādā hi kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyoti imaṁ atthavasaṁ paṭicca "kāmānametaṁ adhivacanan"ti vuttaṁ. **Ahamanuggahenā**ti ahaṁ dhammāmisānuggahehi anuggaṇhāmi. **Abhinandī**ti sampaṭicchi. Na kevalañca abhinandi, imaṁ pana Satthu santikā assāsaṁ labhitvā ghaṭento vāyamanto katipāhena arahatte patiṭṭhāsi. . Dutiyaṁ.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Tatiye **diṭṭhigatan**ti sace hissa evaṁ bhaveyya "sāṅkhārā uppajjanti ceva nurujjhanti ca, saṅkhārappavattameva appavattaṁ hotī"ti, diṭṭhigataṁ nāma na bhaveyya, sāsanāvacarikaṁ ñāṇaṁ bhaveyya. Yasmā panassa "satto ucchijjati vinassatī"ti ahosi, tasmā diṭṭhigataṁ nāma jātaṁ. **Thāmasā parāmāsā**ti diṭṭhithāmena ceva diṭṭhiparāmāsena ca.

Yenāyasmā Sāriputtoti yathā nāma paccante kupite taṁ vūpasametuṁ asakkontā rājapurisā senāpatissa vā rañño vā santikaṁ gacchanti, evaṁ diṭṭhigatavasena tasmiṁ there kupite taṁ vūpasametuṁ asakkontā te bhikkhū yena Dhammarājassa Dhammasenāpati āyasmā

---

1. Natthi (Sī)

Sāriputto, tenupasaṅkamiṁsu. **Evaṁbyākho**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ santike viya therassa sammukhā paggayha vattuṁ asakkonto olambantena hadayena "evaṁbyākho"ti āha. **Taṁ kiṁ maññasi āvuso**ti idaṁ thero tassa vacanaṁ sutvā "nāyaṁ attano laddhiyaṁ dosaṁ passati, dhammadesanāya assa taṁ pākaṭaṁ karissāmī"ti cintetvā tiparivaṭṭaṁ desanaṁ desetuṁ ārabhi.

Taṁ kiṁ maññasi āvuso yamaka, rūpaṁ Tathāgatoti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Anuyogavattaṁ dāpanatthaṁ[1]. Tiparivaṭṭadesanāvasānasmiṁ hi thero sotāpanno jāto. Atha naṁ anuyogavattaṁ dāpetuṁ[2] "taṁ kiṁ maññasī"ti-ādimāha. **Tathāgato**ti satto. Rūpaṁ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇanti ime pañcakkhandhe sampiṇḍetvā "Tathāgato"ti samanupassasīti pucchati. **Ettha ca te āvuso**ti idaṁ therassa anuyoge bhummaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—ettha ca te ettake ṭhāne diṭṭheva dhamme saccato thirato satte anupalabbhiyamāneti. **Sace taṁ āvuso**ti idametaṁ aññaṁ byākarāpetukāmo pucchati. **Yaṁ dukkhaṁ taṁ niruddhan**ti yaṁ dukkhaṁ, tadeva niruddhaṁ, añño satto nirujjhanako nāma natthi, evaṁ byākareyyanti attho.

Etasseva atthassāti etassa paṭhamamaggassa. **Bhiyyoso mattāya ñāṇāyā**ti atirekappamāṇassa ñāṇassa atthāya, sahavipassanakānaṁ upari ca tiṇṇaṁ maggānaṁ āvibhāvatthāyāti attho. **Ārakkhasampanno**ti anto-ārakkhena ceva bahi-ārakkhena ca samannāgato. **Ayogakkhemakāmo**ti catūhi yogehi khemabhāvaṁ anicchanto. **Pasayhā**ti pasayhitvā abhibhavitvā. **Anupakhajjā**ti anupavisitvā.

Pubbuṭṭhāyīti-ādīsu dūratova āgacchantaṁ disvā āsanato paṭhamataraṁ vuṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyī.** Tassa āsanaṁ datvā tasmiṁ nisinne pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātī.** Pātova vuṭṭhāya "ettakā kasituṁ gacchatha, ettakā vapitun"ti vā sabbapaṭhamaṁ vuṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyī.** Sāyaṁ sabbesu attano attano vasanaṭṭhānaṁ gatesu gehassa samantato ārakkhaṁ saṁvidhāya dvārāni thaketvā sabbapacchā nipajjanatopi **pacchānipātī.** "Kiṁ

1. Anuyogavattapāpanatthaṁ (Syā) 2. Pāpetuṁ (Syā)

karomi ayyaputta, kiṁ karomi ayyaputtā"ti mukhaṁ olokento kiṁkāraṁ paṭisāvetīti **kiṁkārapaṭissāvī.** Manāpaṁ caratīti **manāpacārī.** Piyaṁ vadatīti **piyavādī. Mittatopi naṁ saddaheyyā**ti mitto me ayanti saddaheyya. **Vissāsaṁ āpajjeyyā**ti ekato pānabhojanādiṁ karonto vissāsiko bhaveyya. **Saṁvissattho**ti suṭṭhu vissattho.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—bālagahapatiputto viya hi vaṭṭasannissitakāle assutavā puthujjano, vadhakapaccāmitto viya abaladubbalā pañcakkhandhā, vadhakapaccāmittassa "bālagahapatiputtaṁ upaṭṭhahissāmī"ti upagatakālo viya paṭisandhikkhaṇe upagatā pañcakkhandhā, tassa hi "na me ayaṁ sahāyo, vadhakapaccatthiko ayan"ti ajānanakālo viya vaṭṭanissitaputhujjanassa pañcakkhandhe "na ime mayhan"ti agahetvā "mama rūpaṁ, mama vedanā, mama saññā, mama saṅkhārā, mama viññāṇan"ti gahitakālo, vadhakapaccatthikassa "mitto me ayan"ti gahetvā sakkārakaraṇakālo viya "mama ime"ti gahetvā pañcannaṁ khandhānaṁ nhāpanabhojanādīhi[1] sakkārakaraṇakālo, "ativissattho[2] me ayan"ti ñatvā sakkāraṁ karontasseva asinā sīsacchindanaṁ viya vissatthassa bālaputhujjanassa tikhiṇehi bhijjamānehi khandhehi jīvitapariyādānaṁ veditabbaṁ.

Upetīti upagacchati. **Upādiyatī**ti gaṇhāti. **Adhiṭṭhātī**ti adhitiṭṭhati. **Attā me**ti ayaṁ me attāti. **Sutavā ca kho āvuso ariyasāvako**ti yathā pana paṇḍito gahapatiputto evaṁ upagataṁ paccatthikaṁ "paccatthiko me ayan"ti ñatvā appamatto tāni tāni kammāni kāretvā anatthaṁ pariharati, atthaṁ pāpuṇāti, evaṁ sutavā ariyasāvakopi "na rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādinā nayena pañcakkhandhe ahanti vā mamanti vā agahetvā "paccatthikā me ete"ti ñatvā rūpasattaka-arūpasattakādivasena vipassanāya yojetvāva tatonidānaṁ dukkhaṁ parivajjetvā aggaphalaṁ arahattaṁ pāpuṇāti. Sesamettha uttānameva. . Tatiyaṁ.

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. Catutthe **araññakuṭikāyan**ti tasseva vihārassa paccante paṇṇasālāyaṁ. **Taṁ Tathāgato**ti tumhākaṁ Satthā Tathāgato taṁ

1. Pānabhojanadīhi (Sī) 2. Ativiya saṁvisaṭṭho (Syā)

sattaṁ Tathāgataṁ. **Aññatra imehī**ti tassa kira evaṁ ahosi “ime sāsanassa paṭipakkhā paṭivilomā, yathā ime bhaṇanti, na evaṁ Satthā paññāpessati, aññathā paññāpessatī”ti. Tasmā evamāha. **Evaṁ vutte te aññatitthiyā**ti evaṁ therena attano ca paresañca samayaṁ ajānitvā vutte ekedesena sāsanasamayaṁ jānantā therassa vāde dosaṁ dātukāmā te aññatitthiyā paribbājakā āyasmantaṁ Anurādhaṁ etadavocuṁ.

Taṁ kiṁ maññasi anurādhāti Satthā tassa kathaṁ sutvā cintesi “ayaṁ bhikkhu attano laddhiyaṁ dosaṁ na jānāti, kārako panesa yuttayogo, dhammadesanāya eva naṁ jānāpessāmī”ti tiparivaṭṭaṁ desanaṁ desetukāmo “taṁ kiṁ maññasi Anurādhā”ti-ādimāha. Athassa tāya desanāya arahattappattassa anuyogavattaṁ āropento **taṁ kiṁ maññasi Anurādha, rūpaṁ Tathāgato**ti-ādimāha. **Dukkhañceva paññapemi, dukkhassa ca nirodhan**ti vaṭṭadukkhañceva vaṭṭadukkhassa ca nirodhaṁ nibbānaṁ paññapemi. Dukkhanti vā vacanena dukkhasaccaṁ gahitaṁ. Tasmiṁ gahite samudayasaccaṁ gahitameva hoti tassa mūlattā. Nirodhanti vacanena nirodhasaccaṁ gahitaṁ. Tasmiṁ gahite maggasaccaṁ gahitameva hoti tassa upāyattā. Iti pubbe cāhaṁ Anurādha etarahi ca catusaccameva paññapemīti dasseti. Evaṁ imasmiṁ sutte vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ. . Catutthaṁ.

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. Pañcame **kumbhākāranivesane**ti kumbhakārasālāyaṁ. Thero kira vutthavasso pavāretvā Bhagavantaṁ dassanāya āgacchati. Tassa nagaramajjhe mahā-ābādho uppajji, pādā na vahanti. Atha naṁ mañcakasivikāya kumbhakārasālaṁ āhariṁsu. Sā ca sālā tesaṁ kammasālā, na nivasanasālā. Taṁ sandhāya vuttaṁ “kumbhakāranivesane viharatī”ti. **Bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno. **Samadhosī**ti samantato adhosi, calanākārena apacitiṁ dassesi. Vattaṁ[1] kiretaṁ bāḷhagilānenapi vuḍḍhataraṁ disvā uṭṭhānākārena apaciti dassetabbā. Tena pana “mā cali mā calī”ti vattabbo. **Santimāni āsanānī**ti Buddhakālasmiñhi ekassapi

---

1. Yuttaṁ (Sī), vuttaṁ (Ka)

bhikkhuno vasanaṭṭhāne “sace Satthā āgacchissati, idha nisīdissatī”ti āsanaṁ paññattameva hoti antamaso phalakamattampi paṇṇasanthāramattampi. **Khamanīyaṁ yāpanīyan**ti kaccidukkhaṁ khamituṁ iriyāpathaṁ vā yāpetuṁ sakkāti pucchati. **Paṭikkamantī**ti nivattanti. **Abhikkamantī**ti adhigacchanti. **Paṭikkamosānan**ti paṭikkamo etāsaṁ. **Sīlato na upavadatī**ti sīlaṁ ārabbha sīlabhāvena na upavadati. **Cirapaṭikāhan**ti cirarapaṭiko ahaṁ, cirato paṭṭhāya ahanti attho. **Pūtikāyenā**ti attano suvaṇṇavaṇṇampi kāyaṁ Bhagavā dhuvapaggharaṇaṭṭhena evamāha. **Yo kho Vakkali dhamman**ti idha Bhagavā “dhammakāyo kho mahārāja Tathāgato”ti vuttaṁ dhammakāyataṁ dasseti. Navavidho hi lokuttaradhammo Tathāgatassa kāyo nāma.

Idāni therassa tiparivaṭṭadhammadesanaṁ ārabhanto **taṁ kiṁ maññasī**ti-ādimāha. **Kāḷasilā**ti Kāḷasilāvihāro. **Vimokkhāyā**ti maggavimokkhatthāya. **Suvimutto vimuccissatī**ti arahattaphalavimuttiyā vimutto hutvā vimuccissati. Tā kira devatā “yena nīhārena iminā vipassanā āraddhā, anantarāyena arahattaṁ pāpuṇissatī”ti ñatvā evamāhaṁsu. **Apāpakan**ti alāmakaṁ. **Satthaṁ āharesī**ti thero kira adhimāniko ahosi. So samādhivipassanāhi vikkhambhitānaṁ kilesānaṁ samudācāraṁ apassanto “khīṇāsavomhī”ti saññī hutvā “kiṁ me iminā dukkhena jīvitena, satthaṁ āharitvā marissāmī”ti tikhiṇena satthena kaṇṭhanāḷaṁ chindi. Athassa dukkhā vedanā uppajji. So tasmiṁ khaṇe attano puthujjanabhāvaṁ ñatvā avissaṭṭhakammaṭṭhānattā sīghaṁ mūlakammaṭṭhānaṁ ādāya sammasanto arahattaṁ pāpuṇitvāva kālamakāsi. Paccavekkhaṇā panassa ca kathaṁ ahosīti? Khīṇāsavassa ekūnavīsati paccavekkhaṇā na sabbāva avassaṁ laddhabbā, tikhiṇenāpi pana asinā sīse chijjante ekaṁ dve ñāṇāni avassaṁ uppajjanti.

Vivattakkhandhanti parivattakkhandhaṁ. **Semānan**ti sayamānaṁ. Thero kira uttānako nipanno satthaṁ āhari. Tassa sarīraṁ yathāṭhitameva ahosi. Sīsaṁ pana dakkhiṇapassena parivattitvā aṭṭhāsi. Ariyasāvakā hi yebhuyyena dakkhiṇapasseneva kālaṁ karonti. Tenassa sarīraṁ yathāṭhitaṁyeva ahosi. Sīsaṁ pana dakkhiṇapassena parivattitvā ṭhitaṁ. Taṁ sandhāya vivattakkhandho nāma jātotipi vadanti. **Dhūmāyitattan**ti

dhūmāyanabhāvaṁ. **Timirāyitattan**ti timirāyanabhāvaṁ, dhūmavalāhakaṁ viya timiravalāhakaṁ viya cāti attho. . Pañcamaṁ.

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. Chaṭṭhe **Kassapakārāme**ti Kassapaseṭṭhinā kārite ārāme. **Kāyasaṅkhāre**ti assāsapassāse. So hi te catutthajjhānena passambhitvā passambhitvā vihāsi. **Evaṁ hotī**ti idāni taṁ samādhiṁ appaṭilabhantassa evaṁ hoti. **No cassāhaṁ parihāyāmī**ti kacci nu kho ahaṁ sāsanato na parihāyāmi. Tassa kira ābādhadosena appitappitā samāpatti parihāyi, tasmā evaṁ cintesi. **Samādhisārakā samādhisāmaññā**ti samādhiṁyeva sārañca sāmaññañca maññanti. Mayhaṁ pana sāsane na etaṁ sāraṁ, vipassanāmaggaphalāni sāraṁ. So tvaṁ samādhito parihāyanto kasmā cintesi "sāsanato parihāyāmī"ti evaṁ theraṁ assāsetvā idānissa tiparivaṭṭaṁ dhammadesanaṁ ārabhanto **taṁ kiṁ maññasī**ti-ādimāha. Athassa tiparivaṭṭadesanāvasāne arahattaṁ pattassa satatavihāraṁ dassento **so sukhaṁ ce vedanaṁ vedayatī**ti-ādimāha. Tattha **anabhinanditāti pajānātī**ti sukhavedanāya tāva abhinandanā hotu, dukkhavedanāya kathaṁ hotīti? Dukkhaṁ patvā sukhaṁ pattheti, yadaggena sukhaṁ pattheti, tadaggena dukkhaṁ patthetiyeva. Sukhavipariṇāmena hi dukkhaṁ āgatameva hotīti evaṁ dukkha abhinandanā veditabbā. Sesaṁ pubbe vuttanayamevāti. . Chaṭṭhaṁ.

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. Sattame **attaniyan**ti attano parikkhārajātaṁ. **Asmīti adhigatan**ti asmīti evaṁ pavattā taṇhāmānā adhigatā. **Sandhāvanikāyā**ti punappunaṁ gamanāgamanena. **Upasaṅkamī**ti Badarikārāmato gāvutamattaṁ Ghositārāmaṁ agamāsi. Dāsakatthero pana catukkhattuṁ gamanāgamanena taṁdivasaṁ dviyojanaṁ addhānaṁ āhiṇḍi. Kasmā pana taṁ therā pahiṇiṁsu? Vissutassa dhammakathikassa santikā dhammaṁ suṇissāmāti. Sayaṁ kasmā na gatāti? Therassa vasanaṭṭhānaṁ araññaṁ sambādhaṁ, tattha saṭṭhimattānaṁ therānaṁ ṭhātuṁ vā nisīdituṁ vā okāso natthīti na gatā. "Idhāgantvā amhākaṁ dhammaṁ

kathetū”tipi kasmā pana na pahiṇiṁsūti? Therassa ābādhikattā. Atha kasmā punappunaṁ pahiṇiṁsūti? Sayameva ñatvā amhākaṁ kathetuṁ āgamissatīti. Theropi tesaṁ ajjhāsayaṁ ñatvāva agamāsīti.

Na khvāhaṁ āvuso rūpanti yo hi rūpameva asmīti vadati, tena itare cattāro khandhā paccakkhātā honti. Yo aññatra rūpā vadati, tena rūpaṁ paccakkhātaṁ hoti. Vedanādīsupi eseva nayo. Therassa pana samūhato pañcasupi khandhesu asmīti adhigato, tasmā evamāha. **Hotevā**ti hotiyeva. **Anusahagato**ti sukhumo. **Ūse**ti chārikākhāre. **Khāre**ti ūsakhāre. **Sammadditvā**ti temetvā khādetvā[1].

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—kiliṭṭhavatthaṁ viya hi puthujjanassa cittācāro, tayo khārā viya tisso anupassanā, tīhi khārehi dhotavatthaṁ viya desanāya madditvā ṭhito anāgāmino cittācāro, anusahagato ūsādigandho viya arahattamaggavajjhā kilesā, gandhakaraṇḍako viya arahattamaggañāṇaṁ, gandhakaraṇḍakaṁ āgamma anusahagatānaṁ ūsagandhādīnaṁ samugghāto viya arahattamaggena sabbakilesakkhayo, gandhaparibhāvitavattaṁ nivāsetvā chaṇadivase antaravīthiyaṁ sugandhagandhino vicaraṇaṁ viya khīṇāsavassa sīlagandhādīhi dasa disā upavāyantassa yathākāmacāro.

Ācikkhitunti kathetuṁ. **Desetun**ti pakāsetuṁ. **Paññāpetun**ti jānāpetuṁ. **Paṭṭhapetun**ti patiṭṭhāpetuṁ. **Vivaritun**ti vivaṭaṁ kātuṁ. **Vibhajitun**ti suvibhattaṁ kātuṁ. **Uttānīkātun**ti uttānakaṁ kātuṁ. **Saṭṭhimattānaṁ therānan**ti te kira therena kathitakathitaṭṭhāne vipassanaṁ paṭṭhapetvā uparūpari sammasantā desanāpariyosāne arahattaṁ pāpuṇiṁsu. Theropi aññena nīhārena akathetvā vipassanāsahagatacitteneva kathesi. Tasmā sopi arahattaṁ pāpuṇi. Tena vuttaṁ “saṭṭhimattānaṁ therānaṁ bhikkhūnaṁ anupādāya āsavehi cittāni vumucciṁsu āyasmato Khemakassa cā”ti. . Sattamaṁ.

---

1. Khāretvā (Sī), kilenetvā (Syā)

8. Channasuttavaṇṇanā

90. Aṭṭhame **āyasmā Channo**ti Tathāgatena saddhiṁ ekadivase jāto mahābhinikkhamanadivase saddhiṁ nikkhamitvā puna aparabhāge Satthu santike pabbajitvā "amhākaṁ Buddho amhākaṁ dhammo"ti evaṁ makkhī ceva paḷāsī ca hutvā sabrahmacārīnaṁ pharusavācāya saṁghaṭṭanaṁ karonto thero. **Avāpuraṇaṁ ādāyā**ti kuñcikaṁ gahetvā. **Vihārena vihāraṁ upasaṅkamitvā**ti ekaṁ vihāraṁ pavisitvā tato aññaṁ, tato aññanti evaṁ tena tena vihārena taṁ taṁ vihāraṁ upasaṅkamitvā. **Etadavoca ovadantu man**ti kasmā evaṁ mahantena ussāhena tattha tattha gantvā etaṁ avocāti? Uppannasaṁvegatāya. Tassa hi parinibbute Satthari dhammasaṅgāhakattherehi pesito āyasmā Ānando Kosambiṁ gantvā brahmadaṇḍaṁ adāsi. So dinne brahmadaṇḍe sañjātapariḷāho visaññībhūto patitvā puna saññaṁ labhitvā vuṭṭhāya ekassa bhikkhuno santikaṁ gato, so tena saddhiṁ kiñci na kathesi. Aññassa santikaṁ agamāsi, sopi na kathesīti evaṁ sakalavihāraṁ vicaritvā nibbinno pattacīvaraṁ ādāya Bārāṇasiṁ gantvā uppannasaṁvego tattha tattha gantvā evaṁ avoca.

Sabbe saṅkhārā aniccāti sabbe tebhūmakasaṅkhārā aniccā. **Sabbe dhammā anattā**ti sabbe catubhūmakadhammā anattā. Iti sabbepi te bhikkhū theraṁ ovadantā aniccalakkhaṇaṁ anattalakkhaṇanti dveva lakkhaṇāni kathetvā dukkhalakkhaṇaṁ na kathayiṁsu. Kasmā? Evaṁ kira nesaṁ ahosi "ayaṁ bhikkhu vādī dukkhalakkhaṇe paññāpiyamāne rūpaṁ dukkhaṁ -pa- viññāṇaṁ dukkhaṁ, maggo dukkho, phalaṁ dukkhanti 'tumhe dukkhappattā bhikkhū nāmā'ti gahaṇaṁ gaṇheyya, yathā gahaṇaṁ gahetuṁ na sakkoti, evaṁ niddosamevassa katvā kathessāmā"ti dveva lakkhaṇāni kathayiṁsu.

Paritassanā upādānaṁ uppajjatīti paritassanā ca upādānañca uppajjati. **Paccudāvattati mānasaṁ, atha ko carahi me attā**ti yadi rūpādīsu ekopi anattā, atha ko nāma[1] me attāti evaṁ paṭinivattati "mayhaṁ mānasan"ti. Ayaṁ kira thero paccaye apariggahetvā vipassanaṁ paṭṭhapesi, sāssa[2] dubbalavipassanā attagāhaṁ pariyādātuṁ asakkuṇantī saṅkhāresu

1. Ko nukho (Sī) 2. Sāyaṁ (Sī, Ka)

suññato upaṭṭhahantesu "ucchijjissāmi vinassissāmī"ti ucchedadiṭṭhiyā ceva paritassanāya ca[1] paccayo ahosi. So ca attānaṁ papāte papatantaṁ viya disvā "paritassanā upādānaṁ uppajjati, paccudāvattati mānasaṁ, atha ko carahi me attā"ti āha. **Na kho panevaṁ dhammaṁ passato hotī**ti catusaccadhammaṁ passantassa evaṁ na hoti. **Tāvatikā vissaṭṭhī**ti[2] tattako vissāso. **Sammukhā metan**ti thero tassa vacanaṁ sutvā "kīdisā nu kho imassa dhammadesanā sappāyā"ti cintento Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ vicinitvā Kaccānasuttaṁ[3] addasa "idaṁ āditova diṭṭhiviniveṭhanaṁ katvā majjhe Buddhabalaṁ dīpetvā saṇhasukhumapaccayākāraṁ pakāsayamānaṁ gataṁ[4], idamassa desessāmī"ti taṁ dassento "sammukhā metan"ti-ādimāha. . Aṭṭhamaṁ.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. Navamadasamāni Rāhulasaṁyutte[5] vuttatthāneva. Kevalaṁ hetāni ayaṁ theravaggoti katvā idhāgatānīti[6]. . Navamadasamāni.

Theravaggo catuttho.

---

(10) 5. Pupphavagga

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. Pupphavaggassa paṭhame **pabbateyyā**ti pabbate pavattā. **Ohārinī**ti sote patitapatitāni tiṇapaṇṇakaṭṭhādīni heṭṭhāhārinī. **Dūraṅgamā**ti nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya catupañcayojanasatagāminī. **Sīghasotā**ti caṇḍasotā. **Kāsā**ti-ādīni sabbāni tiṇajātāni. **Rukkhā**ti eraṇḍādayo dubbalarukkhā. **Te naṁ ajjholambeyyun**ti te tīre jātāpi onamitvā aggehi udakaṁ phusantehi adhi-olambeyyuṁ, upari lambeyyunti attho. **Palujjeyyun**ti samūlamattikāya saddhiṁ sīse pateyyuṁ. So tehi ajjhotthaṭo vālukamattikodakehi mukhaṁ pavisantehi mahāvināsaṁ pāpuṇeyya.

---

1. Paritāsassa ca (Ka) 2. Vissatthīti (Ṭīkā) 3. Saṁ 1. 257 piṭṭhe.
4. Vuttaṁ (Syā) 5. Saṁ 1. 439 piṭṭhe. 6. Idhānītānīti (Sī)

Evameva khoti ettha sote patitapuriso viya vaṭṭasannissito[1] bālaputhujjano daṭṭhabbo, ubhatotīre kāsādayo viya dubbalapañcakkhandhā, "ime gahitāpi maṁ tāretuṁ[2] na sakkhissantī"ti tassa purisassa ajānitvā gahaṇaṁ viya ime khandhā "na mayhaṁ sahāyā"ti bālaputhujjanassa ajānitvā catūhi gāhehi gahaṇaṁ, gahitagahitānaṁ palujjanattā[3] purisassa byasanappatti viya catūhi gāhehi gahitānaṁ khandhānaṁ vipariṇāme bālaputhujjanassa sokādibyasanappatti veditabbā. . Paṭhamaṁ.

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. Dutiye **vivadatī**ti "aniccaṁ dukkhaṁ anattā asubhan"ti yathāsabhāvena vadantena saddhiṁ "niccaṁ sukhaṁ attā subhan"ti vadanto vivadati. **Lokadhammo**ti khandhapañcakaṁ. Taṁ hi lujjanasabhāvattā lokadhammoti vuccati. **Kinti karomī**ti kathaṁ karomi. Mayhaṁ hi paṭipattikathanameva bhāro, paṭipattipūraṇaṁ pana kulaputtānaṁ bhāroti dasseti. Imasmiṁ sutte tayo lokā kathithā. "Nāhaṁ bhikkhave lokenā"ti ettha hi sattaloko kathito, "atthi bhikkhave loke lokadhammo"ti ettha saṅkhāraloko, "Tathāgato loke jāto loke saṁvaḍḍho"ti ettha okāsaloko kathito. . Dutiyaṁ.

3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **Gaṅgāya nadiyā tīre**ti ayujjhapuravāsino aparimāṇabhikkhuparivāraṁ cārikaṁ caramānaṁ Tathāgataṁ attano nagaraṁ sampattaṁ disvā ekasmiṁ Gaṅgāya nivattanaṭṭhāne mahāvanasaṇḍamaṇḍitappadese Satthu vihāraṁ katvā adaṁsu. Bhagavā tattha viharati. Taṁ sandhāya vuttaṁ "Gaṅgāya nadiyā tīre"ti. **Tatra kho Bhagavā bhikkhū āmantesī**ti tasmiṁ vihāre vasanto Bhagavā sāyanhasamayaṁ Gandhakuṭito nikkhamitvā Gaṅgātīre paññattavarabuddhāsane nisinno Gaṅgāya nadiyā āgacchantaṁ mahantaṁ pheṇapiṇḍaṁ disvā "mama sāsane pañcakkhandhanissitaṁ[4] ekaṁ dhammaṁ kathessāmī"ti cintetvā parivāretvā nisinne bhikkhū āmantesi.

1. Vaṭṭajalasannissito (Ka)
2. Patāretuṁ (Sī, Ka)
3. Palujjanatāya (Sī), paluttattā (Syā)
4. Paccakkhanissitaṁ (Ka)

Mahantaṁ pheṇapiṇḍanti uṭṭhānuṭṭhāne badarapakkappamāṇato[1] paṭṭhāya anusotāgamanena[2] anupubbena pavaḍḍhitvā pabbatakūṭamattaṁ jātaṁ, yattha udakasappādayo anekapāṇayo nivasanti, evarūpaṁ mahantaṁ pheṇapiṇḍaṁ. **Āvaheyyā**ti āhareyya. So panāyaṁ pheṇapiṇḍo uṭṭhitaṭṭhānepi bhijjati, thokaṁ gantvāpi, ekadviyojanādivasena dūraṁ gantvāpi, antarā pana abhijjantopi mahāsamuddaṁ patvā avassameva bhijjati. **Nijjhāyeyyā**ti olokeyya. **Yoniso upaparikkheyyā**ti kāraṇena upaparikkheyya. **Kiṁ hi siyā bhikkhave pheṇapiṇḍe sāro**ti bhikkhave pheṇapiṇḍamhisāro nāma kiṁ bhaveyya, vilīyitvā viddhaṁseyyeva.

Evameva khoti yathā pheṇapiṇḍā nissāro, evaṁ rūpampi niccasāradhuvasāra-attasāravirahena nissārameva. Yathā ca so "iminā pattaṁ vā thālakaṁ vā karissāmī"ti gahetuṁ na sakkā, gahitopi tamatthaṁ na sādheti, bhijjati eva, evaṁ rūpampi niccanti vā dhuvanti vā ahanti vā mamanti vā gahetuṁ na sakkā, gahitampi na tathā tiṭṭhati, aniccaṁ dukkhaṁ anattā asubhaññeva hotīti evaṁ pheṇapiṇḍasadisameva hoti. Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachiddo anekasandhighaṭito bahūnaṁ udakasappādīnaṁ pāṇānaṁ āvāso, evaṁ rūpampi chiddāvachiddaṁ anekasandhighaṭitaṁ, kulavasenevettha asīti kimikulāni vasanti, tadeva tesaṁ sūtigharampi vaccakuṭipi gilānasālāpi susānampi, na te aññattha gantvā gabbhavuṭṭhānādīni karonti, evampi pheṇapiṇḍasadisaṁ.

Yathā ca pheṇapiṇḍo ādito badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūṭamattopi hoti, evaṁ rūpampi ādito kalalamattaṁ hutvā anupubbena byāmamattampi gomahiṁsahatthi-ādīnaṁ vasena pabbatakūṭādimattaṁ hoti macchakacchapādīnaṁ vasena anekayojanasatapamāṇampi, evampi pheṇapiṇḍasadisaṁ. Yathā ca pheṇapiṇḍo uṭṭhitamattopi bhijjati, thokaṁ gantvāpi, dūraṁ gantvāpi, samuddaṁ patvā pana avassameva bhijjati, evamevaṁ rūpampi kalalabhāvepi bhijjati abbudādibhāvepi, antarā pana abhijjamānampi vassasatāyukānaṁ vassasataṁ patvā avassameva bhijjati, maraṇamukhe cuṇṇavicuṇṇaṁ hoti, evampi pheṇapiṇḍasadisaṁ.

1. Badaraṭṭhipamāṇato (Sī), badaracakkapamāṇato (Syā)
2. Anusotāgamane (Syā)

Kiṁ hi siyā bhikkhave vedanāya sāroti-ādīsu vedanādīnaṁ pubbuḷādīhi[1] evaṁ sadisatā veditabbā. Yathā hi pubbuḷo asāro, evaṁ vedanāpi. Yathā ca so abalo agayhūpago, na sakkā taṁ gahetvā phalakaṁ vā āsanaṁ vā kātuṁ, gahitopi bhijjateva, evaṁ vedanāpi abalā agayhūpagā, na sakkā niccāti vā dhuvāti vā gahetuṁ, gahitāpi na tathā tiṭṭhati, evaṁ agayhūpagatāyapi vedanā pubbuḷasadisā. Yathā pana tasmiṁ tasmiṁ udakabindumhi pubbuḷo uppajjati ceva bhijjati ca, na ciraṭṭhitiko hoti, evaṁ vedanāpi uppajjati ceva bhijjati ca, na ciraṭṭhitikā hoti, ekaccharakkhaṇe koṭisatasahassasaṅkhā uppajjitvā nirujjhati. Yathā ca pubbuḷo udakatalaṁ, udakabinduṁ, udakajallaṁ[2], saṅkaḍḍhitvā puṭaṁ katvā gahaṇavātañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṁ vedanāpi vatthuṁ ārammaṇaṁ kilesajallaṁ phassasaṁghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evampi vedanā pubbuḷasadisā.

Saññāpi asārakaṭṭhena marīcisadisā, tathā agayhūpagaṭṭhena. Na hi sakkā taṁ gahetvā pivituṁ vā nhāyituṁ vā bhājanaṁ vā pūretuṁ. Apica yathā marīci vipphandati, sañjātūmivegā viya khāyati, evaṁ nīlasaññādibhedā saññāpi nīlādi-anubhavanatthāya phandati vipphandati. Yathā ca marīci mahājanaṁ vippalambheti, "puṇṇavāpi viya puṇṇanadī viya dissatī"ti vadāpeti, evaṁ saññāpi vippalambheti, "idaṁ nīlakaṁ subhaṁ sukhaṁ niccan"ti vadāpeti. Pītakādīsupi eseva nayo. Evaṁ saññā vippalambhanenāpi marīcisadisā.

Akukkukajātanti[3] anto asañjātaghanadaṇḍakaṁ. Saṅkhārāpi asārakaṭṭhena kadalikkhandhasadisā, tathā agayhūpagaṭṭhena. Yatheva hi kadalikkhandhato kiñci gahetvā na sakkā gopānasi-ādīnaṁ atthāya upanetuṁ, upanītampi na tathā hoti, evaṁ saṅkhārāpi na sakkā niccādivasena gahetuṁ, gahitāpi na tathā honti. Yathā ca kadalikkhandho bahupattavaṭṭisamodhāno hoti, evaṁ saṅkhārakkhandho bahudhammasamodhāno. Yathā ca kadalikkhandho nānālakkhano. Aññoyeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā vaṇṇo, añño tato abbhantara-abbhantarānaṁ, evameva

1. Bubbuḷādīhi (Sī) 2. Udakajālakaṁ (Syā), udakajallakaṁ (Ka)
3. Akusajātanti (Sī), akukkujakajātanti (Syā)

saṅkhārakkhandhepi aññadeva phassassa lakkhaṇaṁ, aññā cetanādīnaṁ, samodhānetvā pana saṅkhārakkhandhova vuccatīti evampi saṅkhārakkhandho kadalikkhandhasadiso.

Cakkhumā purisoti maṁsacakkhunā ceva paññācakkhunā cāti dvīhi cakkhūhi cakkhumā. Maṁsacakkhumpi hissa parisuddhaṁ vaṭṭati apagatapaṭalapiḷakaṁ, paññācakkhumpi asārabhāvadassanasamatthaṁ. Viññāṇampi asārakaṭṭhena māyāsadisaṁ, tathā agayhūpagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṁ viññāṇaṁ. Tañhi tatopi ittaratarañceva lahupaccupaṭṭhānatarañca. Teneva[1] hi cittena puriso āgato viya gato viya ṭhito viya nisinno viya hoti. Aññadeva ca āgamanakāle cittaṁ, aññaṁ gamanakālādīsu. Evampi viññāṇaṁ māyāsadisaṁ. Māyā ca mahājanaṁ vañceti, yaṁkiñcideva "idaṁ suvaṇṇaṁ rajataṁ muttā"ti gāhāpeti, viññāṇampi mahājanaṁ vañceti. Teneva hi cittena āgacchantaṁ viya gacchantaṁ viya ṭhitaṁ viya nisinnaṁ viya katvā gāhāpeti, aññadeva ca āgamane cittaṁ, aññaṁ gamanādīsu. Evampi viññāṇaṁ māyāsadisaṁ.

Bhūripaññenāti saṇhapaññena ceva vipulavitthatapaññena ca. **Āyū**ti jīvitindriyaṁ. **Usmā**ti kammajatejodhātu. **Parabhattan**ti nānāvidhānaṁ kimigaṇādīnaṁ bhattaṁ hutvā. **Etādisāyaṁ santāno**ti etādisī ayaṁ paveṇīmatakassa yāva susānā ghaṭṭīyatīti. **Māyāyaṁ bālalāpinī**ti yvāyaṁ viññāṇakkhandho nāma, ayaṁ bālamahājanalapāpanikamāyā nāma. **Vadhako**ti dvīhi kāraṇehi ayaṁ khandhasaṅkhāto vadhako aññamaññaghātanenapi, khandhesu sati vadho paññāyatītipi. Ekā hi pathavīdhātu bhijjamānā sesadhātuyo gahetvāva bhijjati, tathā āpodhātu-ādayo. Rūpakkhandho ca bhijjamāno arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati, tathā arūpakkhandhesu vedanādayo saññādike. Cattāropi cete vatthurūpanti evaṁ aññamaññavadhanenettha vadhakatā veditabbā. Khandhesu pana sati vadhabandhanacchedādīni sambhavanti, evaṁ etesu sati vadhabhāvatopi vadhakatā veditabbā. **Sabbasaṁyogan**ti sabbaṁ dasavidhampi saṁyojanaṁ. **Accutaṁ padan**ti nibbānaṁ. . Tatiyaṁ.

---

1. Ekeneva (Sī)

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Catutthe **sassatisaman**ti Sinerumahāpathavīcandimasūriyādīhi sassasīhi samaṁ. **Parittaṁ gomayapiṇḍan**ti appamattakaṁ madhukapupphappamāṇaṁ gomayakhaṇḍaṁ. Kuto panānenetaṁ laddhanti. Paribhaṇḍakaraṇatthāya ābhatato gahitanti eke. Atthassa pana viññāpanatthaṁ iddhiyā abhisaṅkharitvā hatthāruḷhaṁ katanti veditabbanti. **Attabhāvapaṭilābho**ti paṭiladdha-attabhāvo. **Na yidaṁ brahmacariyavāso paññāyethā**ti ayaṁ maggabrahmacariyavāso nāma na paññāyeyya. Maggo hi tebhūmakasaṅkhāre vivaṭṭento uppajjati. Yadi ca ettako attabhāvo nicco bhaveyya, maggo uppajjitvāpi saṅkhāravaṭṭaṁ vivaṭṭetuṁ na sakkuṇeyyāti brahmacariyavāso na paññāyetha.

Idāni sace koci saṅkhāro nicco bhaveyya, mayā Mahāsudassanarājakāle anubhūtā sampatti niccā bhaveyya, sāpi ca aniccāti taṁ dassetuṁ **bhūtapubbāhaṁ bhikkhu rājā ahosin**ti-ādimāha. Tattha **Kusāvatīrājadhānippamukhānī**ti Kusāvatīrājadhānī tesaṁ nagarānaṁ pamukhā, sabbaseṭṭhāti attho. **Sāramayānī**ti rattacandanasāramayāni. Upadhānaṁ pana sabbesaṁ suttamayameva. **Goṇakatthatānī**ti[1] caturaṅgulādhikalomena kāḷakojavena atthatāni, yaṁ mahāpiṭṭhiyakojavoti vadanti. **Paṭikatthatānī**ti ubhatolomena uṇṇāmayena setakambalena atthatāni. **Paṭalikatthakānī**ti ghanapupphena uṇṇāmaya-attharaṇena atthatāni. **Kadalimigapavarapaccattharaṇānī**ti kadalimigacammamayena uttamapaccattharaṇena atthatāni. Taṁ kira paccattharaṇaṁ setavatthassa upari kadalimigacammaṁ attharitvā sibbetvā karonti. **Sa-uttaracchadānī**ti saha uttaracchadena, upari baddhena rattavitānena saddhinti attho. **Ubhatolohitakūpadhānī**ti sīsūpadhāñca pādūpadhānañcāti pallaṅkānaṁ ubhatolohitakūpadhānāni. **Vejayantarathappamukhānī**ti ettha Vejayanto nāma tassa rañño ratho, yassa cakkānaṁ indanīlamaṇimayā nābhi, sattaratanamayā arā, pavāḷamayā nemi, rajatamayo akkho, indanīlamaṇimayaṁ upakkharaṁ, rajatamayaṁ kubbaraṁ. So tesaṁ rathānaṁ pamukho aggo. **Dukūlasandānānī**ti dukūlasantharāni. **Kaṁsūpadhāraṇānī**ti rajatamayadohabhājanāni. **Vatthakoṭisahassānī**ti

---

1. Gonakatthatānīti (Syā)

yathārucitaṁ paribhuñjissatīti nhatvā ṭhitakāle upanītavatthāneva sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Bhattābhihāro**ti abhiharitabbabhattaṁ.

Yamahaṁ tena samayena ajjhāvasāmīti yattha vasāmi, taṁ ekaññeva nagaraṁ hoti, avasesesu puttadhītādayo ceva dāsamanussā ca vasiṁsu. Pāsādakūṭāgārādīsupi eseva nayo. Pallaṅkādīsu ekaṁyeva sayaṁ paribhuñjati, sesā puttādīnaṁ paribhogā honti. Itthīsu ekāva paccupaṭṭhāti, sesā parivāramattā honti. **Velāmikā**ti khattiyassa vā brāhmaṇiyā, brāhmaṇassa vā khattiyāniyā kucchismiṁ jātā. **Paridahāmī**ti ekaṁyeva dussayugaṁ nivāsemi, sesāni parivāretvā vicarantānaṁ asītisahassādhikānaṁ soḷasannaṁ purisasatasahassānaṁ hontīti dasseti. **Bhuñjāmī**ti paramappamāṇena nāḷikodanamattaṁ bhuñjāmi, sesaṁ parivāretvā vicarantānaṁ cattālīsasahassādhikānaṁ aṭṭhannaṁ purisasatasahassānaṁ hotīti dasseti. Ekathālipāko hi dasannaṁ janānaṁ pahoti.

Iti imaṁ Mahāsudassanakāle sampattiṁ dassetvā idāni tassā aniccataṁ dassento **iti kho bhikkhū**ti-ādimāha. Tattha **vipariṇatā**ti pakatijahanena nibbutapadīpo viya apaṇṇattikabhāvaṁ gatā. **Evaṁ aniccā kho bhikkhu saṅkhārā**ti evaṁ hutvā-abhāvaṭṭhena aniccā. Ettāvatā Bhagavā yathā nāma puriso satahatthubbedhe campakarukkha nisseṇiṁ bandhitvā abhiruhitvā campakapupphaṁ ādāya nisseṇiṁ muñcanto otareyya, evamevaṁ nisseṇiṁ bandhanto viya anekavassakoṭisatasahassubbedhaṁ Mahāsudassanasampattiṁ āruyha sampattimatthake ṭhitaṁ aniccalakkhaṇaṁ ādāya nisseṇiṁ muñcanto viya otiṇṇo. **Evaṁ addhuvā**ti evaṁ udakapubbuḷādayo viya dhuvabhāvarahitā. **Evaṁ anassāsikā**ti evaṁ supinake pītapānīyaṁ viya anulittacandanaṁ viya ca assāsavirahitā. Iti imasmiṁ sutte aniccalakkhaṇaṁ kathitaṁ. Pañcame sabbaṁ vuttanayameva. Chaṭṭhaṁ tathā bujjhanakassa ajjhāsayena vuttaṁ. . Catutthādīni.

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. Sattame **yaṁ mahāsamuddo**ti yasmiṁ samaye pañcame sūriye uṭṭhite mahāsamuddo ussussati. **Dukkhassa antakiriyan**ti cattāri saccāni appaṭivijjhitvā avijjāya nivutānaṁyeva sataṁ vaṭṭadukkhassa antakiriyaṁ

paricchedaṁ na vadāmi. **Sā gaddulabaddho**ti[1] gaddulena baddhasunakho. **Khīle**ti pathaviyaṁ ākoṭite mahākhīle. **Thambhe**ti nikhaṇitvā ṭhapite thambhe. **Evameva kho**ti ettha sunakho viya vaṭṭanissito bālo, gaddulo viya diṭṭhi, thambho viya sakkāyo, gaddularajjuyā thambhe upanibaddhasunakhassa thambhānuparivattanaṁ viya diṭṭhitaṇhāya sakkāye baddhassa puthujjanassa sakkāyānuparivattanaṁ veditabbaṁ. . Sattamaṁ.

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **tasmā**ti yasmā diṭṭhigaddulanissitāya taṇhārajjuyā sakkāyathambhe upanibaddho vaṭṭanissito bālaputhujjano sabbiriyāpathesu khandhapañcakaṁ nissāyeva pavattati, yasmā vā dīgharattamidaṁ cittaṁ saṁkiliṭṭhaṁ rāgena dosena mohena, tasmā. **Cittasaṁkilesā**ti sunhātāpi hi sattā cittasaṁkileseneva saṁkilissanti, malaggahitasarīrāpi cittassa vodānattā visujjhanti. Tenāhu porāṇā—

"Rūpamhi saṁkiliṭṭhamhi, saṁkilissanti māṇavā.
Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṁ mahesinā.

Cittamhi saṁkiliṭṭhamhi, saṁkilissanti māṇavā.
Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṁ mahesinā"ti.

Caraṇaṁ nāma cittanti vicaraṇacittaṁ. Saṅkhā nāma brāhmaṇapāsaṇḍikā honti, te paṭakoṭṭhakaṁ katvā tattha nānappakārā sugatiduggativasena sampattivipattiyo lekhāpetvā "imaṁ kammaṁ katvā idaṁ paṭilabhati, idaṁ katvā idan"ti dassentā taṁ cittaṁ gahetvā vicaranti. **Citteneva cittitan**ti cittakārena cintetvā katattā cittena cintitaṁ nāma. **Cittaññeva cittataran**ti tassa cittassa upāyapariyesanacittaṁ tatopi cittataraṁ. **Tiracchānagatā pāṇā citteneva cittitā**ti[2] kammacitteneva cittitā[3]. Taṁ pana kammacittaṁ ime vaṭṭakati ttirādayo "evaṁ cittā bhavissāmā"ti āyūhantā nāma natthi. Kammaṁ pana yoniṁ upaneti, yonimūlako tesaṁ cittabhāvo. Yoni-upagatā hi sattā taṁtaṁyonikehi sadisacittāva honti. Iti yonisiddho cittabhāvo, kammasiddhā yonīti veditabbā.

---

1. Gaddūlabandhoti (Syā) 2. Cintitāti (Syā) 3. Cintitā (Syā), cittikatā (Ka)

apica cittaṁ nāmetaṁ sahajātaṁ sahajātadhammacittatāya bhūmicittatāya vatthucittatāya dvāracittatāya ārammaṇacittatāya kammanānattamūlakānaṁ[1] liṅganānattasaññānānattavohāranānattādīnaṁ anekavidhānaṁ cittānaṁ nipphādanatāyapi tiracchānagatacittato cittatarameva[2] veditabbaṁ.

Rajakoti vatthesu raṅgena rūpasamuṭṭhāpanako. So pana acheko amanāpaṁ rūpaṁ karoti, cheko manāpaṁ dassanīyaṁ, evameva puthujjano akusalacittena vā ñāṇavippayuttakusalena vā cakkhusampadādivirahitaṁ virūpaṁ samuṭṭhāpeti, ñāṇasampayuttakusalena cakkhusampadādisampannaṁ abhirūpaṁ. . Aṭṭhamaṁ.

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. Navame **seyyathāpi bhikkhave kukkuṭiyā aṇḍānī**ti imā kaṇhapakkhasukkapakkhavasena dve upamā vuttā. Tāsu kaṇhapakkha-upamā atthassa asādhikā, itarā sādhikāti. Sukkapakkha-upamāya evaṁ attho veditabbo—**seyyathā**ti opammatthe nipāto, **apī**ti sambhāvanatthe. Ubhayenāpi seyyathā[3] nāma bhikkhaveti dasseti. **Kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā**ti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānipi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya pana evaṁ vuttaṁ. Evañhi loke siliṭṭhavacanaṁ hoti. **Tānassū**ti tāni assu, tāni bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānī**ti tāya ca janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesaṁ upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditānī**ti kālena kālaṁ utuṁ gaṇhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni usmīkatāni. **Sammā paribhāvitānī**ti kālena kālaṁ suṭṭhu samantato bhāvitāni, kukkuṭagandhaṁ gāhāpitānīti attho. **Kiñcāpi tassā kukkuṭiyā**ti tassā kukkuṭiyā iminā tividhakiriyākaraṇena appamādaṁ katvā kiñcāpi na evaṁ icchā uppajjeyya. **Atha kho bhabbāva te**ti atha kho te kukkuṭapotakā vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṁ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evaṁ tīhākārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni na

1. Kammanānattaṁ, kammanānattatāya kammanānattamūlakānaṁ (Sī)
2. Cittaṁ cittatarameva (Sī)
3. Seyyathāpi (Sī, Syā)

pūtīni honti, yo nesaṁ allasineho, sopi pariyādānaṁ gacchati, kapālaṁ tanukaṁ hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharaṁ hoti, sayampi pariṇāmaṁ gacchanti, kapālassa tanuttā bahi āloko anto paññāyati, tasmā "ciraṁ vata mayaṁ saṅkuṭitahatthapādā sambādhe sayimhā, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissatī"ti nikkhamitukāmā hutvā kapālaṁ pādena paharanti, gīvaṁ pasārenti, tato taṁ kapālaṁ dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhunantā taṁkhaṇānurūpaṁ viravantā nikkhamantiyeva, nikkhamitvā ca gāmakkhettaṁ upasobhayamāna vicaranti.

Evameva khoti idaṁ opammasampaṭipādanaṁ. Taṁ evaṁ atthena saṁsanditvā veditabbaṁ—tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṁ viya hi imassa bhikkhuno bhāvanānuyogaṁ anuyuttakālo, kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānaṁ apūtibhāvo viya bhāvanānuyogamanuyuttassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa aparihāni, tassā tividhakiriyākaraṇena allasinehapariyādānaṁ viya tassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṁ, aṇḍakapālānaṁ tanubhāvo viya tassa bhikkhuno avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, kukkuṭapotakānaṁ pādanakhasikhamukhatuṇḍakānaṁ thaddhakharabhāvo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa tikkhakharavippasanna[1] sūrabhāvo, kukkuṭapotakānaṁ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vaḍḍhitakālo gabbhaggahaṇakālo, kukkuṭapotakānaṁ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṁ padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinibbhidākālo viya tassa bhikkhuno vipassanāñāṇagabbhaṁ[2] gaṇhāpetvā vicarantassa tajjātikaṁ utusappāyaṁ vā bhojanasappāyaṁ vā puggalasappāyaṁ vā dhammassavanasappāyaṁ vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṁ vaḍḍhentassa anupubbādhigatena arahattamaggena avijjaṇḍakosaṁ padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā arahattapattakālo veditabbo. Yathā pana kukkuṭapotakānaṁ pariṇatabhāvaṁ ñatvā mātāpi aṇḍakosaṁ bhindati, evaṁ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇaparipākaṁ ñatvā Satthāpi—

---

1. Tikkhavisada (Sī)   2. Vipassanāñāṇaṁ gabbhaṁ (Sī, Syā)

"Ucchinda sinehamattano, kumudaṁ sāradikaṁva pāṇinā.
Santimaggameva brūhaya, nibbānaṁ Sugatena desitan"ti[1]—

ādinā nayena obhāsaṁ pharitvā gāthāya[2] avijjaṇḍakosaṁ paharati. So gāthāpariyosāne avijjaṇḍakosaṁ bhinditvā arahattaṁ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotakā gāmakkhettaṁ upasobhayamānā tattha vicaranti, evaṁ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā saṁghārāmaṁ upasobhayamāno vicarati.

Palagaṇḍassāti vaḍḍhakissa. So hi olambakasaṅkhātaṁ palaṁ dhāretvā[3] dārūnaṁ gaṇḍaṁ haratīti palagaṇḍoti vuccati. **Vāsijaṭe**ti vāsidaṇḍakassa gahaṇaṭṭhāne. **Ettakaṁ vata me ajja āsavānaṁ khīṇan**ti pabbajitassa hi pabbajjāsaṅkhepena uddesena paripucchāya yoniso manasikārena vattapaṭipattiyā ca niccakālaṁ āsavā khīyanti. Evaṁ[4] khīyamānānaṁ pana tesaṁ "ettakaṁ ajja khīṇaṁ, ettakaṁ hiyyo"ti evamassa ñāṇaṁ na hotīti attho. Imāya upamāya vipassanāyānisaṁso dīpito. **Hemantikenā**ti hemantasamayena. **Paṭippassambhantī**ti thirabhāvena parihāyanti.

Evameva khoti ettha mahāsamuddo viya sāsanaṁ daṭṭhabbaṁ, nāvā viya yogāvacaro, nāvāya mahāsamudde pariyādānaṁ viya imassa bhikkhuno ūnapañcavassakāle ācariyupajjhāyānaṁ santike vicaraṇaṁ, nāvāya mahāsamuddodakena khajjamānānaṁ bandhanānaṁ tanubhāvo viya bhikkhuno pabbajjāsaṅkhepena uddesaparipucchādīhi ceva saṁyojanānaṁ tanubhāvo, nāvāya thale ukkhittakālo viya bhikkhuno nissayamuccakassa kammaṭṭhānaṁ gahetvā araññe vasanakālo, divā vātātapena saṁsussanaṁ viya vipassanāñāṇena taṇhāsnehasaṁsussanaṁ, rattiṁ himodakena temanaṁ viya kammaṭṭhānaṁ nissāya uppannena pītipāmojjena cittatemanaṁ, rattindivaṁ vātātapena ceva himodakena ca parisukkhaparitintānaṁ bandhanānaṁ dubbalabhāvo viya ekadivasaṁ utusappāyādīni laddhā vipassanāñāṇapītipāmojjehi saṁyojanānaṁ bhiyyoso mattāya dubbalabhāvo, pāvussakamegho viya arahattamaggañāṇaṁ, meghavuṭṭhi-udakena nāvāya bandhe pūtibhāvo viya

1. Khu 1. 54 piṭṭhe Dhammapade.
2. Pharamānagāthāya (Sī)
3. Tīretvā (Sī)
4. Ettha (Sī, Ka)

āraddhavipassakassa rūpasattakādivasena vipassanaṁ vaḍḍhentassa okkhāyamāne pakkhāyamāne kammaṭṭhāne[1] ekadivasaṁ utusappāyādīni laddhā ekapallaṅkena nisinnassa arahattaphalādhigamo, pūtibandhanāvāya kañci kālaṁ ṭhānaṁ viya khīṇasaṁyojanassa arahato mahājanaṁ anuggaṇhantassa yāvatāyukaṁ ṭhānaṁ, pūtibandhanāvāya anupubbena bhijjitvā apaṇṇattikabhāvūpagamo viya khīṇāsavassa upādiṇṇakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa apaṇṇattikabhāvūpagamoti imāya upamāya saṁyojanānaṁ dubbalatā dīpitā. . Navamaṁ.

10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā

102. Dasame **aniccasaññā**ti aniccaṁ aniccanti bhāventassa uppannasaññā. **Pariyādiyatī**ti khepayati. **Sabbaṁ asmimānan**ti navavidhaṁ asmimānaṁ. **Mūlasantānakānī**ti santānetvā ṭhitamūlāni. Mahānaṅgalaṁ viya hi aniccasaññā, khuddānukhuddakāni mūlasantānakāni viya kilesā, yathā kassako kasanto naṅgalena tāni padāleti, evaṁ yogī aniccasaññaṁ bhāvento aniccasaññāñāṇena kilese padāletīti idamettha opammasaṁsandanaṁ.

Odhunātīti heṭṭhā dhunāti. **Niddhunātī**ti papphoṭeti. **Nicchoṭetī**ti[2] papphoṭetvā cheḍḍeti. Idhāpi pabbajāni viya kilesā, lāyanaṁ nicchoṭanaṁ[3] viya aniccasaññāñāṇanti iminā atthena upamā saṁsandetabbā.

Vaṇṭacchinnāyāti tiṇhena khurappena vaṇṭacchinnāya. **Tadanvayāni bhavantī**ti taṁ ambapiṇḍiṁ anugacchanti, tassā patamānāya ambāni bhūmiyaṁ patanti. idhāpi ambapiṇḍi viya kilesā, tiṇhakhurappo viya aniccasaññā, yathā khurappena chinnāya ambapiṇḍiyā sabbāni ambāni bhūmiyaṁ patanti, evaṁ aniccasaññāñāṇena kilesānaṁ mūlabhūtāya avijjāya chinnāya sabbakilesā samugghātaṁ gacchantīti idaṁ opammasaṁsandanaṁ.

Kūṭaṅgamāti kūṭaṁ gacchanti. **Kūṭaninnā**ti kūṭaṁ pavisanabhāvena kūṭe ninnā. **Kūṭasamosaraṇā**ti kūṭe[4] samosaritvā ṭhitā. Idhāpi kūṭaṁ viya aniccasaññā, gopānasiyo viya catubhūmakakusaladhammā, yathā

---

1. Vipassanākammaṭṭhāne (Sī)
2. Nicchedetīti (Sī), nipphoṭetīti (Syā)
3. Nicchedanaṁ (Sī)
4. Kūṭaṁ (Sī)

sabbagopānasīnaṁ kūṭaṁ aggaṁ, evaṁ kusaladhammānaṁ aniccasaññā aggā. Nanu ca aniccasaññā lokiyā, sā lokiyakusalānaṁ tāva aggaṁ hotu, lokuttarānaṁ kathaṁ agganti? Tesampi paṭilābhakaraṇatthena agganti veditabbā. Iminā upāyena sabbāsu upamāsu opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ. Purimāhi panettha tīhi aniccasaññāya kiccaṁ, pacchimāhi balanti[1]. . Dasamaṁ.

Pupphavaggo pañcamo.

Majjhimapaṇṇāsako samatto.

---

(11) 1. Antavagga

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Antavaggassa paṭhame **antā**ti koṭṭhāsā. Idaṁ suttaṁ catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā **anto**ti vacanena bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttaṁ. . Paṭhamaṁ.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. Dutiyampi pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā **dukkhan**ti bujjhanakānaṁ ajjhāsayena kathitaṁ. Tatiyampi tatheva **sakkāyo**ti bujjhanakānaṁ ajjhāsayena kathitaṁ. . Dutiyatatiyāni.

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. Catutthe **pariññeyye**ti parijānitabbe samatikkamitabbe. **Pariññan**ti samatikkamaṁ. **Pariññātāvin**ti tāya pariññāya parijānitvā samatikkamitvā ṭhitaṁ. **Rāgakkhayo**ti-ādīhi nibbānaṁ dassitaṁ. . Catutthaṁ.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Pañcamādīsu catūsu cattāri saccāni kathitāni. Navamadasamesu kilesappahānanti. . Pañcamādīni.

Antavaggo paṭhamo.

---

1. Phalanti (Sī)

(12) 2. Dhammakathikavagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. Dhammakathikavaggassa paṭhame **ettāvatā ca avijjāgato hotī**ti yāvatā imāya catūsu saccesu aññāṇabhūtāya avijjāya samannāgato, ettāvatā avijjāgato hotīti attho. Dutiyepi eseva nayo. . Paṭhamadutiyāni.

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. Tatiye paṭhamena dhammakathiko, dutiyena sekhabhūmi, tatiyena asekhabhūmīti evaṁ dhammakathikaṁ pucchitena visesetvā dve bhūmiyo kathitā. . Tatiyaṁ.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. Catutthe tissannampi pucchānaṁ tīṇi vissajjanāni kathitāni. . Catutthaṁ.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. Pañcame **atīradassī**ti tīraṁ vuccati vaṭṭaṁ, taṁ na passati. **Apāradassī**ti pāraṁ vuccati nibbānaṁ, taṁ na passati. **Baddho**ti kilesabandhanena baddho hutvā jīyati ca[1] mīyati ca asmā lokā paraṁ lokaṁ gacchatīti. Imasmiṁ sutte vaṭṭadukkhaṁ kathitanti. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva. . Pañcamādīni.

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. Dasame **aniccato**ti-ādīsu hutvā abhāvākārena **aniccato,** paṭipīḷanākārena **dukkhato,** ābādhaṭṭhena **rogato,** antodosaṭṭhena **gaṇḍato,** tesaṁ tesaṁ gaṇḍānaṁ paccayabhāvena vā khaṇanaṭṭhena vā **sallato,** dukkhaṭṭhena **aghato,** visabhāgamahābhūtasamuṭṭhāna-ābādhapaccayaṭṭhena **ābādhato,** asakaṭṭhena **parato,** palujjanaṭṭhena

---

1. Jāyati ca jīyati ca (Sī, Syā)

palokato, sattasuññataṭṭhena **suññato,** attābhāvena **anattato.** Evamettha "aniccato palokato"ti dvīhi padehi aniccamanasikāro, "suññato anattato"ti dvīhi anattamanasikāro, sesehi dukkhamanasikāro vuttoti veditabbo. Sesamettha uttānameva. . Dasamaṁ.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. Tathā ekādasame. Dasamasmiṁ hi "sīlavatā"ti catupārisuddhisīlaṁ vuttaṁ, idha **sutavatā**ti kammaṭṭhānasutaṁ. Idameva nānākaraṇaṁ. . Ekādasamaṁ.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. Dvādasamaterasamāni Rāhulovādasadisānevāti. . Dvādasamaterasamāni.

Dhammakathikavaggo dutiyo.

---

(13) 3. Avijjāvagga

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. Avijjāvaggo uttānatthova. Imasmiṁ hi vagge sabbasuttesu catusaccameva kathitaṁ.

Avijjāvaggo tatiyo.

---

(14) 4. Kukkuḷavagga

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Kukkuḷavaggassa paṭhame **kukkuḷan**ti santattaṁ ādittaṁ chārikarāsiṁ viya mahāpariḷāhaṁ. Imasmiṁ sutte dukkhalakkhaṇaṁ kathitaṁ, sesesu aniccalakkhaṇādīni. Sabbāni cetāni pāṭiyekkaṁ puggalajjhāsayena kathitānīti.

Kukkuḷavaggo catuttho.

(15) 5. Diṭṭhivagga

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. Diṭṭhivaggassa paṭhame **kiṁ upādāyā**ti kiṁ paṭicca. Dutiye **kiṁ abhinivissā**ti kiṁ abhinivisitvā, paccayaṁ katvāti attho. Tatiyādīsu **diṭṭhī**ti-ādīni puggalajjhāsayena vuttāni. . Paṭhamādīni.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

159. Dasame[1] **upasaṅkamī**ti aññe bhikkhū pañcakkhandhakammaṭṭhānaṁ kathāpetvā yuñjitvā ghaṭetvā arahattaṁ patvā Satthu santike aññaṁ byākaronte disvā "ahampi pañcakkhandhakammaṭṭhānaṁ kathāpetvā yuñjanto ghaṭento arahattaṁ patvā aññaṁ byākarissāmī"ti cintetvā upasaṅkami. Satthā pana attano dharamānakāle therassa uparimaggattayavajjhānaṁ kilesānaṁ pahānaṁ apassantopi "imassa cittaṁ gaṇhissāmī"ti kathesi. Tassapi ekaṁ dve vāre manasi katvāva Buddhupaṭṭhānavelā jātāti gantabbaṁ hoti. Itissa cittaṁ sampahaṁsamāno vimuttiparipācanīyadhammova so kammaṭṭhānānuyogo jātoti. . Dasamaṁ.

Diṭṭhivaggo pañcamo.

Uparipaṇṇāsako[2] samatto.

Khandhasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ānandasutte (Ka)   2. Cūḷapaṇṇāsako (Sī, Ke)

2. Rādhasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Rādhasaṁyuttassa paṭhame **māro vā assā**ti maraṇaṁ vā bhaveyya. **Māretā vā**ti māretabbo vā. **Yo vā pana mīyatī**ti yo vā pana marati. **Nibbidatthan**ti nibbidāñāṇatthaṁ. **Nibbānatthā**ti phalavimutti nāmesā anupādānibbānatthāti attho. **Accayāsīti**[1] atikkantosi. **Nibbānogadhan**ti nibbāne patiṭṭhitaṁ. Idaṁ maggabrahmacariyaṁ nāma nibbānabbhantare vussati, na nibbānaṁ atikkamitvāti attho. **Nibbānapariyosānan**ti nibbānaṁ assa pariyosānaṁ, nipphatti niṭṭhāti attho. . Paṭhamaṁ.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. Dutiye **satto satto**ti laggapucchā[2]. **Tatra satto tatra visatto**ti tatra laggo tatra vilaggo. **Paṁsvāgārakehī**ti paṁsugharakehi. **Keḷāyantī**ti kīḷanti. **Dhanāyantī**ti dhanaṁ viya maññanti. **Mamāyantī**ti "mama idaṁ, mama idan"ti mamattaṁ karonti, aññassa phusitumpi na denti. **Vikīḷaniyaṁ karontī**ti "niṭṭhitā kīḷā"ti te bhindamānā kīḷāvigamaṁ karonti. Tatiye **bhavanettī**ti bhavarajju. Catutthaṁ uttānameva. Pañcamādīsu catūsu cattāri saccāni kathitāni, dvīsu kilesappahānanti. . Dutiyādīni.

Paṭhamo vaggo.

---

2. Dutiyavagga

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. Dutiyavaggassa paṭhame **māro māro**ti maraṇaṁ pucchati. Yasmā pana rūpādivinimuttaṁ maraṇaṁ nāma natthi, tenassa Bhagavā **rūpaṁ kho Rādha**

---

1. Accasarāti (Sī)

2. Puggalapucchā (Syā)

māroti-ādimāha. Dutiye **māradhammo**ti maraṇadhammo. Etenupāyena sabbattha attho veditabboti.

Dutiyo vaggo.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā

182-205. Tato paraṁ uttānatthameva. Ayaṁ hi Rādhatthero Paṭibhāniyatthero nāma. Tathāgatassa imaṁ theraṁ disvā sukhumaṁ kāraṇaṁ upaṭṭhāti. Tenassa Bhagavā nānānayehi dhammaṁ deseti. Evaṁ imasmiṁ Rādhasaṁyutte ādito dve vaggā pucchāvasena desitā, tatiyo āyācanena, catuttho upanisinnakakathāvasena. Sakalampi panetaṁ Rādhasaṁyuttaṁ therassa vimuttiparipācanīyadhammaseneva gahitanti[1] veditabbaṁ.

Rādhasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Gatanti (Sī), katanti (Syā)

3. Diṭṭhisaṁyutta

1. Sotāpattivagga

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. Diṭṭhisaṁyutte **na vātā vāyantī**ti-ādīsu evaṁ kira tesaṁ diṭṭhi— “yepi ete rukkhasākhādīni bhañjantā vātā vāyanti, na ete vātā, vātaleso nāmeso, vāto pana esikatthambho viya pabbatakūṭaṁ viya ca ṭhito. Tathā yāpi etā tiṇakaṭṭhādīni vahantiyo nadiyo sandanti, na ettha udakaṁ sandati, udakaleso nāmesa, udakaṁ pana esikatthambho viya pabbatakūṭaṁ viya ca ṭhitaṁ. Yāpimā gabbhiniyo vijāyantīti ca vuccanti, kiñcāpi tā milātudarā honti, gabbho pana na nikkhamati, gabbhaleso nāmeso, gabbho pana esikatthambho viya pabbatakūṭaṁ viya ca ṭhito. Yepi ete candimasūriyā udenti vā apenti vā, neva te udenti na apenti, candimasūriyaleso nāmesa, candimasūriyā pana esikatthambho viya pabbatakūṭaṁ viya ca ṭhitā”ti.

2-4. Etaṁmamasuttādivaṇṇanā

207-209. **Diṭṭhan**ti-ādīsu **diṭṭhaṁ** rūpāyatanaṁ. **Sutaṁ** saddāyatanaṁ. **Mutaṁ** gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ. Taṁ hi patvā gahetabbato mutanti ca vuttaṁ. Avasesāni sattāyatanāni **viññātaṁ** nāma. **Pattan**ti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṁ. **Pariyesitan**ti pattaṁ vā apattaṁ vā pariyesitaṁ. **Anuvicaritaṁ manasā**ti cittena anusañcaritaṁ. Lokasmiṁ hi pariyesitvā pattampi atthi, pariyesitvā nopattampi, apariyesitvā pattampi, apariyesitvā nopattampi. Tattha pariyesitvā pattaṁ pattaṁ nāma, pariyesitvā nopattaṁ pariyesitaṁ nāma. Apariyesitvā pattañca apariyesitvā nopattañca manasānuvicaritaṁ nāma. Atha vā pariyesitvā pattampi apariyesitvā pattampi pattaṭṭhena pattaṁ nāma, pariyesitvā nopattameva pariyesitaṁ nāma, apariyesitvā nopattaṁ manasānuvicaritaṁ nāma. Sabbaṁ vā etaṁ manasā anuvicaritameva.

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. **Natthi dinnan**ti-ādīsu **natthi dinnan**ti dinnassa phalābhāvaṁ sandhāya vadanti. **Yiṭṭhaṁ** vuccati mahāyāgo. **Hutan**ti paheṇakasakkāro[1] adhippeto. Tampi ubhayaṁ phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipanti. **Sukatadukkaṭānan**ti sukatadukkātānaṁ, kusalākusalānanti attho. **Phalaṁ vipāko**ti yaṁ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṁ natthīti vadanti. **Natthi ayaṁ loko**ti paraloke ṭhitassa ayaṁ loko natthi. **Natthi paro loko**ti idha loke ṭhitassapi paro loko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dassenti. **Natthi mātā natthi pitā**ti tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ phalābhāvavasena vadanti. **Natthi sattā opapātikā**ti cavitvā uppajjanakasattā nāma natthīti vadanti. **Natthi loke samaṇabrāhmaṇā**ti loke sammāpaṭipannā samaṇabrāhmaṇā nāma natthīti vadanti.

Catumahābhūtikoti catumahābhūtamayo. **Pathavī pathavīkāyan**ti ajjhattikā pathavīdhātu bāhiraṁ pathavīdhātuṁ. **Anupetī**ti anuyāti. **Anupagacchatī**ti tasseva vevacanaṁ, anugacchatītipi attho. Ubhayenāpi upeti upagacchatīti dassenti. **Āpā**dīsupi eseva nayo. **Indriyānī**ti manacchaṭṭhāni indriyāni. **Saṅkamantī**ti ākāsaṁ pakkhandanti. **Āsandipañcamā**ti nipannamañcena pañcamā, mañco ceva, cattāro mañcapāde gahetvā ṭhitā cattāro purisā cāti attho. **Yāva āḷāhanā**ti yāva susānā. **Padānī**ti "ayaṁ evaṁ sīlavā ahosi, evaṁ dussīlo"ti-ādinā nayena pavattāni guṇāguṇapadāni. Sarīrameva vā ettha padānīti adhippetaṁ. **Kāpotakānī**ti kapotakavaṇṇāni, pārāvatapakkhavaṇṇānīti attho. **Bhassantā**ti bhasmantā. Ayameva vā Pāḷi. **Āhutiyo**ti yaṁ paheṇakasakkārādibhedaṁ dinnadānaṁ, sabbaṁ taṁ chārikāvasānameva hoti, na tato paraṁ phaladāyakaṁ hutvā gacchatīti attho. **Dattupaññattan**ti dattūhi bālamanussehi paññattaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—bālehi abuddhīhi paññattamidaṁ dānaṁ, na paṇḍitehi. Bālā denti, paṇḍitā gaṇhantīti dassenti.

---

1. Mahālābhasakkāro (Syā), pahonakasakkāro (Ka)

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. **Karoto**ti sahatthā karontassa. **Kārayato**ti āṇattiyā kārentassa. **Chindato**ti paresaṁ hatthādīni chindantassa. **Chedāpayato**ti parehi chedāpentassa. **Pacato**ti daṇḍena pīḷentassa. **Pacāpayato**ti parehi daṇḍādinā pīḷāpentassa. **Socato socāpayato**ti parassa bhaṇḍaharaṇādīhi sokaṁ sayaṁ karontassāpi parehi kārentassāpi. **Kilamato kilamāpayato**ti āhārupacchedabandhanāgārapavesanādīhi sayaṁ kilamentassapi parehi kilamāpentassapi. **Phandato phandāpayato**ti paraṁ phandantaṁ phandanakāle[1] sayampi phandato parampi phandāpayato. **Pāṇamatipātayato**ti pāṇaṁ hanantassapi hanāpentassapi. Evaṁ sabbattha karaṇakārāpanavaseneva attho veditabbo.

Sandhinti gharasandhiṁ. **Nillopan**ti mahāvilopaṁ. **Ekāgārikan**ti ekameva gharaṁ parivāretvā vilumpanaṁ. **Paripanthe tiṭṭhato**ti āgatāgatānaṁ[2] acchindanatthaṁ magge tiṭṭhato. **Karoto na karīyati pāpan**ti yaṁkiñci pāpaṁ karomīti saññāya karotopi pāpaṁ na karīyati, natthi pāpaṁ. Sattā pana karomāti evaṁsaññino hontīti dīpenti. **Khurapariyantenā**ti khuraneminā, khuradhārasadisapariyantena vā. **Ekamaṁsakhalan**ti ekamaṁsarāsiṁ. **Puñjan**ti tasseva vevacanaṁ. **Tatonidānan**ti ekamaṁsakhalakaraṇanidānaṁ.

Dakkhiṇanti dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā dāruṇā, te sandhāya **hananto**ti-ādi vuttaṁ. **Uttaran**ti uttaratīre saddhā honti pasannā Buddhamāmakā dhammamāmakā saṁghamāmakā, te sandhāya **dadanto**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yajanto**ti mahāyāgaṁ karonto. **Damenā**ti indriyadamena uposathakammena[3]. **Saṁyamenā**ti sīlasaṁyamena. **Saccavajjenā**ti saccavacanena. **Āgamo**ti āgamanaṁ, pavattīti attho. Sabbathāpi pāpapuññānaṁ kiriyameva paṭikkhipanti.

---

1. Bandhanakāle (Sī)
2. Āgatāgataṁ (Sī, Syā)
3. Uposathakammena vā (Dī-Ṭṭha 1. 145 piṭṭhe) Ṭīkāpi passitabbā.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. **Natthi hetu natthi paccayo**ti ettha **paccayo**ti hetuvevacanameva. Ubhayenāpi vijjamānameva kāyaduccaritādīnaṁ saṁkilesapaccayaṁ, kāyasucaritādīnañca visuddhipaccayaṁ paṭikkhipanti. **Natthi balan**ti yamhi attano bale patiṭṭhitā ime sattā devattampi mārattampi brahmattampi sāvakabodhimpi paccekabodhimpi sabbaññutampi pāpuṇanti, taṁ balaṁ paṭikkhipanti. **Natthi vīriyan**ti-ādīni sabbāni aññamaññavevacanāneva. "Idaṁ no[1] vīriyena, idaṁ purisathāmena, idaṁ purisaparakkamena pattan"ti[2] evaṁ pavattavacanapaṭikkhepakaraṇavasena panetāni visuṁ ādiyanti.

Sabbe sattāti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasese pariggaṇhanti. **Sabbe pāṇā**ti ekindriyo pāṇo, dvindriyo pāṇoti-ādivasena vadanti. **Sabbe bhūtā**ti aṇḍakosavatthikesesu bhūte sandhāya vadanti. **Sabbe jīvā**ti sāliyavagodhumādayo sandhāya vadanti. Tesu hi te viruhanabhāvena jīvasaññino. **Avasā abalā avīriyā**ti tesaṁ attano vaso vā balaṁ vā vīriyaṁ vā natthi. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatā**ti ettha **niyatī**ti niyatatā. **Saṅgatī**ti channaṁ abhijātīnaṁ tattha tattha gamanaṁ. **Bhāvo**ti sabhāvoyeva. Evaṁ niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāvena ca pariṇatā nānappakārataṁ pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṁ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṁ, so na bhavatīti dassenti. **Chasvevābhijātīsū**ti chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca dukkhañca paṭisaṁvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassenti.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. **Akaṭā**ti akatā. **Akaṭavidhā**ti akatavidhānā, "evaṁ karohī"ti kenaci kāritāpi na hontīti attho. **Animmitā**ti iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātā**ti animmāpitā. "Animmitabbā"tipi pāṭho, na nimmitabbāti attho. **Vañjhā**ti vañjhapasuvañcyatālādayo viya aphalā kassaci ajanakā. Pabbatakūṭaṁ viya ṭhitāti **kūṭaṭṭhā.** Esikaṭṭhāyino viya hutvā ṭhitāti **esikaṭṭhāyiṭṭhitā,** yathā sunikhāto esikatthambho niccalo tiṭṭhati, evaṁ ṭhitāti attho. **Na iñjantī**ti esikatthambho viya

1. Tena (Syā) 2. Pattabbanti (Syā, Ka)

ṭhitattā na calanti. **Na vipariṇamantī**ti pakatiṁ na vijahanti. **Na aññamaññaṁ byābādhentī**ti aññamaññaṁ na upahananti. **Nālan**ti na samatthā. **Pathavīkāyo**ti-ādīsu pathavīyeva[1] pathavīkāyo, pathavīsamūho vā. **Sattannaṁtveva kāyānan**ti yathā muggarāsi-ādīsu pahaṭaṁ satthaṁ muggarāsi-ādīnaṁ antareneva pavisati, evaṁ sattannaṁ kāyānaṁ antarena chiddena vivarena satthaṁ pavisati. Tattha "ahaṁ imaṁ jīvitā voropemī"ti kevalaṁ saññāmattameva hotīti dassenti.

Yonipamukhasatasahassanīti pamukhayonīnaṁ uttamayonīnaṁ cuddasasatasahassāni aññāni ca saṭṭhisatāni aññāni ca chasatāni. **Pañca ca kammuno satānī**ti pañcakammasatāni cāti kevalaṁ takkamattakena niratthakadiṭṭhiṁ dīpenti. **Pañca ca kammāni tīṇi ca kammānī**ti-ādīsupi eseva nayo. Keci panāhu "pañca kammānīti pañcindriyavasena gaṇhanti, tīṇīti kāyakammādivasenā"ti. **Kamme ca aḍḍhakamme cā**ti ettha panassa kāyakammavacīkammāni kammanti laddhi, manokammaṁ upaḍḍhakammanti. **Dviṭṭhipaṭipadā**ti dvāsaṭṭhipaṭipadāti vadanti. **Dvaṭṭhantarakappā**ti ekasmiṁ kappe catusaṭṭhi antarakappā nāma honti, ayaṁ pana aññe dve ajānanto evamāha.

Chaḷābhijātiyoti kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohotābhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imā cha abhijātiyo vadanti. Tattha orabbhikā sūkarikā sākuṇikā māgavikā luddā macchaghātakā corā coraghātakā bandhanāgārikā, ye vā panaññepi keci kurūrakammantā, ayaṁ kaṇhābhijātīti vadanti. Bhikkhū nīlābhijātīti vadanti. Te kira catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti, "bhikkhū ca kaṇṭakavuttikā"ti[2] ayaṁ hissa Pāḷi eva. Atha vā kaṇṭakavuttikā eva nāma eke[3] pabbajitāti vadanti. Lohitābhijāti nāma nigaṇṭhā ekasāṭakāti vadanti. Ime kira purimehi dvīhi paṇḍaratarā. Gihī odātavasanā acelakasāvakā haliddābhijātīti vadanti. Evaṁ attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karonti. Ājīvakā ājīviniyo ayaṁ sukkābhijātīti vadanti. Te kira purimehi catūhi

1. Paṭhavīdhātuyeva (Sī) 2. Aṁ 2. 337 piṭṭhe. 3. Evaṁnāmikā (Syā, Ka)

paṇḍaratarā. Nando vaccho, Kiso saṁkicco[1], Makkhali gosālo paramasukkābhijātīti vadanti. Te kira sabbehi paṇḍaratarā.

Aṭṭha purisabhūmiyoti mandabhūmi khiḍḍābhūmi vīmaṁsakabhūmi ujugatabhūmi sekhabhūmi samaṇabhūmi jānanabhūmi pannabhūmīti imā aṭṭha purisabhūmiyoti vadanti. Tattha jātadivasato paṭṭhāya satta divase sambādhaṭṭhānato nikkhantattā sattā mandā honti momūhā, ayaṁ mandabhūmīti vadanti. Ye pana duggatito āgatā honti, te abhiṇhaṁ rodanti ceva viravanti ca[2], sugatito āgatā taṁ anussaritvā anussaritvā hasanti, ayaṁ khiḍḍābhūmi nāma. Mātāpitūnaṁ hatthaṁ vā pādaṁ vā mañcaṁ vā pīṭhaṁ vā gahetvā bhūmiyaṁ padanikkhipanaṁ vīmaṁsakabhūmi nāma. Padasā gantuṁ samatthakālo ujugatabhūmi nāma. Sippāni sikkhanakālo sekhabhūmi nāma. Gharā nikkhamma pabbajanakālo samaṇabhūmi nāma. Ācariyaṁ sevitvā[3] jānanakālo jānanabhūmi nāma. "Bhikkhu ca pannako jino[4] na kiñci āhā"ti evaṁ alābhiṁ samaṇaṁ pannabhūmīti vadanti.

Ekūnapaññāsa ājīvakasateti ekūnapaññāsa ājīvavuttisatāni. **Paribbājakasate**ti paribbājakapabbajjāsatāni. **Nāgavāsasate**ti nāgamaṇḍalasatāni. **Vīse indriyasate**ti vīsa indriyasatāni. **Tiṁ se nirayasate**ti tiṁsa nirayasatāni. **Rajodhātuyo**ti raja-okiraṇaṭṭhānāni. Hatthapiṭṭhipādapiṭṭhādīni sandhāya vadati. **Satta saññīgabbhā**ti oṭṭhagoṇagadrabha-ajapasumigamahiṁ se sandhāya vadati. **Satta asaññīgabbhā**ti sāliyavagodhumamuggakaṅguvarakakudrūsake sandhāya vadati. **Nigaṇṭhīgabbhā**ti gaṇṭhimhi jātagabbhā, ucchuveḷunaḷādayo sandhāya vadati. **Satta devā**ti bahū devā, so pana sattāti vadati. Manussāpi anantā, so sattāti vadati. **Satta pesācā**ti pisācā mahantamahantā[5], sattāti vadati. **Sarā**ti mahāsarā. Kaṇṇamuṇḍarathakāra-anotattasīhappapātachaddantamucalinda[6]kuṇāladahe gahetvā vadati.

Pavuṭāti gaṇṭhikā. **Papātā**ti mahāpapātā. **Papātasatānī**ti khuddakapapātasatāni. **Supinā**ti mahāsupinā. **Supinasatānī**ti khuddakasupinasatāni. **Mahākappino**ti mahākappānaṁ. Ettha ekamhā mahāsarā

---

1. Saṅkiccho (Ka)
2. Paridevanti ca (Ka)
3. Sevitvā sevitvā (Sī, Syā)
4. Jinno (Sī)
5. Mahantā (Ma-Ṭṭha 3. 161 piṭṭhe)
6. ...kuḷīramucalinda (Ma-Ṭṭha 3. 161 piṭṭhe), chaddantamandākinī (Syā, Dī-Ṭṭha 1. 148. piṭṭhe ca.)

vassasate vassasate kusaggena ekaṁ udakabinduṁ nīharitvā sattakkhattuṁ tamhi sare nirudake kate eko mahākappoti vadati. Evarūpānaṁ mahākappānaṁ caturāsītisatasahassāni khepetvā bāle ca paṇḍite ca[1] dukkhassantaṁ karontīti ayamassa laddhi. Paṇḍitopi kira antarāvisujjhituṁ na sakkoti, bālopi tato uddhaṁ na gacchati.

Sīlena vāti acelakasīlena vā aññena vā yena kenaci. **Vatenā**ti tādiseneva vatena. **Tapenā**ti tapokammena. **Aparipakkaṁ paripāceti** nāma yo "ahaṁ paṇḍito"ti antarā visujjhati. **Paripakkaṁ phussa phussa byantīkaroti** nāma yo "ahaṁ bālo"ti vuttaparimāṇakālaṁ atikkamitvā yāti. **Hevaṁ natthī**ti evaṁ natthi. Taṁ hi ubhayampi na sakkā kātunti dīpeti. **Doṇamite**ti doṇena mitaṁ viya. **Sukhadukkhe**ti sukhadukkhaṁ. **Pariyantakate**ti vuttaparimāṇena kālena katapariyanto. **Natthi hāyanavaḍḍhane**ti natthi hāyanavaḍḍhanāni, na saṁsāro paṇḍitassa hāyati, na bālassa vaḍḍhatīti attho. **Ukkaṁsāvakaṁse**ti ukkaṁsāvakaṁsā. Hāyanavaḍḍhanānamevetaṁ vevacanaṁ. Idāni tamatthaṁ upamāya sādhento[2] **seyyathāpi nāmā**ti-ādimāha. Tattha **suttaguḷe**ti veṭhetvā[3] katasuttaguḷe. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti pabbate vā rukkhagge vā ṭhatvā khittaṁ suttappamāṇena nibbeṭhiyamānameva gacchati, sutte khīṇe tattheva tiṭṭhati, na gacchati, evameva bālā ca paṇḍitā ca kālavasena nibbeṭhiyamānā sukhadukkhaṁ palenti, yathāvuttena kālena atikkamantīti dasseti.

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. **Antavā loko**ti ekato vaḍḍhitanimittaṁ lokoti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Anantavā**ti sabbato vaḍḍhitaṁ appamāṇanimittaṁ lokoti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti jīvañca sarīrañca ekamevāti uppannadiṭṭhi. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti. Imāni tāva sotāpattimaggavasena aṭṭhārasa veyyākaraṇāni ekaṁ gamanaṁ.

---

1. Bālo ca paṇḍito ca (Syā) 2. Dassento (Sī) 3. Vaṭṭetvā (Syā)

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. Dutiyaṁ gamanaṁ dukkhavasena vuttaṁ. Tatrāpi aṭṭhāraseva veyyākaraṇāni, tato parāni "rūpī attā hotī"ti-ādīni aṭṭha veyyākaraṇāni, tehi saddhiṁ taṁ dutiyapeyyāloti vutto.

Tattha **rūpī**ti ārammaṇameva "attā"ti gahitadiṭṭhi. **Arūpī**ti jhānaṁ "attā"ti gahitadiṭṭhi. **Rūpī ca arūpī cā**ti ārammaṇañca jhānañca "attā"ti gahitadiṭṭhi. **Neva rūpī nārūpī**ti takkamattena gahitadiṭṭhi. **Ekantasukhī**ti lābhītakkījātissarānaṁ uppannadiṭṭhi. Jhānalābhinopi hi atīte ekantasukhaṁ attabhāvaṁ manasikaroto evaṁ diṭṭhi uppajjati. Takkinopi "yathā etarahi ahaṁ ekantasukhī, evaṁ samparāyepi bhavissāmī"ti uppajjati. Jātissarassapi sattaṭṭhabhave sukhitabhāvaṁ passantassa[1] evaṁ uppajjati, **ekantadukkhī**ti-ādīsupi eseva nayo.

Tatiyapeyyālo aniccadukkhavasena tehiyeva chabbīsatiyā suttehi vutto, catutthapeyyālo tiparivaṭṭavasenāti.

Diṭṭhisaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Okkantasaṁyutta

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. Okkantasaṁyutte **adhimuccatī**ti saddhādhimokkhaṁ paṭilabhati. **Okkanto sammattaniyāman**ti paviṭṭho ariyamaggaṁ. **Abhabbo ca**[2] **tāva kālaṁ kātun**ti iminā uppanne magge phalassa anantarāyataṁ dīpeti. Uppannasmiṁ hi magge phalassa antarāyakaraṇaṁ nāma natthi. Tenevāha "ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṁ puggalo na sotāpattiphalaṁ sacchikaroti, ayaṁ vuccati puggalo ṭhitakappī"ti[3]. **Mattaso nijjhānaṁ khamantī**ti pamāṇato olokanaṁ khamanti. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Okkantasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sarantassa (Syā) 2. Abhabbova (Sī, Syā) 3. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

5. Uppādasaṁyuttavaṇṇanā

312-321. Uppādasaṁyutte sabbaṁ pākaṭameva.

Uppādasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kilesasaṁyuttavaṇṇanā

322-331. Kilesasaṁyutte **cittasseso upakkileso**ti kataracittassa? Catubhūmakacittassa. Tebhūmakacittassa tāva hotu, lokuttarassa kathaṁ upakkileso hotīti? Uppattinivāraṇato. So hi tassa uppajjituṁ appadānena upakkilesoti veditabbo. **Nekkhammaninnan**ti navalokuttaradhammaninnaṁ. **Cittan**ti samathavipassanācittaṁ. **Abhiññāsacchikaraṇīyesu dhammesū**ti paccavekkhaṇañāṇena abhijānitvā sacchikātabbesu chaḷabhiññādhammesu, ekaṁ dhammaṁ vā gaṇhantena[1] nekkhammanti gahetabbaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Kilesasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sāriputtasaṁyutta

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. Sāriputtasaṁyuttassa paṭhame **na evaṁ hotī**ti ahaṅkāramamaṅkārānaṁ pahīnattā evaṁ na hoti. Dutiyādīsupi eseva nayo. . Paṭhamādīni.

10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā

341. Dasame **sucimukhī**ti evaṁnāmikā. **Upasaṅkamī**ti theraṁ abhirūpaṁ dassanīyaṁ suvaṇṇavaṇṇaṁ samantapāsādikaṁ disvā "iminā saddhiṁ parihāsaṁ karissāmī"ti upasaṅkami. Atha therena tasmiṁ vacane paṭikkhitte

---

1. Gaṇhantena nibbānameva (Syā)

"idānissa vādaṁ āropessāmī"ti maññamānā **tena hi samaṇa ubbhamukho**[1] **bhuñjasī**ti āha. **Disāmukho**ti catuddisāmukho, catasso disā olokentoti attho. **Vidisāmukho**ti catasso vidisā olokento.

Vatthuvijjātiracchānavijjāyāti vatthuvijjāsaṅkhātāya tiracchānavijjāya. Vatthuvijjā nāma lābuvatthukumbhaṇḍavatthumūlakavatthu-ādīnaṁ vatthūnaṁ phalasampattikāraṇakālajānanupāyo. **Micchājīvena jīvikaṁ kappentī**ti teneva vatthuvijjātiracchānavijjāsaṅkhātena micchājīvena jīvikaṁ kappenti, tesaṁ vatthunaṁ sampādanena pasannehi manussehi dinne paccaye paribhuñjantā jīvantīti attho. **Adhomukhā**ti vatthuṁ oloketvā bhuñjamānavasena adhomukhā bhuñjanti nāma. Evaṁ sabbattha yojanā kātabbā. Api cettha **nakkhattavijjā**ti "ajja imaṁ nakkhattaṁ iminā nakkhattena gantabbaṁ, iminā idañcidañca kātabban"ti evaṁ jānanavijjā. **Dūteyyan**ti dūtakammaṁ, tesaṁ tesaṁ sāsanaṁ gahetvā tattha tattha gamanaṁ. **Pahiṇagamanan**ti ekagāmasmiṁ yeva ekakulassa sāsanena aññakulaṁ upasaṅkamanaṁ. **Aṅgavijjā**ti itthilakkhaṇapurisalakkhaṇavasena aṅgasampattiṁ ñatvā "tāya aṅgasampattiyā idaṁ nāma labbhatī"ti evaṁ jānanavijjā. **Vidisāmukhā**ti aṅgavijjā hi taṁ taṁ sarīrakoṭṭhāsaṁ ārabbha pavattattā vidisāya pavattā nāma, tasmā tāya vijjāya jīvikaṁ kappetvā bhuñjantā vidisāmukhā bhuñjanti nāma. **Evamārocesī**ti "dhammikaṁ samaṇā"ti-ādīni vadamānā sāsanassa niyyānikaṁ guṇaṁ kathesi. Tañca paribbājikāya kathaṁ[2] sutvā pañcamattāni kulasatāni sāsane otariṁsūti.

Sāriputtasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nāgasaṁyutta

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. Nāgasaṁyutte **aṇḍajā**ti aṇḍe jātā. **Jalābujā**ti vatthikose jātā. **Saṁsedajā**ti saṁsede jātā. **Opapātikā**ti

---

1. Uddhaṁmukho (Sī) 2. Pariyāyakathaṁ (Sī)

upapatitvā viya jātā. Idañca pana suttaṁ aṭṭhuppattiyā vuttaṁ. Bhikkhūnaṁ hi "kati nu kho nāgayoniyo"ti kathā udapādi. Atha Bhagavā puggalānaṁ nāgayonīhi uddharaṇatthaṁ[1] nāgayoniyo āvikaronto imaṁ suttamāha.

2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā

343-391. Dutiyādīsu **vossaṭṭhakāyā**ti ahituṇḍikaparibuddhaṁ[2] agaṇetvā vissaṭṭhakāyā. **Dvayakārino**ti duvidhakārino, kusalākusalakārinoti attho. **Sacajja mayan**ti sace ajja mayaṁ. **Sahabyataṁ upapajjatī**ti sahabhāvaṁ āpajjati. Tatrassa akusalaṁ upapattiyā paccayo hoti, kusalaṁ upapannānaṁ sampattiyā. **Annan**ti khādanīyabhojanīyaṁ. **Pānan**ti yaṁkiñci pānakaṁ. **Vatthan**ti nivāsanapārupanaṁ. **Yānan**ti chattupāhanaṁ ādiṁ katvā yaṁkiñci gamanapaccayaṁ. **Mālan**ti yaṁkiñci sumanamālādipupphaṁ. **Gandhan**ti yaṁkiñci candanādigandhaṁ. **Vilepanan**ti yaṁkiñci chavirāgakaraṇaṁ. **Seyyāvasathapadīpeyyan**ti mañcapīṭhādiseyyaṁ ekabhūmikādi-āvasathaṁ vaṭṭitelādipadīpūpakaraṇañca detīti attho. Tesaṁ hi dīghāyukatāya ca[3] vaṇṇavantatāya ca sukhabahulatāya ca patthanaṁ katvā imaṁ dasavimaṁ dānavatthuṁ datvā taṁ sampattiṁ anubhavituṁ tattha nibbattanti. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Nāgasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Supaṇṇasaṁyuttavaṇṇanā

392-437. Supaṇṇasaṁyutte pattānaṁ vaṇṇavantatāya garuḷā **supaṇṇā**ti vuttā. Idhāpi paṭhamasuttaṁ purimanayeneva aṭṭhuppattiyaṁ vuttaṁ. **Harantī**ti uddharanti. Uddharamānā ca pana te attanā hīne vā same vā uddharituṁ sakkonti, na attanā paṇītatare. Sattavidhā hi anuddharaṇīyanāgā nāma paṇītatarā kambalassatarā dhataraṭṭhā sattasīdantaravāsino pathaviṭṭhakā pabbataṭṭhakā vimānaṭṭhakāti. ( )[4] tatra[5] aṇḍajādīnaṁ jalābujādayo

---

1. Ukkaṇṭhanatthaṁ (Sī, Syā)
2. ...parivutthaṁ (Sa), ...paripanthaṁ (Syā)
3. Dīghāyukabhāve ca (Syā, Ka)
4. (Tatra paṇītatarā nāma yonito ukkaṭṭhatarā)(Sī)
5. Tathā hi (Sī)

paṇītatarā, te tehi anuddharaṇīyā. Kambalassatarā pana nāgasenāpatino, te yattha katthaci disvā yo koci supaṇṇo uddharituṁ na sakkoti. Dhataraṭṭhā pana nāgarājāno, tepi koci uddharituṁ na sakkoti. Ye pana sattasīdantare mahāsamudde vasanti, te yasmā katthaci vikampanaṁ kātuṁ na sakkā, tasmā koci uddharituṁ na sakkoti. Pathaviṭṭhakādīnaṁ nilīyanokāso atthi, tasmā tepi uddharituṁ na sakkoti. Ye pana mahāsamudde ūmipiṭṭhe vasanti, te yo koci samo vā paṇītataro vā supaṇṇo uddharituṁ sakkoti. Sesaṁ Nāgasaṁyutte vuttanayamevāti.

Supaṇṇasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Gandhabbakāyasaṁyuttavaṇṇanā

438-549. Gandhabbakāyasaṁyutte **mūlagandhe adhivatthā**ti yassa rukkhassa mūle gandho atthi, taṁ nissāya nibbattā. So hi sakalopi rukkho tesaṁ upakappati. Sesapadesupi eseva nayo. **Gandhagandhe**ti mūlādigandhānaṁ gandhe. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṁ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandhe, tasmiṁ adhivatthā. Idha mūlādīni sabbāni tesaṁyeva upakappanti. **So dātā hoti mūlagandhānan**ti so kāḷānusārikādīnaṁ mūlagandhānaṁ dātā hoti. Evaṁ sabbapadesu attho veditabbo. Evaṁ hi sarikkhadānampi datvā patthanaṁ ṭhapenti, asarikkhadānampi. Taṁ dassetuṁ **so annaṁ detī**ti-ādi dasavidhaṁ dānavatthu vuttaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Gandhabbakāyasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Valāhakasaṁyuttavaṇṇanā

550-606. Valāhakasaṁyutte **valāhakakāyikā**ti valāhakanāmake devakāye uppannā ākāsacārikadevā. **Sītavalāhakā**ti sītakaraṇavalāhakā. Sesapadesupi eseva nayo. **Cetopaṇidhimanvāyā**ti cittaṭṭhapanaṁ āgamma. **Sītaṁ hotī**ti yaṁ vassāne vā

hemante vā sītaṁ hoti, taṁ utusamuṭṭhānameva. Yaṁ pana sītepi atisītaṁ, gimhe ca uppannaṁ sītaṁ, taṁ devatānubhāvena nibbattaṁ sītaṁ nāma. **Uṇhaṁ hotī**ti yaṁ gimhāne uṇhaṁ, taṁ utusamuṭṭhānikaṁ pākatikameva. Yaṁ pana uṇhepi ati-uṇhaṁ, sītakāle ca uppannaṁ uṇhaṁ, taṁ devatānubhāvena nibbattaṁ uṇhaṁ nāma. **Abbhaṁ hotī**ti abbhamaṇḍapo[1] hoti. Idhāpi yaṁ vassāne ca sisire ca abbhaṁ uppajjati, taṁ utusamuṭṭhānikaṁ pākatikameva. Yaṁ pana abbheyeva ati-abbhaṁ, sattasattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāraṁ karoti, yañca cittavesākhamāsesu abbhaṁ, taṁ devatānubhāvena uppannaṁ abbhaṁ nāma. **Vāto hotī**ti yo tasmiṁ tasmiṁ utumhi uttaradakkhiṇādipakativāto hoti, ayaṁ utusamuṭṭhānova. Yopi pana rukkhakkhandhādipadālano ativāto nāma atthi, ayañceva, yo ca aññopi akālavāto, ayaṁ devatānubhāvanibbatto nāma. **Devo vassatī**ti yaṁ vassike cattāro māse vassaṁ, taṁ utusamuṭṭhānameva. Yaṁ pana vasseyeva ativassaṁ, yañca cittavesākhamāsesu vassaṁ, taṁ devatānubhāvanibbattaṁ nāma.

Tatridaṁ vatthu—eko kira vassavalāhakadevaputto Talakūṭakavāsi[2]khīṇāsavattherassa santikaṁ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero "kosi tvan"ti pucchi. Ahaṁ bhante vassavalāhakadevaputtoti. Tumhākaṁ kira cittena devo vassatīti. Āma bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha bhanteti. Meghasīsaṁ vā gajjitaṁ vā na paññāyati, kathaṁ temissāmāti. Bhante amhākaṁ cittena devo vassati, tumhe paṇṇasālaṁ pavisathāti. Sādhu devaputtāti so pāde dhovitvā paṇṇasālaṁ pāvisi. Devaputto tasmiṁ pavisanteyeva ekaṁ gītaṁ gāyitvā hatthaṁ ukkhipi. Samantā tiyojanaṭṭhānaṁ ekameghaṁ ahosi. Thero addhatinto paṇṇasālaṁ paviṭṭhoti. Apica devo nāmesa aṭṭhahi kāraṇehi vassati nāgānubhāvena supaṇṇānubhāvena devatānubhāvena saccakiriyāya utusamuṭṭhānena mārāvaṭṭanena iddhibalena vināsameghenāti.

Valāhakasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abbhamaṇḍalo (Sī)
2. Himālayakūṭavāsī (Sī), Tagarakuṭivāsī (Syā)

12. Vacchagottasaṁyuttavaṇṇanā

607-661. Vacchagottasaṁyutte **aññāṇā**ti aññāṇena. Evaṁ sabbapadesu karaṇavaseneva attho veditabbo. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanānevāti. Imasmiñca pana saṁyutte ekādasa suttāni pañcapaññāsa veyyākaraṇānīti veditabbāni.

Vacchagottasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Jhānasaṁyutta

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā

662. Jhānasaṁyuttassa paṭhame **samādhikusalo**ti paṭhamaṁ jhānaṁ pañcaṅgikaṁ dutiyaṁ tivaṅgikanti evaṁ aṅgavavatthānakusalo. **Na samādhismiṁ samāpattikusalo**ti cittaṁ hāsetvā kallaṁ katvā jhānaṁ samāpajjituṁ na sakkoti. Iminā nayena sesapadānipi veditabbāni.

2-55. Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādīsu **na samādhismiṁ ṭhitikusalo**ti jhānaṁ ṭhapetuṁ akusalo, sattaṭṭha-accharāmattaṁ jhānaṁ ṭhapetuṁ na sakkoti. **Na samādhismiṁ vuṭṭhānakusalo**ti jhānato vuṭṭhātuṁ akusalo, yathāparicchedena vuṭṭhātuṁ na sakkoti. **Na samādhismiṁ kallitakusalo**ti cittaṁ hāsetvā kallaṁ kātuṁ akusalo. **Na samādhismiṁ ārammaṇakusalo**ti kasiṇārammaṇesu akusalo. **Na samādhismiṁ gocarakusalo**ti kammaṭṭhānagocare ceva bhikkhācāragocare ca akusalo. **Na samādhismiṁ abhinīhārakusalo**ti kammaṭṭhānaṁ abhinīharituṁ akusalo. **Na samādhismiṁ sakkaccakārī**ti jhānaṁ appetuṁ sakkaccakārī na hoti. **Na samādhismiṁ sātaccakārī**ti jhānappanāya satatakārī na hoti, kadācideva karoti. **Na samādhismiṁ sappāyakārī**ti samādhissa sappāye upakārakadhamme pūretuṁ na sakkāti. Tato paraṁ samāpatti-ādīhi

padehi yojetvā catukkā vuttā. Tesaṁ attho vuttanayeneva veditabbo. Sakalaṁ panettha jhānasaṁyuttaṁ lokiyajjhānavaseneva kathitanti.

Jhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Sāratthappakāsiniyā Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Khandhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya dutiyo bhāgo.

Nidānavaggakhandhavaggasaṁyuttaṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Akaṭavidhā	313
Akaṭā	313
Akasiralābhī	216
Akālikena	62
Akicchalābhī	216
Akukkukajātaṁ	295
Akuppā me vimutti	143
Akhaṇḍāni	251
Agadhito	152
Agamanīyaṭṭhānaṁ	134
Agāravā	189
Agāriyaṁ	167
Aggaṁ	149
Aggabījaṁ	251
Aṅgavijjā	319
Aṅgārakāsu	103
Aghato	305
Aghaṁ	244
Acariṁ	143
Acelo Kassapo	33
Accantaniṭṭhā	241
Accayāsi	308
Accāvadante	161
Accutaṁ padaṁ	296
Acchariyaṁ abbhutaṁ	53
Acchaṁ pattaṁ	219
Ajātaṁ	257
Ajānaññeva	182
Ajitapañhe	56
Ajjhattaṁ kathaṁkathī	40
Ajjhattaṁ vimokkhā	59
Ajjhosāya	241
Ajjhositaṁ	91
Añjasaṁ	107
Añjetvā	219
Aññataro	70
Aññatra phassā	53
Aññatreva	113
Aññātucchena	219
Aññā byākatā	57, 116
Aññaṁ āṇiṁ	211
Aññaṁ jīvaṁ	64
Aññaṁ sarīraṁ	64
Aññaṁ satthāraṁ	166
Aṭṭhaṭṭhānaṁ kāyapāgabbhiyaṁ	155
Aṭṭhikaṅkalo	147
Aṭṭhiṁ katvā	183
Aṭṭhikasaṅkhalikaṁ	200
Aṭṭhuppattiko	4
Aṇḍajā	319
Aṇḍabhūto	230
Atippago	52

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Atimaññeyya	191
Ativelaṁ	212
Atītaṁ	257
Atīradassī	305
Aturitacārikā	164
Atītaṁ	257
Atthaṅgamo	69
Attajjhāsayo	3
Attatthaṁ	48
Attato upagaccheyya	91
Attadīpā	247
Attaniyaṁ	289
Attani vā rūpaṁ	235
Attamano	157
Attavadhāya gabbhaṁgaṇhāti	195
Attavādupādānaṁ	14
Attasaraṇā	247
Attānañca nāvajānāmi	60
Atthasaṁhito	70
Atthitaṁ	31
Adiṭṭhajotanāpucchā	7
Adinnādānaṁ	134
Adinnādāyino	133
Addhagato	229
Addhānamaggappaṭipanno	167
Adhigamasaddhammappaṭi-rūpakaṁ	186
Adhiccasamuppannaṁ	33
Adhiṭṭhāti	286
Adhimuccati	317
Adhimuccatha	75

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Adhomukhā	319
Anajjhāpanno	152
Anajjhositā	73
Anaññathatā	39
Anaññasaraṇā	247
Anattato	306
Anattaniyaṁ	258
Ananubodhā	88
Anantarā	254, 281
Anantavā	316
Anabhāvaṁkatāni	64
Anabhinanditā	289
Anabhisaṅkhacca vimuttaṁ	250
Anamataggo	145
Anayaṁ āpanno	190
Anāgataṁ	222
Anātāpī	153
Anāsavaṁ	162
Aniccaṁ	39, 196
Aniccato	305
Aniccadassāvī	230
Aniccasaññā	303
Aniccā	58, 141
Animmātā	313
Animmitā	313
Anissitāya	219
Anukampaṁ	158
Anuggahāya	22
Anuggāhako	236
Anuṭṭhitā	206

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anuttarassa yogakkhemassa	153
Anuttaraṁ sammāsambodhiṁ	142
Anudayaṁ	158
Anudhammacārī	71
Anudhammabhūtaṁ	32
Anupaṭṭhitāya	192
Anupatitvā anupatitvā	200
Anupalittā	259
Anupādā	32
Anupādā-aparitassanaṁ	241
Anupādāya āsavehi	248
Anupādāvimutto	57
Anupādiyaṁ na paritassati	72
Anupāyāso	238
Anupeti	311
Anumatipucchā	8
Anuvicaranti	260
Anuvicaritaṁ manasā	310
Anuviloketi	262
Anusahagato	290
Anusāsatu	230
Anuseti	65, 245
Anussareyyuṁ	147
Anekaṭṭhānaṁ manopāgabbhiyaṁ	156
Anekavihitaṁ	116
Anejaṁ	259
Anelagaḷāya	219
Anesanaṁ	152
Anottappī	153
Antaragharaṁ	33

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Antarāyiko	190
Antavā loko	316
Antimā	143
Antimoyaṁ samussayo	260
Antaṁ	277, 304
Annaṁ	320
Apakasseva kāyaṁ	154, 156
Apakassa cittaṁ	154
Apacayo	90
Apacito	115
Apayanto	114
Aparantaṁ	39
Aparappaccayā	32
Apalokito	236
Apaloketha	236
Apācīnaṁ	260
Apātubhūtaṁ	257
Apāpakaṁ	280
Apāyo	89
Apāradassī	305
Apuññaṁ ce saṅkhāraṁ	72
Apurakkharāno	240
Apūtikāni	251
Apekkhavā	242
Appaṁ vā bhiyyo	149
Appagabbhā	155
Appaṭikuṭṭhā	257
Appaṭipuggalo	266
Appaṭivānī	118
Appaṭivedhā	88

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Appaṭisaṅkhā	166
Appatissā	189
Appattamānasaṁ	191
Appadakkhiṇaggāhino	161
Appamattā	206, 211
Appamatto	196
Appamādena sampādetuṁ	48
Appamādo	118
Appossukko	216
Abbuyha	243
Abbuhetvā	212
Abbhaññaṁsu	62
Abbhaññāsiṁ	142
Abyāpādadhātuṁ	127
Abhikkhaṇātaṅko	230
Abhijānaṁ	244
Abhijjhā	137
Abhijjhāluno	133
Abhiññāya	266
Abhinanduṁ	9
Abhinandati	241
Abhinandamāno	258
Abhinibbatti	13
Abhinivesānusayaṁ	32
Abhipatthanā	162
Abhirūpo	216
Abhivadati	241
Abhisaṅkhataṁ	65
Abhisaṅkharoti	72
Abhisañcetayitaṁ	65

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abhisametāvino	119
Abhisameti	38
Abhisambujjhati	38
Abhisāpo	277
Abhisitto	231
Amatadvāraṁ	55
Amucchito	152
Ayaṁ āpodhātuyā	141
Ayaṁ tejodhātuyā	142
Ayaṁ dutiyo	32
Ayaṁ pathavīdhātuyā	141
Ayaṁ vāyodhātuyā	142
Ayameko anto	32
Ayogakkhemakāmo	285
Arakkhiteneva kāyena	192
Araññakuṭikāyaṁ	286
Arahato	19
Ariyakantehi	68
Ariyadhammassa akovido	232
Ariyasāvakassa	40
Ariyā	231
Ariyo	55, 67
Arūpī	317
Alaṁ vacanāya	32
Aladdhā	152
Alameva	46, 145
Avantīsu	238
Avasā	313
Avasissanti	74

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Avasisseyyuṁ	75
Avātātapahatāni	251
Avāpuraṇaṁ ādāya	291
Avighāto	238
Avijjā	72
Avijjā upayanti	114
Avijjāgato	71
Avijjādhātu	249
Avijjānīvaraṇassa	36
Avijjāsamugghātā	206
Avijjāsamphassajena	249
Avitathatā	38
Avinipātadhammo	68
Avihiṁsādhātuṁ	127
Aveccappasādena	68
Asaṁkiṇṇapubbā	257
Asaṁkiṇṇā	257
Asaṁsaggena chijjati	131
Asakkārena cūbhayaṁ	192
Assatarī	195
Assādānupassino	75
Asanivicakkaṁ	191
Asammāsambuddhesu	128
Assāsamalattha	57
Assutavā	90
Asekhañāṇaṁ	260
Asmimāno samucchinno	259
Assasi	219
Assosi	70, 116

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Ahaṅkāramamaṅkāra-mānānusayā	197
Ahu paññāya abhisamayo	20
[Ā]	
Ākāsanissitā	103
Ākāse pāṇiṁ cālesi	157
Ākiṇṇamanussaṁ	108
Ākoṭitapaccākoṭitāni	219
Āgatigati	67
Āgamo	312
Āgucāriṁ	104
Ācayo	90
Ācārakulaputto	46
Ācikkhati	38
Ācikkhatu	34
Āṇisaṅghāṭova	211
Ātappaṁ	118
Ātāpino	211
Ātāpī	196
Āturakāyo	229
Āturo hāyaṁ	230
Ādānaṁ	90
Ādikena	188
Ādittaṁ	257
Ādibrahmacariyako	70
Ādīnavadassāvī	152
Ānako	209
Ānando	79

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Āneñjūpagaṁ	72
Āneñjaṁ ce saṅkhāraṁ	72
Āpānīyakaṁso	111
Āpodhātu	141
Ābādhato	305
Ābhādhātu	124
Ābhicetasikānaṁ	216
Āmantesi	1, 110
Āmisakiñcikkhahetu	193
Āmisagataṁ	190
Āmisacakkhu	190
Āyasmā	79
Āyu	296
Āyusaṅkhārā	209
Ārakāvassa	104
Ārakkhasampanno	285
Āraddhacittā	35
Āraddhavīriyo	47, 215
Ārammaṇato	137, 140
Ārammaṇaṁ	212
Ārādhesi	110
Āloko	20
Āvaheyya	294
Āvibhāvaṁ tirobhāvaṁ	116
Āsandipañcamā	311
Āsabhaṁ ṭhānaṁ	43
Āsayā	261
Āsavānaṁ khayā	49, 162
Āsavā nānussavanti	60
Āhārā	21

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Āhutiyo	311
Āḷāhanā	311
[I]	
Iñjanti	313
Iṇaṭṭā	277
Iṇaparibhogo	183
Itarītarena	150
Iti rūpaṁ	44, 265
Iti hidaṁ	20
Idappaccayatā	38
Idha	52
Iddhaṁ	108
Iddhividhaṁ	116
Indriyāni	230, 311
Iriyaṁ	56
[U]	
Ukkalā	257
Ukkaṇṭakena	192
Ukkaṁsāvakaṁse	316
Uggaṇhāhi	70
Ugghaṭitaññū	4
Uṭṭhāyāsanā vihāraṁ pāvisi	60
Uttamapuriso	255
Uttaro Gijjhakūṭassa	147
Uttānīkaroti	38
Uttāno	45
Uttāsavā	242
Udakanissitā	103
Udakaphusitāni	119

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Udakavārako	114
Udapāno	114
Udānaṁ udānesi	251
Uddhāpavantaṁ	107
Uddhaṁ	260
Uddhaṁ ojaṁ	77
Upakkileso	318
Upadhinidānaṁ	110
Upanikkhipeyya	120
Upapajjati	320
Upayanto	114
Upayā	31
Upayāpeti	114
Upayo	250
Upayupādānā	239
Upasaṅkami	289
Upassuti	69
Upādānaṁ	13
Upādānakkhayārāmaṁ	192
Upādāparitassanaṁ	241
Upādāniyesu	75
Upādāya	16, 283
Upādiyati	32
Upādiyamāno	258
Upāsanasmiṁ	211
Upeti	286
Uppakkaṁ	204
Ubbedhena	119
Ubhatolohitakūpadhānāni	297

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Ummujjanimmujjaṁ	117
Usmā	94, 296
Ussoḷhī	118
[Ū]	
Ūse	290
[E]	
Ekattaṁ	70
Ekantaparipuṇṇaṁ	167
Ekantaparisuddhaṁ	167
Ekantadukkhaṁ	144, 256
Ekantasukhī	317
Ekamantaṁ nisīdi	79
Ekapariññā	101
Ekaputtako	96
Ekamaṁsakhalaṁ	312
Ekavihāre	215
Ekāgārikaṁ	312
Ekūnapaññāsa ājīvakasate	315
Eko	196
Ekodibhāvaṁ	214
Etaṁ mama	91, 196
Etadahosi	61
Ettāvatā ca avijjāgato	305
Eḷagalāgumbe	237
Evaṁgotto	243
Evaṁnāmo	243
Evaṁbyākho	285

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Esikaṭṭhāyiṭṭhitā	313
Esevanto dukkhassa	75
Eso me attā	91, 196
Esohamasmi	91, 196
Ehi tvaṁ	115
[O]	
Okāsaṁ	33
Okiliniṁ	204
Okiriniṁ	204
Okoṭimako	323
Okoṭimakaṁ	217
Okkanti	13
Okkanto sammattaniyāmaṁ	317
Okkamanīyā	189
Okkhāsataṁ	206
Otāraṁ	212
Odahiṁsu	211
Odhunāti	303
Opapātikā	319
Opilavati	188
Oraso	185
Olujjati	166
Ohārinī	292
Ohitasoto	183
Oḷārikena	215
Oḷāriko	22
[Ka]	
Kaṭasi	145
Kaṭuko	190

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kaṭṭhaṁ	245
Kataññutā	213
Kataveditā	213
Katahatthā	207
Katūpāsanā	207
Kathaṁ vimokkhā	59
Kathetukamyatāpucchā	8
Kadalimigapavara-paccattharaṇāni	297
Kantāraṁ	95
Kantāramaggaṁ	95
Kandantānaṁ	146
Kandaraṁ	51
Kappaṁ	215
Kabaḷīkāro	22
Kammāsadhammaṁ	79
Karoto	312
Kaliṅgarūpadhānā	211
Kallaṁ	196
Kavikatā	211
Kapallāni	74
Kassapakārāme	289
Kākapeyyā	119
Kāpotakāni	311
Kaḷārakhattiyo	57
Kāmataṇhā	14, 243
Kāmabhavo	13
Kāmupādānaṁ	13
Kāmesu	134, 240
Kāmesu anapekkhinaṁ	219
Kāmesumicchācāro	134

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kāyapariyantikaṁ	73
Kāyasaṅkhāre	289
Kāyasaṅkhāro	16
Kāyasañcetanāhetu	53
Kāyassa bhedā	74
Kāyūpago	38
Kāraṇiko	202
Kārayato	312
Kālakiriyā	12
Kāsikena	147
Kāsu	103
Kāḷasilā	288
Kāḷasīho	261
Kāḷāvakaṁ	41
Kiccakaraṇīyesu	240
Kicchaṁ	20
Kiñcideva desaṁ	33
Kiṁjātikā	26
Kiṁnidānā	26
Kiṁ nu kho	39, 70, 112
Kiṁpabhavā	26
Kiṁpahotikā	247
Kiṁvādī	52, 238
Kiṁsamudayā	26
Kukkuḷaṁ	306
Kuṭṭanissitā	103
Kuṭṭaṁ	103
Kudāssu	20
Kuddālapiṭakaṁ	78

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kunnadiyo	51
Kumārakavādā	166
Kumbhakāranivesane	287
Kumbhakārapākā	74
Kumbhatthenakehi	206
Kuraraghare	238
Kurūsu viharati	79
Kulaputtena	46
Kulāgaṇṭhikajātā	89
Kulānuddayatāya	165
Kulūpako	158
Kulūpaghātaṁ	166
Kusalamūlaṁ	194
Kusalūpasaṁhitaṁ	183
Kusobbhā	51
Kūṭaṅgamā	206, 303
Kūṭāgāraṁ	106
Kūṭaṭṭhā	313
Kūṭaninnā	303
Kūṭasamugghātā	206
Kūṭasamosaraṇā	206, 303
Kūṭāgārasālā	106
Kevalassa	9
Kevalino	255
Kesarasīho	261
Keḷāyanti	308
Ko adhippayāso	37, 256
Koṭṭhāsato	137, 139
Kolaṭṭhimattiyo	120

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Khajjāmi	271
Khaṇḍākhaṇḍikaṁ	78
Khaṇḍiccaṁ	11
Khattiyapaṇḍitā	238
Khantisaṁvaro	233
Khandhabījaṁ	250
Khandhānaṁ	13
Khamanīyaṁ yāpanīyaṁ	288
Khayadhammaṁ	39, 63
Khayasmiṁ khayeñāṇaṁ	50
Khādeyyuṁ	103
Khārikaṁ	270
Khāre	290
Khīṇanirayo	68
Khīle	299
Khurapariyantena	312
[Ga]	
Gaṅgāya nadiyā tīre	293
Gaṇamajjhe	155
Gadduhanamattaṁ	207
Gaddulabaddho	299
Gandhaṁ	320
Gambhīratthā	211
Gambhīrāvabhāso	80
Garukato	114
Garukāni	158
Gahapatāni	158
Gahapatipaṇḍitā	238
Gādhanti	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gāmakūṭako	203
Gijjhāpi kākāpi	200
Giñjakāvasathe	69
Gilabaḷiso	190
Guḷikā	120
Gūthapūrā	191
Gūtho gūthena	131
Goghātako	201
Goṇakatthatāni	297
Gocarāya pakkamati	262
[Gha]	
Ghammapareto	111
Ghammābhitatto	111
[Ca]	
Cakkhumā puriso	296
Cakkhubhūtā	200
Cakkhuviññāṇaṁ	16
Cakkhusamphassajā vedanā	15
Cakkhusamphasso	15
Catuṭṭhānaṁ vacīpāgabbhiyaṁ	156
Catuparivaṭṭaṁ	254
Catūhi ca vesārajjehi	42
Catūsu mahāsamuddesu	146
Catūhena ārohanti	149
Cattāro	16
Candūpamā	154
Cavati	20
Cavittha	164
Cātumahābhūtikasmiṁ	90

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Cātumahābhūtiko	311
Cittaṁ	91, 242
Cittasaṁkilesā	299
Cittakkharā	211
Cittaññeva cittataraṁ	299
Cittasaṅkhāro	16
Cittasseso	318
Cirapaṭikāhaṁ	288
Cutūpapāto	67
Cetanā phasso	16
Cetaso adhiṭṭhānaṁ	32, 239
Ceteti	65, 66
Cetovimuttiṁ	162
[Cha]	
Chattiṁsāya vatthūhi	113
Chandamūlakā	282
Chandarāgavinayo	141
Chandarāgappahānaṁ	141
Chandarāgavemattatā	282
Chando	118, 238
Chasvevābhijātīsu	313
Chaḷābhijātiyo	314
Chindato	312
Chinnapilotiko	45
[Ja]	
Janapadakalyāṇiyā	193
Janetasmiṁ	226
Jarudapānaṁ	156
Jalābujā	319

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]	
Jāṇussoṇi	70
Jātarūpappatirūpakaṁ	186
Jāti	13, 50
Jātikulaputto	46
Jāyampatikā	95
Jiṇṇo	158, 229
Jīvitapariyantikaṁ	73
Jīvitahetu	193
Jeṭṭhametaṁ	70
[Jha]	
Jhāyī tapati brāhmaṇo	226
Jhāyeyya	77
[Ña]	
Ñāṇaṁ	20
Ñāṇavatthūni	62
Ñāṇasaṁvaro	233
Ñātike	69
Ñātibyasanaṁ	146
Ñāyo	67
[Ṭha]	
Ṭhitattā santussitaṁ	248
Ṭhitiyā	22
[Ḍa]	
Ḍaṁsā	268
[Ta]	
Tajjaṁ	94
Taññevettha paṭibhātu	53
Taṇhakkhaye vimuttaṁ	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Taṇhā	196
Taṇhāsaṅkhayavimuttā	241
Tatojo	281
Tatonidānaṁ	312
Taṁ jīvaṁ taṁ sarīraṁ	63, 316
Tatra tatrābhinandinī	243
Tathatā	38
Tathattāya paṭipajjeyyuṁ	158
Tathāgato	185, 265
Tathāgatassa	239
Tadaṅganibbuto	247
Tadaṅgappahānaṁ	234
Tadappatiṭṭhitaṁ	66, 250
Tadāhāranirodhā	57
Tadāhāro	75
Tadupādānaṁ	241
Tadupādāno	75
Tantākulakajātā	88
Tapati	226
Tapena	316
Taruṇavipassanā	50
Taruṇo	79
Tādino	266
Tālapattikāya	164
Tālāvatthukatāni	64
Tāvatikā vissaṭṭhi	292
Tikabhojanaṁ paññattaṁ	165
Tiṇaṁ	244
Tiṇadāye	126
Tiṇasīho	261

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tiṇṇaṁ saṅgati phasso	69
Titthavāso	87
Tibbaṁ	145, 183
Timirāyitattaṁ	289
Tiriyaṁ	260
Tirokuṭṭaṁ	116
Tīhena ārohanti	149
Turitacārikā	164
Tejodhātu	141
[Tha]	
Thambhe	299
Thullatissā	163
Thullaphusitake	51
Theyyaparibhogo	183
[Da]	
Dakāsayā	263
Dakkhiṇaṁ	312
Dakkhiṇāgirismiṁ	164
Dattupaññattaṁ	311
Dadhimaṇḍakena	112
Dantabhūmiṁ	260
Dandhāyitattaṁ	61
Damena	312
Dasabalasamannāgato	41
Dasahaṅgehi sampannā	260
Dasārahānaṁ	209
Dassanasampanno	55
Dassanīyo	216
Daharo	283

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Daḷhadhammā dhanuggahā	207
Daḷhehi	263
Dāyajjaparibhogo	183
Dāruṇo	190
Diṭṭhaṁ	310
Diṭṭhasaṁsandanāpucchā	8
Diṭṭhadhammanibbānappatto	32
Diṭṭhadhammasukhavihārā	194
Diṭṭhadhammasukhavihāraṁ	159
Diṭṭhisampanno	55
Diṭṭhupādānaṁ	14
Diṭṭhena	62
Diddhagatena	191
Disāmukhā	319
Dīgharattaṁ	214
Dukūlasandānāni	297
Dukkhaṁ	34, 50, 196
Dukkhakkhandhassa	9
Dukkhakkhayāya	38, 71
Dukkhato	305
Dukkhanirodhagāminī samanupassanā	248
Dukkhasamudayagāminī	247
Dukkhānupatitā	144
Dukkhāvakkantā	144
Dukkhe aññāṇaṁ	17
Duggataṁ	148
Duggati	89
Dubbacā	161
Dummano	220

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dummaṅkūnaṁ puggalānaṁ niggahāya	165
Durūpetaṁ	148
Dussīlā	132, 217
Dūraṅgamā	292
Devadahaṁ	236
Desanāñāṇaṁ	266
Desanāmaṇḍo	48
Desessāmi	6, 69
Doṇamite	316
Dovacassakaraṇehi	161
Dvaṭṭhantarakappā	314
Dvaṭṭhipaṭipadā	314
Dvayanissito	31
Dvinnaṁ kaṭṭhānaṁ	94
[Dha]	
Dhanāyanti	308
Dhammaṁ bhāsitabbaṁ maññati	163
Dhammacakkaṁ	266
Dhammajo	185
Dhammaṭṭhitatā	38
Dhammaṭṭhitiñāṇaṁ	63, 117
Dhammato	137, 139
Dhammadāyādo	185
Dhammanimmito	185
Dhammaniyamatā	38
Dhammapariyāyaṁ	69
Dhammā	249
Dhammānudhammappaṭipannassa	246
Dhammasotaṁ samāpanno	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]	
Dhamme agāravo	189
Dhamme ñāṇaṁ	62
Dhammena dāraṁ posenti	322
Dhātunānattaṁ	121
Dhūmāyitattaṁ	288
[Na]	
Nakhasikhāyaṁ	119
Nakkhattavijjā	319
Nati	67
Na tumhākaṁ	65
Natthi ayaṁ loko	311
Natthi taṁ	31
Natthi dāni punabbhavo	143
Natthi balaṁ	313
Natthi mātā	311
Natthi vīriyaṁ	313
Natthi sattā opapātikā	311
Natthi hāyanavaḍḍhane	316
Natthi hetu natthi paccayo	313
Nadīviduggaṁ	156
Nandīrāgasahagatā	243
Nandī	241
Na paritassati	247
Na saṁkīyanti	257
Naḷakalāpiyo	113
Nāgavāsasate	315
Nānāverajjagataṁ	237
Nābhinandati	241
Nābhivadati	241

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nāmaṁ	16
Nāmarūpaṁ	105
Nālaṁ	91
Nāsāya pittaṁ bhindeyyuṁ	195
Nikāmalābhī	216
Nikkhipeyya	145
Nikkhepanaṁ	90
Niccato addakkhuṁ	111
Niccanavakā	154
Niccammā	103
Nicchāto	243
Nicchoṭeti	303
Nijjhāyeyya	294
Nibbidāya	32
Nibbindeyya	90
Nibbedhikapañño	55
Nimantanāni	158
Niyati	313
Niyato	68
Nirujjhamānā	153
Niruttipathā	257
Niruddhaṁ	257
Nirodhadhammaṁ	39, 63
Nirodhasamāpatti	125
Nirodhāya	32
Nillopaṁ	312
Nivāsaṁ	236
Nivisati	110
Nissaraṇaṁ	20
Nissaraṇappahānaṁ	234

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nekkhammadhātuṁ	127
Nekkhammaninnaṁ	318
Neyyo	4
[Pa]	
Pakkhī sakuṇo	117
Pacato	312
Paccattaññeva	72
Paccassosuṁ	3, 237
Paccudāvattati	107
Pacchānipātī	285
Pacchābhūmagamikā	236
Pañcakāmaguṇiko	101
Paññā	20, 162
Paññāvimuttiṁ	162
Paṭapilotikānaṁ	167
Paṭalikatthatāni	297
Paṭikatthatāni	297
Paṭikkamosānaṁ	288
Paṭiggahamaṇḍo	48
Paṭicca	69
Paṭiccasamuppannaṁ	39
Paṭiccasamuppādaṁ	3, 6
Paṭipajjiṁ	184
Paṭipanno	32, 56
Paṭippassaddhippahānaṁ	234
Paṭipiseyyuṁ	96
Paṭibhātu	37, 53
Paṭilābho	13
Paṭivaṭṭeti	207

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭileṇeti	207
Paṭivedhañāṇaṁ	266
Paṭisaranti	37
Paṭisallāne	241
Paṭisisseyya	74
Paṭṭhapeti	38
Paṇāmetvā	274
Paṇidhi	128
Paṇḍito	236
Paṇḍusīho	261
Patiṭṭhā viññāṇassa	65, 250
Pattaṁ	310
Pattena	62
Pathaviyā	193
Pathavī	251
Pathavī pathavīkāyaṁ	311
Pathavīdhātu	141, 188
Padaparamo	4
Padaraṁ	51
Padāni	311
Padhānasmiṁ	212
Papātā	315
Pabāḷho	275
Pabbajeyyaṁ	167
Pabbatavisamaṁ	156
Pabbateyyā	292
Pabhaṅguṁ	244
Parajjhāsayo	3
Paratthaṁ	48

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Parabhattaṁ	296
Paramatā	119
Parābhavāya	195
Parāmaṭṭhaṁ	91
Paricitā	206
Pariññaṁ	244
Pariññātāviṁ	304
Pariññāte	101, 104
Pariññāya	259
Pariññeyye	244, 304
Pariṇatā	313
Paritassati	242
Parittaṁ gomayapiṇḍaṁ	297
Parittaṁ sambalaṁ	95
Paridahāmi	298
Paripanthe	312
Paribbājakasate	315
Paribbājakānaṁ ārāmo	52
Paribhūtarūpaṁ	217
Pariyattisaddhammappati-rūpakaṁ	186
Pariyādānaṁ	145
Pariyādiyati	303
Pariyāpannāya	219
Pariyuṭṭhaṭṭhāyī	235
Pariyogāḷhena	62
Pariyodāto	231
Pariyonaddho	230
Parivīmaṁsamāno	71
Parisāsu	43
Parisuddho	230

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Parihāpeti	47
Pariḷāho	238
Palimajjeyya	79
Palujjeyyuṁ	292
Paleti	316
Pallaṅkena	117
Pavane	92
Pavivitto	47
Pavuṭā	315
Pasayha	285
Passaddhi	50
Passannaṁ	146
Pahānavinayo	233
Pahitatto	196
Pahinagamanaṁ	319
Pākaṭindriyo	278
Pāṇātipātapaccayā	68
Pāṇātipātino	133
Pātubhāvo	13
Pānaṁ	320
Pānīyena	112
Pāpabhikkhu	205
Pāmojjaṁ	50
Pāradārikā	148
Pāripanthakā	148
Pāliccaṁ	11
Pāvisi	52
Pāveyyakā	148
Piṇḍolyaṁ	277
Pipāsā	238

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Piyarūpaṁ sātarūpaṁ	110
Pisuṇavācā	133
Pīti	50
Puggalavemattakā	35
Pucchāvasiko	4
Puññaṁ ce saṅkhāraṁ	72
Puthu	56
Puthujjano	90
Puthuttaṁ	70
Pubbaṇhasamayaṁ	275
Pubbantānudiṭṭhiyo	248
Pubbe ananussutesu	20
Pubbā koṭi na paññāyati	145
Pubbuṭṭhāyī	285
Pubbenivāsaṁ	266
Pubbeva sambodhā	20
Purakkharāno	240
Purāṇaṁ maggaṁ	109
Pūjito	114
Pūtikāyena	288
Pesalānaṁ	165
Pokkharaṇī	119
Ponobhavikā	243
Poriyā vācāya	219
Paṁsuṁ dadeyya	79
[Pha]	
Phandāpayato	312
Pharusavācā	133
Pharuso	190
Phalubījaṁ	251
Phassaṁ	93
Phassanānattaṁ	121
Phītaṁ	108, 110
[Ba]	
Baddho	305
Baddho mārassa	258
Balavavipassanā	50
Bahukaraṇīyo	163
Bahukicco	163
Bahulīkatā	206
Bāhirakā	211
Bāhujaññaṁ	108, 110
Bāḷisiko	190
Bāḷhagilāno	287
Bilāsayā	263
Bījajātāni	250
Bījabījaṁ	251
Bījānaṁ taruṇānaṁ	275
Buddhā	260
Buddho tapati	226
Beluvalaṭṭhikāya mūle	275
Bodhi	20, 142
Bodhisatto	20
Byasanaṁ	145
Byāpannacittā	133
Byāpādadhātuṁ	126
Byāpādo	137
Byābādhenti	314

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Brahmacakkaṁ pavatteti	44
Brahmacariyaṁ	38, 109
Brahmacariyamaṇḍo	48
Brahmacariyavāso	38, 63
Brahmacārupaddavena	162
Brahmabhūtā	259
Brāhmaṇapaṇḍitā	238
[Bha]	
Bhagavaṁnettikā	37
Bhagavaṁpaṭisaraṇā	37
Bhagavaṁmūlakā	37
Bhagavato	3, 19
Bhagavato bhāsitaṁ	9
Bhagavantaṁyeva paṭibhātu	37
Bhagavā	1
Bhaggesu	229
Bhaṭṭhaloṇikāya	112
Bhattābhihāro	195, 298
Bhadante	2
Bhaddayugaṁ	149
Bhaddasālamūle	280
Bhayaṁ veraṁ	68
Bhavataṇhā	14
Bhavanirodho nibbānaṁ	113
Bhavanetti	308
Bhavo	51
Bhārādānaṁ	243
Bhāsissāmi	7
Bhiṅkacchāpā	212
Bhikkhavo	2
Bhikkhu	1
Bhisamuḷālaṁ	212
Bhuñjāmi	298
Bhūtaṁ	56
Bhūtapubbaṁ	149
Bhūtamidaṁ	56
Bhūtā	21
Bhūmijo	53
Bhūripaññena	296
Bheravaṁ	260
Bhesakaḷāvane	229
Bho	266
Bhogabyasanaṁ	146
[Ma]	
Makasā	268
Magadhānaṁ giribbaje	147
Maṅguliṁ	204
Maññamāno	258
Maṇḍanakajātiko	283
Maṇḍapeyyaṁ	48
Madhurakajāto	284
Manasikatvā	183
Manussesu paccājāyanti	206
Mano	91, 196
Manobhāvanīyānaṁ	230
Manoviññāṇaṁ	16
Manosañcetanā	23
Manosamphasso	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mantāṇiputto	283
Mamāyanti	308
Mamāyitaṁ	91
Mahatthiyo	119
Mahantaṁ pheṇapiṇḍaṁ	294
Mahallako	229
Mahākappino	223
Mahākummakulaṁ	190
Mahānadiyo	51, 114
Mahānāgā	260
Mahāpathaviyā	120
Mahābhiññataṁ	214
Mahābhūtā	16
Mātuthaññaṁ	146
Mānito	114
Migarājā	261
Micchāñāṇino	140
Micchāpaṭipadaṁ	18
Micchāvimuttino	140
Mīḷhakā	191
Mukhanimittaṁ	283
Muñjapabbajabhūtā	89
Muṭṭhassati	278
Mutaṁ	310
Mudumūsiṁ	213
Muddhāpi tassa vipateyya	182
Musāvādino	133
Musā	135
Mūlato	138, 140
Mūlapariññā	102

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mūlabījaṁ	250
Mūlasantānakāni	303
Moghapurisa	188
Mohajālaṁ	259
Moḷiyaphagguno	28
[Ya]	
Yajanto	312
Yatra	200
Yathābhirantaṁ	165
Yathābhūtañāṇadassanaṁ	50
Yadākaṅkhasi	33
Yadidaṁ arahanto	259
Yasassino	266
Yānaṁ	320
Yānīkatā	206
Yāva āḷāhanā	311
Yāva gambhīro	80
Yāvatā	143
Yiṭṭhaṁ	311
Yuvā	283
Yogo	118
Yoni	247
Yonipamukhasatasahassāni	314
Yoniso upaparikkheyya	294
Yoniso manasikārā	20
[Ra]	
Rajako	300
Rajanīyasaṇṭhitaṁ	259
Rajāpatho	166

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rajodhātuyo	315
Raṭṭhapiṇḍaṁ	183
Ramaṇīyaṁ	107
Rāgakkhayo	244, 304
Rāgo	105, 238
Rājābhinītā	277
Rukkhanissitā	103
Rukkhā	292
Ruppati	267
Rūpaṁ	16
Rūpaṁ attato samanupassati	235
Rūpaṁ abbhaññāsiṁ	254
Rūpacchando	122
Rūpataṇhā	14
Rūpadhātu	122, 238
Rūpadhāturāgavinibaddhaṁ	238
Rūpanimittaniketavisāra-vinibandhā	239
Rūpapariyesanā	122
Rūpapariḷāho	122
Rūpalābho	123
Rūpavantaṁ	235
Rūpasaṅkappo	122
Rūpasaññā	122
Rūpasamphasso	123
Rūpasmiṁ vā attānaṁ	235
Rūpassa vibhavā	254
Rūpī	317
Rogato	305
Rogabyasanaṁ	146

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lābhasakkārasiloko	190
Lokadhammo	293
Lokanirodhaṁ	31
Lokasamudayaṁ	31
Lokāyataṁ	70
Lokāyatiko	70
Lokuttarā	211
Loṇaghaṭāya	215
Loṇasovīrakena	112
[Va]	
Vacīsaṅkhāro	16
Vacchassa	275
Vañjhā	313
Vaṇṭacchinnāya	303
Vaṇṇapokkharatāya	216
Vaṇṇavanto	265
Vaṇṇavādī	152, 222
Vatena	316
Vatthaṁ	320
Vatthakoṭisahassāni	297
Vatthukatā	206
Vatthuvijjātiracchānavijjāya	319
Vanatho jāto	131
Vanāsayā	263
Vayadhammaṁ	39, 63
Vayo-anuppatto	229
Varattehi	263
Valittacatā	11
Vallūrañca	96

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vassabhaññā	257
Vācāsannitodakena	221
Vādānuvādo	238
Vādo	135
Vāyodhātu	141
Vāsijaṭe	302
Vāḷarajjuyā	194
Vikīḷaniyaṁ	308
Vikkhambhanappahānaṁ	234
Vijambhati	261
Vijitasaṅgāma	321
Vijitāvino	260
Vijjā	20, 72
Vijjācaraṇasampanno	226
Viññāṇaṁ	23, 91
Viññāṇaṁ paññāyetha	75
Viññāṇaṁ sāhāraṁ	251
Viññāṇassa ṭhitiyā	65
Viññāṇāhāro	29
Viññāṇupayaṁ	250
Vitakkasahagatā	214
Vitthārikaṁ	110
Vidhā samatikkantaṁ	197
Vidhāsu na vikampanti	260
Vinipāto	89
Vinetuṁ	112
Vipañcitaññū	4
Vipariṇataṁ	257
Vipariṇatā	298
Vipariṇamanti	314

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vipariṇāmānuparivattijā	241
Vipassī	19
Vipphanditaṁ	64
Vibhajati	38
Vibhavataṇhā	14
Vimaticchedanāpucchā	8
Vimariyādikatena	144
Vimutti	50
Virajjeyya	90
Virajjaṁ	237
Virāgadhammaṁ	39, 63
Virāgāya	32
Virāgā vimuccati	93, 196
Virūḷhe	65
Vilepanaṁ	320
Vivaṭo	45
Vivadati	293
Vivarati	38
Visallena	191
Visineti na ussineti	273
Visevitaṁ	64
Vissaṭṭhāya	219
Visūkāyikaṁ	64
Vihiṁsādhātuṁ	126
Vītaccikānaṁ	104
Vīmaṁsakā	238
Vīriyasaṁvaro	233
Vuḍḍhivepullappattaṁ	108
Vuḍḍho	229
Vuddhiṁ	79

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vusitavā	255
Vūpakaṭṭho	196
Vedanā	16, 123
Vedanākāyā	15
Vedanāto	138, 140
Vedaniyaṁ	65
Vedehamunino	163
Veyyāvaccaṁ	216
Verambhavātā	192
Velāmikā	298
Vo	6
Vokiṇṇo	47
Vocchijjatārammaṇaṁ	250
Vossaṭṭhakāyā	320
[Sa]	
Sa-uttaracchadāni	297
Sa-udrayā	48
Sa-upanisaṁ	50
Sakkapañhe	241
Sakkāyapariyāpannā	266
Sakkāro	190
Saṅkasāyati	216
Saṅkhāro	16
Saṅkhataṁ	39
Saṅkhātadhammāse	56
Saṅkhalikhitaṁ	167
Saṅgati	313
Saccavajjena	312
Sañjambharimakaṁsu	221

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saññā	16
Saññāmanasikārā	214
Saññāsamāpatti	125
Satimaṁ kalaṁ	119
Satisaṁvaro	233
Sattakkhattuṁ	119
Sattaṭṭhānakusalo	255
Sattadevā	315
Sattannaṁtveva kāyānaṁ	314
Sattaratanaṁ	164
Sattaratanasampannā	260
Sattasaññīgabbhā	315
Sattasattari	63
Sattasaddhammagocarā	259
Satto satto	308
Satthā	118
Sadatthaṁ	47
Saddhammappatirūpakaṁ	186
Saddhammassa antaradhānaṁ	186
Saddhā	50, 162, 193
Saddhāpabbajitena	46
Sanidānaṁ	125
Santaṁ suvimuttaṁ	197
Santuṭṭhāyaṁ	150
Sandassesi	163
Sandīyati	158
Sandhāvanikāya	289
Sandhi	213, 312
Sapajāpatikā	273
Sappurisānaṁ	231

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saphalā	48
Sabbañjahaṁ	223
Sabbapariññā	102
Sabbaviduṁ	223
Sabbābhibhuṁ	223
Sabbupādānakkhayā	60
Sabbe āraññikā	148
Sabbe jīvā	313
Sabbe dhammā anattā	291
Sabbe pāṇā	313
Sabbe bhūtā	313
Sabbe saṅkhārā aniccā	291
Sabbe sattā	313
Sabbe sasaṁyojanā	148
Sabrahmacārikāmo	162
Samaññā udapādi	149
Samaṇapaṇḍitā	238
Samaṇā vā brāhmaṇā vā	30
Samaṇena	60
Samatittikā	119
Samadhosi	287
Samādapesi	163
Samādānaviratī	139
Samādhi	50, 192
Samādhisārakā	289
Samucchedappahānaṁ	234
Samucchedaviratī	139
Samuttejesi	163
Samudācaranti	214
Samūlaṁ taṇhaṁ	243

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samenti	119, 129
Sampajaññaṁ	118
Sampajānamusā bhāsantaṁ	193
Sampattavirati	138
Sampahaṁsesi	163
Samphappalāpino	133
Sambādho gharāvāso	166
Sambodhāya	153
Sambodhiparāyano	68
Sambhavesino	21
Sammadditvā	290
Sammappaññāya	31, 39, 56, 114, 197
Sammāñāṇino	140
Sammāvimuttino	140
Sammāsambuddhassa	19
Sammāsambuddhā	128
Saraṇo	183
Sarā	315
Sarīrāni	74
Sarīsapā	268
Sallato	305
Sassaghātaṁ	166
Sassatisamaṁ	297
Sahadhammiko	52, 238
Sahabyataṁ	320
Sahāvase	131
Sahasā	166
Sākuṇiko	201
Sākhā	51, 245
Sātaccaṁ	118

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sātatikaṁ	192
Sādhikaporisā	104
Sādhujīvī	131
Sādhu sādhu	53, 57
Sāmaññatthaṁ vā brahmaññatthaṁ vā	30
Sāmiparibhogo	183
Sāramayāni	297
Sārādāni	251
Sāsavaṁ	249
Sikkhā karaṇīyā	118
Siṅgīnikkhassa	193
Sitaṁ pātvākāsi	199
Sithilamārabbha	216
Siloko	190
Sīghasotā	292
Sīlabbatupādānaṁ	14
Sīlasaṁvaro	233
Sīhanādaṁ	43, 262
Sīho	261
Sukatadukkaṭānaṁ	311
Sukhavedaniyaṁ	93
Sukhasayitāni	251
Sukhitaṁ	148
Sukhumaṁ diṭṭhivipassakaṁ	192
Sukhumo	22
Suññato	306
Sutaṁ	310
Sutavatā	360
Supaṇṇā	320
Suttaguḷe	316

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sudiṭṭho	67
Supinā	315
Suppadhaṁsiyāni	206
Subhadhātu	124
Suvaṇṇanikkhassa	193
Suvinītā	227
Suvimutto	288
Susajjitaṁ	148
Susamāraddhā	206
Susikkhitā	207
Susimo	115
Sussūsissanti	211
Sūcako	202
Sūto	202
Sekkhena ñāṇena	55
Sekkhāya vijjāya	55
Semānaṁ	288
Seyyāvasathapadīpeyyaṁ	320
So kummo	190
Sotāpattiyaṅgehi	67
Sotāpanno	68
Svākkhāto	45
Saṁkaṭīraṁ	213
Saṁghaṭṭanasamodhānā	94
Saṁghe dinnaṁ mahapphalaṁ	321
Saṁbhejja-udakaṁ	119
Saṁyamena	312
Saṁvaravinayo	233
Saṁsaggā	131
Saṁsandanti	119, 129

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saṁsāro	89, 145
Saṁsedajā	319
[Ha]	
Ha-kāro	81
Hatthayo pasadā migā	218
Hāliddikāni	238

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]	
Hirottappaṁ	183
Hīnādhimuttikā	129
Hīnāyāvatto	57
Hīnena aggassa	48
Hutaṁ	311
Hemantikena	302
Hevaṁ natthi	316

Nidānavaggakhandhavaggasaṁyuttaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Nidānavaggakhandhavaggasaṁyuttaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā — Piṭṭhaṅkā

[A]

Akāsi = Ahosi (Syā) 217

Akukkukajātanti = Akusajātanti (Sī), Akukkujakajātanti (Syā) 295

Akkantosi, khama = Akkanto, khamatha (Sī), Akkamato khamasi (Syā) 221

Agantvā = Anāgantvā (Sī), Āgantvā (Ka) 176

Agārakaraṇatthaṁ = Āvāsakaraṇatthaṁ (Syā) 109

Aguttāni = Aguttāni arakkhitāni (Sī) 47

Aggijālanena = Aggijalanena (Syā), Aggiṁ jalantena (Ka) 76

Accantaṁ appavattibhāvena = Accantaṁ appavattabhāvena (Sī), Accanta-appavattibhāvena (Syā) 234

Accayāsīti = Accasarāti (Sī) 308

Ajjhattaṁ vimokkhāti = Ajjhattavimokkhāti (Sī, Syā) 59

Aññatarato manuññavatthuṁ = Aññataramanuññavatthuṁ (Sī), Aññataraṁ manuññavatthuṁ (Syā) 153

Aññāsi... = Aññā... (Sī, Syā), Aññāta... (Ka) 44, 256

Añño nāma = Aññesaṁ nāma (Ka) 65

Aṭṭassa = Atthassa (Syā) 19

Aṭṭhamāse = Aḍḍhamāse (Syā) 51

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Aṭṭhikasaṅkhalikaṁ = Aṭṭhisaṅkhalikaṁ (Sī, Syā, Ka)	199
Aṭṭhito maṁsaṁ = Aṭṭhimaṁsaṁ (Ka)	201
Aṭṭhisaṅghātaṁ = Aṭṭhisaṅghāṭaṁ (Sī, Syā)	200
Aṭṭhuppattiko = Aṭṭhuppattito (Ka)	94
Ativissaṭṭho = Ativiya saṁvisaṭṭho (Syā)	286
Atītānāgatepi = Atītānāgatatopi (Sī), Atītānāgatopi (Ka)	242
Attamokkhaṁ = Attano mokkhaṁ (Syā)	252
Atthānaṁ = Attānaṁ (Sī)	55
Atthi = Natthi (Sī)	284
Athirasarīro = Kīsasarīro (Syā), Atisarīro (Ka)	96
Adhigatena = Avihatena (Sī)	60
Adhiṭṭhitā = Avaṭṭhitā (Sī)	206
Anatthassa = Aṅgassa (Sī)	233
Anantoti = Ananto anantoti (Sī)	82
Anāturacittataṁyeva = Āturacittataṁyeva (Sī)	236
Anādīnavadassāvitāya = Ādīnava-adassāvitāya (Sī)	156
Anārādhakabhikkhu = Anārādhikabhikkhu (Sī), Anācāro bhikkhu (Syā)	188
Anu-abhāvaṁ katānīti = Anabhāvakatānīti anu-abhāvakatānīti (Sī)	64
Anucchedena = Anupacchedena (Sī)	31
Anucchedaṁ = Anupacchedaṁ (Sī)	31
Anuyogavattaṁ dāpanatthaṁ = Anuyogavattapāpanatthaṁ (Syā)	285
Anulomapaṭilomaṁ = Anulomaṁ (Syā, Ka)	101
Anusotāgamanena = Anusotāgamane (Syā)	294
Anekāni paṭalāni = Anekasatāni (Sī), Anekapaṭāni (Syā)	158
Anotthaṭo = Anottharito (Ka)	152

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Apakassitvā = Apakassitvā ākaḍḍhitvā (Syā)	154
Apaṭikkhipitvā = Apakkhipitvā (Ka)	98
Apāyapūrako = Apāyūpago (Sī)	180
Apiḷandhitvā = Nhāyitvā piḷandhitvā (Sī)	210
Abbhamaṇḍapo = Abbhamaṇḍalo (Sī)	322
Abbuhetvāti = Abbhuggahetvāti (Syā)	212
Abhabbo ca = Abhabbova (Sī, Syā)	317
Abhiññābharaṇehi = Abhiññākāraṇehi (Syā)	110
Abhinnaṭṭhānaṁ = Abhindanaṭṭhānaṁ (Sī), Abhindaṭṭhānaṁ (Syā)	107
Abhinivesabhūtañca = Nivesabhūtañca (Sī)	32
Abhinipatati = Abhinibbattati (Ka)	26
Abhinibbattāyeva = Ye bhūtāyeva (Sī, Syā) Ma-Ṭṭha 1. 211 piṭṭhe ca.	21
Abhinīhari = Abhinīharitvā (Syā)	83
Abhisamāgato = Abhisammato (Ka)	283
Abhisamitoti = Abhisametoti (Sī, Syā)	283
Abhisambuddhoti = Abhisambuddho (Sī, Syā)	143
Abhisamayasaṁyuttassa = Abhisamayavaggassa (Sī, Syā)	119
Amaññīti = Maññasīti (Ka)	163
Amānusikāsavanarati = Amānusikābhirati (Sī)	159
Amitodanasakkassa = Amitodanasakyassa (Syā)	86
Ambilaggādīsu = Ambilādīsu (Syā)	276
Ayakantakosake = Ayakosake (Ṭīkā)	190
Ayañca = Ayaṁ pana (Sī, Ka)	87
Arahattaphalasamayo = Arahattaphalābhisamayo (Sī)	114
Allaṁ palālapuñjāhaṁ = Allapalāsapuñjāhaṁ (Syā)	253
Avadhāraṇe = Avadhāraṇatthe (Sī)	1
Avigahameva = Adhigatameva (Syā)	248
Avigataṁ = Adhigataṁ (Syā)	248
Asandiddhāya = Avisaddhitāya (Syā), Asanniṭṭhāya (Ka)	219

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[A]

Asambhinnapadaṁ = Abhinnakapadaṁ (Syā) 110
Asārameva sāraṁ = Assādameva sādaṁ (Ka) 95
Asaṁyato = Asaññato (Syā) 205
Ahituṇḍikaparibuddhaṁ = ...parivutthaṁ (Sī) ...paripanthaṁ (Syā) 320
Aho tapassī”ti = Aho vata tapassīti (Syā) 175
Ahaṁ patto = Abhisampatto (Sī) 143

[Ā]

Ākāradassanaṁ = Ākāranidassanaṁ (Syā) 70
Ākāso taṭatataṭāyi = Ākāse vāto vāyi (Sī) 184
Āgatāgatānaṁ = Āgatāgataṁ (Sī, Syā) 312
Āgatimhi = Āgatamhi (Sī, Syā) 67
Ācariyakaṁ = Bhāṇakaṁ (Sī) 226
Ādhāyitvā = Accādhāyitvā (Sī), Ādiyitvā (Syā) 155
Ādhārakaṁ = Avārakaṁ (Syā) 215
Ābhataniyāmeneva = Āgatanayeneva (Ka) 172
Abhogamaṁsatāya = Agorasatāya (Syā), Agorasamaṁsatāya
(Ma-Ṭṭha 1. 216 piṭṭhe) 97
Āyataṁ = Āyatanaṁ (Syā, Ka) 70
Āma = Sādhu (Syā) 209
Āmantesi = Manteti (Sī) 53
Ārammaṇe lubbhanaṁ = Ārammaṇalabhanaṁ (Syā) 92
Āvaraṇato = Ācaraṇato (Sī), Ādhāraṇato (Syā) 64
Āvāṭānaṁ = Anto-āvāṭānaṁ (Sī, Ka) 74
Āhaṭe = Āharetaṁ (Syā), Āharitvā (Ka) 160
Ārabhi = Āhari (Syā) 5

[I]

Idāni = Idaṁ (Sī) 114
Idhāgatānīti = Idhānītānīti (Sī) 292
Imināva = Iminā tāva (Syā, Ka) 220
Imaṁ = Idaṁ (Syā) 74

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[U]	
Ukkaṁsetvā = Okkametvā (Ka)	61
Ugghaṭitaññūpuggalānaṁ = Ugghaṭitaññūnaṁ puggalānaṁ (Sī)	4
Ucchinditvā = Upacchinditvā (Sī), Pacchinditvā (Syā)	165
Uttara = Antara (Sī, Ka)	139
Uttaraṇatitthassa = Uttaranadititthassa (Syā)	225
Uttānakā = Uttānako (Sī, Syā)	87
Udakacarā = Udakagatā (Syā)	188
Udakajallaṁ = Udakajālakaṁ (Syā), Udakajallakaṁ (Ka)	295
Uddharaṇatthaṁ = Ukkaṇṭhanatthaṁ (Sī, Syā)	320
Uddhāpanti = Uddāpanti (Sī)	107
Upacchedanaṁ = Uddharaṇaṁ (Syā)	78
Upadhāritabbaṁ = Upaṭṭhitaṁ (Sī), Upatiṭṭhaṁ (Syā)	70
Upanibandhāpetvā = Upanāmetvā (Syā)	171
Upayavaggassa = Upāyavaggassa (Syā)	250
Upayehi = Upāyehi (Sī, Syā)	31
Upayoti = Upāyoti (Syā)	250
Uparipaṇṇāsako = Cūḷapaṇṇāsako (Sī, Ka)	307
Upassutīti = Upassutinti (Sī)	69
Upekkhāvajjanāya ceva = Upekkhāvajjane ceva (Sī), Upekkhāvaṭṭanā ceva (Syā)	186
Uposathaṅgāni = Uposathaṅgaṁ (Syā) Uposathaṁ (Ka)	167
Ubbhamukho = Uddhaṁmukho (Sī)	319
Uruvalliyavāsī = Uruvelāyavāsī (Sī, Syā, Ka)	123
[Ū]	
Ūno = Ono (Syā)	260
[E]	
Ekacāṭiyaṁ = Ekapātiyaṁ (Sī)	271
Ekamantaṁ = Ekamante (Syā)	145
Ekābaddhāni = Ekabandhanāni (Ka)	74

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[E]	
Ekūnatiṁse = Ekūnatiṁsatime (Sī)	263
Etaṁ = Evaṁ (Sī)	18
Etaṁ rūpaṁ = Evarūpaṁ (Sī)	200
Ettako = Ettake (Ka)	107
Ettha me natthi saṁsayoti = Aho lābhā te mārisāti (Syā), Ahonubhāvo mārisāti (Ka)	253
Eva nāma eke = Evaṁnāmikā (Syā, Ka)	314
Evamime = Evamimehi (Ka)	236
Evaṁ = Ettha (Sī, Ka)	302
Eḷagalāgumbeti = Eḷakāḷagumbeti (Ṭīkā)	237
[O]	
Okkamantā = Okkamanti, okkamantā (Syā, Ka)	13
Ottharitvā = Otaritvā (Sī)	142
Otāretvā = Otaritvā (Sī)	106
Obhatacumbaṭā = Obhatacumbitā (Syā)	135
Omānapahānaṁ = Osānapahānaṁ (Sī)	60
Osāpetvā = Osāretvā (Sī)	180
Ohitasoto = Ohitasotova (Syā)	116, 223
[Ka]	
Kacchusākhā = Kacchusaṅkhā (Ka)	164
Kaṇḍappamāṇā = Kaṇṭhappamāṇā (Sī)	207
Kaṇḍakaṁ = Kanthakaṁ (Sī) Kaṇṭhakaṁ (Syā)	263
Katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmiṁ = Katamallanepacchassa yuddhabhūmiṁ (Sī)	81
Katayogassa = Katayoggassa (Sī)	81
Katā = Kathitā (Ka)	211
Kathiyamānaṁ = Kathiyamāne (Sī)	261
Kantāranti = Kantāraṁ hi (Sī)	95

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kappāsavaṭṭanakaraṇīyaṁ = Kappāsavaṭṭanakaḷāyaṁ (Sī),
Kappāsavaṭṭanakayaṁ (Syā) 207

Kammaṭṭhāne = Vipassanākammaṭṭhāne (Sī) 303

Kammanānattamūlakānaṁ = Kammanānattaṁ, kammanānattatāya
kammanānattamūlakānaṁ (Sī) 300

Kammasamudayā = Kammasamudayo (Sī, Ka) 44

Kammāsadhammaṁ = Kammāsadammaṁ (Ka) 79

Karaṇḍake = Karaṇḍāya (Syā, Ka) 235

Karoti = Pakaroti (Sī) 72

Karoti ghaṭeti = Ghaṭṭeti vāyamati (Syā) 252

Kassapasadisena = Kassapādisena (Sī, Syā) 152

Kasambuṁ apakassatha = Kasambuñcāpakassatha (Sī) 46

Kāci vaḍḍhīti = Kācipi vuḍḍhīti (Syā) 76

Kājasatehi = Kājakasatehi (Sī) 274

Kāmabhavūpagakammameva = Kāmabhavūpagatakammameva (Syā) 13

Kāyaparicchinnaṁ = Kāyantikaṁ kāyaparicchinnaṁ (Sī) 73

Kāreti = Karoti (Sī) 113

Kāsāyāni = Kāsāvāni (Syā, Ka) 264

Kimetaṁ = Kimetaṁ kimetaṁ (Syā) 19

Kilesānaṁ = Sokānaṁ (Sī) 247

Kupito = Kuppito (Syā, Ka) 83

Kupitā = Akkositukāmā (Sī) 277

Kumārakā = Kumārabhūtā (Sī, Syā) 165

Kuraraghareti = Kulaghareti (Ka) 238

Kulāgaṇṭhikajātāti = Guḷāguṇṭhikajātāti (Sī), Guḷīguṇṭhikajātāti (Syā) 89

Kusalavimuttīti = Akusalaṁ vimuttīti (Sī, Syā) Ṭīkā passitabbā. 140

Kūṭassa samugghātena = Kūṭasamugghātena (Sī) 206

Kūṭe = Kūṭaṁ (Sī) 303

Ko nāma = Ko nukho (Sī) 291

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Kha]	
Khaṇḍādibhāvadassanato = Khaṇḍabhāvādidassanato (Ka)	11
Khadirasālasākapanasādi = Khadirasālapiyālādi (Syā)	245
Khandhāti = Khandhānaṁ (Sī)	283
Khandhiyavaggassa = Khandhakavaggassa (Sī) Nakulapituvaggassa (Syā)	229
Khādetvā = Khāretvā (Sī) Kilenetvā (Syā)	290
Khīrādivisiṭṭhopamā = Khīrādiviṭṭhopamā (Syā) Saṅkhārānaṁ iṭṭhopamā (Ka)	131
Khīrūpakavacchassa = Khīrapakavacchassa (Sī, Syā)	275
Khurapiṭṭhamattaṁ = Khurapiṭṭhimattaṁ (Sī)	225
[Ga]	
Gacchamaṇḍapake = Gacchamaṇḍape (Sī) Gudhe jigucchamaṇḍapake (Syā)	237
Gaṇamajjheti = Tathā gaṇamajjhepi (Sī)	155
Gaṇḍapasse = Bhaddaṁ passe (Syā)	178
Gaṇhamāno = Gayhamāno (Sī)	258
Gaṇhantena = Gaṇhantena nibbānameva (Syā)	318
Gato = Gate (Sī)	115
Gataṁ = Vuttaṁ (Syā)	292
Gaddulabaddhoti = Gaddūlabandhoti (Syā)	299
Gantvā = Gatānaṁ (Sī)	96
Gantuṁ vā = Gahetuṁ vā (Syā)	117
Gandha-ūhanamattaṁ vā = Gandhūhanamattaṁ vā (Sī), Gandha-ohanamattaṁ vā (Syā)	207
Gahitagahitadiṭṭhiṁ = Gahitaṁ diṭṭhiṁ (Ka)	281
Gahitanti = Gatanti (Sī), Katanti (Syā)	309
Gahetvā = Labhitvā (Syā)	46
Gaḷitampi = Gahitampi (Sī, Syā)	192
Gāmakūṭakoti = Gāmakūṭoti (Sī, Syā)	203
Gāvutaḍḍhayojanamattaṁ = Gāvutaḍḍhayojanamaggaṁ (Syā)	73
Gāhāpetvā = Gahetvā (Syā)	106

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ga]	
Giddhamānasā = Bhijjamānasā (Syā)	97
Gihibyañjanabhaṭṭhakā"ti = Gihibyañjana-atthikāti (Sī) Gihibyañjana-atthakāti (Syā)	220
Goṇakatthatānīti = Gonakatthatānīti (Syā)	297
[Gha]	
Ghaṭeti = Ghaṭṭeti vāyamati (Syā)	252
Ghaṇḍaṁ = Ghaṇṭaṁ (Sī), Kaṇḍaṁ (Syā)	209
Ghaṇṭiṁ = Gaṇḍiṁ (Sī, Syā, Ka)	272
[Ca]	
Cattāro janā = Dhanuggahā janā (Syā)	209
Cattāro = Te cattāro (Sī, Ka)	251
Catunnaṁ parivaṭṭanavasena = Catunnaṁ catunnaṁ parivattānaṁ vasena (Sī)	254
Caranti = Khādantā (Sī)	200
Caranti = Vadanti (Syā)	136
Carimakacittappattiyā = Purimakacittappavattiyā (Syā)	75
Carissatī"ti = Vicarasīti (Syā)	277
Cārayamāno = Haramāno (Syā)	157
Cittakeḷiṁ = Cittakīḷaṁ (Syā)	205
Cittatarameva = Cittaṁ cittatarameva (Sī)	300
Cittitāti = Cintitāti (Syā)	299
Cintetvā = Viditvā (Syā)	276
[Cha]	
Chavivaṇṇasundaratāya = Vaṇṇasundaratāya (Sī, Syā)	216
Chinnakaṭaṭṭhānaṁ = Chinnakaṭṭhānaṁ (Syā)	156

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ja]

Javāpetvā = Jirāpetvā (Syā) 105
Jānī"ti = Jānātīti (Sī, Ka) 170
Jāyampatikāti = Jayampatikāti (Sī, Ṭīkāyaṁ ca.) 95
Jāyampatikā = Jāyapatikā (Syā) 172
Jino = Jinno (Sī) 315
Jiyābaddho = Jiyābandho (Sī, Ka) 207
Jirakādivasagandhaṁ = Jirakādisambhāragandhaṁ (Sī, Syā) 102
Jīyati ca = Jāyati ca jīyati ca (Sī, Syā) 305

[Jha]

Jhānapāripanthike = Jhānaparipanthike (Sī), Jhānapāripanthaṁ (Syā), Jhānaparibandhike (Ka) 216

[Ña]

Ñātaṭṭhena = Ñāṇaṭṭhena (Sī, Syā) Ñātakaraṇaṭṭhena (Dī-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhe) 20

[Ṭha]

Ṭhatvā = Caritvā (Sī), Vicaritvā (Syā) 75
Ṭhatvā = Khepetvā (Sī) 149
Ṭhapetukāmo = Thometukāmo (Ka) 61
Ṭhitassa tattakāro = Vītassa suttabhāro (Sī), Vītassa tantabhāvo (Syā) 144

[Ta]

Taṇhāvicaritāni = Aṭṭhasatataṇhāvicaritāni (Syā) 15
Tatiyaṁ ṭhānaṁ = Tatiyaphalaṁ (Syā) 253
Tatuttari = Tatuttariṁ (Sī), Taduttariṁ (Syā) 139
Tathattāya = Tathā tadatthāya (Sī) Tathā tāya (Syā) 269
Taraṇaṁ vā hotu maraṇaṁ vā = Maraṇaṁ vā hotu amaraṇaṁ vā (Syā) 170

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tattheko manāpo laddhako = Tattheva koci nāgo bhaddako (Syā) 280
Tatra = Tathā hi (Sī) 320
Talakūṭakavāsi = Himālayakūṭavāsī (Sī), Tagarakuṭivāsī (Syā) 322
Tāretuṁ = Patāretuṁ (Sī, Ka) 293
Tālavaṇṭena = Tālapaṇṇena (Ka) 220
Tālavaṇṭaṁ = Tālapaṇṇaṁ (Sī) 141
Tikkhakharavippasanna = Tikkhavisada (Sī) 301
Tiṭṭhamānaṁ rūpaṁ nāma = Tiṭṭhamānaṁ nāma (Sī) 91
Tiṭṭhantesupi = Vattantesupi (Syā) 187
Tiṇasanthārakaṁ = Tiṇasantharikaṁ (Sī, Syā) 221
Tiṁsayojanikā = Tiyojanikā (Sī) 82
Tucchapucchameva = Tucchameva (Sī) 30
Te kira = Te kira pabbajitā (Syā) 227
Tena = Tenettha (Syā) Tena thaddhaṁ (Ka) 230
Teneva = Ekeneva (Sī) 296
Tesaṁ = Te (Syā) 96
Tehi vissaṭṭhā = Tehi te vissaṭṭhā (Syā) 277
Taṁtaṁpahānavato = Taṁtaṁpahānaṅgato (Sī) 234

[Tha]

Thāmaso = Thāmasā (Sī) 248

[Da]

Dakkhiṇato vā = Dakkhiṇato vā uddhaṁ vā (Syā) 262
Dadhimaṇḍanamattena = Dadhimatthūnā (Sī) Dadhimaṭṭhanā (Syā) 112
Dabbajātiko = Sippajātiko (Ka) 49
Dasabalasuttantahārako = Sakalasuttantahārako (Sī)
Vasalasuttantahārako (Syā) 3

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dasame = Ānandasutte (Ka) 307
Dasseti = Desayati (Syā) 38
Dāpetuṁ = Pāpetuṁ (Syā) 285
Diṭṭhattā = Niddiṭṭhattā (Sī) 39
Diṭṭhithāmaso ceva
diṭṭhiparāmāso ca na hoti = Diṭṭhiyā thāmabhāve
diṭṭhiparāmāso ca na hoti (Sī) 248
Diṭṭhiṁ = Diṭṭhi (Syā) 14
Diṭṭhiṁ = Diṭṭhiyā (Ka) 14
Diṭṭhesu = Diṭṭhesu diṭṭhesu (Sī), Diṭṭhesu kulesu (Sī) 230
Dīgharajjukabaddho = Dīgharajjukabaddha (Sī) 190
Dīghāyukatāya ca = Dīghāyukabhāve ca (Syā, Ka) 320
Dukkhajanikā = Dukkhajīvikā (Syā, Ka) 260
Dutiyadivase = Punadivase (Syā) 275
Dussaṇṭhitaṁ = Dussaṇṭhānaṁ (Sī) 106
Devattaṁ gato = Divaṁgato (Syā) 174
Desento = Dassento (Sī) 117
Desanāruḷhaṁ = Desanāya ārūḷhaṁ (Sī, Syā) 30

[Dha]

Dhātugatacandanaṁ = Bāhugatacandanaṁ (Sī) 47
Dhātusaṁyuttassa = Nānattavaggassa (Syā, Ka) 121
Dhāretvā = Tīretvā (Sī) 302
Dhutavādānaṁ = Dhutaṅgadharānaṁ (Ka) (Sī) 129, 168
Dhutavādāva = Dhutadharāva (Sī) 129
Dhumetvā = Dhūmitvā (Sī) Phusitvā (Syā) Dhametvā (Ka) 93
Dhūpaṁ datvā = Pūjaṁ katvā (Syā, Ka) 176

[Na]

Nanu ca so sayampi = Nanu sayampi (Syā) Nanu ca tesaṁ
sayampi (Ka) 163
Na paṭivijjhasi = Na sacchikarosi (Ka) 88
Nappajappāmināgataṁ = Nappajappāmanāgataṁ (Sī) 99

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Na]	
Navacando = Vaḍḍhanacando (Ka)	189
Na hadayaṅgamā = Na hadayasukhā vācā (Syā) Na hadayasukhā vā (Ma-Ṭṭha 1. 203 piṭṭhe)	136
Nānāmukhe = Ṭhānamukhena (Ka)	212
Nāmisagarukā = Nāmisacakkhukā (Sī, Syā)	85
Nikkhamante = Nikkhante (Sī)	86
Niggahanti = Niggaṇhananti (Syā)	217
Nicchoṭanaṁ = Nicchedanaṁ (Sī)	303
Nicchoṭetīti = Nicchedetīti (Sī) Nipphoṭetīti (Syā)	303
Nijjhānakkhamaṁ = Nijjhānakkhamataṁ (Sī)	3
Nippakkhacamme = Nippattacamme (Syā)	201
Nibbattiphāsukatthaṁ = Nipphattiphāsukatthaṁ (Sī)	122
Nibbatte catumahābhūtamayeti = Nibbatto catumahābhūtamayoti (Syā, Ka)	90
Nibbānatalaṁ = Nibbānathalaṁ (Ka)	75
Nibbidānupassanāya = Nibbidānupassanena (Syā, Ka)	233
Nimmariyādikatena = Nimmariyādena katena (Sī, Syā)	144
Nimmaṁsakatānaṁ = Nimmaṁsīkatānaṁ (Sī) Nimmaṁsakānaṁ (Syā)	201
Nirasā puggalā = Nissārapuggalā (Syā)	131
Nivāsanapaṭiggāhikāpi = Nivāsanapaṭiggāhikāyapi (Sī)	178
Nisinnaṭṭhānato = Nisīdanaṭṭhānato (Syā)	80
Nītattheraṁ = Nīlattheraṁ (Sī)	273
Nhatvā = Vatvā (Ka)	71
Nhānatitthe = Nadītitthe (Ka)	178
Nhāpanabhojanādīhi = Pānabhojanādīhi (Sī)	286
[Pa]	
Pakkhandi = Pakkhando (Sī-Ka)	172
Pakkhalantānaṁ āhiṇḍantānaṁ = Pakkhalantā āhiṇḍatha (Sī, Syā)	100

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Pakkhavātappattharaṇokāsampi = Pakkhavātappaharaṇokāsampi (Sī) Pakkhavātappasāraṇokāsampi (Syā)	82
Paccakkhañāṇena = Sapaccakkhañāṇena (Ka)	113
Paccakkhaṁ vata katvā = Paccakkhañca taṁ katvā (Syā)	199
Paccāsīsamānā = Paccāsiṁsamānā (Sī, Syā)	4
Pacchiyaṁ ca = Pacchiyā ca (Syā), Pacchiyeva (Ka), Pacchiyo (?)	76
Pacchinditvā = Acchinditvā (Sī)	157
Pañcakkhandhanissitaṁ = Paccakkhanissitaṁ (Ka)	293
Paññāyantesveva = Paññāyamānesveva (Ka)	31
Paṭapaṭayantā = Taṭataṭāyantā (Sī, Syā)	91
Paṭṭacīvarādīnaṁ = Pattacīvarādīnaṁ (Syā, Ka)	150
Paṭṭitisseyyāti = Pativiseyyāti (Sī), Patiṭṭhapeyyāti (Syā)	74
Paṭipajjeyyaṁ = Paṭivajeyyaṁ (Ka)	167
Paṭisallāṇeti = Paṭisallāneti (Sī, Syā)	241
Paṭhamaṁ hi tena = Paṭhamaṁ hīnena (Syā)	91
Pattabhāvena = Santuṭṭhabhāvena (Ka)	248
Pattasampattiṁ = Laddhasampattiṁ (Sī), Pattasampattiṁ attano (Syā)	240
Pattan”ti = Pattabbanti (Syā, Ka)	313
Patto = Abhisampatto (Sī)	143
Patitaṁ = Ṭhitaṁ (Sī, Syā)	122
Patiṭṭhite = Tesu patiṭṭhitesu (Ka)	256
Pathavīyeva = Paṭhavīdhātuyeva (Sī)	314
Padavāre = Ovāde (Sī)	253
Padīpassa jalato = Padīpassujjalato (Sī)	91
Panthaghātacorā = Sandhighātacorā (Syā)	148
Panassa = Parassa (Syā)	135
Pabbajitvā = Pabbajito (Sī)	87
Pabbajatiṇaṁ = Babbajatiṇaṁ (Sī)	89
Pamāṇanti = Parimāṇanti (Sī)	119
Payogo = Vacīpayogo (Syā)	136

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paramappamāṇaṁ = Parimāṇaṁ (Syā) 116
Paricitā = Parīcitā (Sī, Syā) 186
Paricchindanato = Parivaṭumato (Sī) 265
Paritassanāya ca = Paritāsassa ca (Ka) 292
Parittakaṁ = Parittataraṁ (Syā) 92
Paripācanadhātu = Paripācanīyadhātu (Sī) 141
Paripuṇṇavasena = Paripuṇṇāparipuṇṇavasena (Sī, Syā) 37
Paribbājikāya kathaṁ = Pariyāyakathaṁ (Sī) 319
Parimaṭṭhe = Parimaṭṭhena (Syā), Parimajje (Ka) 147
Pariyuṭṭhānākārena = Pariyuṭṭhaṭṭhena (Sī), Pariyuṭṭhānena (Syā) 235
Parihāyitvā = Parihāyamānaṁ (Syā) 149
Palālaṁ = Palāsaṁ (Syā) 252
Palāḷayamānasseva = Upalāḷayamānasseva (Sī) 19
Palimajjeyyāti = Palisattheyyāti (Sī), Palisajjeyyāti (Syā) 79
Palujjanattā = Palujjanakāya (Sī) Paluttattā (Syā) 293
Pavattati = Na saṁvattati (Syā) 17
Pavaneti = Brahāvaneti (Syā) 92
Pavāritapavāraṇā = Parisuddhapavāraṇā (Syā) 116
Pavāhitoti = Pagāḷhotipi pāṭho, pagāhitoti (Ka) 275
Pavedite = Paveditamhi (Syā) 227
Passati = Passantassa (Sī) 197
Passantassa = Sarantassa (Syā) 317
Passanti = Dassanti (Syā) 181
Passannanti sanditaṁ pavattaṁ = Passandanti sanditaṁ pavattaṁ (Sī), Pasandanti sandantaṁ pavattaṁ (Syā) 146
Pahaṭaghaṇḍi = Pahaṭagaṇḍi (Sī, Syā) 212
Pahaṭavaṇamūlakaṁ = Pahaṭavaṇamukhamūlaṁ (Syā) 105
Paheṇakasakkāro = Mahālābhasakkāro (Syā), Pahonakasakkāro (Ka) 311

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Pāti-ādīsu = Cāṭi-ādīsu (Syā)	80
Pātheyyaṁ niṭṭhāsi, te = Pātheyye niṭṭhāpite (Syā)	96
Pāmaṅgasuttaṁ = Pāmaṅgasuttakaṁ (Syā)	110
Pālileyya = Pārileyya (Sī)	280
Pippalimāṇavo = Pipphalimāṇavo (Sī, Syā)	177
Pīṭhamaddano = Sivamaddano (Sī)	47
Pītamallatthero = Pītimallatthero (Sī)	272
Pīto = Pivato (Ka)	23
Pucchitā = Pucchitvā (Sī)	18
Puṇṇacandasassirikaṁ = Puṇṇacandasarikkhakaṁ (Sī)	225
Pupphitaṁ = Vaḍḍhitaṁ (Syā)	108
Pubbuḷādīhi = Bubbuḷādīhi (Sī)	295
Purimaṁ atītanti = Purimaṁ antaṁ atītanti (Sī) Ṭīkāpi passitabbā.	39
Pesento = Pājento (Sī)	217
Potaṁ = Potakaṁ (Sī)	195
Potthalikādayo = Potalikādayo (Sī), Potalakādayo (Syā)	40
Paṁsupisācakā vidhaṁsayanti = Paṁsupisācakāpi dhaṁsayanti (Sī)	206
[Pha]	
Phandanakāle = Bandhanakāle (Sī)	312
Pharitvā gāthāya = Pharamānagāthāya (Sī)	302
Phātiṁ = Ṭhitiṁ (Sī, Ka)	241
Phātiṁ gamissatīti = Phāti bhavissatīti (Sī, Ka)	241
Phuṇanti = Thunanti (Syā), Punanti (Ka)	104
Phussarathaṁ = Pussarathaṁ (Syā)	174
Pheṇapiṇḍo = Kheḷapiṇḍo (Sī), Pheṇupiṇḍo (Syā)	142

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ba]	
Badarapakkappamāṇato = Badaraṭṭhipamāṇato (Sī), Padaracakkapamāṇato (Syā)	294
Bandhāruḷhamago = Paṇṭhāruddhāmitto (Syā)	278
Bandhitvā = Madditvā (Syā)	76
Balanti = Phalanti (Sī)	304
Balavavipassanākāle = Balavavipassanākārena (Ka)	266
Bahu-aṭṭhikālañca = Atibahu-aṭṭhikālañca (Syā)	147
Bindūnissā = Sedabindūnissā (Sī), Bindubindūnihissā (Vi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe)	204
Bījayamāno = Vījayamāno (Sī), Vījiyamāno (Syā)	58
Bujjhitvā = Paṭivijjhitvā (Sī), Vibujjhitvā (Syā)	9
Buddhapūjādipuññaṁ = Pupphagandhapūjādipuññaṁ (Sī)	277
Bodhimā = Bodhiyā (Sī)	20
[Bha]	
Bhagavati = Bhagavanti (Sī, Ka)	182
Bhaddasālo pana = Bhaddasālo nāma (Sī)	280
Bhayaṁ = Vāso (Sī)	272
Bhante = Sādhu bhante (Sī)	252
Bhamitabbo = Gamitabbo (Sī, Syā)	192
Bharitā = Pūritā (Syā)	191
Bhāveyyāsi = Manasikareyyāsi (Sī)	5
Bhāvaṁ diṭṭhigataṁ = Sāsavaṁ diṭṭhigataṁ (Sī), Chavadiṭṭhigataṁ (Syā)	70
Bhinnagharānaṁ sandhi = Dvinnaṁ gharānaṁ sandhi (Sī)	213
Bhedatthaṅgamoti = Rodhatthaṅgamoti (Sī)	69
Bhedanadukkhaṁ = Todanadukkhaṁ (Sī)	203
Bho = Hambho (Sī, Syā)	76
Bhogo = Bhāgo (Sī)	278

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Maṇibhāsaṁ = Maṇigaṅgāya (Syā)	80
Maṇḍalādibhāvameva = Maṇḍalādi-ākārameva (Sī) Dī-Ṭṭha 2. 76 piṭṭhe	270
Maddamānaṁ = Patamānaṁ (Ka)	191
Maddaraṭṭhaṁ = Tattha (Sī)	177
Madditvā = Cajetvā (Syā)	170
Madhuradhammadesanāyeva = Madhuradhammasavanaṁyeva (Sī)	231
Madhurapaṁsuṁ = ... cuṇṇamayamadhurapaṁsuṁ (Ka)	79
Madhurarasadaṁ = Madhurassaraṁ (Sī, Syā)	111
Manasikārāyattā = Manasikārayuttā (Syā)	2
Mantāṇiputtoti = Mantāniputtoti (Syā)	283
Mamattena = Pamattā (Sī), Mamattā (Ka)	110
Masikaraṇaṁ = Maṁsikāro (Ka)	78
Mahallakitthiyo ca = Kāṇakuṭṭhino ca (Syā)	217
Mahāsamudde ca = Mahāsamudde ca satta mahāmacchā honti (Sī)	81
Mā bhaṇīti = Mā bhaṇāti (Syā)	81
Māriyamānesu = Hariyamānesu (Syā)	277
Māsapuṇṇaghaṭo = Sampuṇṇaghaṭo (Sī)	141
Migagaṇassa = Migānaṁ (Sī)	229
Migaṁ = Migavaṁ (Ka)	160
Micchāpaccavekkhaṇena = Micchāviññāṇā micchāpaccavekkhaṇena (Sī)	140
Mittānamaddubbho = Mittānamadrubbho (Syā, Ka)	6
Milakattherassa = Milakkhattherassa (Sī)	251
Mūlaphalasantānādīni = Mūlapalisatthanādīni (Sī)	79
Mūlaṁ = Kammapathaṁ (Syā, Ka)	139
[Ya]	
Yathā pana kathite = Yathā kathañci pana (Syā)	95
Yassa = Yassā (Syā)	281
Yassa taṁ vācaṁ = Parassa vācaṁ (Sī, Syā, Ka)	135

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yatheva = Yathā vā (Sī) 190
Yāguttāya = Yāgutthāya (Sī) 269
Yāthāvato dassanaṁ = Yathāvasarasadassanaṁ (Syā) 103
Yāvakappaṭṭhānaṁ = Yāvatakaṁ ṭhānaṁ (Sī) 78
Yuttā = Vuttā (Sī) 13
Yogāvacaro = Yegāvacarova (Sī), Yogāvacaro ca (Ka) 272
Yojanappamāṇāpi = Tiyojanapamāṇāpi (Syā) 200
Yojanasatamatte = Tiyojanasatamatte (Syā) Dī-Ṭṭha 2. 77 piṭṭhe ca. 82
Yojanasatikakantāraṁ = Yojanasataṁ kantāraṁ (Sī, Ka) 96
Yonena = Yena (Sī, Ka) 35

[Ra]

Rakkhaṇabhāvaṁ = Rakkhamānabhāvaṁ (Sī) 158
Raññ = Magadharaññ (Ka) 264
Rattaṁ vā = Setaṁ vā rattaṁ vā (Ka) 266
Ratanacaṅkoṭavarena = Suvaṇṇacaṅgoṭavarena (Sī, Syā) 28
Rattakambalavitānamajjhaṁ = Rattuppalavitānamajjhaṁ (Sī), Rattuppalamālāvitānamajjhaṁ (Dī-Ṭṭha 2. 75 piṭṭhe) 79
Rūpattāya = Rūpatthāya (Sī) 269

[La]

Laggapucchā = Puggalapucchā (Syā) 308
Laṇḍapūrako ca = Leḍḍupātano ca (Sī), Laṇḍasādano ca (Syā) 47

[Va]

Vacanīyattena = Vacanīyatthena (Syā, Ka), Vañcanīyatthena (Ma-Ṭṭha 1. 228 piṭṭhe) 17
Vaṭṭasannissito = Vaṭṭajalasannissito (Ka) 293

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vaṭṭitvā = Cavitvā (Sī), Dhaṁsitvā (Vi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe) Vattitvā (Ka)	203
Vattapaṭivattaṁ = Vattapaṭipattiṁ (Ka)	232
Vattaṁ = Yuttaṁ (Sī), Vuttaṁ (Ka)	287
Vassasaṭṭhikattherā = Vassasatikattherā (Sī)	225
Vasāḷanagaragāmato = Vasoḷanagaragāmato (Syā)	155
Vātakkhittā = Vātukkhittā (Syā)	90
Vātiṅgaṇanāḷikera = Vātiṅgaṇanīlikaramadda (Sī), Vātiṅgaṇatālaketakīkaḷīranāḷikera (Syā)	270
Vāyupatthambhakaṁ = Dhātupatthambhakaṁ (Sī, Syā)	156
Vālikāpuḷine = Vālikāpiṭṭhe (Sī)	268
Vāhasataṁ = Vāhasatānaṁ (Sī, Syā, Ka)	92
Vi-asanaṁ = Viyasanaṁ (Ka)	146
Vitthambhanadhātu = Upatthambhanadhātu (Syā)	141
Viddhakummo = Biḷakummo (Sī) Baḷisakummo (Ka)	191
Vipassakaṁ = Sukhumadiṭṭhivipassanaṁ (Syā)	192
Vipassanāviññāṇaṁ = Vipassanāñāṇaṁ (Sī)	107
Vipphandantiyo = Vippharantiyo (Syā)	181
Vibhūtāya = Vibhūtatāya (Sī), Vibhūtatthāya (Khu 8. 50 piṭṭhe Cūḷaniddese.)	8
Viyasati = Viyassati (Sī) Byasati (Vi Ṭṭha 1. 193 piṭṭhe)	146
Viravan"ti ca = Paridevanti ca (Ka)	315
Virājento = Virajjento (Sī)	50
Vivaṭṭento = Vivajjento (Ka)	30
Visadañāṇo = Visāradañāṇo (Syā)	81
Vissaṭṭhīti = Vissatthīti (Ṭīkā)	292
Vuccamāne = Vuccamāno (Ka)	242
Vegeneva = Bhikkhugavesaneneva (Syā)	276
Veṭhetvā = Vaṭṭetvā (Syā)	316
Vedallapiṭakanti = Vedallapiṭakādi (Ka)	186

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Saṅkuṭito = Saṅkucito (Sī)	41
Saggamaggaphalānaṁ = Maggaphalānaṁ (Sī)	50
Saṅghāta = Saṅkhātaṁ (Sī, Syā)	41
Saññā = Rūpasaññā (Syā)	122
Saññāviññāṇapaññānaṁ = Saññāviññāṇānaṁ (Ka)	270
Saṭṭhiyā ca = Saddhiṁyāva (Syā)	263
Satasahassagghanike = Sahassagghanake (Sī)	63
Sattāhavaddalikāya = Sattāhavaddhalikāya (Syā)	142
Sati vāto = Pariḷāho mahāvāto (Syā)	104
Satti pahaṭavaṇamūlakaṁ dukkhaṁ = Sattīhi pahatavaṇamukha-mūladukkhaṁ (Syā) Sattipahaṭavaṇamūlaṁ khedaṁdukkhaṁ (Ka)	105
Saddamakāsīti = Vissaramakāsi (Syā)	200
Sannirujjhanaṁ = Sannirumbhanaṁ (Sī)	91
Sabbamāgatameva = Samāgatameva (Syā, Ka)	26
Sabbameva = Khippameva (Sī)	86
Sabbhāvato = Sambhavato (Sī)	12
Samaṭṭhikālova = Appaṭṭhikālova (Sī)	147
Samaṇakapabbajjaṁ = Samaṇapabbajjaṁ (Sī, Syā)	176
Samannāgatattā nipako = Samannāgato nipako (Syā), Samannāgataṁ tathāgataṁ nipato (Ka)	56
Sammasanti = Sammasananti (Sī)	110
Sammasanacārosati = Sammasanaṁ karoti (Ka)	107
Sametikāti = Samāhitāti (Sī), Samenikāti (Syā)	227
Sayantā = Vasantā (Syā)	263
Sarikkhakattena = Sarikkhakaṭṭhena (Sī, Syā)	37
Sarena = Saddena (Syā)	212
Sallasuttasadisā = Sallekhasuttasadisā (Sī)	211
Sādhento = Dassento (Sī)	316
Sāraṇīyadhamme = Sārāṇīyadhamme (Sī, Syā)	99
Sā sabbāpi = So sabbopi (Sī)	87

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sāssa = Sāyaṁ (Sī, Ka) 291
Sītānudahanamattampi = Sītamattampi (Sī) 142
Sīsenādāya = Sirenādāya (Syā), Sire katvāna (Ka) 253
Sukkhabhattamanda-
byañjanādīni = Sukkhabhattabaddhabyañjanādīni (Sī),
Sukkhabhattathaddhabyañjanādīni (Syā) 98
Suṭṭhutaraṁ = Suṭṭhu (Sī) 168
Suvaṇṇatale = Suvaṇṇaphalakānaṁ (Syā), Suvaṇṇaphalake (Ka) 261
Suvaṇṇabhiṅgāraṁ = Suvaṇṇabhiṅkāraṁ (Sī) 175
Suvaṇṇarasavidhānaṁ = Suvaṇṇarasaviddhaṁ (Sī),
Suvaṇṇakārassa viddhiṁ (Syā) 186
Sūriyarasmisamphuṭṭhāni
paripākagatāni padumāni viya = Sūriyarasmisamphuṭṭhāni viya
paripākagatāni padumāni (Sī) 9
Sūlamaṁsañcāti = Thūlamaṁsañcāti (Syā, Ka) 96
Sekhehipi = Sekhehipi asekhehipi (Syā) 113
Sedatintaṁ vatthaṁ = Sede sati taṁ vatthampi (Syā) 141
Sottiyena = Sotthiyena (sabbattha) 264
So Buddhānaṁ = Pubbabuddhānaṁ (Syā), Sutabuddhānaṁ (Ka) 51
Saṁkicco = Saṅkiccho (Ka) 315
Saṁgharitvā = Saṁharitvā (Sī) 170
Saṁbhaggapalibhaggatāya = Sambhaggavibhaggatāya (Sī) 11
Saṁsaranti = Saṅkamanti (Sī) 145
Saṁsayapakkhando = Saṁsayapakkhanto (Sī) 8

[Ha]

Hatthīnaṁ = Pakatihatthīnaṁ (Ka) 41
Hetuto = Hetuṁ (Ka) 39